VICTOR

HUGO

Devyniasdešimt tretieji metai

VICTOR

HUGO

Devyniasdešimt tretieji metai

Istorinis romanas

margi raštai

VILNIUS 1999

UDK 840-3
Hu 64

Victor Hugo
Quatrevingt-Treize
Eugène Fasquelle, Paris

Iš prancūzų kalbos vertė
Kazys Jakubėnas

Trečiasis leidimas

ISBN 9986-09-200-0

TURINYS

Pirmoji dalis

J Ū R O J E

Pirmoji knyga

SODRĖJOS MIŠKAS

Paskutinėmis 1793 metų gegužės dienomis vienas iš Paryžiaus batalionų, Santero[1] atvestų į Bretanę, krėtė pavojingąjį Sodrėjos mišką Astilėje. Išretintas šiame žiauriame kare batalionas teturėjo ne daugiau kaip tris šimtus žmonių. Tai buvo laikotarpis, kada po mūšių prie Argono, Žemapo ir Valmi[2] iš pirmojo paryžiečių bataliono, kuriame buvo šeši šimtai savanorių, teliko dvidešimt septyni žmonės, iš antrojo – trisdešimt trys, iš trečiojo – penkiasdešimt septyni. Atmintini didvyriškų kovų metai.

Iš Paryžiaus į Vandėją pasiųsti batalionai turėjo po devynis šimtus dvylika žmonių. Kiekvienam batalionui buvo priskirta po tris patrankas. Paruošti jie buvo labai greit. Balandžio dvidešimt penktąją, kada teisingumo ministru buvo Gojė[3] ir karo ministru Bušotas[4], Bon Konsejo sekcija pasiūlė nusiųsti į Vandėją savanorių batalionus; apie tai kalbėjo komunos narys Liubenas; gegužės pirmąją Santeras buvo paruošęs žygiui dvylika tūkstančių kareivių, trisdešimt lauko patrankų ir batalioną kanonierių. Šie paskubomis surinkti batalionai buvo taip gerai suformuoti, jog lieka kaip pavyzdys net šiai dienai; tokiu pat būdu dabar sudaromos pėstininkų kuopos, pasikeitė tik kareivių ir puskarininkių skaičiaus santykis.

[1]SANTERAS ANTUANAS ŽOZEFAS (1752-1809) – prancūzų revoliucijos veikėjas, jakobinas, aktyviai dalyvavęs kovoje prieš Vandėjos sukilėlius.

[2]Mūšiuose prie ARGONO, ŽEMAPO IR VALMI respublikonų kariuomenė atmušė Europos monarchų koalicijos puolimą.

[3]GOJĖ LUJI ŽEROMAS (1746-1830) – prancūzų politinis veikėjas ir advokatas, Įstatymų leidžiamojo susirinkimo ir direktorijos narys.

[4]BUŠOTAS ŽANAS BATISTAS NOELIS (1754-1840) – prancūzų revoliucijos veikėjas, jakobinas, karo ministras.

Balandžio dvidešimt aštuntąją Paryžiaus komuna[5] Santero savanoriams įsakė: „Jokios malonės, jokio pasigailėjimo." Gegužės pabaigoj iš dvylikos tūkstančių Paryžių palikusių kareivių aštuoni tūkstančiai buvo žuvę.

Įžengęs į Sodrėjos mišką, batalionas buvo labai atsargus. Kareiviai ėjo neskubėdami. Dairėsi į dešinę ir į kairę, į priekį ir atgal; ne be reikalo Kleberas[6] sakė: „Kareivis ir nugaroj turi akis." Žygiavo jau labai seniai. Kuri galėjo būti valanda? Koks dienos metas? Sunku būtų buvę pasakyti, nes tokiuose neįžengiamuose tankumynuose visada atrodo vakaras ir šviesa niekada neprasiskverbia į šį mišką.

Sodrėjos miškas buvo tragiškų įvykių vieta. Tai šiuose kerynuose 1792 metų lapkričio mėnesį pilietinis karas pradėjo savo nusikaltimus; iš šių nelemtų tankumynų išėjo žiaurusis šlubis Musketonas; nuo daugybės čia įvykdytų žmogžudysčių šiaušiasi plaukai. Nėra pasaulyje baisesnės vietos. Į priekį kareiviai žengė labai atsargiai. Visur žydėjo gėlės; iš visų pusių stovėjo aukšta siūbuojančių šakų siena, nuo kurios dvelkė gaivinanti jaunų lapų vėsuma. Šen ir ten pro šias žalias sutemas skverbėsi saulės spinduliai. Pažemiais kardeliai, pelkių vilkdalgiai, pievų narcizai, pavasario krokai ir tos mažos gėlelės plukės, pranašaujančios gražų orą, buvo nuklojusios margą storą augmenijos kilimą, mirguliuojantį įvairiausiomis samanų rūšimis, panašiomis tai į vikšrus, tai į žvaigždes. Kareiviai ėjo iš lėto, tylėdami, atsargiai skirdami krūmokšnius. Virš durtuvų čiulbėjo paukščiai.

Sodrėjos tankumynuose kadaise, taikos metu, naktimis buvo rengiamos paukščių medžioklės; dabar čia medžiojo žmones.

Kaip siena augo beržai, skroblai ir ąžuolai, žemė buvo lygi, samanos ir tanki žolė slopino kiekvieną žygiuojančiųjų garsą; jokio takelio, o jei ir pasirodydavo koks, tai tučtuojau išnykdavo; visur laukiniai erškėčiai, paparčiai, spygliuotos žalitvorės, aukšti gervuogių krūmai – už dešimties žingsnių neįžiūrėsi žmogaus. Tarpais pro šakas pralėkdavo garnys ar vandeninė vištelė, rodanti, kad netoliese yra pelkės.

O batalionas vis žygiavo. Ėjo nežinodamas kur, su nerimu, bijodamas rasti, ko ieško.

Kartkartėmis jie užtikdavo stovyklavimo žymių – išdegintas aikšteles, išmindžiotą žolę, kryžmai sukaltas lazdas, sukruvintas šakas. Vienur buvo verdama sriuba, kitur laikomos mišios, dar kitur perrišinėjami sužeistieji. Bet tie, kurie pro čia praėjo, jau būdavo dingę. Kur jie? Gal labai toli? O gal visai čia pat tyko su užtaisytais šautuvais? Miškas atrodė išmiręs. Batalionas žengė dar atsargiau. Tuštuma sukelia nepasitikėjimą. Jei nieko nėra, tai tuo didesnis pagrindas bijoti. Juk apie šį mišką sklido šiurpios kalbos.

Galėjo kur nors būti spąstai.

Trisdešimt grenadierių, pasiųstų žvalgais ir vadovaujamų seržanto, žygiavo į priekį, laikydamiesi gana toli nuo kuopos branduolio. Su jais ėjo ir bataliono markitantė. Markitantės mielai prisideda prie bataliono avangardo. Tenka pergyventi pavojų, bet tenka ir šį tą pamatyti. O smalsumas juk viena moteriškių drąsumo formų.

Staiga šio mažo priešakinio būrelio kareiviams nugaromis perbėgo virpulys, taip gerai pažįstamas medžiotojui, užtikusiam žvėries guolį. Vidury tankaus krūmo kažkas tartum sušlamėjo, ir atrodė, lyg sujudėjo lapai. Pirmieji davė ženklą paskui einantiems.

Į žvalgams pavestą stebėjimą karininkai visai nesikiša; kas turi būti padaryta, daroma savaime.

Akimirksniu tą vietą, kur pasigirdo šlamesys, apsupo atstatytų šautuvų ratas: tamsaus krūmo vidurys iš visų pusių pasidarė taikiniu, ir kareiviai, uždėję pirštus ant gaidukų, susmeigę akis į įtartiną vietą, telaukė tik puskarininkio įsakymo šauti.

Tuo tarpu markitantė įsidrąsinusi žvilgterėjo pro krūmus ir tą akimirką, kai seržantas išsižiojo sušukti: „Ugnis!", ši moteris suriko: „Stok!"

[5] PARYŽIAUS KOMUNA – 1792–1794 m. Paryžiuje sukilusių darbo žmonių masių vyriausybė.

[6] KLEBERAS ŽANAS BATISTAS (1753–1800) – respublikoniškosios Prancūzijos generolas.

Atsigręžusi į kareivius, pridūrė: „Nešaukite, draugai!"

Ji puolė į krūmus. Kareiviai nusekė ją.

Ten iš tikrųjų kažkas buvo.

Pačioj tankiausioj vietoj, pakrašty mažos, apskritos laukymėlės, kurias palieka angliadegiai, išdeginę medžių šaknis, po nusvirusių šakų skliautu, tarsi savotiškam lapų kambarėly, praviram nelyginant alkovas, ant samanų sėdėjo moteriškė ir žindė kūdikį, o ant jos kelių ilsėjosi dvi šviesiaplaukės miegančių vaikų galvutės.

Tai šit kokie buvo tie spąstai.

– Ką jūs čia veikiate? – sušuko markitantė.

Moteriškė pakėlė galvą.

– Ar jūs proto netekote, kad sėdit čia? – piktai pridūrė ji.

Paskui užbaigė:

– Kad kiek, ir jus būtų nušovę!

Kreipdamasi į kareivius, ji paaiškino:

– Tai moteriškė.

– Mes ir patys matom, kad moteriškė! – atsiliepė vienas grenadierius.

Markitantė kalbėjo toliau:

– Vaikščioti po mišką, kad kas nudobtų! Ir kaip gali ateiti į galvą tokios kvailystės!

Nustebusi, sumišusi ir apstulbusi moteriškė tarsi per sapną žiūrėjo į tuos šautuvus, kardus, durtuvus ir rūsčius veidus.

Abu vaikai pabudo ir pravirko.

– Aš noriu valgyti! – tarė vienas.

– Aš bijau! – sušuko antras.

Mažytis ramiai tebežindo.

Markitantė jį pašnekino:

– Tu tai išmintingas!

Motina iš baimės neteko žado.

– Nebijok, – suriko jai puskarininkis: – mes iš Raudonosios kepurės bataliono!

Moteriškė sudrebėjo visu kūnu. Ji pažvelgė į puskarininkį: jo griežtame, apžėlusiame veide tesimatė antakiai, ūsai ir dvi žarijos – tai žėrėjo akys.

– Iš buvusio Raudonojo kryžiaus bataliono, – paaiškino markitantė.

O seržantas paklausė:

– Ponia, kas tu esi?

Moteriškė tebežiūrėjo į jį apimta siaubo. Ji buvo liesa, jauna, išbalusi ir apiplyšusi. Ant galvos dėvėjo didelį kaip Bretanės kaimiečių gobtuvą, o pati buvo apsisiautusi vilnone antklode, po kaklu surišta virvele. Laukinės abejingumu ji nesidrovėjo savo nuogos krūtinės. Iš basų be kojinių ir be kurpių kojų tekėjo kraujas.

– Turbūt pavargėlė, – tarė puskarininkis.

Markitantė kareiviškai, tačiau moteriško švelnumo kupinu balsu užklausė:

– Kuo jūs vardu?

Moteriškė mikčiodama vos girdimai sušnabždėjo:

– Mišelė Flešar.

Markitantė tuo tarpu savo didele ranka glostė kūdikio galvutę.

– Kokio amžiaus šis mažulėlis? – paklausė ji.

Motina nesuprato. Markitantė pakartojo:

– Aš jus klausiu šio mažulėlio amžiaus.

– A! Aštuoniolikos mėnesių, – atsakė motina.

– Žiūrėk, koks didelis! – kalbėjo markitantė. – Tokio nebereikia žindyti. Teks nupratinti. Mes jam duosime sriubos.

Motina šiek tiek aprimo. Pabudę vyresnieji vaikai atrodė labiau susidomėję negu išsigandę. Jie gėrėjosi plunksnų puokštėmis prie kareivių kepurių.

– Oi! – tarė motina. – Jie labai išalkę.

Paskui pridūrė:

– Aš jau nebeturiu pieno.

– Juos pavalgydinsime, – sušuko puskarininkis, – tave irgi! Tai niekis. Bet sakyk, kokios tavo politinės pažiūros?

Moteriškė pažvelgė į puskarininkį ir neatsakė.

– Girdėjai, ko klausiu?

Ji sušnibždėjo:

– Visai dar jauna buvau atiduota į vienuolyną, bet vėliau ištekėjau, aš ne vienuolė. Seserys vienuolės išmokė mane kalbėti

prancūziškai. Mūsų kaimas sudegintas. Vos išsigelbėjom, ir aš taip skubėjau, jog net nespėjau apsiauti kurpių.

– Aš tavęs klausiu, kokios tavo politinės pažiūros?

– Nežinau.

Puskarininkis kalbėjo toliau:

– Mat pasitaiko šnipių. O šnipes – sušaudo. Na! Sakyk. Ar tu ne čigonė? Kur tavo tėvynė?

Ji vis tebežiūrėjo į jį lyg nesuprasdama. Puskarininkis pakartojo:

– Kur tavo tėvynė?

– Nežinau, – atsakė ji.

– Kaip! Tu nežinai, kur gimusi?

– A! Kur gimusi? Taip, žinau.

– Tai kur?

Moteriškė atsakė:

– Siskuanjaro viensėdijoj, Azė parapijoj.

Dabar nustebo puskarininkis. Jis valandėlę susimąstė, paskui paklausė:

– Kaip sakei?

– Siskuanjare.

– Bet juk Siskuanjaras, tai ne tėvynė.

– Aš ten gimiau.

Akimirką pagalvojusi, moteriškė pridūrė:

– Dabar supratau, pone. Jūs esate iš Prancūzijos, o aš – iš Bretanės.

– Na ir kas?

– Tai ne tas pats kraštas.

– Bet ta pati tėvynė! – sušuko puskarininkis.

Moteriškė pasitenkino pakartodama:

– Aš iš Siskuanjaro.

– Tebūnie iš Siskuanjaro! – pasakė puskarininkis. – Tai ten tavo šeima?

– Taip.

– Ką gi veikia?

– Išmirė. Aš nieko nebeturiu.

Kalbusis puskarininkis klausinėjo toliau:

– Po velnių, žmonės juk turi tėvus arba turėjo. Kas tu tokia? Sakyk!

Moteriškė apstulbusi klausėsi šių žodžių: "arba turėjo" – panašesnių į laukinio gyvulio riksmą negu į žmogaus balsą.

Markitantė suprato, kad laikas įsikišti. Ji vėl pradėjo glostyti žindantį kūdikį, o dviem vyresniems patapšnojo per veidelius.

– Kuo mažutėlė vardu? – paklausė ji. – Juk čia mergaitė?

Motina atsakė:

– Žoržetė.

– O vyresnysis? Regiu, juk šis išdykėlis vyras.

– Rene Žanas.

– O jaunesnysis? Juk jis taip pat tikras vyras ir dar koks pūstažandis!

– Gro Alenas, – atsakė motina.

– Meilūs mažulėliai, – kalbėjo markitantė, – atrodo visai kaip dideli.

Tačiau puskarininkis neatlyžo.

– Sakyk gi, ponia. Ar turi namus?

– Turėjau.

– Kur?

– Azė.

– Kodėl negyveni savo namuose?

– Kad juos sudegino.

– Kas?

– Nežinau, per mūšį.

– Iš kur keliauji?

– Iš ten.

– Kur?

– Nežinau.

– Kalbėk kaip reikiant. Kas esi?

– Nežinau.

– Nežinai, kas esi?

– Mes bėgame – gelbstimės.

– Kokios tu partijos?

– Nežinau.

– Su kuo tu? Su mėlynaisiais? Ar su baltaisiais?

– Su vaikais.

Valandėlę buvo tylu. Po to markitantė prabilo:

– O aš neturėjau vaikų. Vis nebuvo laiko.

Puskarininkis vėl pradėjo:

– O tavo tėvai? Paaiškink mums apie savo tėvus, ponia. Pavyzdžiui, mano pavardė Radubas, esu puskarininkis iš Šerš Midi gatvės, ten gyveno ir mano tėvas su motina, aš galiu pasakyti, kas mano tėvai. Papasakok mums apie savuosius. Pasakyk, kas jie buvo.

– Jie buvo Flešarai. Ir viskas.

– Taip, Flešarai yra Flešarai, Radubai yra Radubai. Bet kiekvienas žmogus turi ne tik pavardę. Ką veikė tavo tėvai? Ką jie dirbo? Ką jie dirba dabar? Ką jie prifleširavo, tie tavo Flešarai?

– Jie buvo žemdirbiai. Paliegėlis tėvas negalėjo dirbti, mat senjoras, mūsų senjoras iš savo gerumo buvo liepęs jam duoti lazdų, nes mano tėvas sugavo triušį, o už tokį nusikaltimą bausdavo mirtimi. Senjoras jo pasigailėjo ir pasakė: „Duokite jam tik šimtą lazdų." Nuo to laiko mano tėvas ir liko luošas.

– O toliau?

– Mano senelis buvo hugenotas[7]. Ponas klebonas jį išsiuntė į galeras. Aš buvau dar visai mažutė.

– Toliau.

– Mano vyro tėvas buvo kontrabandininkas. Karalius įsakė jį pakarti.

– O ką veikia tavo vyras?

– Šiomis dienomis jis dar kovojo.

– Už ką?

– Už karalių.

– Ir dar?

– Aišku, už savo poną.

– Ir dar?

– Aišku, už savo kleboną.

– Kad jus kur perkūnas! – sušuko vienas grenadierius.

Moteriškė krūptelėjo išsigandusi.

– Matote, ponia, mes esam paryžiečiai, – švelniai paaiškino markitantė.

Moteriškė sudėjo rankas ir suvaitojo:

– O, Viešpatie Jėzau!

– Tik be prietarų! – sušuko seržantas.

Markitantė atsisėdo greta moteriškės ir pasisodino ant kelių vyresnįjį vaiką, kuris jai nesipriešino. Vaikai nusiramina, kaip ir susijaudina, nežinia dėl ko. Jie turi kažkokią nuojautą.

– Vargše bretone, jūsų tokie gražūs vaikučiai, net miela. Nesunku atspėti jų amžių. Didesnysis ketverių metų, jo brolis – trejų. O ši žindanti rubuilė – baisiai raji. Ak tu, niekadėja! Žiūrėk, nesuvalgyk savo motinos! Taigi, ponia, nebijokit nieko. Stokite į mūsų batalioną. Būsite kaip ir aš. Mano vardas Husarė. Taip mane pravardžiuoja. Bet man geriau patinka, kai mane vadina Husare negu panele Dvirage, mano motinos vardu. Aš čia markitantė, kitaip sakant, ta, kuri atneša gerti šaudymosi ir žudynių metu. Per patį pragarą. Mūsų kojos beveik vienodos, aš jums padovanosiu savo kurpes. Rugpjūčio dešimtą[8] buvau Paryžiuje. Daviau gerti pačiam Vestermanui[9]. Na, bet ir dėjosi ten dalykai: mačiau giljotinuojant Liudviką XVI, dabar jį vadina Liudviku Kapetu. Nenorėjo jis mirti. Tik pagalvokite: sausio tryliktą jis dar kepė kaštonus ir juokavo su savo šeima! Kai jį prievarta paguldė, kaip sako, ant „svarstyklių", jis buvo be apsiausto ir be batų, vilkėjo tik marškiniais, dygsniuota liemene, mūvėjo pilkos gelumbės kelnėmis ir pilko šilko kojinėmis. Mačiau pati. Jį atvežė žaliai nudažytoj karietoj. Na, tai kaip, eisite su mumis? Batalione geri vaikinai, jūs būsite markitantė Nr. 2. Aš jums parodysiu, ką ir kaip reikia dirbti. O, tai labai paprasta! Pasiimi statinėlę, skambaliuką ir eini; aplinkui kurtinantis triukšmas, šautuvų ug-

[7]HUGENOTAI – kalvinizmo pasekėjai Prancūzijoje. Kovodami už religijos laisvę, hugenotai kovojo ir prieš karaliaus valdžią, kuri juos persekiojo.

[8]RUGPJŪČIO 10-OJI – tą dieną sukilo prancūzų masės, nuvertė karalių ir paskelbė respubliką.

[9]VESTERMANAS FRANSUA ŽOZEFAS (1751–1794) iškilo 1792 m. rugpjūčio 10 d. sukilimo metu, vadovaudamas Marselio ir Nanto savanorių kolonoms, ėmusioms Tiuilri rūmus.

nis, patrankų šūviai, sąmyšis, o tu šauki: „Ei, vaikai, kas norite gerti?" Tikrai nėra nieko lengvesnio. Aš duodu gerti visiems, kas tik prašo. Dievaži. Baltiesiems kaip ir mėlyniesiems, nors pati esu mėlynoji. Ir dar kokia mėlynoji! Bet gerti aš duodu visiems. Juk sužeistuosius kankina troškulys. O miršta visi, nepaisant nuomonių skirtumo. Mirštantieji turėtų paspausti kits kitam ranką. Kokia kvailystė muštis! Eikite su mumis. Jei mane užmuš, jūs mane pavaduosit. Aš tik tokia atrodau, bet esu gera moteris ir narsus kareivis. Nebijokite nieko.

Kai markitantė nutilo, moteriškė sušnibždėjo:

– Mūsų kaimynė buvo vardu Mari Žana, o mūsų tarnaitė – Mari Klodė.

Tuo tarpu puskarininkis Radubas subarė grenadierių.

– Nutilk! Tu išgąsdinai ponią. Prie moterų negalima keiktis.

– Doras žmogus negali klausyti tokių žodžių, – atsiliepė grenadierius, – tartum kas peilį varytų tau į pačią širdį. Uošvį suluošino senjoras, senelį klebonas išsiuntė į galeras, tėvą pakorė karalius, o jie besmegeniai dar kaunasi, kelia maištus ir deda galvą už senjorą, kleboną ir karalių!

Puskarininkis sušuko:

– Tylos rikiuotėje!

– Nutilsiu, seržante, – atsakė grenadierius, – bet vis dėlto pikta žiūrėt į tokią gražią moterį, kuri, kad sumanytų, sprandą nusisuktų dėl gražių ilgaskvernio akių.

– Grenadieriau, – tarė puskarininkis, – mes čia ne Pikų sekcijos klube. Nepostringaukite.

Jis vėl kreipėsi į moteriškę:

– O tavo vyras, gerbiamoji? Ką veikia? Kas jis dabar?

– Dabar niekas, nes jį užmušė.

– Kur?

– Miške.

– Kada?

– Prieš tris dienas.

– Kas?

– Nežinau.

– Kaip! Tu nežinai, kas užmušė tavo vyrą?
– Ne.
– Mėlynasis ar baltasis?
– Kulka.
– Ir jau trys dienos?
– Taip.
– Kurgi tai įvyko?
– Prie Erna. Mano vyras žuvo. Ir viskas.
– O kai vyras žuvo, ką tu veiki?
– Nešuosi savo mažyčius.
– Kur?
– Kur akys veda.
– Kur tu nakvoji?
– Ant žemės.
– Ką valgai?
– Nieko.
Puskarininkis taip rūsčiai susiraukė, kad net ūsai pasiekė nosį.
– Nieko?
– Pernykštes krykles, gervuoges, mėlynes ir paparčių ūglius.
– Taip. Tas pats, kas nieko.
Vyresnysis vaikas, matyt, supratęs, tarė:
– Aš noriu valgyti.
Puskarininkis išsitraukė iš kišenės žiauberę kareiviškos duonos ir padavė motinai. Motina perlaužė duoną pusiau ir atidavė vaikams. Mažyčiai godžiai ėmė ją kimšti.
– Ji net sau nepasiliko, – suniurzgė puskarininkis.
– Todėl, kad neišalkusi, – pasakė kareivis.
– Todėl, kad ji motina, – atsakė puskarininkis.
Vaikai liovėsi kramtę.
– Noriu gerti! – tarė vienas.
– Gerti! – pakartojo antras.
– Šiam prakeiktam miške nėra jokio upelio, – tarė seržantas.
Markitantė paėmė varinę taurelę, kabančią prie diržo šalia skambaliuko, atsuko ant perpetės kabančios mažos statinėlės čiaupą, įpylė keletą lašų į taurelę ir prikišo vaikams prie lūpų.

Pirmasis atsigėrė ir susiraukė.
Antrasis atsigėrė ir išspjovė.
– Juk skanu, – tarė markitantė.
– Ar čia degtinė? – paklausė puskarininkis.
– Taip, ir pati geriausia. Ką tie kaimiečiai išmano!
Ir ji iššluostė taurę.
Puskarininkis klausinėjo toliau:
– Vadinasi, ponia, gelbstiesi?
– Kad reikia.
– Ir bėgi tiesiai laukais?
– Kol turiu jėgų, bėgu, paskui einu, paskui parkrintu.
– Vargšelė! – ištarė markitantė.
– Žmonės vis kariauja, – sušnibždėjo moteriškė. – Aplinkui šaudo. Nežinau, kas ko nori. Mano vyrą užmušė. Aš tiek ir tesupratau.
Puskarininkis trenkė šautuvo buože į žemę ir sušuko:
– Kokia kvailystė karas! Velniai jį trenktų!
O moteriškė kalbėjo toliau:
– Praėjusią naktį mes miegojom drevėje.
– Visi keturi?
– Visi keturi.
– Miegojote?
– Miegojome.
– Taigi, – tarė puskarininkis, – miegojote stovėdami.
Jis atsigręžė į kareivius.
– Draugai! Seną, storą, drevėtą ir nudžiūvusį medį, kur žmogus gali įlįsti kaip į makštį, šie laukiniai vadina dreve. Ko gi jūs norite? Negalima juk reikalauti, kad visi būtų paryžiečiai.
– Nakvoti medžio drevėj! – kalbėjo markitantė. – Ir dar su trimis vaikais!
– Taigi, – atsiliepė seržantas, – kai šie mažyčiai paleisdavo gerklę, pro šalį einantieji žmonės, nieko nematydami, turbūt stebėdavosi išgirdę medį šaukiant: „Tėte! Mama!"
– Laimė, kad vasara, – atsiduso moteriškė.

Ji žiūrėjo į žemę atsidavusi likimui, o jos akyse spindėjo nuostaba dėl tiek nelaimių.

Kareiviai tylėdami susispietė aplink nelaimingąją.

Našlė, trys našlaičiai, bėgimas, niekur jokios prieglaudos, vienatvė, aplinkui rūsčiai grūmojąs karas, alkis, troškulys, jokio maisto – tik žolė, jokios pastogės – tik dangus.

Puskarininkis priėjo prie moteriškės ir įsmeigė akis į žindantį kūdikį. Mažytė paleido krūtį, pasuko galvą, įbedė savo gražias mėlynas akytes į ties ja pasilenkusį baisų apžėlusį veidą ir nusišypsojo.

Puskarininkis atsitiesė, o per jo veidą nuriedėjo didelė ašara ir tarsi perlas pakibo ant ūso galiuko.

Jis pakėlė balsą:

– Draugai, iš visko matyti, kad batalionas turi būti tėvu. Ar sutinkate? Įsūnysime šiuos tris vaikus.

– Tegyvuoja respublika! – sušuko grenadieriai.

– Nuspręsta, – užbaigė seržantas.

Ir jis ištiesė abi rankas viršum motinos ir vaikų.

– Štai Raudonosios kepurės bataliono vaikai, – tarė jis.

Markitantė net pašoko iš džiaugsmo.

– Trys galvos po viena kepure! – sušuko ji.

Staiga ji apsipylė ašaromis, karštai pabučiavo nelaimingąją našlę ir tarė jai:

- O mažytė jau kokia išdykėlė.

– Tegyvuoja respublika! – vėl sušuko grenadieriai.

O puskarininkis tarė motinai:

– Eime, piliete.

Antroji knyga

KORVETĖ „KLEIMORAS"

I

Anglų ir prancūzų mišinys

1793 metų pavasarį, kada Prancūziją, vienu kartu puolamą iš visų pusių, jaudinančiai paguodė žirondistų[10] žlugimas, štai kas vyko La Manšo salyne.

Birželio pirmosios dienos vakarą Džersėjaus saloje maždaug valandą prieš saulėlydį mažoje nuošalioje Bonniui įlankėlėje, miglotu ir pavojingu plaukioti, bet tinkamu pabėgti metu viena korvetė iškėlė bures. Šis laivas, kurio įgulą sudarė prancūzai, priklausė Anglijos laivynui, saugojusiam rytinį salos pakraštį. Princas De la Tur d'Overnas iš Bujono kunigaikščių giminės vadovavo anglų laivynui, ir jo įsakymu korvetė buvo atskirta nuo laivyno svarbiam ir skubiam uždaviniui įvykdyti.

Šis iš pažiūros transportinis laivas, įrašytas į Triniti Hauzo sąrašus „Kleimoro„ vardu, iš tikrųjų buvo karo korvetė. Iš pirmo žvilgsnio tai atrodė sunkiasvoris prekybinis laivas, tačiau galima buvo apsirikti. Jis buvo pastatytas dviem tikslams – klastai ir jėgai; jei galima – apgauk, jei būtinai reikia – stok į kovą. Numatytam šią naktį uždaviniui atlikti tarp dviejų denių vietoj krovinio buvo sustatyta trisdešimt stambaus kalibro karonadų, kurios gal audros atveju, o gal dėl to, kad laivas atrodytų taikios išvaizdos, buvo prirakintos, kitaip tariant, tvirtai priveržtos iš vidaus trigubomis grandinėmis, o jų vamzdžiai buvo atremti į uždarytus liukus. Iš oro nieko nebuvo matyti; šoniniai liukai buvo aklini, šaudymo angos

uždarinėtos, korvetė buvo tartum su kauke. Šios karonados turėjo varinius senoviškus „spinduliuoto modelio" ratus. Paprastai karo korvetėse patrankos būna tik viršutiniame deny, bet šios, statytos netikėtiems užpuolimams ir apgaulei, denis atrodė visai beginklis, o iš tikrųjų ji buvo taip įrengta, kad galėjo patalpinti, kaip mes matėme, bateriją viduriniame denyje. Nepaisant to, kad „Kleimoras" buvo masyvus ir kresnas laivas, jis buvo tvirčiausias greitaeigis laivas visam anglų laivyne, o kovoj beveik atstodavo fregatą, nors vietoj bizanstiebio* teturėjo tik paprastą brigantiną**. Retos ir išradingos formos vairas, kurį sudarė beveik viena išlenkta dalis, Sauthemptono laivų statyklose kainavo penkiasdešimt svarų sterlingų.

Įgulą sudarė vieni prancūzai: emigravusieji karininkai ir dezertyravusieji jūrininkai. Šie vyrai buvo rinktiniai: visi kaip vienas geri jūrininkai, geri kareiviai ir tikri rojalistai. Jie degė trigubu fanatizmu: laivininkystei, kardui ir karaliui.

Prie įgulos buvo priskirta pusė bataliono jūros pėstininkų, kuriuos prireikus galima iškelti į krantą.

„Kleimoro" korvetės kapitonu buvo šventojo Liudviko ordino kavalierius grafas diu Buabertlo, vienas geriausių senojo karališkojo laivyno karininkų, o jo padėjėju – ševalje De la Vjevilis, vadovavęs tam pačiam prancūzų gvardijos pulkui, kuriame Ošas buvo seržantu, locmanu buvo pats įžvalgiausias Džersėjaus škiperis Pilypas Gakualis.

Buvo numanoma, kad šis laivas turi atlikti ką nors nepaprasto. Ir tikrai, vienas įsėdęs į laivą žmogus savo išvaizda atrodė pasiruošęs nuotykiams. Tai buvo aukštas, tiesus ir tvirtas senis, griežto veido, iš kurio sunku buvo tikrai nustatyti jo amžių, nes jis atrodė kartu ir senas, ir jaunas. Tai vienas tokių vyrų, kurie, sulaukę senyvo amžiaus, dar būna kupini jėgų, kurių smilkiniuose žili plaukai, tačiau akys svaido žaibus. Jis atrodė žvalus kaip keturių dešimčių metų vyras, o vertas pagarbos kaip aštuoniasdešimtmetis senis. Kai

**Užpakalinis mažesnis stiebas, prie kurio pritaisoma burė, vadinama bizanu.*

***Žemutinė trikampė burė.*

[10]ŽIRONDISTAI – Prancūzijos revoliucijos laikotarpio politinė partija. 1793 m. įvedus jakobinų diktatūrą, perėjo į kontrrevoliucijos pusę.

jis lipo į korvetę, jo apsiaustas prasiskleidė ir pasirodė plačios kelnės, aukšti batai, ožkos kailio liemenė, iš viršaus apsiūta galionais, iš apačios gauruota – tikras Bretanės valstiečio apdaras. Šios senoviškos bretoniškos liemenės buvo siūdinamos dviem tikslams: dėvėti ir per šventes, ir darbo dienomis, prireikus išversti arba gauruotąją, arba išsiuvinėtąją pusę, taip gyvulio kailis, nešiojamas visą savaitę, sekmadienį tapdavo iškilmių drabužiu. Šio senio drabužiai, kad būtų panašesni į valstiečių apdarą, per kelius ir alkūnes tyčia buvo nuzulinti ir dėl to atrodė gerokai nunešioti, o storos medžiagos apsiaustas panėšėjo į žvejo skarmalus. Ant galvos jis dėvėjo tų laikų apvalią, aukštą ir plačiabrylę skrybėlę, kuri su nuleistais kraštais atrodė kaimiška, bet, pakėlus vieną kraštą ir prisegus prie jo juostelę su kokarda, ji pasidarydavo kariška. Šiuo metu senis buvo užsidėjęs šią skrybėlę kaimietiškai, be juostelės ir be kokardos.

Į laivą jį atlydėjo lordas Balkaras, salos gubernatorius, ir pats kunigaikštis De la Tur d'Overnas. Slaptasis emigrantų viršūnių agentas Želambras, buvęs grafo D'Artua[11] asmens saugotojas, pats prižiūrėjo kajutės tvarkymą ir parodė tokį dėmesį ir pagarbą, kad, nepaisydamas savo aukštos kilmės, ėjo paskui šį senį ir nešė jo lagaminą. Grįždamas į krantą, ponas De Želambras šiam valstiečiui žemai nusilenkė. Lordas Balkaras jam tarė: „Laimingai, generole", o kunigaikštis De la Tur d'Overnas pasakė: „Iki pasimatymo, mielas pusbroli."

„Laivo" įgula tučtuojau naująjį keleivį praminė „valstiečiu", ir ši pravardė tolydžio skambėjo tuose trumpuose posakiuose, kurie jūrininkams atstoja pašnekesį; nieko apie jį smulkiau nežinodami, jie greit permanė, kad šis „valstietis" – toks pats valstietis, kaip jų korvetė – prekybos laivas.

Pūtė silpnas vėjelis. „Kleimoras", palikęs Bonniui įlanką, ir aplenkęs Bulei Bei, kurį laiką plaukė pakrante, paskui palengva mažėjo tirštėjančiose sutemose, ligi visai išnyko.

Po valandos, grįžęs namo į Sent Eljė, Želambras greituoju Sauthemptono pašto laivu pasiuntė grafui D'Artua į vyriausiąjį Jorko kunigaikščio[12] štabą šias eilutes:

„Jūsų didenybe, laivas išplaukė. Pasisekimas užtikrintas. Po savaitės užsiliepsnos visas pajūris nuo Granvilio ligi Sen Malio."

O prieš keturias dienas Marnos deputatas Prijeras[13], priskirtas prie Šerburgo pakrančių armijos ir tuo metu gyvenęs Granvily, per slaptą emisarą buvo gavęs laišką, rašytą tokia pat rašysena, kaip ir pirmasis:

„Pilieti deputate, birželio pirmą dieną, potvynio metu, karo korvetė „Kleimoras" su užmaskuota baterija išplauks į jūrą. Jie turi iškelti į Prancūzijos krantą žmogų, kurio asmens žymės tokios: aukštas, senas, plaukai žili, drabužiai valstietiški, rankos aristokratiškos. Rytoj atsiųsiu smulkesnių žinių. Jis atvyks birželio antrosios rytą. Įspėkite eskadrą, sučiupkite korvetę, nugiljotinuokite žmogų."

II

Naktis gaubia ir laivą, ir keleivį

Užuot plaukusi į pietus, link Sent Katerinos, korvetė pasuko į šiaurę, paskui pasigręžė į vakarus ir drąsiai nuplaukė įlanka tarp Serko ir Džersėjaus, vadinamuoju „Pralaimėjimo keliu". Abiejose pakrantėse tada nebuvo nė vieno švyturio.

Saulė buvo seniai nusileidusi; naktis pasitaikė juoda, juodesnė negu paprastai vasaros naktys; turėjo būti mėnesiena, bet milžiniški debesys, reti ekvinokcijos, o dažni solsticijos metu, aptraukė dangų, ir, kaip iš visko matėsi, mėnulis galėjo pasirodyti tik dangaus pakraštyje prieš pat nusileisdamas. Debesys beveik siekė jūrą, aptraukdami jos paviršių migla.

Tokia tamsa buvo paranki.

Locmanas Gakualis ketino palikti Džersėjų kairėje, o Gersnėjų dešinėje ir, drąsiai praplaukus tarp Anua ir Duvro, prasiveržti į kurią

[11]GRAFAS D'ARTUA (1757–1836) – Liudviko XVI brolis, Burbonų dinastijos princas. 1824 m., po brolio Liudviko XVI mirties, tapo Prancūzijos karaliumi Karolio X vardu.

[12]JORKO KUNIGAIKŠTIS (1763–1827) – antrasis Anglijos karaliaus Jurgio III sūnus. Europos koalicijos prieš revoliucinę Prancūziją metu vadovavo anglų kariuomenei Olandijoje. 1794 m. sumuštas grįžo atgal į Angliją.

[13]PRIJERAS IŠ MARNOS PJERAS LUJI (1756–1827) – jakobinas, prancūzų revoliucijos veikėjas; Steigiamojo susirinkimo, Konvento ir Visuomenės gelbėjimo komiteto narys.

nors Sen Malio pakrantės įlanką, kitaip pasakius, jis pasirinko ilgesnį kelią negu per Le Menkjė, bet saugesnį, nes prancūzų laivams buvo įsakyta stropiai saugoti krantą tarp Sent Eljė ir Granvilio.

Jei pūstų palankus vėjas, jei nieko neatsitiktų ir būtų galima pakelti visas korvetės bures, Gakualis tikėjosi švintant pasiekti Prancūzijos krantą.

Viskas klojosi gerai, korvetė praplaukė Gro Ne iškyšulį. Apie devintą valandą oras, kaip sako jūreiviai, prarūgo, pakilo vėjas, bet jis pūtė palankiai, jūra ėmė banguoti, tačiau neįsišėlo. Vis dėlto smarkesnės vilnys kartais užliedavo korvetės priekį.

„Valstietis", kurį lordas Balkaras pavadino generolu ir į kurį kunigaikštis De la Tur d'Overnas kreipėsi „mielas pusbroli", ramiai ir rimtai kaip tikras jūrininkas vaikštinėjo supamos korvetės deniu. Atrodė, kad jis ir nepastebi, jog laivą daužo bangos. Tarpais jis išsitraukdavo iš liemenės kišenės plytelę šokolado, atsilauždavo gabalėlį ir imdavo kramtyti: nors galva šio senio buvo žila, dantis jis turėjo sveikus.

Su nieku jis nesikalbėjo, nebent tik retkarčiais persimesdavo tylomis žodžiu kitu su kapitonu, kuris klausydavosi jo su didele pagarba, ir atrodė, kad šį keleivį jis laiko didesniu viršininku už save.

Sumaniai vairuojamas „Kleimoras" nepastebėtas praplaukė migloje pro stačius šiaurinius Džersėjaus skardžius, beveik šliedamasis prie kranto, nes vidury įlankos, tarp Džersėjaus ir Serko, buvo Pjer de Liko povandeninė uola. Gakualis, stovėdamas prie vairo ir iš eilės skelbdamas Grev de Liko, Gro Ne ir Plemono vardus, plaukė pro šią povandeninių uolų grandinę, galima sakyti, apgraibomis, bet ryžtingai, kaip žmogus, kuris jūroje jaučiasi kaip namie ir žino visas vandenyno paslaptis. Korvetė priekyje neturėjo šviesos, nes bijojo, kad jos kas nepastebėtų šiuose stropiai saugomuose vandenyse. Laive visi džiaugėsi rūku. Priplaukus Grand Etapą, pro tirštą rūką vos galima buvo įžiūrėti aukštą Pinaklio siluetą. Girdėjosi, kaip Sent Ueno bokšto laikrodis muša dešimtą valandą – tikras ženklas, kad vėjas pučia iš užpakalio. Viskas tebesiklojo gerai; tik jūra, kaip paprastai arti Korbjero, pasidarė neramesnė.

Pradžioj vienuoliktos grafas Buabertlo ir ševaljė De la Vjevilis palydėjo valstietiškai apsirengusį žmogų į jam skirtą kambarį, tai yra į paties kapitono kajutę. Prieš įeidamas jis tyliai tarė:

– Žinokite, ponai, kad paslaptis turi būti išlaikyta. Tylėkit kaip be žado ligi pat sprogimo! Čia jūs tik vieni žinote mano vardą.

– Mes jį nusinešime į kapą, – atsiliepė Buabertlo.

– O aš, – pasakė senis, – nors žiūrėčiau mirčiai į akis, jo nepasakyčiau.

Ir jis įžengė į kajutę.

III

Kilmingųjų ir prasčiokų mišinys

Kapitonas ir jo padėjėjas sugrįžo į denį ir ėmė vaikštinėti apie kažką šnekučiuodami. Matyt, jie kalbėjo apie savo keleivį, ir štai maždaug koks buvo jų naktinis pašnekesys, nustelbtas vėjo.

Buabertlo pusbalsiu sušnibždėjo la Vjeviliui į ausį:

– Mes greit pamatysim, koks jis vadas.

La Vjevilis atsakė:

– Kaip ten bebūtų, bet jis princas.

– Beveik.

– Bajoras Prancūzijoj, bet princas Bretanėj.

– Kaip la Tremualiai[14] ir Roanai[15].

– Su kuriais jis giminiuojasi.

Buabertlo atsiliepė:

– Prancūzijoj ir karaliaus karietose jis markizas, kaip aš grafas ir kaip jūs ševaljė.

– Karališkosios karietos liko praeity! – sušuko la Vjevilis. – Dabar galima galvoti tik apie karučius.

[14]TREMUALIS ANTUANAS FILIPAS – Talmono princas, prancūzų generolas, kilęs iš senos bajorų šeimos.

[15]ROANAI – sena prancūzų bajorų giminė, valdžiusi didelius dvarus Bretanėje. Roanų šeimos atstovai turėjo kunigaikščių titulą ir buvo susigiminiavę su prancūzų Burbonų karališkąja dinastija.

Stojo tyla.

Buabertlo prabilo pirmas:

– Kai nėra Prancūzijos princo, reikia pasitenkinti Bretanės princu.

– Kai nėra strazdo... ne, kai nėra erelio, gerai ir varnas.

– Man geriau patiktų vanagas, – tarė Buabertlo.

Ir la Vjevilis atsakė:

– Aišku! Bent nagai ir snapas.

– Pamatysim.

– Taip, – atsiliepė la Vjevilis, – jau laikas turėti vadą. Aš pritariu Tentenjakui: „Vado ir parako!" Štai, kapitone, aš pažįstu beveik visus kandidatus, tinkamus ir netinkamus būti vadais, vakarykščius, šiandienykščius ir rytdienos, bet nė vienas jų neturi kariškos galvos, kokios mums reikia. Šitoj prakeiktoj Vandėjoj reikia generolo, kuris tuo pat metu būtų ir prokuroras. Reikia nuilsinti priešą, grumtis su juo dėl kiekvieno malūno, krūmo, griovio, akmens, kelti pragaištingus vaidus, išnaudoti kiekvieną progą, visur budėti, skersti, rodyti baisius pavyzdžius, neturėti laiko nei miegui, nei gailesčiui. Dabar šioje valstiečių armijoje yra didvyrių, bet nėra vadų. D'Elbė[16] – nulis, Leskiuras[17] – ligonis, Bonšanas[18] – minkštaširdis, jis geras, o šitai kvaila. La Roššaklenas[19] – puikus tik padėjėjas, Silzas tinka mūšiui atvirame lauke, bet niekam vertas partizaniniame kare; Katlino[20] – naivus vežikas, Stoflė[21] – gudrus eigulys, Beraras – kvailas, Bulenviljė – juokdarys, Šaretas[22] – pasibaisėtinas. Apie barzdaskutį Gastoną[23] nėra ko ir kalbėti... Na, ir po šimts velnių! Kuriems galams peštis su revoliucija ir koks skirtumas tarp respublikonų ir mūsų, jei pas mus greitai barzdaskučiai vadovaus bajorams?

– Ką padarysi, kad ši prakeiktoji revoliucija apniko ir mus!

– Prancūzijos kūną ėda niežai! Trečiojo luomo niežai! – atsiliepė Buabertlo. – Tik Anglija gali mus nuo jų išgelbėti.

– Ir išgelbės, neabejokite, kapitone.

– Bet kol kas – šlykštu.

– Tikrai, visur skarmaliai. Jei monarchija vyriausiuoju karvedžiu paskirs Stoflė, pono de Molevrijė eigulį, mes nieko negalime pavydėti respublikai, kurios ministeris Pašas[24] yra kunigaikš-

čio de Kastri vartininko sūnus. Koks įdomus susitikimas šiame Vandėjos kare! Iš vienos pusės aludaris Santeras, iš antros – kirpėjas Gastonas.

– Brangusis la Vjevili, aš vertinu šį Gastoną. Jis neblogai pasirodė, vadovaudamas prie Gemenė. Jis puikiai sušaudė tris šimtus mėlynųjų, pirma paliepęs jiems patiems išsikasti sau duobes.

– Nieko sau, bet juk ir aš tą patį galėčiau padaryti ne blogiau už jį.

– Po šimts pypkių, žinoma. Aš taip pat.

– Didieji karo žygiai, – atsiliepė la Vjevilis, – reikalauja, kad juos vykdytų kilmingo kraujo žmonės. Tai riterių, o ne kirpėjų darbas.

– Vis dėlto ir šiame trečiajame luome pasitaiko gerbtinų žmonių, – atsakė Buabertlo. – Štai, pavyzdžiui, laikrodininkas Žoli[25]. Flandrijos pulke jis buvo seržantas, o dabar vandėjiečių vadas ir vadovauja vienam pajūrio daliniui. Jo sūnus respublikonas; vadinasi, tėvas kovoja už baltuosius, sūnus – už mėlynuosius. Susitinka. Grumiasi. Tėvas paima sūnų į nelaisvę ir paleidžia jam kulką į galvą.

– O, šitas tai šaunus! – tarė la Vjevilis.

– Taip, tai rojalistų Brutas[26], – atsiliepė Buabertlo.

– Ir vis dėlto bjauru kovoti, kai vadovauja kažkoks Kokro, Žan Žanas, Mulenas, Fokeras, Bužiu arba Šupas!

[16]D'ELBĖ – Vandėjos sukilėlių vadas.
[17]DE LESKIURAS – Vandėjos sukilėlių vadas.
[18]DE BONŠANAS – Vandėjos sukilėlių vadas.
[19]LA ROŠŽAKLENAS ANRI – stambus Bretanės dvarininkas, Vandėjos sukilėlių vadas.
[20]KATLINO – vienas iš Vandėjos sukilėlių vadų.
[21]STOFLĖ NIKOLIA (1751-1796) – buvęs Vandėjos sukilėlių vadas.
[22]ŠARETAS DE LA KONTRI FRANSUA ATANAZAS (1763–1796) – Vandėjos sukilėlių vadas.
[23]GASTONAS – Vandėjos sukilėlių vadas.
[24]PAŠAS ŽANAS NIKOLIA (1746–1823) – 18 a. pabaigos prancūzų revoliucijos veikėjas žirondistas, vėliau jakobinas, karo ministras, po to Paryžiaus meras.
[25]ŽOLI – Vandėjos sukilėlių vadas.
[26]BRUTAS MARKAS JUNIJUS (85–42 m. pr. Kr.) – senovės Romos politinis veikėjas. Vadovavęs sąmokslui prieš Cezarį ir jo nužudymui (44 m. pr. Kr.).

– Brangusis ševaljė, dėl to paties jaudinas ir jų stovykla. Pas mus pilna buržua, pas juos – kilmingųjų. Argi jūs manote, kad sankiulotai[27] labai patenkinti, kada jiems vadovauja grafas de Kanklo[28], vikontas de Miranda[29], vikontas de Boarnė[30], grafas de Valansas, markizas de Kiustinas[31] ir kunigaikštis de Bironas[32]!

– Kokia mišrainė!

– Ir Šartro[33] kunigaikštis!

– Filipo Egalitė[34] sūnus. Kada gi šis bus karaliumi?

– Niekada.

– Jis žengia į sostą. Jam padeda jo nusikaltimai.

– Bet kenkia jo ydos, – pridūrė Buabertlo.

Po trumpos tylos Buabertlo vėl prabilo:

– O vis dėlto jis norėjo susitaikyti. Jis apsilankė pas karalių. Aš buvau tada Versaly ir mačiau, kaip jam spjovė į nugarą.

– Nuo didžiųjų laiptų?

– Taip.

– Gerai ir padarė.

– Mes jį praminėme Burbonu Purvinuoju.

– Nuplikęs, spuoguotas karalžudys, tfu!

O la Vjevilis pridėjo:

– Aš kartu su juo buvau Uesane.

– „Šventosios dvasios" laive?

– Taip.

– Jei būtų jis paklausęs admirolo D'Orviljė signalo plaukti pavėjui, anglai niekaip nebūtų prasiveržę.

– Tikrai.

– Ar tiesa, kad jis buvo pasislėpęs laivo dugne?

– Ne. Bet šitą gandą vis tiek reikia skleisti.

Ir la Vjevilis pratrūko juoktis.

Buabertlo prabilo:

– Ar maža kvailių? Štai Bulenviljė, apie kurį jūs, la Vjevili, ką tik kalbėjote. Aš jį pažįstu, prisižiūrėjau gerai. Iš pradžių valstiečiai buvo ginkluoti ietimis, ir jam atėjo į galvą sudaryti ietininkų kuopas. Jis norėjo juos išmokyti laikyti ietį pagal visas taisykles. Jis svajojo iš šių laukinių sudaryti linijinę kariuomenę. Jis buvo užsimojęs

juos išmokyti „karė" rikiuotės ir išdėstyti dalinius taip, kad centras liktų laisvas. Jis stengėsi įkalti jiems senoviškus terminus; užuot sakęs „skyrininkas", jis sakė „kapdeskadras", kaip Liudviko XIV laikais vadindavo kapralus. Iš visų tų brakonierių jis užsispyrė sukurti pulką; suskirstė juos į kuopas, kurių seržantai kiekvieną vakarą išsirikiuodavo ratu; pirmosios kuopos seržantas visai tyliai pasakydavo slaptažodžius antrosios kuopos seržantui, tas sušnibždėdavo juos savo kaimynui, šis toliau, ir taip eidavo iš ausies į ausį iki pat paskutiniojo. Jis atėmė laipsnį karininkui, kuris, klausydamasis iš seržanto burnos slaptažodžių, neatsistojo ir nenusiėmė kepurės. Galite spręsti, kas iš to išėjo. Šis storžievis nesuprato, kad valstiečiai nori valstietiškos tvarkos ir kad miškinių žmonių neprijaukinti kareivinėse. Taip, aš pažinojau šį Bulenviljė!

Jie tylėdami žingsniavo, kiekvienas mąstydamas ką kita.

Paskui pašnekesys vėl atsinaujino.

– Beje, ar tikri gandai, kad Dampjeras užmuštas?

– Taip, vade.

– Prie Kondė?

– Pamaro stovykloj. Patrankos sviediniu.

Buabertlo atsiduso.

[27]SANKIULOTAI – paniekos vardas, kuriuo aristokratai vadino aktyvius 18 a. prancūzų revoliucijos dalyvius, kilusius iš skurdžiausių visuomenės sluoksnių ir nešiojusius ilgas kelnes. Žodis *sankiulotas* kilęs iš prancūzų kalbos žodžių *sans* – be ir *culotte* – kelnės.

[28]GRAFAS DE KANKLO – prancūzų generolas, 18 a. pabaigos karų tarp Prancūzijos ir Europos koalicijos dalyvis.

[29]VIKONTAS DE MIRANDA – prancūzų generolas, 18 a. pabaigos karų tarp Prancūzijos ir Europos koalicijos dalyvis.

[30]VIKONTAS DE BOARNĖ – prancūzų generolas, 18 a. pabaigos karų tarp Prancūzijos ir Europos koalicijos dalyvis.

[31]MARKIZAS DE KIUSTINAS – prancūzų generolas, 18 a. karų dalyvis.

[32]KUNIGAIKŠTIS DE BIRONAS – prancūzų generolas, 18 a. pabaigos karų tarp Prancūzijos ir Europos koalicijos dalyvis.

[33]ŠARTRO KUNIGAIKŠTIS LUJI FILIPAS (1773–1850) – Orleano kunigaikščio vyresnysis sūnus, karaliaus Liudviko XVI giminaitis. Atsisakė savo titulo ir pasivadino Egalitė (Lygybė) vardu. 1793 m. dalyvavo kontrrevoliuciniame generolo išdaviko Diumurjė sąmoksle.

[34]EGILITĖ FILIPAS (1744–1793) – Šartro kunigaikščio tėvas, Orleano kunigaikštis, pramintas Egalitė, jakobinas, Konvento narys, balsavęs už Liudviko XVI mirtį.

– Grafas Dampjeras! Dar vienas mūsiškis, perėjęs į jų pusę!

– Na ir laimingos kelionės! – tarė la Vjevilis.

– O ponios? Kur jos?

– Trieste.

– Visą laiką?

– Visą.

La Vjevilis sušuko:

– Ak, ta respublika! Kiek nelaimių dėl menkniekių! Tik pagalvokit, ši revoliucija prasidėjo dėl kelių milijonų trūkumo!

– Ir maža kibirkštėlė sukelia gaisrą, – tarė Buabertlo.

– Viskas eina blogyn, – atsiliepė la Vjevilis.

– Taip, la Ruari[35] miręs, Diu Drenė[36] – idiotas. O kaip pasigailėtinai atrodo visi šie vadai vyskupai, šis Rošelio vyskupas Kusi[37], Puatjė vyskupas Bopualis Sent Oleras[38], Liusono vyskupas Mersi[39], ponios de L'Ežazri meilužis!..

– Žinote, vade, tikroji jos pavardė Servanto; L'Ežazri – dvaro vardas.

– O šis apsišaukėlis D'Agro vyskupas tėra kažkokios parapijos klebonas.

– Dolio. Jo pavardė Gijo de Folvilis[40]. Bet, tiesą sakant, jis narsus ir kovoja.

– Kunigai karių vietoj! Vyskupai, kurie nėra vyskupai, generolai, kurie nėra generolai!

La Vjevilis pertraukė Buabertlo:

– Vade, jūs turite savo kajutėje „Moniter"[41]?

– Taip.

– Kažin ką dabar vaidina Paryžiuje?

– „Adelę ir Poleną" ir „Olą".

– Norėčiau pamatyti.

– Ir pamatysite. Po mėnesio mes būsime Paryžiuje.

Buabertlo valandėlę pamąstė ir pridūrė:

– Vėliausiai. Ponas Uindhemas[42] tai pasakė milordui Hudui[43].

– Vadinasi, kapitone, ne taip jau blogi mūsų reikalai?

– Po velnių, visa būtų gerai, jei Bretanėje geriau kariautume.

La Vjevilis palingavo galva.

– Vade, – atsiliepė jis, – ar mes išlaipinsime į krantą jūrų pėstininkus?

– Jei pajūris mus parems – išlaipinsime, jeigu jis sutiks mus priešiškai – ne. Kare kartais reikia laužtis pro duris, o kartais prašliaužti tylomis. Pilietinis karas visada turi turėti kišenėje visraktį. Padarysime visa, kas įmanoma. Svarbiausia – vadas.

Buabertlo susimąstęs pridėjo:

– La Vjevili, ką jūs manote apie ševaljė de Djezi[44]?

– Jaunąjį?

– Taip.

– Kaip vadą?

– Taip.

– Tetinka tik reguliariam mūšiui ir atvirai kovai. Miškų brūzgynai tepripažįsta valstietį.

– Jei taip, pasitenkinkite generolais Stoflė ir Katlino.

La Vjevilis valandėlę pagalvojo ir tarė:

– Reikėtų princo, Prancūzijos princo, kraujo princo. Tikro princo.

– Dėl ko? Juk princo vardu pas mus...

– Vadinamas bailys. Žinau, kapitone. Bet tai darytų įspūdį naiviems kaimo bernams.

– Brangusis ševaljė, princai nenori čia vykti.

– Apsieisime be jų.

Buabertlo nejučiomis pridėjo ranką prie kaktos, tarsi norėdamas ištraukti iš jos kokią nors mintį, ir tarė:

[35]DE LA RUARI – markizas, Vandėjos sukilėlių vadas.
[36]DIU DRENĖ – vienas iš Vandėjos sukilėlių vadų.
[37]KUSI – La Rošelio vyskupas, vienas iš Vandėjos sukilėlių vadų.
[38]BOPUALIS SENT OLERAS – Puatjė vyskupas, vienas iš Vandėjos sukilėlių vadų.
[39]MERSI – Liusono vyskupas, vienas iš Vandėjos sukilėlių vadų.
[40]GIJO DE FOLVILIS – Dolio vyskupas, vienas iš Vandėjos sukilėlių vadų.
[41]„MONITER" – prancūzų vyriausybinis laikraštis, ėjęs nuo 1789 m. ligi 1868 m. Vėliau pavadintas „Žurnal ofisjel".
[42]UINDHEMAS UILJAMAS (1750–1810) – anglų politinis veikėjas, priklausęs vigų partijai, buvęs parlamentinės reformos šalininkas.
[43]HUDAS SAMIUELIS (1724–1816) – anglų admirolas, aktyviai rėmęs prancūzų kontrrevoliuciją.
[44]DJEZI (JAUNESNYSIS) – vienas iš Vandėjos sukilėlių vadų.

– Na, pagaliau išbandykite šį generolą.
– Tai grynakraujis didikas.
– Jūs manote, kad jis mums tiks?
– Taip, jei pasirodys geras, – tarė la Vjevilis.
– Tiksliau sakant – žiaurus, – tarė Buabertlo.

Grafas ir ševaljė pasižiūrėjo vienas į antrą.

– Pone Buabertlo, jūs pasakėte, kad geriau ir nereikia. Žiaurus. Kaip tik tokio mums ir reikia. Čia karas be pasigailėjimo. Atėjo valanda ištroškusiems kraujo. Karalžudžiai nukirto galvą Liudvikui XVI, mes išsukinėsim karalžudžiams kojas ir rankas. Taip, mums reikalingas generolas, generolas Nepermaldaujamasis. Anžu ir aukštojo Puatu vadai dedasi geraširdžiais, jie įklimpę gailestingumo jausmuose, ir nieko iš to neišeina. Marė ir Retco krašte, kur vadai žiaurūs, viskas sekasi. Šaretas kraugeriškas, dėl to ir atsilaiko prieš Pareną[45]. Hiena prieš hieną.

Buabertlo nebesuspėjo atsakyti. La Vjevilio žodžius staiga nustelbė beviltiškas riksmas, ir tuo pat metu pasigirdo triukšmas, nepanašus į jokį įprastą girdėti triukšmą. Šis riksmas ir šie bildesiai sklido iš laivo vidaus.

Kapitonas ir jo padėjėjas puolė į vidurinį denį, bet negalėjo įeiti. Artileristai sujaudinti bėgo aukštyn.

Įvyko kažkas siaubingo.

IV

*Tormentum Belli**

Viena baterijos karonada – dvidešimt keturių svarų sviediniais šaudanti patranka – nutrūko.

Tai pavojingiausias įvykis jūroj. Nieko baisesnio negali atsitikti karo laivui, plaukiančiam atviroj jūroj ir visu greičiu.

Patranka, nutrūkusi nuo grandinių, staiga tampa kažkokiu antgamtišku žvėrimi. Mašina virsta pabaisa. Sunki masė ridi-

*Tormentum belli (lot.) – *Karo pabūklai.*

nėjasi kaip biliardo kamuolys, kreivuliuoja į šonus, svirdinėja į priekį ir atgal pagal laivo sūpavimą, artinasi, sustoja, atrodo, galvoja, vėl ima riedėti, tarsi strėlė šauna iš vieno laivo galo į antrą, sukaliojasi, mėtosi į šalis, laksto, stojasi piestu, trankosi, laužo, traiško, naikina. Tai taranas, kuris aikštingai daužo sienas. Pridėkite tiek: taranas geležinis, siena medinė. Medžiaga veržiasi į laisvę; galima būtų pasakyti, žmogui keršija amžinas jo vergas. Atrodo, tarsi įniršis, glūdįs vadinamuose negyvuose daiktuose, staiga prasiveržia: akla medžiaga, pritrūkusi kantrybės, siaubingai atsitiesia, ir jos bedvasė rūstybė tampa nepermaldaujama. Šis padūkęs luitas šuoliuoja lyg pantera; jis sunkus kaip dramblys, vikrus kaip pelė, atkaklus lyg kirvis, staigus kaip vėtra, trankus lyg perkūnas, gūdus lyg kapai. Jis sveria dešimt tūkstančių svarų, tačiau atšoksta kaip vaikų sviedinys. Čia sukaliojasi, čia mėtosi stačiais kampais. Ir ką daryti? Kaip sustabdyti? Audra nurimsta, viesulas liaujasi, vėjas nutyla, nulaužtą stiebą galima pakeisti, skyles užkamšyti, gaisrą užgesinti. Bet ką daryti su šia milžiniška bronzos pabaisa? Kokiu būdu ją suvaldyti? Jūs galite priversti klausyti šunį, galite apstulbinti jautį, užhipnotizuoti smauglį, sutramdyti tigrą, sušvelninti įniršusį liūtą, bet prieš šią pabaisą – nutrūkusią patranką – nėra priemonių. Jūs negalite užmušti, nes ji negyva. Ir tuo pat metu ji gyvena! Ji gyvena pragaištingą gyvenimą, kurį gauna iš nesuvaldomosios stichijos. Apačioje ji turi grindis, kurios ją siūbuoja. Grindis siūbuoja laivas, laivą siūbuoja jūra, jūrą siūbuoja vėjas. Ši naikintoja yra tik žaislas. Laivas, bangos, viesulai, štai kas ją valdo, nuo jų pareina jos pasibaisėtinas gyvenimas. Ką daryti šiai krumpliaračių sistemai? Kaip pastoti kelią šiai nuožmiai laivo katastrofai? Kaip numatyti, kur ji puls, kur sustos, kur trenks smūgį? Kiekvienas smūgis į sieną gali pradaužti laivą. Kaip nuspėti šiuos baisius vingius? Ji lyg šovinys, kuris tarsi gyvena sąmoningą gyvenimą, galvoja ir kiekvieną minutę kei-

[45] PARENAS – prancūzų generolas, dalyvavęs kovose prieš Vandėjos sukilėlius.

čia kryptį. Kaip pažaboti tai, prie ko baisu prieiti? Siaubingoji patranka blaškosi, rieda, grįžta atgal, trenkia čia į dešinę, čia į kairę, bėga pro šalį, sugniuždo visus apskaičiavimus, nušluoja kliūtis, traiško žmones kaip muses. Ir padėtis juo baisesnė, kad grindys nė akimirkos nepastovi ramiai. Kaip kovoti pakrypusioj plokštumoj, kuri visaip vartosi? Sakytum, laivo viduriuose belaisvis žaibas ieško, pro kur ištrūkti, perkūnas trankosi per žemės drebėjimą.

Akimirksniu visa įgula pašoko ant kojų. Įvykio kaltininkas buvo artileristas, neatidžiai prisukęs grandžių veržles ir blogai surakinęs keturis patrankos ratus; nuo to išsiklebetavo papėdė ir rėmai, abu padėklai neteko pusiausvyros ir ėmė daužyti stabdį. Tvirtos stabdžių virvės, kurios sulaiko riedantį atgal pabūklą, tais laikais dar nebuvo vartojamos. Smarki vilnis sudavė į liuką, menkai tesilaikanti patranka slystelėjo atgal, nutraukė grandines ir pradėjo savo baisų klajojimą po vidurinį denį.

Norint įsivaizduoti šį slaidžiojimą, reikia prisiminti, kokį vingrų kelią padaro stiklu riedąs vandens lašas.

Tuo metu, kai nutrūko grandis, visi artileristai buvo baterijoj. Vieni sėdėjo grupėmis, kiti paskirai, ir visi ruošėsi besiartinančiai kovai. Patranka, banguojančios jūros sviesta, pralėkė pro šią žmonių krūvą ir keturis sutriuškino iš karto, paskui, laivui pakrypus atgal, grįžo, perpjovė pusiau penktą nelaimingąjį ir, nulėkusi prie kairiojo borto, numušė nuo lafeto antrą patranką. Tada ir suskardėjo išgąsčio riksmas, kurį išgirdo viršuj. Visi žmonės puolė prie laiptų. Baterija ištuštėjo vienu akimirksniu.

Milžiniška patranka liko pamesta viena. Ji valdė pati save ir visą laivą. Ji galėjo su juo daryti, ką tik norėjo. Visa įgula, pripratusi juoktis kovoje, dabar drebėjo. Neįmanoma apsakyti visus apėmusio išgąsčio.

Tai buvo jų keleivis, valstietis, žmogus, apie kurį prieš valandėlę jie kalbėjosi.

Laiptų apačioje jis sustojo.

V

Vis et vir[*]

Patranka be perstojo daužėsi po vidurinį denį, nelyginant Apokalipsės vežimas. Nuo šviesos ir šešėlių kaitaliojimosi, siūbuojant dideliam žibintui po baterijos skersiniu, šis reginys buvo itin fantastiškas. Patranka, patekusi į šviesą, atrodydavo juoda, tamsoje blizgėdavo balzganais atšvaitais, o nuo smarkaus riedėjimo jos formos visai susiliedavo.

Ji kaskart labiau ardė laivą. Jau sulaužė keturias kitas patrankas ir sienoje pramušė dvi skyles, laimė, aukščiau vaterlinijos, nors ir pro čia vanduo galėjo kliūstelėti, papūtus smarkesniam vėjui. Ji puolė įniršusi laivo korpusą; tvirtos vidaus sienos išsilaikė, mat išlenktas medis yra ypač atsparus, bet ir jos ėmė braškėti nuo šių milžiniško vėzdo smūgių, krintančių tuo pat metu iš visų pusių. Butely skalaujamas švino gabalėlis neprilygsta šiam neįmanomai beprasmiškam ir greitam daužymuisi. Keturi ratai ridinėjo per užmuštus žmones, pjaustė juos, maigė, plėšė, ir iš penkių lavonų pasidarė daugybė po bateriją ridinėjančių gabalų; negyvos galvos, rodos, rėkė; kraujo upeliai, laivui siūbuojant, sruvo grindimis pirmyn ir atgal. Laivo vidinės sienos, keliose vietose sužalotos, pradėjo skirtis. Visame laive aidėjo siaubingas triukšmas.

Kapitonas greit atgavo šaltą kraują ir, jam įsakius, nuo laiptų aikštelės buvo metama į vidurinį denį visa, kas galėjo sustabdyti ar sulėtinti nežabotą patrankos daužymąsi; čiužiniai, hamakai, atsarginės burės, virvių rietimai, maišai su jūrininkų apranga, netikrų banknotų dėžės, kurių buvo priversta visa korvetė, nes ši anglų išgalvota niekšybė karo metu buvo laikoma teisėta priemone.

Bet ką galėjo padėti šie šlamštai, jei niekas neišdrįso nulipti ir išdėstyti jų taip, kaip reikia? Per kelias minutes iš jų liko tik skutai.

[*]Vis et vir (lot.) – *Jėga ir vyriškumas.*

Jūros bangavimas buvo kaip tik palankus šiai negandai. Labai pageidautina būtų buvusi smarki audra, ji būtų apvertusi patranką aukštielninką, ratais į viršų, ir tada be vargo būtų buvę galima ją sutramdyti.

Tuo tarpu ji vis labiau ardė laivą. Jau ėmė braškėti ir kai kur lūžo laivo stiebai, kurie buvo įtaisyti kilio rentiny ir ėjo per visus laivo aukštus tartum stori ir apvalūs stulpai. Nuo mėšlungiškų patrankos smūgių priešakinis stiebas įlūžo, didysis stiebas taip pat ėmė pasiduoti. Visa baterija buvo sujaukta. Iš trisdešimt patrankų dešimt jau nebetiko kovai; skylių laivo šonuose daugėjo, į korvetę pradėjo sunktis vanduo.

Senasis keleivis, nulipęs į vidurinį denį, stovėjo laiptų papėdėje kaip akmeninė statula. Rūsčiomis akimis jis žiūrėjo į šį niokojimą. Bet pats nesujudėjo. Atrodė, neįmanoma į bateriją ir kojos įkelti.

Kiekvienas atitrūkusios karonados posūkis artino laivo sudužimą. Dar kelios akimirkos – ir laivas neišvengiamai subyrės.

Reikėjo arba žūti, arba nedelsiant užkirsti kelią katastrofai, ką nors daryti, bet ką?

Kokia puiki kovotoja buvo ši karonada!

Reikėjo sustabdyti tą baisią pamišėlę.

Reikėjo užnerti kilpą šiam žaibui.

Reikėjo parblokšti šį perkūną.

Buabertlo paklausė la Vjevilį:

– Ar jūs tikite Dievą, ševaljė?

– Taip. Ne. Retkarčiais.

– Audros metu?

– Taip. Ir tokiais momentais, kaip šis.

– Iš tikrųjų tik vienas Dievas tegali mus išgelbėti, – tarė Buabertlo.

Visi tylėjo, leisdami karonadai pašėliškai trankytis.

Bangos puolė laivą iš oro, atsakydamos į kiekvieną patrankos smūgį. Tartum du kūjai būtų daužę pakaitomis.

Staiga šioje neprieinamoje arenoje, kur blaškėsi nutrūkusi patranka, pasirodė žmogus su geležine dalba rankoje. Tai buvo ka-

tastrofos kaltininkas, patrankos prižiūrėtojas, baustinas už apsileidimą ir įvykį. Jis norėjo atitaisyti savo kaltę. Vienoj rankoj suspaudęs handšpugą, antroj laikydamas trosą su kilpa, jis nušoko per angą tiesiai į vidurinį denį.

Tada prasidėjo baisus dalykas, titaniškas reginys: patrankos kova su artileristu, medžiagos ir proto grumtynės, daikto ir žmogaus dvikova.

Žmogus prigludo kampe ir, laikydamas rankoje dalbą bei virvę, stovėjo ant savo kojų kaip ant dviejų plieno stulpų, išbalęs kaip lavonas, kupinas tragiško ramumo. Tarsi priaugęs prie grindų ir laukė.

Jis laukė, kada patranka priartės prie jo.

Kanonierius pažinojo savo patranką, ir jam atrodė, kad ir patranka turi pažinti jį. Jau seniai jie kartu gyvena. Kiek kartų jis buvo įkišęs ranką jai į nasrus! Tai buvo jo prijaukinta pabaisa, ir jis ėmė šaukti ją tarsi savo šunį: „Eik šen!" Gal jis net mylėjo ją.

Atrodė, jis nori, kad ji prisiartintų.

Bet artindamasi ji pultų ant jo. Ir tada jis žūtų. Kaip išvengti mirties? Štai koks klausimas. Visi žiūrėjo į juos apimti siaubo, užgniaužę kvapą, laisvai alsavo gal tik šis senis, kuris vienas stovėjo viduriniame denyje ir kaip niūrus liudininkas stebėjo šią dvikovą.

Patranka galėjo sutriuškinti ir jį. Jis nesijudino.

Šiai kovai vadovavo aklos bangos po jų kojomis.

Tą akimirką, kada, pasiruošęs šiam baisiam susirėmimui kanonierius iššaukė patranką į kovą, jūra atsitiktinai nurimo, ir karonada valandėlei sustojo tarsi nustebusi. „Eikš gi!", – tarė jai žmogus.

Karonada, atrodė, klausėsi.

Staiga ji šoko ant žmogaus. Žmogus išsisuko nuo smūgio.

Užvirė kova. Kova neregėta. Trapus padaras susirėmė su nepažeidžiamu metalu. Žmogus, žvėrių tramdytojas, atakavo bronzinį žvėrį. Vienoj pusėj jėga, antroj – siela.

Viskas vyko prieblandoj. Tai buvo tarsi neaiškus, antgamtiškas reginys. Keistas dalykas: atrodė, kad patranka taip pat turi sielą,

tiesa, kupiną neapykantos ir įniršio. Ši neregė, pasirodo, turėjo akis. Pabaisa tykojo žmogų. Galima buvo pamanyti, kad ši masė puoselėja klastingus kėslus. Ji taip pat rinkosi akimirką. Tai buvo kažkoks gigantiškas geležinis vabzdys su demoniška valia. Tarpais šis milžiniškas skėrys pasišokėjęs trinktelėdavo į baterijos lubas, paskui krisdavo ant savo keturių ratų kaip tigras ant letenų ir puldavo žmogų. O jisai, lankstus, lengvas, vikrus, raivėsi tarsi žaltys, išsisukinėdamas nuo smūgių. Jis išvengdavo susidūrimo, užtat smūgiai, skirti kanonieriui, toliau ardė laivą.

Nutrauktos grandinės galas buvo užsilikęs prie karonados. Ši grandinė nežinia kaip apsivijo apie drūtgalio sraigtą. Vienas jos galas buvo prirakintas prie lafeto. Antras, palaidasis, pašėlusiu smarkumu sukosi aplink patranką, ir nuo to jos šuoliai darėsi dar pavojingesni. Sraigtas laikė grandinę tarsi sugniaužęs kumštyje, ir kiekvieną patrankos smūgį lydėjo grandinės smūgiai; aplink karonadą siautė baisus viesulas, tarytum bronzinė ranka būtų švaisčiusi geležinį botagą. Ši grandinė dar labiau sunkino kovą.

Vis dėlto žmogus grūmėsi. Kartais žmogus puldavo patranką; jis sėlindavo pasieniu su dalba ir virve rankoje, bet patranka, atrodė, tarsi numanydama jo kėslus, išsisukdavo. O įtūžęs žmogus ją vis persekiojo.

Tokie dalykai negali trukti ilgai. Staiga patranka tarytum apsisprendė: „Gana! Reikia užbaigti", – ir sustojo. Buvo jaučiama, kad artinasi atomazga. Patranka sustojo dvejodama ir ryžosi savo žiauriam sumanymui, nes dabar visiems ji buvo gyva būtybė. Staiga ji metėsi ant kanonieriaus. Kanonierius atšoko į šalį ją praleisdamas ir juokdamasis sušuko: „Nepavyko!" Patranka tarsi padūkusi išmušė dar vieną karonadą kairiajame borte, paskui, lyg paleista iš nematomos laidynės, ji puolė į dešinį bortą ant žmogaus, kuris vėl išsisuko. Trys karonados suiro nuo jos smūgio; tada ji, tarsi akla ir nebežinodama ką daranti, atgręžė žmogui nugarą, nuriedėjo iš užpakalio į priekį, nudaužė forštevenį ir įlaužė laivo priekį. Žmogus glustelėjo laiptų papėdėje už kelių žingsnių nuo stebinčiojo senio. Kanonierius laukė jos pasiruošęs handšpugą. Patranka, matyt, pastebėjo tai ir neatsigręž-

dama kirvio smūgio greitumu puolė žmogų. Žmogus, atsitraukęs prie borto, atrodė žuvęs. Visa įgula suriko vienu balsu.

Senasis keleivis, kuris iki šiol stovėjo nejudėdamas, staiga puolė į priekį, pranokdamas visą šį pašėlišką švaistymąsi. Jis pagriebė netikrų asignatų[46] ryšulį ir, nepaisydamas, kad gali būti sutraiškytas, įbruko jį tarp karonados ratų. Šis lemiamas ir pavojingas mostas buvo toks tikslus ir sumanus, kad vargu geriau jį būtų atlikęs žmogus, mokąs visus pratimus, surašytus Diurozelio knygoje „Jūrų patrankos valdymas".

Ryšulys tapo buferiu. Akmenukas sulaiko didžiulį luitą, medžio šaka nukreipia griūtį. Karonada susiūbavo. Kanonierius savo ruožtu, pasinaudodamas šia pavojinga proga, įkišo geležinę dalbą tarp paskutinio rato stipinų. Patranka sustojo.

Ji pasviro. Žmogus dalba kaip svirtimi pakėlė ir apvertė patranką. Sunki masė apsivertė su dūžtančio varpo garsu, ir žmogus, žliaugdamas prakaitu, pripuolęs užnėrė kilpą ant bronzinio parblokštos pabaisos kaklo.

Viskas buvo baigta. Žmogus nugalėjo. Skruzdėlė įveikė mastodontą, nykštukas paėmė į nelaisvę perkūną.

Kareiviai ir jūrininkai ėmė ploti.

Visa įgula puolė žemyn su virvėmis ir grandinėmis, ir po valandėlės patranka jau buvo prirakinta.

Kanonierius atidavė pagarbą keleiviui.

– Pone, – tarė jis, – jūs man išgelbėjot gyvybę.

Senis vėl stovėjo ramus ir nieko neatsakė.

VI

Dvi svarstyklių lėkštės

Žmogus laimėjo, bet galima sakyti, kad patranka laimėjo taip pat. Korvetė nepaskendo, bet ir anaiptol nebuvo išgelbėta. Ji atrodė sužalota nebepagydomai. Sienose buvo pramuštos penkios

[46] ASIGNATOS – popieriniai pinigai, kuriuos išleido Prancūzijos steigiamasis susirinkimas 1789 m.

skylės, pati didžiausia – prieky; iš trisdešimt karonadų dvidešimt buvo paverstos metalo krūvomis. Sučiupta ir vėl prirakinta karonada nebetiko rikiuotei, matyt, dėl įlaužto drūtgalio sraigto neįmanoma buvo jos nutaikyti. Baterijoj beliko devyni pabūklai. Pro dugną sunkėsi vanduo. Reikėjo tučtuojau bėgti prie avarinių siurblių ir paleisti juos į darbą.

Tik pažvelgus dabar į vidurinį denį, darėsi baisu. Net pasiutusio dramblio narvas negali būti labiau išardytas.

Nors ir kaip buvo svarbu, kad korvetė išliktų nepastebėta, bet dar svarbiau buvo išsigelbėti. Teko apšviesti denį keliais didžiuliais ant borto pakabintais žibintais.

Per visą laiką, kol vyko ši tragiška kova, nuo kurios priklausė gyvenimas ar mirtis, nebuvo žinoma, kas dedasi už korvetės borto. Rūkas sutirštėjo, oras pasikeitė, ir vėjas nešė laivą, kur norėjo. Nebematydamas Džersėjaus ir Gernsėjaus krantų, laivas išklydo iš kelio ir nuplaukė toliau į pietus, negu reikėjo. Jis atsidūrė audringoj jūroj. Didžiulės vilnys laižė atviras korvetės žaizdas, o kokie baisūs buvo šie pabučiavimai! Jūra grėsmingai bangavo. Vėjas kaskart stiprėjo. Artinosi smarki audra, o gal net uraganas. Priekyje žvilgsnis aprėpė tik keturias bangų viršūnes, daugiau nieko.

Kol įgula paskubomis taisė žemutinį denį, užkamšinėjo pramuštas skyles ir statė į vietas nelaimės išvengusias patrankas, senasis keleivis vėl užlipo į viršų.

Jis stovėjo ten atsišliejęs į didįjį stiebą.

Jis visai nesidomėjo subruzdimu, kilusiu laive. Ševaljė la Vjevilis išrikiavo abiejose didžiojo stiebo pusėse jūrų pėstininkus, ir, pasigirdus įgulos vado švilpukui, į darbą įnikę jūreiviai sustojo ant burių skersinių.

Grafas diu Buabertlo priėjo prie keleivio.

Paskui kapitoną žingsniavo sumišęs, uždusęs, suplėšytais drabužiais, bet vis dėlto patenkintas žmogus.

Tai buvo kanonierius, kuris ką tik sutramdė pabaisą, nugalėjo patranką.

Grafas atidavė valstiečio drabužiais apsirengusiam seniui pagarbą ir tarė:

– Tamsta generole, štai tas žmogus.

Kanonierius stovėjo kariškai išsitempęs, nuleidęs akis.

Grafas diu Buabertlo kalbėjo:

– Generole, turint galvoje, ką šis žmogus įvykdė, ar jūs nemanote, kad ir jo viršininkai dėl jo turi ką nors padaryti?

– Aš taip manau, – atsakė senis.

– Malonėkite įsakyti, – tarė Buabertlo.

– Tą teisę turite jūs, o ne aš. Jūs esate kapitonas.

– Bet jūs esate generolas, – atsiliepė Buabertlo.

Senis pasižiūrėjo į kanonierių.

– Prieik arčiau! – tarė jis.

Senis atsigręžė į grafą diu Buabertlo, nukabino švento Liudviko kryžių nuo kapitono krūtinės ir prisegė jį prie kanonieriaus palaidinės.

– Valio! – sušuko jūrininkai.

Jūrininkai pagerbė ginklais.

Senasis keleivis, rodydamas pirštu į apstulbusį kanonierių, pridūrė:

– O dabar šitą žmogų sušaudykit.

Apstulbimas pakeitė pritarimo šauksmus.

Tada kapų tylą stipriu balsu nutraukė senis:

– Dėl vieno žmogaus apsileidimo laivas pasidarė netinkamas. Kiekvieną akimirką jis gali žūti. Būti jūroje – reiškia būti akis į akį su priešu. Plaukiąs laivas – tai kariuomenė, žygiuojanti į mūšį. Audra aprimsta, bet nepraeina. Jūra – ištisi spąstai. Mirtis kiekvienam, kas padaro klaidą priešo akivaizdoje. Atitaisomų klaidų nėra. Drąsa turi būti atlyginta, apsileidimas – nubaustas.

Šie žodžiai krito vienas po kito iš lėto, svariai, nepermaldaujamai, tarsi kirvio smūgiai į ąžuolą.

Ir senis, pažvelgęs į kareivius, pridūrė:

– Vykdykit!

Žmogus, ant kurio palaidinės blizgėjo švento Liudviko kryžius, nulenkė galvą.

Buabertlo davė ženklą, ir du jūrininkai nulipo į žemutinį denį, paskui grįžo į viršų, nešini įkapėmis; laivo kapelionas, kuris visą kelionę meldėsi karininkų kajutėj, ėjo paskui jūrininkus; ser-

žantas išrinko dvylika kareivių, išrikiavo juos dviem eilėmis po šešetą; kanonierius, nesakydamas nė žodžio, atsistojo į vidurį. Prie jo priėjo kunigas su kryžium rankoje.

– Žengte marš! – sukomandavo seržantas.

Būrelis iš lėto ėmė žengti į priekį; du jūrininkai, nešantieji įkapes, ėjo paskui.

Niūri tyla apgaubė korvetę. Tolumoj stūgavo uraganas.

Po kelių minučių nuaidėjo salvė, tamsoj blykstelėjo šviesa ir pliaukštelėjo į jūrą krintąs kūnas.

Senasis keleivis tebestovėjo atsišliejęs didžiojo stiebo, sukryžiavęs rankas ant krūtinės ir susimąstęs.

Buabertlo, rodydamas į jį kairiosios rankos smiliumi, tyliai sušnibždėjo la Vjeviliui:

– Vandėja turi vadą.

VII

Kas pakelia bures, tas lošia loterijoj

Bet kas laukė korvetės?

Debesys, kurie visą naktį maišėsi su vilnimis, dabar nusviro tiek, kad visai uždengė horizontą, ir visa jūra atrodė tarsi pridengta apsiaustu. Aplinkui – vien rūkas. Padėtis pavojinga net nesugadintam laivui.

Pavojų didino dar ir bangavimas. Korvetėje nebuvo gaištama; ją palengvino iš jos išmetę visa, ką tiktai buvo galima surinkti po karonados sukelto sąmyšio: sudaužytas patrankas, sulaužytus lafetus, sutrupintas ar atitrūkusias rėmų dalis, medžio ir geležies nuolaužas; suvynioję į brezentą sužalotus lavonus, atidarė liukus ir pro juos nuleido lentomis į vandenį.

Jūra darėsi vis baisesnė. Ne dėl to, kad būtų grėsusi audra; priešingai, atrodė, kad anapus horizonto tilsta uraganas ir škvalas traukiasi į šiaurę; bet vilnys tebebuvo didelės, o tai rodė, kad jūros dugnas nelygus, ir sužalotai, neatspariai bangų dūžiams korvetei jos galėjo būti pražūtingos.

Gakualis susimąstęs stovėjo prie vairo.

Ramiai žiūrėti pavojui į akis – toks kapitonų įprotis.

La Vjevilis, vienas tų žmonių, kurie nepraranda linksmumo netgi nelaimėje, priėjęs tarė Gakualiui:

– Na, locmane, uraganas neįsisiautėjo, – tarė jis. – Nors ir labai stengėsi nusičiaudėt, nepavyko. Ištrūksim iš jo. Bus vėjo, bet daugiau nieko.

Gakualis rimtai atsakė:

– Kur vėjas, ten ir bangos.

Nei juokų, nei nusiminimo, – toks jau jūrininko būdas. Tačiau jo atsakyme suskambėjo nerimas. Prakiurusiam laivui atsidurti tarp bangų – reiškia pakęsti. Lyg ir norėdamas labiau pabrėžti savo žodžius, Gakualis lengvai suraukė antakius. Matyt, po tragiškojo įvykio su patranka ir kanonierium la Vjevilis per anksti prabilo tokiu žaismingu ir lengvabūdišku tonu. Laivui, esančiam atviroj jūroj, daug kas neša nelaimę. Jūra yra slėpininga; niekada negali žinoti, ko ji įsigeidžia. Reikia saugotis.

La Vjevilis pajuto, kad reikia surimtėti.

– Ku mes esame, locmane? – paklausė jis.

Locmanas atsakė:

– Dievo valioje.

Locmanas – laivo šeimininkas; visada reikia leisti jam vykdyti savo darbą, o dažnai ir laisvai išsitarti. Beje, šie žmonės mažai tekalba. La Vjevilis nuėjo.

La Vjevilis klausė locmaną, o atsakė jam horizontas.

Jūra staiga nuskaidrėjo.

Rūko skraistė, kuri driekėsi virš bangų, perplyšo, ryto prieblandoj, kiek akis užmato, – iškilo tamsi audringa jūra, ir štai ką išvydo jūrininkai.

Dangus buvo tarsi uždengtas debesų skliautų; bet dabar debesys jūros nelietė; rytuose pasirodė balsva juosta, pranašaujanti brėkštančią dieną, ir tokia pati vakaruose, kur nusileido mėnulis. Šios dvi prošvaistės horizonte, sužibusios viena priešais kitą, nusitęsė siauru balkšvu ruožu tarp paniurusios jūros ir rūškano dangaus.

Šių dviejų šviesų fone dunksnojo tiesūs ir nejudantys juodi siluetai.

Mėnulio nušviestoj padangėj vakaruose stūksojo trys uolos, stačios kaip keltų dolmenai[47].

Rytuose, išblyškusiam priešaušrio horizonte, pasirodė išrikiuotų ir paruoštų kovai aštuonių laivų burės.

Trys uolos buvo rifų viršūnės; aštuonios burės – eskadra.

Užpakaly laivo riogsojo Menkjė uola, jūrininkų neminima geru žodžiu, priešaky – laukė prancūzų laivynas. Vakaruose – jūros bedugnė, rytuose skerdynės; laivo sudužimas ar kova – kitos išeities nebuvo.

Kovai su uola korvetė teturėjo skylėtą korpusą, išnarstytas virves, išklibintus stiebus; kovai su priešu turėjo artileriją, kur iš tridešimt patrankų sveikos buvo išlikusios tik devynios ir geriausi kanonieriai žuvę.

Aušra vos tik brėško, ir viską aplinkui gaubė naktis. Ji galėjo trukti dar ilgai, nes orą temdė aukštai pakilę juodi ir tiršti debesys, kurie atrodė lyg tvirtas skliautas.

Vėjas, žemai išsklaidęs rūką, nešė korvetę į Menkjė.

Nuvargęs ir apardytas laivas beveik nebeklausė vairo ir plaukė ne pats, o tik bangų genamas.

Pragaištingoji Menkjė uola tais laikais buvo dar pavojingesnė negu šiandien. Vilnys, be paliovos daužydamos šią jūrų tvirtovę, nugriovė daugybę jos bokštų. Povandeninių uolų paviršius keičiasi, juk ne be reikalo prancūziškas žodis „banga“ turi antrą prasmę – „ašmenys“; kiekvienas jūros potvynis palieka pjūklo žymę. Anais laikais atsidurti prie Menkjė reiškė žūti.

O laivai buvo ta pati Kankalo eskadra, išgarsėjusi vėliau – vadovaujant kapitonui Diušenui, kurį Lekinjo juokais praminė *Dėde Diušenu.*[*]

Padėtis buvo kritiška. Kol dūko atitrūkusi nuo grandinės karonada, korvetė nepastebimai nukrypo į šalį ir plaukė greičiau į Gran-

[*] *Žodžių žaismas: kapitonas Duchesne buvo vadinamas* le Pźre Duchźne. *Prancūziškai* chźne *– ąžuolas.*

vilį negu į Sen Malio. Net jeigu būtų buvę galima ją vairuoti ir iškelti visas bures, ji vis tiek nebebūtų galėjusi grįžti į Džersėjų, nes Menkjė užstojo kelią, o plaukti į Prancūzijos krantą kliudė laivynas.

Audra neįsisėlo. Bet, kaip išpranašavo locmanas, pakilo bangos. Jūra, smarkaus vėjo genama ir atsimušdama į uolas, siautėjo.

Jūra niekad nepasako iš karto, ko ji nori. Jos bedugnėje slepiasi visa, net ir vylius. Beveik galima pasakyti, kad jūra turi savo sistemą: ji puola ir vėl pasitraukia. Švaistosi pasiūlymais ir jų nesilaiko, ruošia viesulą ir atsisako jo, žada pražūtį ir neišlaiko grasinimo, grūmoja iš šiaurės ir smogia iš pietų. Visą naktį korvetei „Kleimorui" teko kovoti su rūku ir bijoti audros: jūra apgavo ją pačiu baisiausiu būdu; baugino audra, o užnešė ant uolos. Vis tiek grėsė sudužimas, tik kitokios rūšies.

Prie baimės žūti nuo povandeninių uolų prisidėjo baimė žūti kovoj. Vienas priešas papildė antrą.

La Vjevilis suriko drąsiai juokdamasis:

– Čia laivo sudužimas, ten kova. Padėtis be išeities.

VIII

9 = 380

Iš korvetės bebuvo tik griaučiai.

Išsklaidyta blanki šviesa, debesų juodumas, neaiškūs horizonto bruožai, paslaptingos bangų raukšlės – viskas dvelkė kažkokiu kapinių iškilmingumu. Tik vėjas, piktai staugdamas, drumstė tylą. Iš bedugnės kilo katastrofa visu savo didingumu. Ji buvo labiau panaši į vaiduoklį negu į priešo puolimą. Niekas nesukrutėjo uolose, niekas nepajudėjo laivuose. Buvo kažkokia visa apėmianti tyla. Argi tai iš tikrųjų buvo tikrovė, o ne miražas, iškilęs viršum jūros? Padavimai pasakoja apie tokius regėjimus; korvetė atsidūrė tarp demono – povandeninės uolos ir šmėklos – laivyno.

[47]DOLMENAI – akmens amžiaus kapai – milžiniški ant briaunos pastatyti akmenys, iš viršaus dengti akmens plokšte.

Grafas diu Buabertlo pusbalsiu įsakinėjo la Vjeviliui, kuris nedelsdamas nulipo žemyn į bateriją, o pats kapitonas pasiėmė žiūroną ir atsistojo laivo užpakaly, greta locmano.

Gakualis įtempė visas jėgas, kad išlaikytų korvetę prieš bangas, nes, jeigu vėjas ir bangos pagriebtų laivą iš šono, jis bematant apvirstų.

– Locmane, – paklausė kapitonas, – kur mes esame?

– Prie Menkjė.

– O iš kurios pusės?

– Iš pačios pavojingiausios.

– Koks čia dugnas?

– Uolėtas.

– Ar galima čia mesti inkarą?

– Mirti visada galima, – atsakė locmanas.

Kapitonas nukreipė žiūroną į vakarus ir apžvelgė Menkjė uolas, paskui atsisuko į rytus ir ėmė apžiūrinėti horizonte matomas bures.

Locmanas kalbėjo tarsi pats sau toliau:

– Taip, tai Menkjė. Čia linksmųjų kirų, skrendančių iš Olandijos, ir didžiųjų juodųjų žuvėdrų poilsio vieta.

Tuo tarpu kapitonas suskaičiavo bures.

Aštuonių tvarkingai išrikiuotų laivų karingi profiliai kyšojo virš vandens. Viduryje galima buvo pastebėti aukštą laivą su trim deniais.

– Ar pažįstat šiuos laivus? – kapitonas klausinėjo locmaną.

– Taip, pažįstu, – atsakė Gakualis.

– Kas jie?

– Eskadra.

– Prancūzų?

– Velnio.

Stojo tyla. Kapitonas vėl paklausė:

– Ar ten visa jų eskadra?

– Ne visa.

Iš tikrųjų balandžio antrąją Valazė pranešė Konventui[48], kad Lamanše kreisuoja dešimt fregatų ir šeši linijiniai laivai. Kapitonas tiktai dabar tai prisiminė.

– Taip, teisingai, – tarė jis, – jų eskadroj yra šešiolika laivų, o čia tik aštuoni.

– Kiti, – atsakė Gakualis, – sukinėjasi ten, visa pakrante, ir šnipinėja.

Kapitonas, vis dar tebežiūrėdamas pro žiūroną, sumurmėjo:

– Laivas su trimis deniais, dvi pirmojo rango fregatos ir penkios antrojo.

– Aš juos taip pat šnipinėjau, – burbtelėjo Gakualis.

– Puikūs laivai. Aš pats esu tokiems vadovavęs, – tarė kapitonas.

– Teko man juos matyti iš arti, – pasakė Gakualis. – Aš vieno nepalaikyčiau kitu. Visi jų ženklai įstrigo man į galvą.

Kapitonas padavė žiūroną locmanui.

– Locmane, ar gerai pažįstate tą aukštanosį laivą?

– Taip, kapitone, tai „Kot d'Or".

– Perkrikštijo jį, – tarė kapitonas. – Anksčiau jis vadinosi „Burgundijos valstijos". Visai naujas laivas. Šimtas dvidešimt aštuonios patrankos.

Jis išsitraukė iš kišenės užrašų knygelę, pieštuką ir įsirašė skaitmenį 128. Paskui vėl paklausė:

– Kaip vadinasi pirmasis laivas šitam iš kairės?

– „Išbandytasis".

– Pirmojo rango fregata. Penkiasdešimt dvi patrankos. Prieš porą mėnesių jis buvo apginkluotas Breste.

Kapitonas savo knygelėj įrašė skaitmenį 52.

– Locmane, – paklausė jis, – o antrasis laivas iš kairės?

– „Driada".

– Pirmojo rango fregata. Keturiasdešimt aštuoniolikos svarų patrankų. Ji yra buvus Indijoj. Šauni jos karinė praeitis.

Po skaitmeniu 52 jis parašė 40; paskui, pakeldamas galvą, vėl kreipėsi:

– O dešinėj?

– Dešinėj, kapitone, visos antrojo rango fregatos. Iš viso penkios.

[48] KONVENTAS – atstovų susirinkimas Prancūzijos revoliucijos metu, išrinktas nuvertus karalių 1792 m. Veikė ligi 1795 m.

– Kaip vadinasi pirmasis laivas?

– „Ryžtingasis".

– Trisdešimt dvi aštuoniolikos svarų patrankos. O antrasis?

– „Rišmonas".

– Tokios pat jėgos. Toliau?

– „Ateistas".*

– Keistas pavadinimas. Su tokiu pavojinga plaukti į jūrą. Toliau?

– „Kalipsė".

– Toliau?

– „Gaudytojas".

– Penkios fregatos, kiekviena po trisdešimt du pabūklus.

Po pirmaisiais skaitmenimis kapitonas įrašė 160.

– Puikiai, locmane, skiriate juos.

– O jūs juos puikiai pažįstate, kapitone, – atsiliepė Gakualis. – Atpažinti yra neblogai, bet pažinti yra svarbiau.

Kapitonas vėl įsigilino į savo užrašų knygutę ir pusbalsiu skaičiavo:

– Šimtas dvidešimt aštuonios, penkiasdešimt dvi, keturiasdešimt, šimtas šešiasdešimt.

Kaip tik tuo metu denyje pasirodė la Vjevilis.

– Ševaljė, – sušuko jam kapitonas. – Prieš mus yra trys šimtai aštuoniasdešimt pabūklų.

– Tebūnie ir taip, – tarė Vjevilis.

– Jūs ką tik apžiūrėjote bateriją, la Vjevili, kiekgi pagaliau mes turime tinkamų šaudyti pabūklų?

– Devynis.

– Tebūnie ir taip, – atsakė jam diu Buabertlo.

Jis paėmė iš locmano rankų žiūroną ir ėmė stebėti horizontą.

Atrodė, kad aštuoni juodi tylūs laivai stovėjo vietoje, tačiau kaskart vis didėjo.

Jie nežymiai artėjo.

– Kapitone, – tarė la Vjevilis, atiduodamas pagarbą. – Štai ką galiu pranešti. Iš pat pradžių aš nepasitikėjau šia „Kleimo-

Jūrų ministerijos archyvas. 1793 m. jūrų laivyno sudėtis.

ro" korvete. Visada nemalonu, kai staiga atsiduri laive, prie kurio tu nepratęs ir kuris tavęs nemyli. Anglų laivas prancūzams – išdavikas! Tai parodė ta kalė kanonada. Aš viską apžiūrėjau. Inkarai stiprūs. Iš geros geležies. Inkarų žiedai patikimi. Lynai puikūs, lengvai vyniojasi, ilgio, kaip paprastai, šimto dvidešimties sieksnių. Daug amunicijos. Šeši kanonieriai užmušti. Kiekvienai patrankai tenka šimtas septyniasdešimt vienas šūvis.

– Taip, dėl to, kad turime tik devynias patrankas, – sumurmėjo kapitonas.

Buabertlo nukreipė žiūroną į horizontą. Eskadra iš lėto artėjo.

Karonados patogesnės už kitas patrankas tuo, kad joms valdyti užtenka tik trijų žmonių, bet užtat šauna ne taip toli ir ne taip taikliai, kaip paprasta patranka. Todėl reikėjo leisti eskadrai priplaukti per kanonados šūvį.

Kapitonas ėmė tyliai įsakinėti. Laive įsiviešpatavo tyla. Pavojaus signalas nebuvo duotas, bet visi ruošėsi sutikti pavojų. Korvetė buvo tokia pat bejėgė kovoti su žmonėmis, kaip ir su bangomis. Viskas, kas įmanoma, buvo padaryta, kad šis karo laivas būtų kovingas. Komanda sunešė ant denio visas virves, lynus, kad prireikus galima būtų sutvirtinti rangautą. Sutvarkė sužeistųjų tvarstymo kambarėlį. Pagal tuometinius jūrinius papročius jie pastatė apsauginius skydus ant tiltelio, bet tai galėjo apsaugoti nuo kulkų, tik ne nuo sviedinių. Atsinešė įrankį sviedinių kalibrui nustatyti, nors tai daryti jau buvo per vėlu; bet juk niekas nebuvo numatęs tiek įvykių. Kiekvienas jūrininkas gavo šovinių apkabą, užsikišo už diržo porą pistoletų ir durklą. Hamakai buvo nuimti; patrankos nutaikytos; šautuvai paruošti; kirviai ir kabliai išdėlioti; parako ir sviedinių sandėliai atidaryti. Kiekvienas užėmė savo vietą. Visa buvo atlikta nepratariant nė žodžio, kaip mirštančio kambaryje. Greit ir niūriai.

Korvetę sustabdė. Ji turėjo šešis inkarus, kaip ir fregatos. Visus šešis nuleido; atsarginį inkarą metė į priekį, vilkiką – į užpakalį, potvynio inkarą – į atvirą jūrą, atoslūgio – į uolų pusę, vieną didžiulį inkarą – į kairįjį, o antrą į dešinįjį šoną.

Devynios išlikusios sveikos karonados buvo sustatytos baterijon, visos devynios į vieną pusę – priešo pusę.

Eskadros laivai nemažesnėj tyloj užbaigė visus reikalingus pasiruošimus. Aštuoni laivai išsirikiavo pusračiu, kurio styga buvo Menkjė uola. Uždarytas šiam pusraty ir suraišiotas savo paties inkarais „Kleimoras" buvo beveik prispaustas prie uolos, tai yra pasmerktas neišvengiamam žuvimui.

Atrodė, tarsi šunų ruja apsupo šerną ir tylėdama šiepia dantis.

Abi šalys tarytum kažko laukė.

„Kleimoro" kanonieriai buvo prie savo pabūklų.

Buabertlo tarė la Vjeviliui:

– Man norėtųsi pradėti šaudyti.

– Koketės įgeidis, – atsakė la Vjevilis.

IX

Kažkas pasprunka

Senasis keleivis nenuėjo nuo denio, jis stebėjo pasiruošimą nesijaudindamas.

Buabertlo prisiartino prie jo.

– Pone, – tarė jis, – pasiruošimas kovai baigtas. Mes prirakinti prie savo kapo, bet nepasiduosim. Esame uolų ar priešų eskadros belaisviai. Pasiduoti priešui ar sudužti į uolas – kito pasirinkimo nėra. Mes teturime vienintelę išeitį – mirti. Geriau žūti kovoj, negu nuskęsti. Aš pasirinkčiau kulką negu bangas; geriau žūti ugnyje negu vandenyje. Bet mirti – tai mūsų reikalas, jokiu būdu ne jūsų. Jūs – princų išrinktas, jums pavestas didelis uždavinys – vadovauti Vandėjos karui. Nebus jūsų, ir gali žūti monarchija; vadinasi, jūs privalote gyventi. Mūsų garbė reikalauja pasilikti laive, jūsų – išeiti iš laivo. Taigi, generole, jūs privalote tučtuojau palikti laivą. Aš jums duosiu žmogų ir valtį. Vingiais pasiekti krantą nėra neįmanoma. Dar neprašvito. Vilnys didelės, jūra tamsi, jūs išsigelbėsit. Būna atsitikimų, kai pabėgimas reiškia pergalę.

Senis pritariamai ir griežtai linktelėjo galva.

Grafas diu Buabertlo pakėlė balsą.

– Kareiviai ir jūrininkai! – garsiai sušuko jis.

Staiga viskas laive apmirė, ir iš visų pusių veidai atsigręžė į kapitoną.

Jis tęsė:

– Žmogus, kuris yra tarp mūsų, atstovauja karaliui. Jis buvo mums patikėtas, mes privalome jį išsaugoti. Jis reikalingas Prancūzijos sostui; jei neatsiras tikro princo, taip bent mes tikimės, jis bus Vandėjos vadas. Tai patyręs karo vadas. Jis turėjo išlipti Prancūzijoje kartu su mumis, dabar jis išlips be mūsų. Išgelbėti galvą – reiškia išgelbėti viską.

– Taip! taip! taip! – sušuko visa įgula kaip vienas.

Kapitonas kalbėjo toliau:

– Jam taip pat teks sutikti rimtus pavojus. Pasiekti krantą ne taip jau lengva. Plaukti dabar, potvynio metu, reikalinga didelė valtis, o pabėgti nuo priešo eskadros apsupimo gali tik maža valtelė. Reikia priplaukti prie kranto ten, kur negrūmotų priešas, geriau išlipti Fužero negu Kutanso pusėje. Praplaukti galėtų patyręs jūrininkas, geras irkluotojas ir plaukikas, žmogus, kilęs iš šios vietos ir žinąs visus praėjimus tarp uolų. Dar tamsu, ir valtis galėtų nepastebėta atsitolinti nuo korvetės. Be to, pakilę šūvių dūmai ją greitai pridengs. Jos mažumas padės jai praplaukti pro seklumas. Kur įkliūva pantera, ten pralenda žebenkštis. Mums nėra išeities, o jam yra. Irkluojama valtis nuplauks tolyn, ir priešo laivai jos nepastebės; o mes tuo tarpu neduosim jiems nuobodžiauti. Ar ne tiesa?

– Tiesa! – triskart sušuko įgula.

– Kiekviena minutė brangi, – kalbėjo kapitonas. – Ar yra savanorių?

Tamsumoj iš rikiuotės išėjo jūreivis ir tarė:

– Yra.

X

Ar išsigelbės?

Po kelių minučių maža valtelė, paprastai vadinama paviene, kokiomis asmeniškai naudojasi kapitonai, atsitolino nuo laivo. Joje sėdėjo du žmonės: užpakaly senasis keleivis, prieky – savanoris jūreivis. Dar tebebuvo labai tamsu. Jūreivis pagal kapitono nurodymus tvirtai irklavo Menkjė linkui. Pagaliau kito kelio ir nebuvo.

Į valtį spėjo iš laivo įmesti šiek tiek maisto: maišelį sausainių, rūkytos jautienos ir statinėlę vandens.

Tuo metu, kai pavienė ėmė tolti, la Vjevilis, kuris net ir susidūręs su mirtimi, nenustodavo linksmumo, persilenkė per korvetės achterštevenį ir pašaipiai šūktelėjo:

– Lengva su ja pabėgti, bet dar lengviau prigerti.

– Pone, – tarė locmanas, – ne laikas juokauti.

Atstumas tarp korvetės ir valties vis didėjo. Vėjas ir vilnys irkluotojui buvo palankūs, ir maža valtelė greitai plaukė sūpuodamasi prieblandoje ir retkarčiais uždengiama didžiulių vilnių gūburių.

Kažkoks niūrus laukimas apgaubė jūrą.

Staiga šią visuotinę ir neramią okeano tylą perskrodė beveik antžmogiškas balsas, sustiprintas garsintuvo, panašiai kaip senovės tragedijose varinės kaukės.

Kalbėjo kapitonas Buabertlo.

– Karaliaus jūrininkai, – šaukė jis, – iškelkit baltą vėliavą ant stiebo. Mes sutinkame paskutinę aušrą.

Iš korvetės pasigirdo patrankos šūvis.

– Tegyvuoja karalius! – sušuko įgula.

Tada iš horizonto gilumos nuaidėjo kitas, galingas, tolimas, neaiškus riksmas, kuriame vis dėlto galima buvo išskirti:

– Tegyvuoja respublika!

Ir trenksmas, panašus į šimto perkūnų griausmą, nuskambėjo per okeano platybes.

Kova prasidėjo.

Jūra apsidengė dūmais ir ugnimi.

Ten, kur į vandenį krito sviediniai, aplink juos iš bangų tiško putų purslai.

„Kleimoras" spjaudė liepsną į aštuonis priešo laivus. Tuo pat metu eskadra, susigrupavusi pusmėnuliu aplink korvetę, ėmė šaudyti iš visų baterijų. Horizontas įsiliepsnojo. Atrodė, lyg vulkanas prasiveržė iš jūros. Vėjas blaškė mūšio purpuro skraistes, tarp kurių tarsi vaiduokliai čia pasirodydavo, čia vėl išnykdavo laivai. Priešakyje raudonam dangaus fone juodavo korvetės griaučiai.

Buvo matyti, kaip didžiojo stiebo viršūnėje vėjas plaiksto vėliavą su karališkomis lelijomis.

Du žmonės valtelėje tylėjo.

Trikampis Menkjė uolos pamatas, sudaręs po vandeniu nupjautą kūgį, užima daug didesnį plotą negu visa Džersėjaus sala; jūra uždengia ją, tačiau jos viršūnės neužlieja nė didžiausias potvynis. Nuo jos į šiaurės rytus stūkso šešios galingos uolos, kurios, išsirikiavusios tiesia linija, sudaro didžiulės, vietomis išgriautos sienos įspūdis. Pro šį tarpeklį, skiriantį viršūnę ir šešias uolas, gali praplaukti tik maži laiveliai. Už to sąsiaurio – atvira jūra.

Jūreivis, kuriam buvo pavesta išgelbėti valtį, irklavo ją tiesiai į tą sąsiaurį. Tuo būdu Menkjė uolos atskyrė bėglius nuo kovos lauko ir patrankų šūvių. Jis vikriai vairavo valtį, siauru tarpekliu kaip iš dešinės, taip ir iš kairės vengdamas povandeninių uolų; uolos dabar visai užstojo kovos lauką. Horizonte šviesa ir baisus kanonados trenksmas ėmė silpnėti, nes nuotolis augo; iš nesiliaujančių sprogimų galima buvo numanyti, kad korvetė kaunasi atkakliai ir yra pasiryžusi iki paskutinio sunaudoti visus šimtą devyniasdešimt vieną sviedinį.

Netrukus valtis atsidūrė atviroj jūroj, toli už uolų, toli nuo kovos, nepasiekiama šūvių.

Pamažu jūros paviršius ėmė šviesėti, spindintieji ruožai, dar vis užliejami tamsos, platėjo, sujudintos putos tiško šviesiais purslais, bangų gūburiais perbėgo šviesos atspindžiai. Išaušo diena.

Valčiai nebegrėsė priešas; tačiau tai, kas sunkiausia, dar buvo prieš akis. Valtis išsigelbėjo nuo kulkų, bet ne nuo sudužimo. Ir menkutis lukštelis leidosi į plačiąją jūrą, be burių, be stiebų, be kompaso, o šios molekulės, kovojančios su dviem milžinais – vandenynu ir uraganu – ginklas tebuvo du irklai.

Ir staiga šioj neaprėpiamoj platybėj, šioj vienatvėj, pakeldamas ryto šviesoj mirtinai išblyškusį veidą, žmogus, sėdįs valties prieky, įsmeigė akis į žmogų, sėdintį valties gale, ir tarė jam:

– Aš esu brolis to, kurį jūs įsakėt sušaudyti.

Trečioji knyga

ALMALO

I

Žodis – veiksmažodis

Senis iš lėto pakėlė galvą.

Žmogus, ištaręs šiuos žodžius, buvo kokių trisdešimties metų. Jo kakta buvo tamsi nuo jūros vėjų, o žvilgsnis – keistas: naiviose kaimiečio akyse spindėjo jūreivio akylumas. Jis tvirtai laikė irklus savo galingose rankose. Veido išraiška buvo švelni.

Už diržo kabojo durklas, du pistoletai ir rožančius.

– Kas jūs? – paklausė senis.

– Tik ką pasakiau.

– Ko norite iš manęs?

Jūreivis paleido irklus, sunėrė rankas ant krūtinės ir tarė:

– Noriu jus užmušti.

– Kaip jums patinka, – ištarė senis.

Jūreivis pakėlė balsą:

– Pasiruoškite!

– Kam?

– Mirti.

– Už ką? – paklausė senis.

Stojo tyla. Jūreivis atrodė tarsi pritrenktas šio klausimo. Jis tarė:

– Sakiau, kad noriu jus užmušti.

– O aš klausiu – už ką?

Jūreivio akys sužaibavo.

– Už tai, kad jūs užmušėt mano brolį.

Senis ramiai atsiliepė:

– Bet prieš tai išgelbėjau jo gyvybę.

– Tikrai. Pirma išgelbėjot, o paskui užmušėt.

– Ne aš jį užmušiau.

– O kas?

– Jo paties kaltė.

Jūreivis išsižiojęs pažiūrėjo į senį, bet greit jo antakiai rūsčiai susiraukė.

– Kaip vadinatės? – paklausė senis.

– Vadinuosi Almalo, bet jums nereikia žinoti mano vardo, galiu jus užmušti ir be to.

Tuo momentu patekėjo saulė. Pirmasis spindulys krito ant jūreivio ir nušvietė jo laukinį veidą. Senis atidžiai stebėjo savo bendrakeleivį.

Kanonada vis dar tebegriaudė, bet su pertraukomis, tartum agonijos trūkčiojimais. Tiršti dūmai uždengė horizontą. Irklų nebevaldomą valtį nešė vėjas.

Jūreivis dešine ranka išsitraukė iš už juostos pistoletą, o kaire – rožančių.

Senis atsistojo.

– Ar tu tiki į Dievą? – tarė jis.

– Tėvą mūsų, esantį danguj, – atsakė jūreivis ir persižegnojo.

– Ar turi motiną?

– Turiu.

Jis persižegnojo dar kartą. Paskui pridūrė:

– Nuspręsta. Duodu minutę laiko, monsinjore, – tarė užtaisydamas pistoletą.

– Kodėl mane vadini monsinjoru?

– Todėl, kad jūs esate senjoras. Aiškiai matyt.

– O tu turi senjorą?

– Taip. Ir dar žymų senjorą. Argi galima gyventi be senjoro?

– Kur jis?

– Nežinau. Jis pabėgo iš mūsų krašto. Jis vadinasi markizas de Lantenakas, vikontas de Fontenė, Bretanės princas; jam priklausė Septynios girios. Aš niekad nesu jo matęs, bet jis vis tiek mano ponas.

– O jeigu jį pamatytum, ar klausytum jo?

– Žinoma. Būčiau pagonis, jei neklausyčiau! Privalom klausyti Dievo, paskui karaliaus, kuris yra lyg dievas žemėje, o paskui senjoro, kuris yra mums kaip karalius. Bet tuo nėra dabar ko rūpintis. Jūs nužudėte mano brolį, vadinasi, aš privalau nužudyti jus.

Senis atsakė:

– Aš teisingai pasielgiau, užmušdamas tavo brolį.

Jūreivis sugniaužė rankoj pistoletą.

– Pasiruoškit! – pasakė jis.

– Pasiruošęs, – atsakė senis ir ramiai pridūrė:

– O kur kunigas?

Jūreivis pasižiūrėjo į jį.

– Kunigas?

– Taip, kunigas. Aš pakviečiau tavo broliui kunigą. Tu privalai pakviesti ir man.

– Kur aš jį rasiu? – atsakė jūreivis.

Paskui pridūrė:

– Argi atviroj jūroj galima surasti kunigą?

Mėšlungiški patrankų šūviai kas kartą dundėjo vis toliau ir toliau.

– Tie, kurie miršta ten, turi kunigą, – tarė senis.

– Tas tiesa, – sumurmėjo jūreivis. – Jie turi kapelioną.

Senis ramiai kalbėjo:

– Tu pražudysi mano sielą, o tai juk sunki nuodėmė.

Jūreivis susimąstęs nuleido galvą.

– O pražudydamas mano sielą, tu pražudysi ir savąją, – kalbėjo toliau senis. – Paklausyk, man gaila tavęs. Gali elgtis, kaip nori. Bet aš atlikau savo pareigą – pirmiausia išgelbėjau tavo broliui gyvybę, o paskui ją atėmiau ir dabar aš atlieku pareigą norėdamas išgelbėti tavo sielą. Apsigalvok! Tai liečia tave patį. Girdi patrankų šūvius? Ten žūsta žmonės, vilties netekę, jie miršta baisiose kančiose, ten yra vyrų, kurie niekada nebegrįš pas savo žmonas, ten yra tėvų, kurie niekad nebeišvys savo vaikų, ten yra brolių, kurie niekada, kaip ir tu, nebepamatys savo brolių. Dėl kieno kaltės? Dėl tavo brolio

kaltės. Tu tiki į Dievą? Gerai, tai žinok, kad Dievas kenčia šią valandą; Dievas kenčia kartu su savo sūnumi, krikščioniškiausiu Prancūzijos karaliumi, nekaltai kenčiančiu Tampolio bokšte, kaip ir vaikelis Jėzus. Dievas kenčia dėl savo bažnyčios Bretanėj, dėl išniekintų šventorių, sudraskytų evangelijų, išniekintų maldyklų, Dievas kenčia dėl nužudytų kunigų. O ką mes darėme tame laive, kuris dabar jau skęsta? Mes stengėmės padėti Dievui. Jei tavo brolis būtų buvęs geras tarnas, jeigu ištikimai būtų atlikęs pareigą, kaip kiekvienas protingas ir norįs būti naudingas žmogus, nebūtų ištikusi baisioji nelaimė, korvetė nebūtų buvusi sugadinta, nebūtų išklydusi iš kelio, nebūtų susidūrusi su ta prakeikta eskadra, ir šią valandą mes visi – o juk mūsų daug ir mes narsūs kariai ir jūrininkai – sveiki ir patenkinti būtume išlipę į Prancūzijos krantą ir su kardu rankoje, iškėlę baltąją vėliavą, linksmi eitume padėti narsiems Vandėjos valstiečiams gelbėti Prancūziją, gelbėti karalių, gelbėti Dievą. Štai, ko mes sekėme, štai, ką mes būtume padarę. Ir štai, ko aš vienas išlikęs vykstu dabar įvykdyti, o tu man užkerti kelią. Šioj bedievių kovoj prieš kunigus, šioj karalžudžių kovoj prieš karalių, šioj šėtono kovoj prieš Dievą tu stoji už šėtoną. Tavo brolis buvo pirmasis velnio pagalbininkas, tu esi antrasis. Jis pradėjo, tu užbaigi. Tu eini su karalžudžiais prieš sostą, su bedieviais prieš bažnyčią. Tu atimi iš Dievo paskutinį ramstį. Jei nebus ten manęs, karaliaus atstovo, nesiliaus degę kaimai, verkusios šeimos, liejęsis kunigų kraujas, kentėjusi Bretanė, karalius sėdėjęs kalėjime, ir Kristus, tai regėdamas, skendęs sielvarte. Ir kas bus kaltas dėl viso šito? Tu. Daryk, kaip nori. Pasitikėjau tavimi. Na, ką gi, apsirikau... Ak, tikrai, tu teisus, aš užmušiau tavo brolį. Tavo brolis buvo narsus, ir už tai aš jį apdovanojau; jis nusikalto, aš jį nubaudžiau. Jis neatliko savo pareigos, bet aš savąją atlikau. Ir jeigu tektų vėl, aš pasielgčiau taip pat. Prisiekiu šventai Onai Orejietei, kuri mus regi iš dangaus, jei vietoj tavo brolio būtų tikras mano sūnus, būčiau įsakęs sušaudyti ir jį. Dabar tu esi padėties viešpats. Taip, man gaila tavęs. Tu

sumelavai savo kapitonui. Nors tu krikščionis, bet netiki; nors tu bretonas, tačiau esi be garbės; mane atidavė patikimam žmogui, bet jis pasirodė išdavikas, – tu pažadėjai išsaugoti mano gyvybę, o nori nužudyti mane. Ar tu žinai, ką žudai? Pats save. Tu atimi iš karaliaus mano žemiškąjį gyvenimą, o savo amžinąjį gyvenimą atiduodi velniui. Ką gi, vykdyk savo nusikaltimą. Pigiai tu vertini savo vietą rojuje. Tu padėsi nugalėti velniui, tu padėsi griauti bažnyčias, tu padėsi pagonims ir toliau lieti varpus į patrankas, ir tas, kas skirta žmonių išganymui, tarnaus žmonių žudymui. Galbūt šią valandą, kada aš su tavim kalbuosi, tas pats varpas, kuris skambino per tavo krikštynas, užmušė tavo motiną. Eik ir pagelbėk velniui! Nebedelsk! Taip, aš nubaudžiau tavo brolį, bet žinok, aš tik įrankis Dievo rankose. A! tu smerki Dievo kelius. Tu dar, ko gero, imsi smerkti dangaus žaibus? Nelaimingasis, jie nutrenks tave. Žiūrėk, ką darai. Ar tu tikrai žinai, kad aš laisvas nuo mirtinos nuodėmės? Ne, bet tiek to. Negaišk. Daryk, kas patinka. Gali laisvai mane įstumti į pragarą ir pats pulti kartu. Dabar mudviejų nemirtingų sielų pražudymas tavo rankose. Prieš Dievą atsakysi tu. Mes esame vienu du prie šitos bedugnės. Tęsk savo darbą, įvykdyk, užbaik! Aš senas, tu jaunas, aš beginklis, tu ginkluotas; užmušk mane!

Senis kalbėjo išsitiesęs visu ūgiu, o jo balsas perrėkė jūros ošimą; vilnims banguojant, jo figūra tai pasinerdavo šešėlin, tai iškildavo į šviesą; jūreivis stovėjo išbalęs lyg lavonas; stambūs prakaito lašai varvėjo nuo kaktos; jis drebėjo kaip lapas; kartkartėmis bučiavo savo rožančių; kai senis nutilo, jis nusviedė savo pistoletą ir puolė ant kelių.

– Pasigailėkite, monsinjore! Atleiskite man! – maldavo jis. – Pats Viešpats Dievas kalba jūsų lūpomis. Aš neteisus. Mano brolis buvo kaltas. Aš darysiu visa, ką tik galėsiu, kad atitaisyčiau jo kaltę. Darykite su manim, ką norite! Įsakykite. Aš jūsų klausysiu.

– Atleidžiu tau, – ištarė senis.

II

Valstiečio atmintis verta karo vado išsimokslinimo

Valtyje buvęs maistas pasirodė reikalingas.

Dviem bėgliams teko daryti didelius vingius ir krantą jie pasiekė tik po trisdešimt šešių valandų. Naktį jie praleido jūroje; bet naktis buvo graži, tik norintiems pasislėpti žmonėms trukdė per aiški mėnesiena.

Iš pradžių jiems teko atsitolinti nuo Prancūzijos ir plaukti į atvirą jūrą Džersėjaus kryptimi.

Jie išgirdo paskutinius sutriuškintos korvetės šūvius, tarsi paskutinį medžiotojų pašauto liūto staugimą girioj. Paskui jūroje įsiviešpatavo tyla.

„Kleimoro" korvetė žuvo tokia pačia mirtimi, kaip ir „Keršytojas", tačiau garbė jos neapvainikavo. Kas kovoja prieš savo tėvynę, niekada nebūna herojus.

Almalo buvo nuostabus jūrininkas. Jis buvo stebuklingai vikrus ir sumanus; meistriškai sugebėjo praplaukti povandenines uolas, nugalėti didžiules bangas pačioj priešo akivaizdoj. Pagaliau vėjas nurimo, ir jūra nebebuvo tokia baisi.

Almalo aplenkė Ko de Menkjė uolą, apiplaukė Šose o'Befą ir šiauriniam jo krante, mažoj įlankėlėj, sustojo kelioms valandoms pailsėti, paskui pasuko į pietus, sugebėjo praplaukti tarp Granvilio ir Šozė salų taip, kad jo nepastebėjo nei iš Granvilio, nei iš Šozė sargybos bokštų. Jis pasiekė Sen Mišelio įlanką, ir šį žygį teko laikyti nepaprastai drąsiu, nes kaimynystėj buvo Kankalis – prancūzų eskadros sustojimo vieta.

Kitos dienos vakarą, maždaug valandą prieš saulėlydį, valtelė praplaukė Sen Mišelio kalną ir pasiekė krantą, į kurį niekas neišlipdavo, nes ši vieta buvo pavojinga: čia galima buvo paskęsti smėlyje.

Laimei, pasitaikė jūros potvynio metas.

Almalo priplukdė laivelį kuo arčiau kranto, pabandė smėlį, o įsitikinęs, kad jis tvirtas ir išlaikys žmogų, ištraukė valtį ir šoko į krantą.

Senis išlipo paskui jį ir apžvelgė horizontą.

– Monsinjore, – tarė Almalo, – mes esame Kuenono žiotyse. Dešinėj pusėj – Bovuaras, kairėj – Juinas. O ten, priešais, Ardevono varpinė.

Senis pasilenkė, paėmė vieną sausainį iš valties ir pasakė Almalo:

– Kas liko, pasiimk sau.

Almalo susidėjo maišelin likusius sausainius ir likusią mėsą, paskui, užsimetęs jį ant pečių, paklausė:

– Monsinjore, ką aš turiu daryti, ar tik parodyti kelią, ar eiti kartu su jumis?

– Nei to, nei kito.

Almalo nustebęs pažiūrėjo į senį.

Senis tarė:

– Dabar, Almalo, mes išsiskirsim. Du žmonės nieko nereiškia. Reikia arba tūkstančio, arba geriau būti vienam.

Jis nutilo, ištraukė iš kišenės žalią šilkinę kokardą, kurios viduryje buvo išsiuvinėta auksinė lelija. Tada paklausė:

– Ar moki skaityti?

– Ne.

– Tai gerai. Mokančio skaityti tenka varžytis. O atmintį ar gerą turi?

– Taip.

– Puiku. Klausyk, Almalo. Tu eisi į dešinę, aš – į kairę. Aš eisiu Fužero link, o tu – Bazužo. Maišo nenumesk, su juo tu atrodai panašus į valstietį. Ginklus paslėpk. Iš gyvatvorės išsipjauk lazdą. Šliaužk rugiais, jie dabar dideli. Slink patvoriais. Perlipk per tvoras, kad pakliūtum į laukus. Laikykis toliau nuo praeivių. Venk kelių ir tiltų. Į Pontorso neužeik. A! Dar tau teks pereiti per Kuenono upę. Kaip persikelsi?

– Perplauksiu.

– Puiku. Be to, ten yra brasta. Žinai, kur ji?

– Tarp Ansė ir Vje Vjelio.

– Teisingai. Matau, kad esi iš šio krašto.

– Bet ateina naktis. Kur, monsinjore, nakvosite?

– Savimi aš pats pasirūpinsiu. O tu kur nakvosi?

– Ant samanų. Prieš pradėdamas tarnauti jūrininku, buvau valstietis.

– Numesk savo jūrininkišką kepurę, nes ji tave gali išduoti. Kur nors susirasi kaimietišką.

– O, dėl to nebus rūpesčio. Pirmas pasitaikęs žvejys parduos man savąją.

– Puiku. Dabar klausyk. Pažįsti čionykščius miškus?

– Visus.

– Visoj apylinkėj?

– Nuo Nuarmutjė iki Lavalio.

– O jų pavadinimus žinai?

– Žinau miškus, žinau kaip jie vadinasi, viską.

– Nieko neužmirši?

– Nieko.

– Gerai. Dabar įsidėmėk. Kiek mylių gali nukeliauti per dieną?

– Dešimt, penkiolika, aštuoniolika. Jei reikės – ir dvidešimt.

– Reikės. Neužmiršk nė žodžio, ką tau pasakysiu. Tu eisi į Sent Obeno mišką.

– Prie Lambalio?

– Taip. Ten daubos krašte, kuri yra tarp Sen Rjelio ir Pledeljako, auga didelis kaštonas. Tu sustosi prie jo. Nieko nepamatysi.

– Bet ten vis dėl to kas nors bus. Suprantu.

– Duok signalą. Moki duoti signalą?

Almalo išpūtė žandus, nusisuko į jūrą, ir staiga pasigirdo pelėdos ūkimas.

Atrodė, kad tas garsas eina iš nakties gelmių. Jis buvo panašus į tikros pelėdos ūkimą ir šiurpulingas.

– Gerai, – tarė senis. – Moki.

Jis ištiesė į Almalo savo žalią šilkinę kokardą.

– Štai mano valdžios kokarda. Imk ją. Svarbu, kad niekas dar nesužinotų mano vardo. Bet užteks šio kaspino. Lelijos žiedą kokardoj išsiuvo jos karališkoji didenybė savo rankomis Tamplio kalėjime.

Almalo vienu keliu priklaupė. Drebančia ranka jis paėmė heraldine lelija papuoštą kokardą ir pakėlė prie lūpų, bet staiga, tarsi išsigandęs tokios šventvagystės, sustojo:

– Ar galiu jį pabučiuoti? – paklausė jis.

– Taip. Juk tu bučiuoji kryžių.

Almalo pabučiavo lelijos žiedą.

– Stokis, – tarė jam senis.

Almalo atsistojo ir paslėpė kaspiną ant krūtinės.

Senis kalbėjo toliau:

– Įsiklausyk gerai. Štai mūsų šūkis: „Sukilkite!.. Nesigailėkite nieko!" Taigi Sent Obeno pamiškėj tu duosi signalą. Sušuksi tris kartus. Po trečio signalo pamatysi žmogų, išlendantį iš po žemių.

– Iš olos po medžiais? Žinau.

– Tas žmogus – tai Planšeno, jį dar vadina Karaliaus Širdimi. Tu jam parodysi šią kokardą. Jis supras. Po to, pasirinkęs kelią, kuris tau labiausiai patiks, eisi į Astilė mišką; ten sutiksi kreivakojį žmogų, Musketovo pravarde, žmogų, nežinantį pasigailėjimo. Pasakyk jam, kad aš jį myliu ir tegul jis šaukia sukilti visas savo parapijas. Paskui tu eisi į Kuesbono mišką, esantį už mylios nuo Plermelio. Tu suūksi pelėdos balsu, ir vėl ten išeis žmogus iš požemio; tai bus ponas Tiuo, Plermerio senešalis, buvęs vadinamo steigiamojo susirinkimo narys, bet mūsiškis žmogus. Pasakyk jam, tegul jis apginkluoja Kuesbono pilį, priklausančią dabar emigravusiam markizui de Gerui. Apylinkė ten labai patogi: daubos, girelės, nelygūs laukai. Ponas Tiuo tiesaus būdo ir išmintingas vyras. Paskui tu nueik į Sent Uen le Tua ir ten pasikalbėk su Žanu Šuanu[49], kurį laikau tikruoju vadu. Po to nueik į Vil Anglozo mišką, ten sutiksi Giterą, vadinamą Sen Martenu, ir pasakyk, kad jis neišleistų iš akių tūlo Kurmenilio, senuko Gupijo de Prefelno[50] žento, vadovaujančio Aržentano jakobinams[51]. Pasistenk

[49]ŽANAS ŠUANAS KOTRO – vadovavo Bretanės ir Žemojo Meno kaimiečių pulkams, kovojusiems prieš respubliką.

[50]GUPIJIS DE PREFELNAS (miręs 1801 m.) – prancūzų politinis veikėjas, Generalinių štatų deputatas, nuosaikusis liberalas.

[51]JAKOBINAI – revoliucionieriai demokratai, Paryžiaus politinio klubo nariai 18 a. pabaigoje Prancūzijos revoliucijos metu gavę vardą nuo jų užimtos patalpos Švento Jokūbo vienuolyne Paryžiuje.

viską gerai atsiminti. Aš neužrašinėju, nes užrašinėti nereikia. La Ruari sudarė sąrašą ir taip viską pražudė. Pagaliau tu nueisi į Ružfė mišką, kur rasi Mjeletą; jis lengvai šokinėja per griovius, pasispirdamas ilga kartimi.

– Pas mus tokią kartį vadina smaigu.

– O ar tu mokėtum juo pasinaudoti?

– Na, argi aš ne bretonas, argi ne valstietis! Smaigas – tai mūsų draugas. Su juo ir rankos stipresnės, ir kojos ilgesnės.

– Kitaip tariant, susilpnina priešą ir sutrumpina nuotolį. Geras įrankis.

– Kartą su savo smaigu aš atsilaikiau prieš tris muitininkus, nors jie turėjo kardus.

– Kada tai buvo?

– Prieš dešimtį metų.

– Karaliaus laikais?

– Taip.

– Vadinasi, tu kariavai prie karaliaus?

– O kaipgi.

– Su kuo?

– Ir pats nežinau. Aš slapta gabendavau druską.

– Šit kaip.

– Pas mus tai vadinosi kova prieš druskos mokesčius. Bet ar druskos mokesčiai ir karalius tai tas pats?

– Taip. Ne. Žinoti tau nebūtina.

– Atleiskite, monsinjore, kad išdrįsau jus klausti.

– Klausyk toliau. Ar žinai Turgą?

– Kaip galiu nežinoti? Aš iš ten esu.

– Kaip?

– Taip, kadangi esu iš Parinjė.

– Iš tikrųjų, Turgas greta Parinjė.

– Kaip galiu nežinoti Turgo! Didžiulės apvalios pilies, mano senjorų giminės pilies! Storos geležies durys skiria naujuosius rūmus nuo senųjų, tų durų nepralaužtum nė su patranka. Naujuosiuose rūmuose yra garsioji knyga apie šventąjį Baltramiejų, kurios daugelis atvykdavo pažiūrėti. Ten žolėje pilna varlių. Ma-

žas būdamas, su jomis žaisdavau. Yra ten ir požeminis praėjimas. Aš jį žinau. Galbūt tik aš vienas jį ir težinau.

– Koks požeminis praėjimas? Nesuprantu, ką tu nori pasakyti.

– Jis išliko nuo senovės laikų, kada Turgas buvo apgultas. Žmonės galėjo iš ten išsigelbėti požeminiu urvu.

– Iš tikrųjų tokie požemio urvai yra Žiupeljero, Junodė ir Kampeono pilyse, bet nieko panašaus nėra Turge.

– Yra, monsinjore. Aš nežinau tų praėjimų, apie kuriuos jūs kalbate. Aš težinau tik Turgo požeminį praėjimą, nes esu iš šio krašto. Be to, aš vienas ir težinau jį. Mums buvo užginta apie tai kalbėti, nes juo buvo naudotąsi tais laikais, kai kariavo ponas de Roanas. Mano tėvas žinojo tą paslaptį ir man ją atskleidė. Aš žinau, pro kur galima įeiti ir išeiti. Jeigu aš esu girioj, galiu nueiti į bokštą, o jeigu esu bokšte, galiu nueiti į giria. Ir niekas manęs nepastebės. Priešas gali įsibrauti į pilį ir nieko neberasti. Štai kas yra Turgas! O! Aš gerai jį pažįstu.

Senis valandėlę tylėjo.

– Matyt, tu apsirinki; jei būtų toks požeminis kelias, aš jį žinočiau.

– Monsinjore, aš tai žinau tikrai. Yra toks akmuo, kuris sukasi.

– Gana! Jūs, valstiečiai, tikite visa kuo: akmenimis, kurie sukasi, akmenimis, kurie dainuoja, ir akmenimis, kurie naktį eina prie upelio gerti. Pasakos – ir daugiau nieko.

– Bet aš pats esu sukęs tą akmenį...

– Lygiai kaip kiti patys yra girdėję akmenį dainuojant. Ne, drauguži, Turgas yra saugi ir stipri tvirtovė, lengva joje apsiginti. Kvaišas būtų tas, kuris pasitikėtų tavo požeminiu urvu, galvodamas juo pabėgti.

– Bet, monsinjore...

Senis gūžtelėjo pečiais.

– Negaiškime laiko. Kalbėkime apie reikalus.

Šis griežtas tonas paveikė Almalo, ir jis liovėsi primygtinai įrodinėjęs.

Senis kalbėjo:

– Klausykis toliau. Iš Ružfė tu eisi į Monševrijė mišką pas Benedisitą, Dvylikos būrio vadą. Tai puikus karys. Jis skaito savo „benedikcijas“, kada jo įsakymu šaudosi žmonės. Sentimentai kare nereikalingi. Iš Monševrijė tu eisi...

Jis nebaigė sakyti.

– Užmiršau apie pinigus.

Jis išsiėmė iš kišenės ir padavė Almalo piniginę ir kapšiuką.

– Štai šioje piniginėje trisdešimt tūkstančių frankų asignatomis. Tai bus maždaug trys livrai ir dešimt sū; tiesa, asignatos netikros, bet ir tikrų lygiai tokia pati vertė; o štai šiame kapšiuke, įsidėmėk, šimtas luidorų. Atiduodu tau visa, ką turiu. Man nieko nereikia. Be to, daug geriau, jei pas mane nerastų pinigų. Dabar klausyk toliau. Iš Monševrijė suk tiesiai į Antreną, kur pasimatysi su de Frotė[52]; iš Antreno eik į Žiupeljerą, kur pasimatysi su de Roškotu[53]; iš Žiupeljero į Nuarjė pas kunigą Boduaną. Ar atsiminsi visa tai?

– Kaip „Tėve mūsų“.

– Sen Bris an Kole pasimatysi su ponu Diubua Gi[54], įtvirtintame Morano miestely, su ponu de Tiurpenu, Šato Gontje – su princu Talmonu.

– Argi princas teiksis su manim kalbėtis?

– O kaip aš kalbu su tavim?

Almalo nusiėmė kepurę.

– Visi tave mielai priims, išvydę šį lelijos žiedą, išsiuvinėtą pačios karalienės rankomis. Nepamiršk, kad turi keliauti apylinkėmis, kur gyvena kalniečiai ir neapsukrūs valstiečiai. Persirenk. Tai nesunku. Tie respublikonai tokie kvaili, kad su mėlynu apsiaustu, trikampe skrybėle ir trispalve kokarda praeisi visur. Nebėra nei pulkų, nei uniformų, atskiri daliniai neturi net savo numerio; kiekvienas dėvi kokius nori skarmalus. Užsuk ir į Sen Mervė. Ten pasimatysi su Goljė, vadinamu Didžiuoju Petru. Nueisi į Parnė stovyklą, kur žmonės tamsaus gymio. Į šautuvus jie pila dvigubai daugiau parako, prideda dar žvyro, kad būtų didesnis garsas; taip ir reikia. Perduok jiem mano įsakymą

žudyti, žudyti, žudyti. Užeisi dar į „Juodosios karvės" stovyklą, kuri yra ant kalnelio Šarni miško vidury, paskui į „Avižų" stovyklą, į „Žaliąją" stovyklą ir pagaliau dar į „Skruzdžių" stovyklą. Iš ten nueisi į Gran Bordažą, kitaip vadinamą O de Pre. Ten gyvena tūla našlė, kurios duktė ištekėjo už Tretono, praminto Anglu. Gran Bordažas yra Keleno parapijoj. Pasimatysi ten su Epine le Ševreju, Sile le Gijomu, Paranu, visais, kurie slapstosi tuose miškuose. Draugų tu surasi nemažai ir nusiųsi juos prie Aukštutinio ir Žemutinio Meno sienos; tu susitiksi su Žanu Tretonu Vežo parapijoj, su San Regre – Binjone, su Šamboru – Bošane, su broliais Korbenais – Mezonsele ir su Pri San Peru – Sen Žensiur Erve. Kitaip jį vadina Burduazo. Visa tai įvykdęs, visur perėjęs su šūkiu „Sukilkite! Nesigailėkite nieko!", tu prisijungsi prie didžiosios armijos, katalikų ir karaliaus armijos ten, kur ji tuo laiku bus. Tu pasimatysi su ponais D'Elbė, Leskiuru, la Rošežaklenu, žodžiu, su visais vadais, kurie tuo metu dar bus gyvi. Tu jiems parodyk mano kokardą. Jie žinos, ką tai reiškia. Tu esi paprastas jūrininkas, bet juk ir Katlino taip pat paprastas krovinių vežikas. Mano vardu jiems pasakysi štai ką: „Atėjo laikas vesti dvejopą karą: didįjį ir mažąjį. Didysis sukels daugiau triukšmo, mažasis padarys daugiau rūpesčių. Vandėjos karas – geras, Šuanų – prastesnis, bet pilietiniam kare blogesnis kartais tampa geresniu. Karas tuo geresnis, kuo daugiau nelaimių jis pridaro."

Senis kiek patylėjo.

– Almalo, aš visa tai tau sakau. Tu gal nesupranti mano žodžių, bet supranti paties reikalo esmę. Aš ėmiau pasitikėti tavimi nuo to laiko, kai pamačiau tave vairuojant valtį; geometrijos tu nemoki, bet sugebi atspėti jūros įgeidžius ir jais pasinaudoti, o kas sugeba vairuoti valtį, tas sugebės vairuoti ir sukilimą; ir spręsdamas iš to, kaip tu vikriai nugalėjai jūros kliūtis, aš supra-

[52]FROTĖ LUJI (1755–1800) – grafas, prancūzų dvarininkas monarchistas, vienas iš svarbiausių Normandijos kontrrevoliucionierių vadų.

[53]ROŠKOTAS FORTIUNĖ GIJOMAS (1769–1798) – grafas, prancūzų dvarininkas, monarchistas, vadovavęs Vandėjos sukilėlių.

[54]DIUBUA GI – vienas iš Vandėjos sukilimo vadų.

tau, kad tu įvykdysi visas mano užduotis. Taigi klausyk toliau. Visiems vadams tu pasakysi visa tai, aišku, taip, kaip sugebėsi. Aš vertinu labiau miškų karą negu karą atviram lauke; aš visai nenoriu šimto tūkstančių valstiečių armijos išrikiuoti kaip taikinį mėlynųjų kartečei ir pono Karno[55] patrankoms; nepraėjus nė mėnesiui, man reikia būtinai turėti penkis šimtus tūkstančių patikimų žudikų, pasislėpusių miškuose. Respublikonų armija – mano medžioklės grobis. Be leidimo medžioti svetimoj žemėj – reiškia kariauti. Aš esu brūzgynų strategas. Bet tu nė nežinai, ką reiškia tas žodis, pagaliau tai ir nesvarbu, užtat tu suprasi štai ką: „Jokio pasigailėjimo! O spąstai visur!" Aš norėčiau, kad kariautų kaip šuanai, o ne vandėjiečiai. Dar pasakyk jiems, kad anglai su mumis. Respubliką apsupsim iš dviejų pusių ugnimi. Europa mums padeda. Revoliuciją nuslopinsim. Karaliai veda prieš ją karalysčių karą, mes sukelsim parapijų karą. Pasakyk jiems visa tai. Ar supratai?

– Taip. Visur reikia žudyti ir deginti.

– Teisingai.

– Nieko nesigailėti.

– Nieko. Teisingai.

– Aš nueisiu visur.

– Bet saugokis. Šiame krašte žmogų lengvai užklumpa mirtis.

– Mirtis man nebaisi. Tas, kuris galbūt žengia tik pirmą žingsnį, jau avi paskutinius batus.

– Tu drąsuolis.

– O jei manęs paklaus monsinjoro vardo?

– Kol kas dar niekas neturi jo žinoti. Tu atsakysi, kad nežinai, ir tai bus tiesa.

– Kur aš galėsiu monsinjorą vėl pamatyti?

– Ten, kur aš būsiu.

– O kaip aš tai sužinosiu?

– Apie tai sužinos visi. Po savaitės visi kalbės apie mane, aš būsiu visiems pavyzdžiu, atkeršysiu už karalių ir už tikėjimą, ir tu lengvai numanysi, kad kalbama apie mane.

– Suprantu.

– Nieko neužmiršk.

– Būkite ramus.

– Dabar keliauk. Teveda tave Dievas. Eik.

– Padarysiu visa, ką įsakėte. Kalbėsiu. Klausysiu. Įsakinėsiu.

– Gerai.

– Ir jei man pavyks...

– Apdovanosiu tave šventojo Liudviko ordinu.

– Kaip mano brolį. O jei nepavyks, įsakysite mane sušaudyti.

– Kaip tavo brolį.

– Klausau, monsinjore.

Senis nuleido galvą ir vėl paskendo sunkiose mintyse. Kai jis pakėlė akis, buvo jau vienas. Almalo tebuvo juodas taškas horizonte.

Saulė nusileido.

Žuvėdros ir kirliai grįžo namo į krantą; jūra – ne sava gūžta.

Ore buvo jaučiamas tas nerimas, kuris skelbia besiartinančią naktį; medinės varlės kvarkė, tilvikai klykdami skrido iš liūnų, kirai, krankliai ir kuosos kėlė savo vakarinį triukšmą; visi pakrantės paukščiai šaukė kits kitą; bet nebuvo jokio žmogaus ženklo. Giliausia vienatvė. Nė vienos burės įlankoj, nė vieno valstiečio laukuos. Kiek akys užmato, visur dykuma. Tik didžiuliai smiltynų dagiai virpėjo nuo vėjo. Išblyškusi šviesa nuo temstančio dangaus krito į smėlėtą krantą. Toli tamsioj lygumoj išmėtytos kūdros atrodė tarsi didžiuliai alaviniai lakštai, pakloti ant žemės. Nuo jūros pūtė vėjas.

[55] KARNO LAZARIS (1753–1823) – žymus prancūzų revoliucijos veikėjas, Įstatymų leidžiamojo susirinkimo, Konvento ir Visuomenės gelbėjimo komiteto narys.

Ketvirtoji knyga

TELMARŠAS

I

Kopos viršūnė

Senis palaukė, kol Almalo pranyko, paskui įsisupo į jūreivišką apsiaustą ir leidosi kelionėn. Ėjo iš lėto, susimąstęs. Jis pasuko Juino kryptimi, kai tuo tarpu Almalo žingsniavo Bovuaro link.

Užpakaly juodu trikampiu stiebėsi Sen Mišelio kalnas su savo katedra tartum tiara ir savo tvirtove tartum šarvais, su dviem bokštais – vienu apvaliu, antru keturkampiu – kurie padeda kalnui nešti dvigubą naštą – bažnyčią ir sodžių. Vandenynui šis kalnas yra tas pats, kas dykumai Cheopso piramidė.

Lakusis Sen Mišelio įlankos smėlis nejučiomis keičia kopas: tai supučia jas, tai vėl išbarsto. Tais laikais tarp Juino ir Ardevono buvo labai aukšta, dabar jau išnykusi kopa. Ši sena kopa, kurią vėliau ekvinokcijos metu bangos sulygino su žeme, buvo išsilaikiusi, – kas retai pasitaiko kopoms, – ne vieną amžių, ir jos viršūnėje puikavosi akmeninis mylių žymėjimo stulpas, pastatytas dar dvyliktame amžiuje atminti Avranšo bažnyčios susirinkimui, nuteisusiam švento Tomo Kenterberiečio žudikus. Nuo šios kopos viršūnės lyg ant delno atsivėrė plati apylinkė, ir čia buvo galima lengvai susivokti, kur atsidūrei.

Senis priėjo prie šios kopos ir užlipo į jos viršūnę.

Pasiekęs ją, atsisėdo ant vienos iš keturių kampinių akmenų, atsirėmė į kilometrinį stulpą ir ėmė tyrinėti po kojomis pačios gamtos patiestą geografijos žemėlapį. Atrodė, kad ieško kelio gerai pažįs-

tamam krašte. Šitam plačiam sutemų apgaubtam peizaže tebuvo galima atskirti horizonto liniją, juoduojančią ties baltu dangumi.

Buvo matyti pulkeliais susispietę vienuolikos miestelių ir kaimų stogai; už kelių mylių stiebėsi aukštyn pajūrio varpinės, tyčia statomos tokios aukštos, kad jos tartum švyturiai padėtų jūromis plaukiantiems laivams nustatyti kryptį.

Po kelių minučių senis, matyt, surado šioj prieblandoj tai, ko ieškojo: jo akys sustojo ties krūva medžių, sienų ir vienkiemių stogų, vos pastebimų vidury lygumos ir miško; jis patenkintas linktelėjo galva, tarsi pats sau mintyse kalbėdamas: „Tai ten"; ir pirštu nubrėžė ore vingiuotą liniją – artimiausią kelią per daržus ir laukus. Kartkartėmis jis pažvelgdavo į kažkokį beformį, sunkiai įžiūrimą daiktą, judantį virš svarbiausios vienkiemio trobos, ir tartum stengėsi įspėti: „Kas tai galėtų būti?" Tamsoje negalima buvo atskirti nei spalvos, nei formos; tai ne vėjarodis, nes plevėsavo, bet buvo pagrindo manyti, kad tai būtų vėliava.

Senis dabar mielai ilsėjosi atsisėdęs ant akmens, skęsdamas saldžiam užsimiršime, kuris visada apima nuvargusius žmones pirmąją poilsio minutę.

Esti paroje valanda, paprastai vadinama ramybės valanda, tai valanda tylos, pavakarės valanda. Ir toji valanda atėjo. Keleivis džiaugėsi ja, žiūrėjo, klausėsi. Ko klausėsi? Tylos. Net ir pačius žiauriausius žmones kartais apima melancholija. Ir staiga tą ramybę ne sudrumstė, bet paryškino praeinančių žmonių balsai. Moterų ir vaikų balsai. Kartais atsitinka, kad ir tamsumoj suskamba netikėti džiaugsmo garsai. Pro krūmus nesimatė žmonių, kurie šnekučiavosi, bet buvo aišku, kad jie eina pro kopą pašlaite lygumos ir miško link. Skambūs ir aiškūs balsai pasiekė susimąsčiusį senį, ir jie buvo taip arti, kad galima buvo išgirsti kiekvieną žodį!

Moteriškas balsas tarė:

– Skubėkim, Flešar. Pro čia eiti?

– Ne, pro ten.

Ir du balsai, vienas garsus, antras nedrąsus, kalbėjosi toliau.

– Kaip jūs vadinate tą vienkiemį, kur mes dabar apsistoję?

–Erb an Pajis.

– Ar mes dar toli nuo jo?
– Geras ketvirtis valandos kelio.
– Skubėkime vakarieniauti.
– Iš tikrųjų mes pasivėlinom.
– Reikėtų pabėgėti. Bet jūsų mažulėliai pavargę. Mes esame tik dvi ir trijų vaikiūkščių neįstengsime panešti. Jūs ir taip jau vieną nešate, Flešar. Tikras švinas. Jūs jau atjunkėte šią besotę, o vis dar ją tebenešiojat. Blogas įprotis. Tegu pati eina... Atšals mūsų sriuba, tiek to!
– O kokius gerus batelius jūs man dovanojote! Tartum man būtų siūdinti.
– Vis geriau su jais negu basai.
– Skubėk gi, Rene Žanai.
– Dėl jo mes ir susivėlinom. Visas sutiktas mergaites užkalbina. Vyras mat.
– O kaipgi. Greit bus penkerių metų.
– Na, sakyk, Rene Žanai, kodėl tu užšnekinai tą mažytę kaime?
Vaikiškas balsas, tikriau sakant, berniuko, atsakė:
– Todėl, kad pažįstu ją.
Moteris paklausė:
– Kaip! Tu ją pažįsti?
– O kaipgi nepažinosiu... – atsakė berniukas, – šįryt ji man padovanojo daug puikių žvėrelių.
– Žiūrėk, kas darosi! – sušuko moteriškė. – Dar tik trečia diena, kai mes čia, o šis kumščio didumo vabalas jau spėjo išsirinkti mylimąją.
Balsai atsitolino. Visa nutilo.

II

*Aures habet et non audiet**

Senis nepasijudino. Jis nieko negalvojo, kažin ar net svajojo. Aplinkui jį viskas dvelkė ramybe, nerūpestingumu, pasitikėjimu,

*Aures habet et non audiet (lot.) – *Turi ausis, bet negirdi.*

vienatve. Ant kopos dar pleveno paskutiniai blėstančios dienos spinduliai, lygumą gaubė prieblanda, o miškus jau dengė tamsūs nakties šešėliai. Rytuose kopė aukštyn mėnulis. Melsvame dangaus zenite sumirgo kelios žvaigždės. Žmogus, kankinamas sunkių rūpesčių, visa siela tartum ištirpo šitoje neapsakomoje begalybės palaimoje. Jis pajuto savo krūtinėje kylančią neaiškią vilties aušrą, jei apskritai žodžiu „viltis" galima vadinti pilietinio karo lūkesčius. Valandėlę jam atrodė, kad, pabėgęs nuo šios nepermaldaujamos jūros ir palietęs kojomis žemę, jis išvengė visų pavojų. Niekas nežinojo jo pavardės, jis buvo vienas, be pėdsako dingęs iš priešo nagų, nes jūros paviršius išdildo visus pėdsakus, ir čia garantuotai paslėptas, niekam nežinomas, net niekas neįtaria jį čia esant. Jį apėmė neapsakoma ramybė. Kad dar kiek, ir būtų užmigęs.

Gili tyla, apgobusi dangų ir žemę, šią ramybės valandėlę tam vidinių ir išorinių audrų iškankintam žmogui teikė keistą žavesį.

Girdėjosi tik vėjo švilpesys nuo jūros; bet vėjas yra toks be paliovos ūžiantis balsas, kuris, prie jo pripratus, lyg ir nustoja būti garsu.

Staiga jis atsistojo.

Kažkas pažadino jo dėmesį; jis įsmeigė akis į horizontą. Jo žvilgsnį tartum prirakino.

Dabar jis stebėjo Kormerė varpinę, esančią priešais jį, lygumoj. Šioje varpinėje iš tikrųjų vyko kažkas nepaprasto.

Priešais jį juodavo ryškus varpinės siluetas; buvo matyti jos piramidės pavidalo stogas, o tarp stogo ir bokšto – kūpsojo keturkampis, be atbrailų narvas varpams, atviras iš visų keturių pusių, kaip paprastai esti Bretanės varpinių.

Atrodė, kad šis narvas tai atsidarinėja, tai užsidarinėja; vienodais protarpiais jo aukštas langas pabaldavo, paskui vėl patamsėdavo; kartais pro jį galima būdavo regėti dangų, o kartais nebesimatydavo; pasirodydavo šviesa, paskui – tamsa; atidarymas ir uždarymas kartojosi ritmingai, kaip kūjo smūgiai į priekalą.

Kormenė varpinė buvo maždaug už dviejų mylių nuo senio; jis pasisuko į dešinę ir pasižiūrėjo į Bage Pikano varpinę, taip

pat stūksančią horizonte; šios varpinės narvas atsidarinėjo ir užsidarinėjo kaip ir Kormenė varpinės.

Jis pažvelgė į kairę, į Tanis varpinę; šios varpinės narvas atsidarinėjo ir užsidarinėjo kaip Bagė Pikano.

Senis apžvelgė visas vieną po kitos apylinkės varpines: kairėje esančią Kurtilio, Presė, Krolono ir Krua Avranšeno, dešinėje – Rosiur Kuenono, Mordrė ir Pa; o priešais – Pontorsono varpinę. Visų šių varpinių narvai tarpais darėsi permatomi, tarpais patamsėdavo.

Ką tai turėjo reikšti?

Tai reiškė, kad visur skambino varpais.

Tos prošvaistės pasirodydavo ir išnykdavo dėl to, kad kažkas skambino pašėlusiu smarkumu.

Kas gi tai buvo? Matyt, pavojaus varpai.

Skambino pavojų, skambino su įniršiu, visur, visose bažnyčiose, visose parapijose, visuose kaimuose, bet nieko nebuvo girdėti.

Varpinės buvo tolokai, ir jūrų vėjas, pūtęs iš priešingos pusės, nešė žemės klegesį kažkur tolyn, anapus horizonto.

Kraupi valanda – paklaikęs varpų gaudimas iš visų pusių ir tuo pat metu tyla.

Senis žiūrėjo ir klausėsi.

Pavojaus varpų jis negirdėjo, bet matė juos. Keistas jausmas – matyti pavojaus varpus.

Ant ko širdo tie varpai?

Prieš ką šis pavojaus gaudesys?

III

Kada naudingi stambieji spaudmenys

Nėra abejonės: kažką persekiojo.

Bet ką?

Šį plieninį žmogų perbėgo šiurpulys.

Ne, tai ne jį. Niekas negalėjo žinoti, kad jis atvyko. Negalimas dalykas, kad Konvento įgaliotiniai jau būtų informuoti, juk jis

dar vos tik spėjo išlipti į krantą. Korvetė greičiausiai paskendo; ir niekas iš jos neišsigelbėjo. Pagaliau ir korvetėj tiktai Buabertlo ir la Vjevilis žinojo jo vardą.

Varpai įnirtingai skambino ir toliau. Jis vėl apžvelgė visas varpines ir net mechaniškai jas skaičiavo, nepajėgdamas susikaupti, spėliodamas tai vienaip, tai kitaip, patirdamas tai visišką saugumą, tai baisią nežinią. Pagaliau šį pavojaus varpų gaudesį buvo galima įvairiai išsiaiškinti, ir jis pamažu nurimo pats save įtikinėdamas: „Iš tikrųjų juk niekas nežino apie mano atvykimą, niekas nežino mano pavardės."

Jau kuris laikas už jo ir viršuj jo buvo girdėti lengvas čežėjimas. Atrodė, lyg ir sušlamėjo vėjo siūbuojamo medžio lapas. Iš pradžių jis neatkreipė dėmesio, bet kai šlamesys nesiliovė, tartum primygtinai stengdamasis atkreipti dėmesį, jis atsigrįžo. Iš tikrųjų tai buvo lapas, bet popieriaus lapas. Vėjas bandė nuplėšti platų skelbimą, prilipintą prie mylinio akmens. Skelbimas buvo neseniai priklijuotas, nes dar tebebuvo drėgnas ir kovojo su vėju, kuris žaisdamas atplėšė jį.

Senis įlipo į kopą iš priešingos pusės, todėl šio skelbimo nepastebėjo.

Jis atsistojo ant akmens, kur sėdėjo, ir ranka prispaudė vėjo plėšomo skelbimo kraštą. Dangus buvo giedras, prietema biržely trunka ilgai; kopos apačioj tvyrojo tamsa, bet jos viršūnė blausiai švytėjo; dar buvo pakankamai šviesu, todėl skelbimas, beveik visas spausdintas stambiomis raidėmis, buvo įskaitomas. Štai ką jis perskaitė:

„Prancūzijos respublika viena ir nedaloma.

Mes, Prijeras iš Marnos, liaudies įgaliotinis prie Šerburgo pajūrio armijos, įsakome: buvusį markizą de Lantenaką, Fontenė vikontą, pasivadinusį Bretanės princu, slapčiomis išlipusį į Granvilio pakrantę, laikyti įstatymo nesaugomu. Už jo galvą skiriamas atlyginimas. Kas pristatys jį gyvą arba negyvą, tam bus išmokėta šešiasdešimt tūkstančių livrų. Ši suma bus išmokėta ne asignatomis, bet auksu. Vienas Šerburgo pajūrio armijos batalionas tučtuojau siunčiamas buvusio markizo de Lantenako gau-

dyti. Kaimų savivaldybes prašome padėti. Išleista Granvily, 1793 m. birželio mėn. 2 d.

Pasirašo:

Prijeras iš Marnos

Po šiuo vardu būta kito parašo, išspausdinto daug smulkesnėmis raidėmis, todėl dėl menkos vakarinės šviesos negalima buvo jo įskaityti.

Senis užsimaukšlino ant akių skrybėlę, kryžmai susegė po pat pasmakre savo jūreivišką apsiaustą ir greitais žingsniais nusileido nuo kopos žemyn. Žinoma, gaišti šioje apšviestoje viršūnėje buvo pavojinga.

Galbūt jis jau ir taip ilgai ten užtruko; visam peizaže beliko regima tik kopos viršūnė.

Atsidūręs tamsoj, jis sulėtino žingsnį.

Ėjo jis iš anksto užsibrėžtu taku į viensėdiją, matyt, tikėdamasis, kad čia saugiau.

Visur buvo tuščia. Tokią valandą visi sėdi namie. Už krūmo senis sustojo, nusivilko apsiaustą, išvertė švarką vilnomis į viršų, pasirišo savo apdriskusį apsiaustą virvute prie kaklo ir vėl leidosi pirmyn.

Buvo mėnesiena.

Jis pasiekė kryžkelę, kur stovėjo senas akmeninis kryžius. Kryžiaus papėdėje baltavo keturkampis popieriaus lapas, tikriausiai toks pat skelbimas, kokį jis neseniai perskaitė. Jis priėjo artyn.

– Kur einate? – paklausė kažkas.

Senis atsigręžė.

Už krūmo stovėjo žmogus, aukštas, kaip jis, senas, kaip jis, toks pat žilaplaukis, tik dar labiau už jį nuplyšęs. Beveik jo antrininkas.

Šis žmogus buvo pasirėmęs ilga lazda.

Jis pakartojo:

– Aš klausiu, kur jūs einate?

– Pirmiau pasakyk, kur esu? – ramiai, beveik išdidžiai pratarė senis.

Žmogus atsakė:

– Jūs esat Taniso senjorijoj. Aš – čionykštis elgeta, o jūs – čionykštis senjoras.

– Aš?

– Taip, jūs, markize de Lantenake.

IV

Valkata

Markizas de Lantenakas, – nuo dabar mes jį vadinsime tikruoju vardu, – oriai atsakė:

– Tebūnie ir taip. Išduokite mane.

Žmogus kalbėjo toliau:

– Mes čia abu su jumis namie: jūs pilyje, aš krūmuose.

– Užteks. Nedelskite! Išduokite mane, – tarė markizas.

Žmogus vis kalbėjo:

– Jūs ėjote į Erb an Pajo vienkiemį, ar ne?

– Taip.

– Neikite ten.

– Kodėl?

– Ten apsistoję mėlynieji.

– Nuo kurio laiko?

– Trys dienos.

– Ar fermos ir kaimelio gyventojai priešinosi?

– Ne. Jie atkėlė jiems visus vartus.

– Štai kaip! – pratarė markizas.

Žmogus parodė pirštu fermos stogą, kyšantį tarp medžių.

– Ar matot tą stogą, ponas markize?

– Taip.

– Matote, kas virš jo?

– Kur plevėsuoja?

– Taip.

– Tai vėliava.

– Trispalvė, – tarė žmogus.

Tai buvo tas pats daiktas, kuris patraukė markizo dėmesį, kai jį stovėjo kopos viršūnėje.

– Ar neskambina pavojaus varpai? – paklausė markizas.

– Taip, skambina.

– Kodėl?

– Aišku, dėl jūsų.

– Bet negirdėti.

– Dėl to, kad nuneša vėjas.

Žmogus vėl kalbėjo:

– Matėt skelbimą?

– Taip.

– Jūsų ieško.

Ir, mesdamas žvilgsnį į fermą, pridūrė:

– Ten jų pusė bataliono.

– Respublikonų?

– Paryžiečių.

– Ką padarysi, – pasakė markizas, – eisime.

Jis žengė žingsnį fermos link. Žmogus jį nutvėrė už rankos.

– Neikite ten.

– O kur man eiti?

– Pas mane.

Markizas pasižiūrėjo į elgetą.

– Klausykite, ponas markize, pas mane nepuiku, bet užtat saugu. Lūšna žemesnė už rūsį. Vietoj grindų jūrų dumbliai, vietoj lubų – šakos ir lapai. Užeikite. Fermoje jus sušaudytų. Pas mane išsimiegosite. Jūs tikriausiai pavargęs; ryt rytą mėlynieji žygiuos toliau, ir jūs galėsite eiti, kur panorėsite.

Markizas stebėjo šį žmogų.

– O kas jūs esate? – paklausė markizas. – Respublikonas ar rojalistas?

– Aš skurdžius.

– Nei rojalistas, nei respublikonas?

– Manau, kad ne.

– Jūs už karalių ar prieš karalių?

– Neturiu laiko apie tai galvoti.

– Ką jūs manote apie dabartinius įvykius?

– Aš neturiu iš ko gyventi.

– Bet ateinate man į pagalbą.

– Aš sužinojau, kad jūs paskelbtas už įstatymo ribų. O kas tai yra įstatymas? Galima būti už įstatymo ribų. Nieko nesuprantu. O aš esu už įstatymo ribų ar šiapus jų? Nieko nežinau. Ar mirti badu tai reiškia būti ne už įstatymo ribų?

– Ar nuo seniai jūs mirštat badu?

– Visą savo gyvenimą.

– Ir jūs mane gelbstite?

– Taip.

– Kodėl?

– Todėl, kad tariau sau: štai dar didesnis vargšas už mane. Aš dar turiu teisę alsuoti, jis nebeturi ir jos.

– Tiesa. Ir jūs norite mane išgelbėti!

– Be abejo. Štai mes dabar, monsinjore, broliai. Aš prašau duonos kąsnio, jūs – gyvenimo. Mes abu elgetos.

– Bet ar žinote, kad už mano galvą paskirtas atlyginimas?

– Žinau.

– Iš kur?

– Skaičiau skelbimą.

– Jūs mokat skaityti?

– Taip. Iš rašyti. Kodėl gi aš turėčiau būti aklas?

– Jeigu mokate skaityti ir skaitėte skelbimą, tai žinote, kad tas, kuris mane išduos, gaus šešiasdešimt tūkstančių frankų?

– Žinau.

– Ir ne asignatomis.

– Taip, žinau, auksu.

– O jūs žinote, kad šešiasdešimt tūkstančių frankų – tai turtas?

– Taip.

– Ir tas, kuris mane išduos, taps turtuoliu?

– Na, ir kas?

– Taps turtuoliu!

– Aš apie tai ir pagalvojau. Kai tik jus pamačiau, tariau sau: „Tas, kuris išduos šį žmogų, gaus šešiasdešimt tūkstančių frankų ir taps turtuoliu! Tad skubėkime jį paslėpti."

Markizas nuėjo paskui vargšą.

Jie įžengė į tankmę. Čia ir buvo elgetos ola. Didžiulis senas ąžuolas įsileido žmogų, įsirengusį čia kambarėlį; ola buvo išrausta po jo šaknimis, o jį pridengė šakos. Ten buvo tamsu, žema, nuošalu. Vietos užteko dviem.

– Numačiau, kad teks turėti svečią, – tarė elgeta.

Tokie požeminiai būstai Bretanėj aptinkami dažniau, negu manoma, ir valstiečiai vadina juos urveliais. Šituo vardu vadinamos ir slėptuvės, daromos storose sienose.

Visa turtą sudarė keletas puodų, gultas iš šiaudų ar išplautų bei išdžiovintų prieš saulę dumblių, storos pakulinės antklodės, keletas dagčių, pamirkytų taukuos; taip pat skiltuvas ir sausi tuščiaviduriai meldų kambliai vietoj degtukų.

Susilenkę, beveik šliauždami, prasiskverbė į urvelį, kurį storos medžio šaknys dalijo į keletą keistų kamarėlių. Jie atsisėdo ant sausų dumblių krūvos, kuri atstojo lovą. Tarp dviejų šaknų, pro kur jie įlindo ir kurios atstojo duris, skverbėsi silpna šviesa. Jau buvo naktis, bet akys prisitaiko prie visokio apšvietimo ir net visiškoj tamsoj gali šį bei tą įžiūrėti. Miglotas mėnulio šviesos atspindys apšvietė įėjimą. Kampe buvo matyti ąsotis vandens, grikinės duonos paplotėlis ir kaštonai.

– Vakarieniaukime, – tarė vargšas.

Jie pasidalino kaštonus, markizas padėjo savo gabalą džiūvėsio; jie kando iš to paties juodos duonos kepalėlio ir gėrė pasikeisdami iš to paties ąsočio.

Pradėjo šnekučiuoti.

Markizas ėmė klausinėti vargšą:

– Vadinas, ar kas nors pasikeičia, ar ne, jums tas pat?

– Beveik. Jūs, kitas dalykas, jūs senjorai. Tai jūsų reikalai.

– Bet tai, kas dabar vyksta...

– Vyksta aukštai.

Ir elgeta dar pridūrė:

– Yra dalykų, kurie stovi dar aukščiau: štai teka saulė, mėnulis tai auga, tai vėl dyla, o tas man jau ne vis tiek.

Atsigėrė gurkšnį iš ąsočio ir pasakė:

– Vanduo geras, šaltas.

Paskui paklausė:

– Kaip jums patinka šis vanduo, monsinjore?

– Kaip jūs vadinatės? – paklausė markizas.

– Vadinuos Telmaršu, bet žmonės mane vadina Valkata.

– Žinau. Tai vietinis žodis. Jis reiškia elgeta.

– Mane dar pravardžiuoja Seniu.

Paskui pridūrė:

– Štai jau keturiasdešimt metų mane vadina Seniu.

– Keturiasdešimt metų! Bet jūs tada dar buvote jaunas.

– Jaunas aš niekad nebuvau. Va, jūs tai esate jaunas, ponas markize. Jūsų kojos kaip dvidešimties metų jaunuolio, jūs įlipat į didžiąją kopą, o aš – beveik nebegaliu vaikščioti, nukeliauju ketvirtį mylios, ir jau pavargęs. O vis dėlto mes beveik to paties amžiaus; tačiau turtuoliai laimingesni, kad jie kasdien pavalgo. Valgis palaiko žmogų.

Valandėlę patylėjęs, elgeta vėl prabilo:

– Vargšai, turtuoliai, koks baisus dalykas. Iš to ir kyla visos nelaimės. Bent man taip atrodo. Vargšai nori tapti turtuoliais, o turtuoliai nenori virsti vargšais. Aš manau, kad čia ir glūdi esmė. Bet aš nesikišu į tuos dalykus. Įvykiai lieka įvykiais. Aš nepalaikau nei skolintojų, nei prasiskolinusiųjų. Aš tik žinau, kad jeigu yra skola, tai ją reikia sumokėti. Štai ir visa. Man atrodo, kad nereikėjo žudyti karaliaus, bet kodėl – negalėčiau pasakyti. Man tuoj prikaišioja: „Ar seniai čia korė žmones medžiuose už kiekvieną menkniekį?" Aš pats mačiau, kaip pakorė žmogų už tai, kad netyčia iššovęs jo šautuvas pataikė į karaliaus stirniuką. O tas žmogus turėjo žmoną ir septynis vaikus. Daug ką galima būtų prikišti ir šiai, ir anai pusei.

Jis vėl nutilo, paskui pridūrė:

– Supraskite, aš ir pats nežinau, kur teisybė, vieni ateina, kiti išeina, daug kas įvyksta, o aš sau gyvenu po žvaigždėmis.

Telmaršas dar kartą susimąstė, paskui ištarė:

– Aš esu kaulininkas, lyg ir gydytojas, pažįstų žoles, gaminu iš jų vaistus, o čionykščiai, pamatę, kad aš žiūriu į ką nors susimąstęs, vadina mane burtininku. Aš tik mąstau, o jie galvoja, kad aš išmanau.

– Jūs čionykštis? – paklausė markizas.

– Visą gyvenimą čia pragyvenau.

– Jūs mane pažįstat?

– Kaipgi. Paskutinį kartą jus mačiau, kai prieš porą metų buvote čia atvažiavęs. Iš čia jūs išvykot į Angliją. Štai pastebėjau ant kopos žmogų. Aukštą žmogų. Aukštų žmonių pas mus reta. Bretanė – žemo ūgio žmonių kraštas. Aš gerai įsižiūrėjau, buvau skaitęs skelbimą. Pagalvojau sau: „Žiūrėk!" O kai jūs nulipote žemyn, jau švietė mėnulis, ir aš jus pažinau.

– O aš jūsų nepažįstu.

– Jūs daug kartų mane matėte, bet kartu ir nematėte.

Ir Telmaršas Valkata pridūrė:

– O aš jus mačiau. Praeivis ir elgeta nevienodai vienas į kitą žiūri.

– Ar aš esu kada nors jus sutikęs?

– Dažnai, nes esu jūsų elgeta. Aš elgetaudavau prie kelio, einančio į jūsų pilį. Kartais jūs duodavot man išmaldos; bet tas, kuris duoda, nežiūri kam duoda, o tas, kuris gauna, viską stebi ir įsidėmi. Elgeta, sako, taip pat seklys. Bet aš, nors kartais man ir labai sunku, stengiuosi nebūti piktu sekliu. Aš ištiesdavau ranką, jūs tematydavot tik ranką ir įmesdavot į ją išmaldą, ji man buvo reikalinga iš ryto, kad nemirčiau badu vakare. Kartais pasitaiko, kad ištisą parą išbūni nevalgęs. Kartais žmogaus gyvybė pareina nuo vieno sū. Aš jums skolingas už gyvybę, dabar jums atsimoku tuo pačiu.

– Tikrai, jūs mane gelbėjate.

– Taip, monsinjore.

Ir Temaršo balsas suskambėjo iškilmingai:

– Tik su viena sąlyga.

– Kokia?

– Jei atvykote čia ne tam, kad darytumėte bloga.

– Aš atvykau daryti gera, – atsakė markizas.

– Laikas miegoti, – tarė elgeta.

Jie sugulė greta vienas antro ant jūros dumblių gulto. Elgeta tučtuojau užmigo. Markizas, nors ir labai pavargęs, valandėlę

dar kažką mąstė, paskui žvilgterėjo į patamsėje gulintį vargšą ir atsigulė. Gulėti šioj lovoj reiškė gulėti ant žemės; pasinaudojęs šia proga, jis priglaudė ausį prie žemės pasiklausyti. Po žeme girdėjosi duslus gausmas; kaip žinoma, garsas lengvai persiduoda į žemę; buvo girdėti varpų skambesys.

Tebeskambino pavojų.

Markizas užmigo.

V

Pasirašė Govenas

Kai jis pabudo, jau brėško.

Elgeta stovėjo ne urve, nes ten stačiam negalima išsitekti, o lauke ant slenksčio. Jis buvo pasirėmęs lazda. Saulė švietė jam į veidą.

– Monsinjore, – tarė Telmaršas. – Tani varpinė ką tik išmušė keturias valandas. Aš girdėjau keturis dūžius, taigi vėjas pasikeitė ir dabar pučia iš sausumos. Jokio kitokio triukšmo negirdėti, vadinasi, pavojaus varpai jau nutilo. Fermoje ir Erb an Pajo kaimely visai ramu. Mėlynieji arba dar miega, arba jau iškeliavę. Didžiausias pavojus jau praėjęs; dabar mes turėtume išsiskirti. Tokiu laiku aš paprastai išvykstu.

Jis parodė į vieną horizonto pusę.

– Aš eisiu į ten.

Paskui jis parodė į priešingą pusę.

– O jūs – į ten.

Elgeta pagarbiu rankos mostu atsisveikino su markizu.

Paskui parodė dar vakarienės likučius:

– Pasiimkite kaštonų, jeigu alkanas.

Po akimirkos jis išnyko tarp medžių.

Markizas atsikėlė ir nuėjo į tą pusę, kur nurodė Telmaršas.

Buvo puiki rytmečio valanda, kuri sena Normandijos valstiečių kalba vadinama paukščių ulbavimu. Visuos kraštuos čiulbėjo dagilėliai, čirškavo žvirbliai. Markizas ėjo tuo pačiu keliu, ku-

riuo vakar buvo atėjęs su elgeta. Išėjęs iš tankumyno, atsidūrė prie kryžkelės, kur stovėjo akmeninis kryžius. Baltasis skelbimas tebekabojo ir tartum džiaugėsi tekančia saule. Markizas atsiminė, kad skelbimo apačioj yra kelios eilutės, kurių vakar dėl tamsos ir raidžių mažumo negalėjo įskaityti. Jis priėjo arčiau kryžiaus papėdės. Iš tikrųjų po Prijero iš Marnos parašu skelbime smulkiomis raidėmis buvo dar dvi eilutės:

„Kai markizo de Lantenako asmenybė bus nustatyta, jis bus vietoje sušaudytas. *Pasirašo: Bataliono vadas ir ekspedicinio būrio viršininkas* GOVENAS.

– Govenas! – ištarė markizas.

Jis sustojo ir giliai susimąstė, įsmeigęs akis į skelbimą.

– Govenas! – pakartojo jis.

Jis ėmė eiti tolyn, bet vėl atsigręžė, pasižiūrėjo į kryžių, grįžo atgal ir dar kartą perskaitė skelbimą.

Paskui lėtais žingsniais nuėjo. Jei dabar būtų kas pro šalį ėjęs, būtų išgirdęs jį pusbalsiu niurnant: „Govenas!"

Iš daubų, kuriomis jis slinko, nebebuvo matyti fermos stogų, liekančių kairėj. Jis ėjo palei stačią kauburį, apaugusį dygiomis laukinėmis kryklėmis, kurios dabar žydėjo. Kalva baigėsi viršūne, apylinkėje vadinama Šerno galva. Žvilgsnis pasinerdavo atkalnėje, apaugusioje medžiais. Lapai atrodė tarsi prisigėrę šviesos. Visa gamta buvo kupina rytinio džiaugsmo.

Staiga šis gamtovaizdis tapo baisus. Pasikeitimas buvo toks netikėtas, tartum užpuolimas iš pasalų. Klaikių riksmų ir šautuvų šūvių viesulas užgriuvo tuos saulėtus laukus ir girias, viršuj vienkiemio ir kaimelio pakilo dūmų stulpas, raižomas ugnies liežuvių, tartum būtų užsidegęs šiaudų kūgis. Šis staigus tylos virsmas įtūžiu, šis pragariškos ugnies prasiveržimas rausvos aušros fone, sukėlęs neapsakomą siaubą, buvo kažkoks ūmus ir šiurpulingas. Erb an Pajo kaimo pusėje virė kova. Markizas sustojo.

Visi žino, kad tokiais atvejais smalsumas darosi tvirtesnis už savisaugos jausmą, norisi žūtbūt sužinoti! Jis įkopė į kalvos viršūnę, kurios apačioje vingiavo daubos kelias. Iš ten jis buvo pa-

stebimas, bet iš ten galėjo matyti ir pats. Per keletą minučių jis atsidūrė ant Šerno galvos. Apsižvalgė aplinkui.

Iš tikrųjų ten šaudėsi ir degė. Girdėjosi riksmas, matėsi ugnis. Ferma buvo kažkokios nesuprantamos katastrofos centras. Kokios? Ar Erb an Pajo kaimą užpuolė? Bet kas? Ėjo ten mūšis? O gal karinė egzekucija? Remdamiesi revoliucinės vyriausybės įsakymu, mėlynieji dažnai degindavo nepaklusnius kaimus ir dvarus; kad įbaugintų kitus, mėlynieji degindavo kiekvieną kaimelį ar ūkį, kuris neiškirsdavo įsakyme numatyto medžių skaičiaus ar neišskindavo per mišką kelio respublikos kavalerijai. Visai neseniai taip buvo nubausta Burgono parapija netoli Ernė. Gal ir Erb an Pajį ištiko toks likimas? Buvo matyti, kad neiškirstas nė vienas įsakyme numatytas strateginės reikšmės kirtimas Taniso ir Erb an Pajo krūmuose bei giriose. Galbūt tai buvo bausmė už neklusnumą? Ar tik užėmęs fermą avangardas nebuvo gavęs panašaus įsakymo? Gal šis avangardas buvo ekspedicinės, vadinamosios pragaro kolonos, dalis?

Kalva, nuo kurios viršūnės markizas stebėjo reginį, iš visų pusių buvo apaugusi beveik neįžengiamu tankumynu. Šis tankumynas, vadinamas Erb an Pajo giraite, kuris dėl savo dydžio galėjo vadintis giria, tęsėsi iki pat fermos ir, kaip visi bretonų miškai, slėpė ištisą tinklą slėnių, takelių ir daubų kelių, – labirintą, kuriame respublikonų armija visada galėjo paklysti.

Egzekucija, jei tai iš tikrųjų buvo egzekucija, turėjo būti baisi, nes truko neilgai. Kaip ir kiekvienas smurtas, ji buvo vykdoma skubiai. Panašūs žiaurumai pilietinio karo metu įprasti. Kol markizas visaip spėliojo, nesiryždamas ar lipti žemyn, ar pasilikti, kol žiūrėjo ir klausėsi, baisusis triukšmas nutilo, ar tikriau, išsisklaidė. Markizas suprato, kad įsiutusi ir linksma gauja pasipylė po tankumynus. Po medžiais knibždėjo tarsi skruzdėlynas. Iš vienkiemio visi puolė į girią. Būgnai mušė signalą pulti. Šūviai nutilo; atrodė, kad kažko ieško, persekioja, veja; buvo aišku, kad kažką gaudo; triukšmas sklido plačiai ir toli; protarpiais skambėjo tai pykčio, tai triumfo garsai, iš to šauksmų gaudesio žo-

džių nebuvo galima suprasti. Staiga kaip kontūrai iš dūmų šiame triukšme ėmė ryškėti kažkokie garsai, tai buvo vardas, kurį kartojo tūkstančiai balsų, ir markizas aiškiai išgirdo:

– Lantenakas! Lantenakas! Markizas de Lantenakas!

Kaip tik jo buvo ieškoma.

VI

Pilietinio karo staigmenos

Ir staiga aplinkui jį kartu iš visų pusių tankynėj iškilo šautuvai: durtuvai ir kardai, prieblandoj suplevėsavo vėliava, jo ausį pasiekė riksmas „L a n t e n a k a s!", o po jo kojomis pro spyglius ir šakas išniro žiaurūs veidai.

Markizas stovėjo vienas viršūnėje, regimas iš visų pusių. Tuos, kurie šaukė jo vardą, jis vos tegalėjo pastebėti, bet pats buvo visų matomas. Jeigu miške buvo koks tūkstantis šautuvų, tai jis, čia stovėdamas, buvo jiems taikiniu. Krūmų tankumyne jis matė tik įsmeigtas į jį liepsnojančias akis.

Markizas nusiėmė skrybėlę, užrietė jos kraštą, nusilaužė nuo dygiosios kryklės ilgą sausą spyglį, išsitraukė iš kišenės baltą kokardą, prisegė kraštą spygliu, pritaikė kokardą ir užsidėjo ant galvos skrybėlę su pakeltu kraštu, kad būtų matyti kakta ir kokarda, paskui pratarė balsiai, tartum kreiptųsi į mišką:

– Esu žmogus, kurio jūs ieškote. Aš – markizas de Lantenakas, Fontenė vikontas, bretonų princas, divizijos generolas. Nedelskite. Taikykite! Šaukite!

Ir, praskleidęs rankomis ožkenų palaidinę, jis atstatė šūviams nuogą krūtinę.

Nuleidęs akis, jis žvilgsniu ieškojo atkreiptų į jį šautuvų, bet pamatė prieš save ant kelių parpuolusius žmones.

Tada suūžė griausmingas riksmas:

– Tegyvuoja Lantenakas! Tegyvuoja monsinjoras! Tegyvuoja mūsų generolas!

Išlėkė aukštyn skrybėlės, virš galvų džiaugsmingai sušvytravo kardai, iš krūmų pakilo lazdos su užmautomis rudų vilnų kepurėmis.

Aplinkui jį buvo vandėjiečių būrys.

Šis būrys, pamatęs jį, puolė ant kelių.

Padavimas byloja, kad kadaise senovės Tiuringijos miškuose gyvenusios keistos būtybės – milžinai ne milžinai, žmonės ne žmonės, kurias romėnai laikė piktais žvėrimis, o germanai dievais, todėl jos, atsižvelgiant į tai, ką susitikdavo, būdavo užmušamos arba garbinamos.

Markizas dabar patyrė kažką panašaus į tai, ką patirdavo tos pasakiškos būtybės, – jis laukė, kad jį kaip tą žvėrį užmuš, o čia staiga tartum dievybę ėmė garbinti.

Visos šios akys, žybčiojusios baisiais žaibais, dabar įsmigo į markizą, spindėdamos savotiška laukine meile.

Ši minia buvo ginkluota šautuvais, kardais, dalgiais, kastuvais ir lazdomis; visi dėvėjo daugybę rožančių ir amuletų, veltines skrybėles arba rudas kepuraites su baltomis kokardomis, kailio švarkus ir mūvėjo plačias kelių nesiekiančias kelnes, odinius antkurpius; jų blauzdos buvo nuogos, plaukai ilgi; kai kurių veidai atrodė žiaurūs, bet žvilgsniai visų naivūs.

Pro klūpančius žmones prasiskverbęs jaunas ir gražus vyras tvirtais žingsniais pasuko prie markizo. Kaip ir kiti valstiečiai, jis dėvėjo skrybėlę su pakeltu kraštu ir balta kokarda, vilkėjo kailinį švarką, bet jo rankos buvo baltos, marškiniai ploni, jo švarkas perjuostas balto šilko kaspinu, ant kurio kabėjo kardas su auksine rankena.

Pasiekęs Šerno galvą, jis numetė ant žemės skrybėlę, nusirišo kaspiną, priklaupė ir ištiesė markizui kaspiną ir kardą tardamas:

– Mes iš tikrųjų jūsų ieškojome ir jus suradome. Štai vado kardas. Šie žmonės nuo dabar priklausys jums. Aš buvau jų vadas, o dabar gaunu paaukštinimą: būsiu jūsų kareivis. Priimkite mūsų pagarbą, monsinjore. Mes laukiam jūsų įsakymų, generole!

Jis pamojo, ir iš miško pasirodė žmonės, trispalve vėliava nešini. Jie taip pat prisiartino prie markizo ir paguldė vėliavą prie

jo kojų. Tai buvo ta pati vėliava, kurią markizas pastebėjo vakar plevėsuojančią tarp medžių.

– Generole, – vėl prabilo jaunasis vyras, įteikęs jam kardą ir juostą, – šią vėliavą mes atėmėm iš mėlynųjų Erb an Pajo fermoje. Monsinjore, aš esu Gavaras. Anksčiau tarnavau pas markizą de la Ruari.

– Gerai, – tarė markizas.

Ramiai ir didingai jis užsirišo juostą. Paskui išsitraukė kardą ir, nuogu švytuodamas virš galvos, sušuko:

– Stokite! Tegyvuoja karalius!

Klūpojusi minia atsistojo.

Ir miško gilumoj nuskambėjo neapsakomas triumfo riksmas: „Tegyvuoja karalius! Tegyvuoja mūsų markizas! Tegyvuoja Lantenakas!"

Markizas atsigręžė į Gavarą:

– Kiek jūsų?

– Septyni tūkstančiai.

Leisdamasis nuo kalnelio žemyn paskui markizą, kuriam valstiečiai praskleisdavo erškėčių krūmus, Gavaras kalbėjo:

– Reikalas paprastas, monsinjore. Aš viską jums paaiškinsiu keliais žodžiais. Mes laukėme tik kibirkšties. Skelbimas apie jūsų atvykimą visą kraštą sukėlė už karalių. Be to, mus slapta perspėjo ir Granvilio meras, taip pat mūsiškis, tas pats, kuris išgelbėjo kunigą Olivjė. O šiąnakt ėmė gausti pavojaus varpai.

– Dėl ko?

– Dėl jūsų.

– Šit kaip! – pratarė markizas.

– Ir mes štai čia, – pridūrė Gavaras.

– Ir jūsų septyni tūkstančiai?

– Šiandien tiek. O ryt mūsų bus penkiolika tūkstančių. Tiek gali duoti tik vietiniai. Kai ponas Anri de la Rošžaklenas išvyko į katalikų armiją, taip pat sugaudė pavojaus varpai, ir per vieną naktį iš šešių parapijų – Izernė, Korkė, Ešobruano, Objė, Sent Obeno ir Niuelio – susirinko dešimt tūkstančių vyrų. Jie neturėjo amunicijos, bet pas vieną akmenskaldį radome šešiasdešimt

svarų parako, ir ponas de la Roššaklenas išžygiavo. Mes manėme, kad jūs būsite kur nors šitame miške, todėl ieškojom.

– Ir jūs užpuolėte mėlynuosius Erb an Pajo fermoje?

– Taip. Mėlynieji negirdėjo pavojaus varpų, nes pūtė priešingas vėjas. Jie nieko neįtarė. Kaimelio gyventojai, tikri asilai, juos maloniai priėmė. Šį rytą mes užpuolėme fermą, mėlynieji dar miegojo, ir vienu akimirksniu juos sunaikinom. Aš turiu arklį, malonėkite jį priimti, generole.

– Gerai.

Vienas valstietis privedė kariškai pabalnotą baltą žirgą. Markizas, nepasinaudojęs siūloma Gavaro pagalba, užšoko ant arklio.

– Valio! – sušuko valstiečiai. Šis žodis, kaip ir daugelis kitų angliškų šūksnių, dažnai vartojamas bretonų normandų pakrantėse, nuo senų laikų nuolat bendraujančiose su Lamanšo salomis.

– Kur bus jūsų vyriausioji būstinė, monsinjore? – paklausė Gavaras, atiduodamas pagarbą.

– Pirmiausia Fužero girioj.

– Tai viena iš jūsų septynių girių, ponas markize.

– Mums reikalingas kunigas.

– Turime.

– Ką?

– Šapel Erbrė vikarą.

– Pažįstu. Jis buvo atvykęs į Džersėjų.

Iš minios išėjo kunigas.

– Tris kartus, – tarė jis.

Markizas atsigręžė.

– Laba diena, ponas vikare. Turėsite darbo.

– Tuo geriau, ponas markize.

– Jums teks klausyti daugybės žmonių išpažinties. Žinoma, tų, kurie panorės. Varu nieko neversim.

– Ponas markize, – tarė kunigas, – Germenė apylinkėj Gastonas verčia respublikonus eiti išpažinties.

– Jis – barzdaskutys, – tarė markizas. – Žmogus turi mirti laisvai.

Gavaras, kuris buvo pasišalinęs dar šį tą nurodyti kareiviams, sugrįžo.

– Generole, laukiu jūsų įsakymų.

– Pirmiausia štai: susirinkimo vieta Fužero girioj. Žmonės turi išsisklaidyti ir vykti į ten po vieną.

– Tas jau įsakyta.

– Ar ne jūs man sakėte, kad Erb an Pajo gyventojai maloniai priėmė mėlynuosius?

– Taip, generole.

– Jūs sudeginot vienkiemį?

– Taip.

– Sudeginot kaimą?

– Ne.

– Sudeginkit ir jį.

– Mėlynieji bandė gintis, bet jų tebuvo šimtas penkiasdešimt, o mūsų septyni tūkstančiai.

– Kokie ten mėlynieji?

– Santero armijos.

– To paties, kuris, kertant karaliui galvą, komandavo būgnininkams. Vadinas, paryžiečių batalionas?

– Tiksliau – pusė bataliono.

– Kaip vadinasi šis batalionas?

– Vėliavoj parašyta: „Raudonosios kepurės batalionas".

– Žvėrys!

– Ką daryti su sužeistaisiais?

– Pribaikite juos!

– Su belaisviais?

– Sušaudykite!

– Jų bus apie aštuoniasdešimt.

– Sušaudykit visus.

– Tarp jų yra dvi moterys.

– Ir jas taip pat.

– Ir trys vaikai.

– Juos paimkite su savimi. Vėliau pažiūrėsim, ką daryti.

Ir markizas paspaudė pentinais žirgą.

VII

Jokios malonės (komunos šūkis)
Jokio pasigailėjimo (princų šūkis)

Tuo laiku, kol visa tai vyko prie Taniso, elgeta keliavo Krolono link. Jis nusileido giliai į daubas, po tankia plačia lapija, nesidomėdamas niekuo arba domėdamasis kokiu nors menkniekiu, nes, anot jo paties, buvo ne mąstytojas, o greičiau svajotojas; mąstytojas turi tikslą, svajotojas jo neturi; jis ėjo, kur akys vedė, sustodavo, sukramtydavo nusiskynęs kuokštą rūgštynių, atsigerdavo iš šaltinio, kartais įsiklausęs tolimo triukšmo, nustebęs pakeldavo galvą, paskui vėl pasinerdavo į pavergiančius gamtos burtus, saulė kaitino jo skudurus, o jo ausį galbūt pasiekdavo ir žmonių balsai, bet jis tesiklausė tik paukščių giesmių.

Jis buvo senas ir lėtas: toli keliauti nebegalėjo; kaip pats buvo sakęs markizui de Lantenakui, ketvirtis mylios, ir jis pavargdavo; jis keliavo artimiausiu keliu į Krua Avranšeną, ir buvo jau vakaras, kai jis pasiekė kryžkelę, iš kur buvo išvykęs.

Truputėlį už Masė takas jį išvedė į aukštą viršukalnę, kurioj nebuvo medžių ir iš kur galėjai matyti labai toli – visas vakarų horizontas iki jūros buvo prieš akis.

Jo dėmesį patraukė dūmų stulpas.

Nieko nėra malonesnio, bet nieko ir baisesnio, kaip dūmai. Dūmai gali būti taikingi ir pragaištingi. Vieni dūmai skiriasi nuo kitų savo tirštumu ir atspalviu lygiai taip, kaip taika skiriasi nuo karo, brolybė nuo neapykantos, vaišinga pastogė nuo kapų, gyvybė nuo mirties. Dūmai, kylantys virš medžių, gali reikšti gražiausią dalyką pasauly – namų židinį arba tai, kas užvis baisiausia – gaisrą; ir visa žmogaus laimė, kaip ir nelaimė, kartais glūdi šiame vėjo sklaidomame daikte.

Dūmai, kuriuos pastebėjo Telmaršas, kėlė nerimą.

Jie buvo juodi, bet kartais pasirodydavo rausvi liežuviai tartum žarijos, iš kurių jie kilo, čia įsiliepsnodavo stipriau, čia visai geso. Dūmai kilo viršum Erb an Pajo.

Telmaršas pagreitino žingsnius ir pasuko ten, iš kur rūko dūmai. Nors buvo labai pavargęs, bet norėjo sužinoti, kas ten darosi.

Jis įkopė į kalnelį, prie kurio šliejosi kaimas ir vienkiemis.

Tačiau nei vienkiemio, nei kaimo nebuvo.

Liepsnojančios greta viena kitos lūšnos – štai kas beliko iš Erb an Pajo.

Skaudu matyti degančius rūmus, bet daug skaudžiau žiūrėti į degančią pirkelę. Liepsnojanti pirkelė žadina gailestį. Kažkokia nesąmonė prislegia širdį, kai matai niokojamą skurdą ar įtūžusį vanagą, puolantį slieką.

Pagal Biblijos legendą, žmogus, žiūrįs į gaisrą, virsta statula; Telmaršas valandėlę buvo tokia statula. Jis sustingo, išvydęs šį reginį. Ugnis tyliai naikino viską. Tarp šių dūmų nebuvo girdėti jokio žmogaus riksmo, net atodūsio; liepsna tyliai baigė ryti sodžių, ir tebuvo girdėti tik sijų triokšėjimas ir šiaudinių stogų spragsėjimas. Tarpais dūmai prasiskirdavo ir pro griūvančius stogus matėsi juodi kambarių įdubimai, degantis laužas žėrėjo rubinais; skaisčiai raudoni skarmalai, purpuru nusidažę seni baldai tarpais iškildavo tarp paraudusių sienų, ir Telmaršui apspango akys bežiūrint į šį pražūtingą naikinimą.

Užsidegė ir liepsnojo keli greta namų augę kaštonai.

Jis klausėsi, stengdamasis išgirsti kokį nors balsą, šauksmą, riksmą, bet niekas nejudėjo, tik vyniojosi liepsnos liežuviai; visa tylėjo, išskyrus gaisrą. O gal žmonės spėjo išbėgti?

Kur dėjosi gyvi ir darbštūs Erb an Pajo gyventojai? Kas atsitiko šiems žmoneliams?

Telmaršas nusileido nuo kalnelio.

Jis stengėsi įspėti šią gedulingą paslaptį. Artinosi neskubėdamas, įsmeigęs akis. Iš lėto kaip šešėlis ėjo jis prie šių griuvėsių ir pats jautėsi vaiduoklis, apsilankęs šiame kapinyne.

Jis priėjo prie vienkiemio vartų, tiksliau pasakius, prie to, kas anksčiau buvo jo vartais, ir pažvelgė į kiemą, dabar jau be užtvarų, kurio niekas nebeskyrė nuo kaimo trobelių.

Visa, ką iki šiol jam teko regėti, buvo niekai, palyginus su tuo, ką išvydo dabar. Anksčiau jis matė tik baisų reginį, o dabar jį apėmė siaubas.

Vidury kiemo juodavo kažkokia krūva, iš vienos pusės neaiškiai nušviesta liepsnos, o iš antros – mėnulio. Tai buvo žmonių krūva, o šie žmonės buvo negyvi.

Aplinkui šią krūvą telkšojo didelis klanas, virš kurio kilo silpnas garas; gaisro atspindžiai žaidė klane, bet ne jie nudažė jį rausvai; tai buvo kraujas.

Telmaršas priėjo. Jis ėmė vieną po kito apžiūrinėti šiuos gulinčius kūnus; čia buvo tik lavonai.

Šviesu buvo nuo mėnulio ir nuo gaisro.

Tai buvo kareivių lavonai. Visi basi; kažkas nuo jų nutraukė avalynę, paėmė ginklus; tačiau buvo išlikusios mėlynos uniformos, tarp daugybės galvų ir kojų maišėsi kulkų peršautos kepurės su trispalvėmis kokardomis. Tai buvo respublikonai, paryžiečiai, kurie dar vakar gyvi ir sveiki apsistojo Erb an Pajo fermoje. Jie buvo nužudyti, tai liudijo simetriškai suguldyti kūnai; juos sušaudė vietoje ir apgalvotai. Visi buvo negyvi. Iš tos kūnų krūvos nesklido joks priešmirtinis gargimas.

Telmaršas apžiūrėdamas nepraleido nė vieno lavono: visi buvo perverti kulkų.

Tie, kurie juos sušaudė, matyt, skubėjo kur nors kitur ir užkasti lavonų nespėjo.

Besiruošdamas eiti tolyn, Telmaršas netyčia pažvelgė į kieme išlikusią žemą sieną ir pastebėjo iš už kampo kyšančias keturias kojas.

Šio kojos buvo apautos ir mažesnės už visas kitas. Telmaršas priėjo arčiau. Tai buvo moterų kojos.

Už sienos gulėjo dvi moterys taip pat sušaudytos.

Telmaršas pasilenkė prie jų. Viena dėvėjo lyg ir uniformą; šalia jos voliojosi sulaužyta tuščia statinaitė; tai buvo markitantė. Į jos galvą buvo suvarytos keturios kulkos. Ji jau buvo nebegyva.

Telmaršas apžiūrėjo antrąją. Tai buvo valstietė. Išbalusi, pravira burna, užmerktomis akimis, tačiau be žaizdų galvoje. Jos

drabužiai buvo tiek nudėvėti, kad griūvant plyšo ir pusiau apnuogino liemenį. Telmaršas praskleidė juos daugiau ir pamatė petyje kulkos žaizdą; raktikaulis buvo sulaužytas. Pasižiūrėjo į jos pamėlusią krūtinę.

– Motina žindyvė... – sumurmėjo jis.

Jis palietė moters kūną. Dar nebuvo sustingęs.

Kitų žaizdų valstietė neturėjo, išskyrus sulaužytą raktikaulį ir žaizdą petyje.

Jis uždėjo ranką jai ant širdies ir pajuto silpną plakimą: ji buvo dar gyva.

Telmaršas atsistojo ir sušuko nesavu balsu:

– Ei, ar čia nieko nėra?

– Tai tu, Valkata! – kažkas atsiliepė taip tyliai, jog vos tebuvo girdėti.

Tuo pat metu iš griuvėsių krūvos išlindo kažkieno galva.

Paskui pro kitą kampą pasirodė dar kitas veidas.

Tai buvo du valstiečiai, spėję pasislėpti ir išlikę gyvi.

Išgirdę pažįstamą elgetos balsą, jie nusiramino, išlindo iš savo slėptuvių, kuriose tupėjo.

Jie prisiartino prie Telmaršo vis tebedrebėdami.

Telmaršui užteko jėgų surikti, bet kalbėti jis nebegalėjo: taip atsitinka labai susijaudinus.

Jis tik pirštu parodė jiems prie jo kojų gulinčią moterį.

– Ji dar gyva? – paklausė pirmasis valstietis.

Telmaršas patvirtindamas linktelėjo.

– O antroji taip pat gyva? – paklausė antrasis.

Telmaršas papurtė galvą.

Pirmasis valstietis prabilo:

– Kiti visi negyvi, tiesa? Aš viską mačiau. Buvau pasislėpęs rūsyje. Kaip aš dėkojau Dievui tą valandą, kad neturiu šeimos! Mano namai sudegė. Viešpatie Jėzau! Visus išžudė. Ši moteriškė buvo su vaikais. Trimis, visai mažutėliais! Vaikučiai klykė: „Mama!" Motina klykė: „Vaikeliai mano!" Motiną nušovė, o vaikus nusivedė. Aš pats tai mačiau, o Dieve, Dieve, Dieve! Žudikai iškeliavo ir dar džiaugėsi. Jie nusivedė mažyčius, užmušę moti-

ną. Bet ji gyva, tiesa? Gyva? Sakyk, Valkata, kaip manai, ar galėsi ją išgelbėti? Nori, mes padėsime nunešt ją į tavo landynę?

Telmaršas pritariamai linktelėjo.

Miškas buvo prie pat fermos. Negaišdami jie padarė iš lapuotų šakų ir paparčių neštuvus. Ant jų paguldė vis dar nerodančią gyvybės ženklų moterį ir nuėjo į miško gilumą, vienas valstietis laikydamas vieną neštuvų galą, antras – kitą. Telmaršas laikė moteriškę už rankos ir klausė jos pulso.

Eidami valstiečiai šnekėjosi, o išgąstingi jų balsai šiurpiai aidėjo virš tos sukruvintos moters, kurios veidas mėnulio šviesoje atrodė dar blyškesnis.

– Visus išžudė!

– Viską sudegino!

– Viešpatie Dieve! Kas dabar bus?

– Tas aukštas senas vyras taip norėjo.

– Taip, juk jis įsakinėjo.

– Aš jo nemačiau, kai vyko šaudymas. Argi ir jis buvo čia?

– Ne. Jis jau buvo iškeliavęs. Bet tai nieko nereiškia, nes viskas vyko jo įsakymu.

– Vadinas, už viską kaltas jis?

– Taip, nes jis pasakė: „Žudykit! Deginkit! Jokio pasigailėjimo!"

– Tai buvo markizas.

– Taip, tai mūsų pačių markizas.

– Kaip jis vadinasi?

– Ponas de Lantenakas.

Telmaršas pakėlė akis į dangų ir pro sukąstus dantis sumurmėjo:

– O, kad aš būčiau žinojęs!

Antroji dalis

Paryžiuje

Pirmoji knyga

SIMURDENAS

I

Anų laikų Paryžiaus gatvės

Visas gyvenimas buvo viešumoj; už stalų, pastatytų priešais namų duris, žmonės valgė; ant bažnyčios laiptų sėdėjo moterys ir, giedodamos *Marselietę*[1], pešiojo korpiją; Monso parke ir Liuksemburgo sode vyko manevrai; visose kryžkelėse pilnu tempu veikė ginklų dirbtuvės: čia gamino šautuvus, o praeiviai gėrėdamiesi plojo rankomis; visų lūpose tebuvo girdėti: „Kantrybės! To iš mūsų reikalauja revoliucija!" Ir herojiškai šypsojosi. Spektakliai viliodavo žiūrovus kaip Atėnuose Peloponeso karo metu; ties kiekvienu gatvės kampu kabojo skelbimai: „Tionvilio apgulimas", „Šeimos motina išgelbėta iš ugnies", „Nerūpestingų žmonių klubas", „Joana – pirmoji moteris popiežius", „Kareiviai filosofai", „Kaimo menas mylėti". Vokiečiai stovėjo prie miesto vartų; ėjo gandai, kad prūsų karalius užsisakė sau ložes Operos teatre. Viskas buvo baisu, bet niekas nebijojo. Žiaurus įstatymas prieš įtariamuosius[2], Merleno de Duė nusikaltimas, ties kiekvieno galva iškėlė giljotinos kirvio šmėklą. Vienas prokuroras, pavarde Seranas, sužinojęs esąs įskųstas, laukdamas savo arešto, sėdėjo prie lango su chalatu bei šliurėmis ir gro-

[1]MARSELIETĖ – prancūzų revoliucinė daina (iš pradžių Marselio savanorių), sukurta Ružė de Lilio 1792 m. Dabar *Marselietė* yra Prancūzijos nacionalinis himnas.

[2]ĮSTATYMAS PRIEŠ ĮTARIAMUOSIUS priimtas Konvento 1793 m. rugsėjo mėn. 17 d. Šis įstatymas reikalavo iš vietinių valdžios organų sekti politiniu požiūriu nepatikimus žmones, sodinti juos į kalėjimą ir traukti revoliucinio tribunolo atsakomybėn.

jo fleita. Atrodė, kad niekas neturi laiko. Visi skubėjo. Visų skrybėlės buvo papuoštos kokardomis. Moterys sakė: „Raudona kepuraitė mums tinka." Paryžiuje tartum vyko visuotinis persikraustymas. Senų prekių parduotuvės buvo užverstos karūnomis, mitromis, paauksuotomis medžio skeptrais ir lelijų herbais, karaliaus rūmų senienomis. Aiškiai buvo jaučiamas monarchijos griuvimas. Skudurininkai vikriai pardavinėjo kamžas ir kapas. Poršerono ir Rampono smuklėse rinkosi žmonės, keistai apsivilkę kamžomis ir užsidėję stulas, raiti ant asilų, vietoj gūnių apdengtų arnotais, ir atkišdavo bažnytines taures, kad smuklininkai jiems įpiltų vyno. Sen Žako gatvėje patys basi gatvių grindikai sulaikydavo batų pardavėjų vežimėlius ir, padarę tarp savęs rinkliavą, pirkdavo penkiolika porų batų ir nusiųsdavo juos Konventui, kad įteiktų mūsų kareiviams. Visur buvo pilna Franklino[3], Ruso[4], Bruto ir, reikia dar pridėti, Marato biustų; po vienu tokiu Marato[5] biustu Kloš Pers gatvėje juoduose rėmuose po stiklu buvo iškabinta kaltinamoji kalba prieš Maluė su visais išvardytais nusikaltimais ir dviejų eilučių prierašu: „Šias smulkmenas man pranešė Silveno Baji meilužė, gera patriotė, palanki ir man. Pasirašė MARATAS". Pale Rojal aikštėje fontano užrašas *Quantos effundit in usus!** buvo uždengtas dviem didžiuliais akvareliniais paveikslais – vienas jų vaizdavo Kajė de Žervilį, pranešantį Nacionaliniam susirinkimui apie Arlio „skudurininkų" sutartą slaptažodį, antras – Liudviką XVI, vežamą iš Vareno[6] karališkoje karietoje, kurios apačioj virvėmis buvo pririšta lenta, o ant abiejų išsikišusių jos galų stovėjo du grenadieriai, laikydami šautuvus su durtuvais.

Dauguma didžiųjų krautuvių buvo uždarytos; moterys vežiojo galanterijos ir smulkių prekių vežimėlius, vakarais apšviečiamus žvakėmis, nuo kurių lajus varvėdavo ant prekių; buvusios vienuolės su šviesiais perukais pardavinėjo krautuvėlėse po atviru dangumi; ne viena moterėlė, skurdžioj krautuvėlėj lopanti kojines, pasirodė buvusi grafienė, ne viena siuvėja – markizė; ponia de Buflė gyveno mansardoje, iš kur matė neseniai jai priklausiusius rūmus. Laikraščių pardavėjai bėgiojo gatvėmis, siūlydami „naujienų lape-

*Quantos effundit in usus (lot.) – *Daugelio naudai trykšta jo srovė!*

lius". Tuos, kurie dar puikavosi kaklaraiščiais, vadindavo skrofulioznininkais. Visur knibždėte knibždėjo keliaujančių dainininkų. Minia nušvilpė Pitu[7], dainininką rojalistą, kuris vis dėlto buvo narsus, nes dvidešimt du kartus sėdėjo kalėjime, o kartą net buvo atiduotas revoliuciniam tribunolui už tai, kad, plekšnodamas sau žemiau strėnų, ištarė žodžius: „pilietinės dorybės"; matydamas, kad jam gresia giljotina, sušuko: „Nusikalto juk ne galva, o priešinga mano kūno dalis!" ir, prajuokinęs teisėjus, išgelbėjo savo gyvybę. Tas pats Pitu išjuokė paplitusią madą vartoti graikų ir lotynų vardus; jo mėgiamiausia dainelė buvo apie batsiuvį, kuris vadinosi Kujus, o jo žmona Kujusdama[8]. Gatvėse šoko karmanjolę. Niekas nesakė „kavalierius" ir „dama", o „pilietis" ir „pilietė". Vienuolynų griuvėsiuose buvo ruošiami šokiai, ant altorių degdavo lampionai, po skliautais ant sukryžiuotų pagaikščių šviesdavo keturios žvakės, o po šokančių kojomis – kapai. Buvo madingas mėlynos, vadinamosios tirono liemenės. Marškinių segtukai buvo daromi „laisvės kepuraičių" pavyzdžiu iš balto, mėlyno ir raudono akmens. Rišeljė gatvė buvo pavadinta Įstatymo gatve, o Sent Antuano priemiestis – Garbės priemiesčiu; Bastilijos aikštėje buvo pastatyta Gamtos statula. Gatvės žiopliai kits kitam rodė žymius žmones: Šatlė, Didjė, Nikola ir Garnjė Delonė, kurie budėjo prie staliaus Diuplė[9] durų; Vulaną[10], kuris nepraleido nė vienos bausmės vykdymo ir

[3]FRANKLINAS BENJAMINAS (1706–1790) – žymus Amerikos publicistas, politinis veikėjas, fizikas mokslininkas. Aktyviai dalyvavo kovoje dėl Šiaurės Amerikos nepriklausomybės.

[4]RUSO ŽANAS ŽAKAS (1712–1778) – prancūzų rašytojas, filosofas, vienas žymiausių 18 a. švietėjų.

[5]MARATAS ŽANAS POLIS (1743–1793) – vienas žymiausių Prancūzijos revoliucijos veikėjų, gydytojas, publicistas. Konvento narys, laikraščio „Liaudies draugas" redaktorius.

[6]VARENAS – karalius Liudvikas XVI, persirengęs tarnu, 1791 m. birželio 21 d. naktį su šeima išvažiavo iš Paryžiaus, rengdamasis vadovauti kontrrevoliucinei kariuomenei.

[7]PITU LUJI ANŽAS (1769–1828) – prancūzų rašytojas monarchistas.

[8]KUJUSDAMA – žodžių žaismas (*lot.* Cuius – kieno, dame – dama).

[9]DIUPLĖ MORISAS (1738–1820) – stalių dirbtuvės Sent Onorė gatvėje savininkas, jakobinų klubo narys, karštas Robespjero šalininkas.

[10]VULANAS ŽANAS ANRI (1751–1801) – advokatas, Steigiamojo susirinkimo ir Konvento narys, vėliau – termidoro 9-osios kontrrevoliucinio perversmo organizatorius.

sekė kiekvieno pasmerktojo vežimą iki pat giljotinos, tą pasivaikščiojimą vadindamas raudonųjų mišių lankymu, arba Monflaberą[11], prisiekusį revoliucionierių, ir markizą, liepusį save vadinti Rugpjūčio dešimtąja. Daug praeivių stebėdavo, kaip žygiuoja karo mokyklos mokiniai, kurie Konvento dekretuose buvo vadinami Marso mokyklos aspirantai, o liaudis juos vadino Robespjero pažais. Buvo skaitomos Freronoo[12] proklamacijos, iškeliančios viešumon asmenis, įtariamus negociantizmu, tai yra spekuliacija. Miuskadenai, susirinkę prie merijos durų, tyčiojosi iš civilinių vedybų, užkabinėdavo kiekvieną jaunavedę ar jaunavedį ir vadindavo juos municipaliniais jaunavedžiais. Šventųjų ir karalių statulos Invalidų rūmuose buvo papuoštos frygiškomis kepuraitėmis. Kiekvienam skersgatvy kortininkai lošė kortomis; bet ir kortų kaladės taip pat pergyveno tikrą revoliuciją: karaliai buvo pakeisti genijais, damos – laisvėmis, valetai – lygybėmis, o tūzai – įstatymais. Viešuosius parkus arė; Tiuilri vagojo žagrė. Šalia viso to, ypač tarp nugalėtųjų partijų šalininkų, buvo jaučiamas kažkoks kupinas paniekos pasišlykštėjimas gyvenimu; tūlas asmuo rašė Fukjė Tenviliui[13]: „Malonėkite išvaduoti mane nuo gyvenimo. Štai mano adresas." Šansenecas buvo areštuotas už tai, kad vidury Palė Rojalio sušuko: „Kada gi prasidės revoliucija Turkijoj? Aš norėčiau pamatyti respubliką Porte!" Ir visur laikraščiai. Kol kirpėjo pameistriai žiūrovų akivaizdoje garbiniuodavo moterų perukus, jų meisteris skaitė jiems balsiai „Moniter", kiti gi vidury būrio, smarkiai mosikuodami, komentavo Diubua Kransė[14] laikraštį „Susitarkime" arba „Tėvo Belrozo trimitą". Kai kurie kirpėjai buvo kartu ir dešrininkai, todėl dažnai tekdavo matyti šalia auksaplaukio manekeno kabant dešras ir kumpius. Pirkliai pardavinėdavo gatvėse „emigrantišką vyną"; vienas pirklys skelbėsi turįs „penkiasdešimt dviejų rūšių vyno". Kiti prekiavo sieniniais lyros formos laikrodžiais ir sofomis „ā la kunigaikštienė"; vieno kirpėjo iškaboje buvo parašyta: „Skutu dvasiškiją, šukuoju bajoriją, puošiu trečiįį luomą." Eidavo burti kortomis pas Marteną buvusioj Dofinės, dabar Anžu, gatvėj Nr. 173.

Trūko duonos, trūko anglių, trūko muilo; gatvėmis varė būrius provincijose pirktų karvių. Vale avienos svaras kainavo penkiolika frankų. Komunos skelbime buvo nurodyta, kad kiekvienam žmogui dešimčiai dienų skiriamas vienas svaras mėsos. Prie krautuvių durų stovėdavo eilės; viena jų pasidarė legendinė, ji tęsėsi nuo Pri Karo gatvėje esančios mažos krautuvėlės iki Montorgeijo gatvės vidurio. Tada sakė ne „stovėti eilėj", bet „laikyti virvę", kadangi visi paskui kits kitą turėjo laikyti ranka virvę. Moterys kentė šiuos vargus narsiai ir kantriai. Ištisas naktis jos prastovėdavo ties kepyklomis, laukdamos savo eilės įeiti. Kraštutinės priemonės padėjo revoliucijai; ji stengėsi ištraukti šalį iš vargo dviem pavojingais būdais: asignatomis ir maksimumu; asignatos buvo svirtis, maksimumas – atramos taškas. Šis vertelgiškumas išgelbėjo Prancūziją. Priešas, – lygiai kaip iš Koblenco, taip ir iš Londono, – spekuliavo asignatomis. Gatvės merginos vaikštinėdamos neva siūlė praeiviams lavandos vandenį, keliaraiščius, dirbtines kasas, iš tikrųjų gi spekuliavo pinigais; Vivjen gatvės biržos makleriai zujo purvinais batais, taukuotus plaukus pridengę kailinėmis kepurėmis, papuoštomis lapės uodega, taip pat Valua gatvės maininininkai lakuotais batais, pliušinėmis skrybėlėmis, su dantų krapštikliais burnoj, gatvės merginų vadinami „tu". Liaudis juos persekiojo lygiai kaip ir vagis, kuriuos rojalistai vadino aktyviais piliečiais. Tarp kitko, vagysčių pasitaikydavo retai. Nors buvo baisus vargas, bet viešpatavo stojiškas dorumas. Nuskurėliai ir badu mirštantieji praeidavo rimtai nuleidę žemyn akis pro Pale Egalitė brangenybių krautuvių duris. Per kratą pas Bomaršė[15], kurią darė Antuano sekcija, viena moteriškė nusiskynė iš daržo gėlę; žmonės jai apskaldė antausius. Malkų

[11]MONFLABERAS – markizas, 18 a. pabaigos prancūzų politinis veikėjas.

[12]FRERONAS STANISLA LUJI MARI (1754–1802) – publicistas, Konvento narys.

[13]FUKJĖ TENVILIS (1746–1795) – Paryžiaus revoliucinio tribunolo kaltintojas, jakobinas.

[14]DIUBUA KRANSĖ (1747–1814) – Steigiamojo susirinkimo ir Konvento narys, jakobinas.

[15]BOMARŠĖ, PJERAS OGIUSTENAS (1732–1799) – prancūzų dramaturgas ir pamfletistas, pagarsėjęs satyrinėmis komedijomis „Sevilijos kirpėjas" ir "Figaro vedybos".

ryšulys kainavo keturis šimtus frankų grynais pinigais; gatvėse galima buvo pamatyti kurį nors pilietį, kapojantį savo lovą kurui; žiemą fontanai užšalo; už vienus vandens nėšius reikėdavo mokėti dvidešimt sū; visi paryžiečiai tapo vandens nešiotojais. Luidoro vertė pakilo iki trijų tūkstančių devynių šimtų penkiasdešimt frankų. Pasisamdyti vežiką kainavo šešis šimtus frankų. Dažnai pilietis, pasisamdęs visai dienai fiakrą, vakare klausdavo vežiko: „Kiek aš jums turiu mokėti?" – „Šešis tūkstančius livrų." Daržovių pardavėja kasdien surinkdavo dvidešimt tūkstančių frankų. Elgeta maldaudavo: „Pasigailėkite! Pagelbėkite! Man trūksta tik dviejų šimtų trisdešimt livrų batams." Priešais tiltus stovėjo Davido[16] išdrožinėti ir išpiešti kolosai, kuriuos Mersjė[17] išjuokdamas vadino mediniais polišineliais[18]. Šie kolosai vaizdavo nugalėtus Federalizmą ir Koaliciją. Jokio dvasios nuopolio liaudyje. Vien tik niūrus džiaugsmas, kad visam laikui nuversti sostai. Atplūdo savanoriai, siūlydami tėvynei savo gyvybes. Kiekviena gatvė sudarė po batalioną. Visur buvo matyti apygardų vėliavos, kiekviena su savo devizu. Kapucinų apygardos vėliavoj buvo įrašyta: „Niekas mūsų nepešios", o kitoje: „Kilni – tiktai širdis." Ant visų sienų plakatai: didžiuliai, maži, balti, geltoni, žali, raudoni, spausdinti, ranka rašyti skelbė šūkį: „Tegyvuoja respublika!" Net maži vaikai vapėjo: „Ēa ira".

Šie maži vaikai buvo nesibaigiančioji ateitis.

Vėliau tragiškas miestas virto cinišku miestu; Paryžiaus gatvės revoliuciniais metais sudaro du griežtai priešingus vaizdus: iki ir po termidoro 9-osios[19]; Sen Žiusto[20] Paryžius užleido vietą Taljeno[21] Paryžiui; tokia amžinoji kūrėjo antitezė: po Sinajaus – Kurtilija.

Visuotinė beprotybė nėra reta. Panašus reiškinys jau buvo ir prieš aštuoniasdešimt metų. Po Liudviko XIV, kaip ir po Robespjero[22], žmonės troško laisviau atsikvėpti; štai kodėl XVIII amžių pradėjo regentystė[23], o pabaigė direktorija[24]. Tada ir dabar teroras pasibaigė lėbavimu. Prancūzija ištrūksta į laisvę iš puritoniško užsisklendimo, kaip anksčiau iš monarchistinio už-

sidarymo, ir ją apima išsigelbėjusios iš pražūties liaudies džiaugsmas.

Po termidoro 9-osios Paryžius džiūgavo kažkokiu beprotišku linksmumu. Jį pagavo nesveikas džiaugsmas. Pašėlęs noras mirti virto pašėlusiu noru gyventi, ir didingumas pritemo. Paryžiuje atsirado savas Trimalchionas[25], tai buvo Grimo de la Renjeras; pasirodė „Smaguriautojų almanachas". Tapo madingi pietūs, aidint orkestro garsams, Pale Rojalio antresoliuose, kur moterys daužė būgnus ir pūtė trimitus; įsigalėjo rigodinjė šokis; mitriai dirigavo strykas; Meo restorane buvo ruošiamos rytietiškos vakarienės tarp kvepalais pripildytų smilkyklų. Dailininkas Bozas nupiešė savo šešiolikmetes dukteris, nekaltas, puikias mergaites, aprengtas giljotinai, tai yra su raudonais marškiniais, apnuogintais kaklais. Triukšmingus šokius išgriautose bažnyčiose pakeitė Rudžijeri, Liukė, Vencelio, Modiui ir Montanzjė baliai; vietoj rimtų moterų piliečių, pešiojančių korpiją, atsirado sultanės, laukinukės, nimfos, vietoj basų, kruvinų, dulkėmis ir purvu apskretusių kareivių kojų – nuogos dei-

[16]DAVIDAS ŽAKAS LUJI (1748–1825) – garsus prancūzų dailininkas, 18 d. pabaigos revoliucijos dalyvis, kurį laiką buvęs artimas jakobinams. Ypač išgarsėjo jo pieštas paveikslas, vaizduojąs Maratą, nužudytą vonioje.

[17]MERSJĖ LUJI SEBASTIJANAS (1740–1814) – prancūzų rašytojas publicistas. Dar prieš revoliuciją išleido 12 tomų „Paryžiaus vaizdų", kuriuose pavaizdavo Paryžiaus visuomenės gyvenimą ir dirbančiųjų masių skurdą.

[18]POLIŠINELIS – komiškas italų komedijų personažas.

[19]TERMIDORO 9-OJI – 1794 metų termidoro 9-osios (liepos 27 d.) – kontrrevoliucinio perversmo pavadinimas. Jis ermidoro 9-oji likvidavo jakobinų diktatūrą ir įvedė stambiosios buržuazijos viešpatavimą.

[20]SEN ŽIUSTAS, LUJI ANTUANAS FLORELIS (1767–1794) – Konvento ir Visuomenės gelbėjimo komiteto narys, Robespjero draugas.

[21]TALJENAS ŽANAS LAMBERAS (1767–1820 M.) – Konvento narys. Kontrrevoliucinio termidoro 9-osios perversmo organizatorius, aršus Robespjero priešas.

[22]ROBESPJERAS MAKSIMILJENAS (1758–1794) – Konvento ir antrojo Visuomenės gelbėjimo komiteto narys, 1794 m. vyriausybės galva, jakobinas.

[23]REGENTYSTĖ – laikotarpis, kai Prancūziją valdė Orleano kunigaikštis Filipas (1715–1723) po Liudviko XIV mirties iki Liudviko XV pilnametystės.

[24]DIREKTORIJA – prancūzų respublikos valdžia, įvesta 1795 m. spalio 26 d., paleidus Konventą. Ją sudarė 5 nariai – direktoriai. Ji gyvavo iki 1799 m. lapkričio mėn.

[25]TRIMALCHIONAS – romėnų rašytojo Petronjaus veikalo „Puota pas Trimalchioną" pagrindinis veikėjas. Turtuolio veltėdžio ir ciniko tipas.

mantais papuoštos moterų kojos; kartu su ištvirkimu grįžo ir nesąžiningumas; viršūnėse šeimininkavo vagys tiekėjai, o žemai – smulkūs vagišiai, Paryžių užplūdo sukčiai, ir kiekvienam stropiai teko saugoti savo piniginę; paryžiečiai, norėdami išsiblaškyti, eidavo į teismo posėdžius pasižiūrėti moterų vagilių, kurias sodindami ant aukštų taburečių, turėdavo joms kuklumo dėlei surišti sijonus; išeinantiems iš teatro vaikėzai siūlydavo kabrioletus sakydami: „Pilieti ir piliete, yra vietos dviem"; laikraščių pardavėjai jau nešaukė „Senasis Kordeljeras"[26] arba „Liaudies draugas", bet pardavinėjo „Polišinelio laiškus" ir „Išdykėlių peticijas"; Piko sekcijai Vandomo aikštėje pirmininkavo markizas de Sadas. Reakcija linksminosi ir siautė; 92-ųjų metų „Laisvės dragūnai" atgimė „Durklo riterių" vardu. Balaganuose pasirodė Žokriso[27] tipas. Naujomis madomis puikavosi „nuostabieji", o po jų – „nesuprantamieji"; priesaikavo sakydami: „duodu aukos žodį" arba net ir nešvankiais žodžiais; nuo Mirabo[28] nusmuko iki Bobešo[29]. Toks jau yra Paryžius: žengia pirmyn ir atgal; jis yra milžiniška civilizacijos laikrodžio švytuoklė, siekianti tai vieną polių, tai kitą, tai Termopilus[30], tai Gomorą. Po 93-iųjų metų revoliuciją ištiko savotiškas užtemimas; atrodo, kad šimtmetis užmiršo baigti tai, ką buvo pradėjęs. Įvykius pertraukė kažkokia orgija ir išlindo į priekį, nustumdama atgal baisiąją apokalipsę, uždengdama gigantišką panoramą ir po išgąstingo siaubo pratrūko juoktis; tragedija virto parodija, ir Medūzos galvą, dar matomą horizonte, uždengė karnavalo fakelų dūmai.

Bet mūsų aprašomais 93-iaisiais metais Paryžiaus gatvės dar nebuvo praradusios didingo ir rūstaus revoliucijos pradžios vaizdo. Jos tebeturėjo savo oratorius tokius, kaip Varlė[31], kuris gyveno važinėjančiam balagane ir iš jo sakė kalbas praeiviams. Jos turėjo savo herojus, kurių vienas buvo vadinamas geležinių krivulių kapitonu, savo numylėtinius, kaip Giufrua[32], „Ružif" pamfleto autorius. Kai kurios šios įžymybės sėjo pikta, kai kurios – gera. Tarp jų buvo viena itin garbinga ir kartu pražūtinga: tai – Simurdenas.

II

Simurdenas

Simurdenas buvo tyros, bet griežtos sąžinės. Jame buvo kažkas neaprėpiamo. Jisai buvęs kunigas, o tai palieka gilią žymę.

Žmogaus siela, kaip ir dangus, gali būti niūriai skaidri; pakanka, kad kas nors joje paskleistų tamsą. Kunigystė apgobė tamsa Simurdeno širdį. Kas yra buvęs kunigu, tas juo lieka visam laikui.

Tas, kas mumyse temdo naktį, gali įžiebti ir žvaigždes. Simurdenas buvo kupinas dorybės ir teisingumo, tačiau spindėjo jie tamsoje.

Jo gyvenimo istorija trumpa. Jis buvo kaimo klebonu ir turtingoje šeimoje mokytoju; vėliau, paveldėjęs nedidelį palikimą, tapo laisvu žmogumi.

Pirmiausia tai buvo atkaklus žmogus. Jis naudojosi kiekviena mintimi, kaip naudojamasi replėmis; jei kokia mintis kildavo jo galvoje, jis jautė pareigą ją apsvarstyti iki galo ir tik po to atmesti; jis mąstė įnirtingai. Mokėdamas visas Europos kalbas ir dar keletą kitų, jis be paliovos mokėsi, o tai padėjo jam išlikti skaisčiau; tačiau toks jausmų tvardymas labai pavojingas.

Būdamas kunigu, jis ar tai dėl išdidumo, ar atsitiktinumo, ar iš didelio sielos kilnumo pildė savo įžadus, tačiau tikėjimo išsaugoti neįstengė. Mokslas pakirto jo tikėjimą; ir dogmos išnyko pačios. Tada, akylai žvilgterėjęs į savo vidų, jis pasijuto tarsi luošas ir,

[26] „SENASIS KORDELJERAS" – laikraštis, kurį leido Paryžiuje Kamilis Demulenas, dešiniojo jakobinų sparno atstovas.

[27] ŽOKRISAS – 18 a. pabaigos ir 19 a. pradžios prancūzų komedijų personažas, kvailio tipas.

[28] MIRABO GABRIELIS ONORĖ, GRAFAS (1749–1791) – prancūzų stambiosios buržuazijos ideologas, publicistas, žymus oratorius.

[29] BOBEŠAS – 19 a. pradžios prancūzų gatvės aktorius ir dainininkas.

[30] TERMOPILAI – kalnų tarpeklis tarp Tesalijos ir Vidurinės Graikijos. Čia 480 m. pr. Kr. įvyko mūšis, kuriame dalyvavo 300 spartiečių, vadovaujamų Spartos karaliaus Leonido.

[31] VARLĖ ŽANAS (GIMĘS 1764 M. PARYŽIUJE, MIRTIES DATA NEŽINOMA) – prancūzų revoliucijos veikėjas. Aktyviai dalyvavo kovoje su žirondistais, kritikavo jakobinų politiką.

[32] GIUFRUA ARMANAS BENUA ŽOZEFAS – politinis veikėjas, Konvento narys, publicistas.

žinodamas, kad negali atsikratyti kunigystės liekanų, stengėsi atgaivinti savyje žmogų, tačiau priemones pasirinko labai griežtas; jis negalėjo kurti šeimos – šeima jis pasirinko sau tėvynę; jam neleista buvo turėti žmoną – jis pamilo visą žmoniją. Tačiau tokios neaprėpiamos pilnybės gelmėje dažnai tėra tuštuma.

Jo tėvai, prasti kaimiečiai, leido sūnų į kunigus, kad jis išeitų iš liaudies; bet jis į liaudį sugrįžo.

O sugrįžo aistringai. Jis žiūrėjo į žmonių kančias su kažkokia grėsminga užuojauta. Kunigas pasidarė filosofu, filosofas – kovotoju. Liudvikas XV dar tebebuvo gyvas, o Simurdenas, pats to nenumanydamas, jautėsi respublikonu. Kokios respublikos? Galbūt Platono, o galbūt Drakono.

Jam buvo užginta mylėti, jis ėmė neapkęsti. Jis nekentė melo, monarchijos, teokratijos, savo kunigiškų drabužių, nekentė dabarties ir iš visų jėgų šaukė ateitį; jis nujautė ją, numatė iš anksto, atspėjo būsiant ją baisią ir didingą; jis žinojo, kad žmonijos skurdą tegali panaikinti tik keršytojas, kuris kartu bus ir išvaduotojas. Jis iš tolo žavėjosi katastrofa.

1789 metais katastrofa įvyko, ir jis sutiko ją pasiruošęs. Simurdenas aukojosi šiam kilniam žmonijos atnaujinimui su visa logika, kitaip sakant, užgrūdintu nepalenkiamu charakteriu – negailestingai. Logika nepripažįsta pasigailėjimo. Jis pergyveno didžiuosius revoliucijos metus, atsiliepdamas į kiekvieną jos dvelkimą: 89-aisiais metais Bastilijos griuvimą ir liaudies kentėjimų pabaigą, 90-aisiais birželio 19-ąją – feodalizmo galą, 91-aisiais – Vareną ir monarchijos galą, 92-aisiais – respublikos paskelbimą. Jis matė revoliucijos saulėtekį ir buvo ne iš tų žmonių, kurie nusigąstų šio milžino; priešingai – šis staigus įvykių augimas jį atgaivino ir, būdamas beveik senas – jam suėjo penkiasdešimt metų, o kunigas sensta greičiau negu kiti žmonės, – jis ėmė taip pat augti. Metai po metų jis matė, kaip kyla įvykiai, ir jis pats augo kartu su jais. Iš pradžių jis bijojo, kad revoliucijai gali nepasisekti, jis atidžiai stebėjo ją ir matė, kad čia buvo išmintis ir teisė, dėl to troško jai pasisekimo; juo baisesnės buvo jos priemonės, tuo jis jautėsi ramesnis. Jis troško, kad ši Minerva, vainikuota atei-

ties žvaigždėmis, pavirstų Palade, apsiginklavusia skydu su gyvačių galvomis. Jis troško, kad jos dieviška akis prireikus galėtų svaidyti į demonus pragarišką ugnį ir atsakytų jiems teroru už terorą.

Taip jis sulaukė 93-iųjų metų.

93-ieji metai – tai Europos karas prieš Prancūziją ir Prancūzijos prieš Paryžių. O kas gi buvo revoliucija? Tai Prancūzijos pergalė prieš Europą ir Paryžiaus pergalė prieš Prancūziją. Iš čia ir kyla neaprėpiama 93-iųjų metų – tos grėsmingos minutės, davusios daugiau negu visi kiti to šimtmečio metai, reikšmė.

Kas gali būti tragiškiau, kaip Europa, puolanti Prancūziją, ir Prancūzija, puolanti Paryžių? Drama, prilygstanti epopėjai.

93-ieji – didelio įtempimo metai. Audra šėlo visa savo rūstybe ir didybe. Simurdenas joje pasijuto laisvai. Ši stichija, pašėlusi, laukinė, atitiko jo sparnų mostus. Šis žmogus it jūrų erelis savo viduje buvo visiškai ramus, bet troško išorės pavojų. Kai kurios sparnuotos būtybės, nenumaldomos ir ramios, yra tartum skirtos stipriems vėjams. Pasitaiko audringų sielų.

Simurdenas buvo gailestingas, bet tiktai vargdieniams. Jis aukojosi kiekvienam, net ir siaubą keliančiam skausmui. Niekas jo negalėjo atbaidyti. Toks buvo jo gerumas. Jo teikiamą pagalbą dievino, bet juo šlykštėjosi. Jis ieškojo pūliuojančių žaizdų, kad pabučiuotų jas. Geri darbai, kurie kelia žiūrovų pasišlykštėjimą, yra kaip tik sunkiausiai įvykdomi, o jis kaip tik labiausiai juos mėgo. Kartą neturtingųjų ligoninėje vienas žmogus gulėjo mirties patale, dusinamas kakle išsikėlusios voties. Skaudulys buvo dvokiantis, bjaurus, galbūt užkrečiamas, bet jį reikėjo skubiai išspausti. Simurdenas, buvęs arti ligonio, pridėjo savo lūpas prie voties, ėmė čiulpti; kai burna prisipildydavo pūlių, jis išspjaudavo ir, išvalęs skaudulį, išgelbėjo žmogų. Kadangi jis tada dar dėvėjo kunigo drabužius, kažkas jam pasakė: „Jeigu tai jūs padarytumėt karaliui, jus pakeltų vyskupu." – „Karaliui aš to nedaryčiau", – atsakė Simurdenas. Šis žygis ir atsakymas padarė jį labai populiarų niūriuose Paryžiaus kvartaluose.

Nuo to laiko visi, kurie kenčia, verkia ir kuriems gresia pavojus, vykdė visus jo norus. Kai išsiveržė liaudies pyktis prieš spekuliantus, pyktis, dažnai privedąs prie apgailėtinų klaidų, Simurdenas vienu žodžiu sulaikė žmones, mėginančius švento Mikalojaus uoste apiplėšti burinį laivą su muilo kroviniu, ir išsklaidė įniršusią minią, prie Sen Lazaro barjero sustabdžiusią vežimus.

Tas pats Simurdenas, praslinkus dešimčiai dienų po rugpjūčio 10-osios, vedė minią versti karalių statulas. Krisdamos nuo pjedestalo, jos užmušinėjo. Taip Vandomo aikštėje viena moteris, pavarde Renė Violė, užnėrusi virvę ant Liudviko XIV statulos kaklo, traukė ją žemyn ir buvo jos sutriuškinta. Ši Liudviko XIV statula išstovėjo lygiai šimtą metų; pastatyta ji buvo 1692 metais rugpjūčio 12 d., o nuversta 1792 metų rugpjūčio 12 dieną. Santarvės aikštėje, Liudviko XV statulos papėdėje, minia užmušė pilietį Gengerlo, pavadinusį niekšais statulos griovėjus. Statulą minia sudaužė į šipulius. Vėliau ją perkalė į smulkias monetas. Išliko tik dešinioji ranka, kurią Liudvikas XV laikydavo ištiesęs romėnų imperatorių pavyzdžiu. Simurdeno rūpesčiu liaudies delegacija šią ranką nunešė Latiudui, žmogui, išsėdėjusiam Bastilijoje trisdešimt septynerius metus. Kai Latiudas su geležiniu žiedu ant kaklo, apkaustytas grandinėmis, gyvas puvo šio kalėjimo požemiuose to paties karaliaus įsakymu, kurio statula išdidžiai stūksojo viršum Paryžiaus, ar galėjo jis bent įsivaizduoti, kad jo kalėjimas grius, kad statula bus sutrypta, kad jis išeis iš kapinyno, kuriame bus palaidota monarchija, ir kad ši bronzinė ranka, pasirašiusi jo pasmerkimą, taps jo – kalinio – nuosavybe, o iš ištvirkusio despoto liks tik ši bronzinė ranka?

Simurdenas buvo iš tų žmonių, kurie savyje girdi kažkokį balsą ir klauso jo. Tokie žmonės tik atrodo išsiblaškę, o iš tikrųjų jie labai atidūs.

Simurdenas žinojo viską ir nežinojo nieko. Jam buvo žinomi visi mokslai, bet jis nepažinojo gyvenimo. Dėl to jis buvo toks nepalenkiamas. Jo akys buvo užrištos kaip Homero Temidės. Jis

veržėsi pirmyn aklai pasitikėdamas, lyg strėlė, matanti vien tikslą ir lekianti į jį. Revoliucijoj nėra nieko pavojingesnio, kaip tiesi linija. Simurdenas fatališkai žengė tiesiai pirmyn.

Simurdenas tikėjo, kad, gimstant naujoms socialinėms santvarkoms, tik kraštutinumai yra tvirta dirva; tokie suklydimai, deja, būdingi galvoms, kurios išmintį pakeičia gryna logika. Jo nepatenkino Konventas, jo nepatenkino Komuna, jis tapo Vyskupijos[33] nariu.

Ši draugija, gavusi pavadinimą nuo senų vyskupijos rūmų salės, kurioje vykdavo posėdžiai, buvo greičiau paprastas žmonių susitelkimas, o ne politinė sąjunga. Čia, kaip ir Komunos susirinkimuose, dalyvaudavo tylūs, bet įtaigūs žiūrovai, kurie turėdavo prie savęs, kaip sako Gara[34], „tiek pat pistoletų, kiek ir kišenių." Vyskupija buvo keistas mišinys; mišinys kosmopolitiško ir paryžietiško; tie du dalykai vienas antram neprieštarauja, nes Paryžius buvo toks miestas, kuriame tada plakė visų pasaulio tautų širdis. Čia užvirė plebėjų kraujas. Palyginus su Vyskupija, Konventas buvo šaltas, o Komuna vos drungna. Vyskupija buvo vienas tokių revoliucinių reiškinių, kurie susiformuoja panašiai kaip vulkanas. Vyskupijoje susikaupė po truputį visko: nežinojimo, kvailystės, dorybės, heroizmo, rūstybės ir policijos. Braunšveigo hercogas[35] ten turėjo savo šnipų. Vyskupijoj buvo žmonių, vertų Spartso, ir žmonių, tinkamų tik į galeras. Daugumas buvo dori padūkėliai. Žironda, Inaro, tuometinio Konvento pirmininko, lūpomis paskelbė tokią baisią pranašystę: „Saugokitės, paryžiečiai! Akmens ant akmens neliks iš jūsų miesto, ir ateis diena, kada bus ieškoma tos vietos, kurioje stovėjo Paryžius." Tie žodžiai sukūrė Vyskupiją. Žmonės ir, kaip mes jau sakėme, visų tautų žmonės jautė reikalą glaustis apie Paryžių. Simurdenas prisidėjo prie šios grupės.

[33]VYSKUPIJA – kairiųjų jakobinų organizacija. Rinkdavosi buvusiuose Paryžiaus vyskupo rūmuose.

[34]GARA DOMININKAS ŽOZEFAS (1749–1833) – Steigiamojo susirinkimo ir Konvento narys, užsienio reikalų, vėliau vidaus reikalų ministras.

[35]BRAUNŠVEIGO HERCOGAS – vokiečių kunigaikštis ir Prūsų kariuomenės generolas.

Ši grupė kovojo prieš reakcionierius. Ją pagimdė pati baisiausia ir paslaptingiausia revoliucijos reikmė – prievarta. Apsišarvavusi šia jėga, Vyskupija tuojau užkariavo sau tinkamą vietą. Visuose Paryžiaus sąmyšiuose patrankomis šaudė Komuna, pavojaus varpais skambino Vyskupija.

Visu savo nepermaldaujamu naivumu Simurdenas tikėjo, kad tarnavimas tiesai pateisina visa; dėl to jis pasirodė tinkamu kraštutinių partijų vadu. Sukčiai jautė, kad jis teisingas, ir džiaugėsi tuo. Kiekvienam nusikaltimui malonu, kada jam vadovauja dorybė. Tai juos varžo, bet kartu ir patinka jiems. Palua, architektą, kuris prasigyveno iš sugriautos Bastilijos, pardavinėdamas jos akmenis savo naudai, o gavęs įsakymą išdažyti Liudviko XVI kamerą su didžiausiu stropumu išpaišė sienas štangomis, pančiais ir antkakliais; Gonšoną, įtartiną Sent Antuano priemiesčio oratorių, pasisavinusį valdiškus pinigus, kaip vėliau paaiškėjo; Furnjė, amerikietį, liepos 17-ąją šovusį į Lafajetą iš pistoleto, kurį, kaip kalbama, nupirko tas pats Lafajetas; Anrio[36], Bisetro prieglaudos auklėtinį, buvusį tarnu, juokdariu, vagimi, šnipu, o vėliau tapusį generolu, atgręžusiu patrankas prieš Konventą; la Reini, buvusį Šartro vyskupo pavaduotoju ir iškeitusį savo brevijorių į „Tėvą Diušeną"[37] – visus šiuos žmones Simurdenas laikė atokiai nuo savęs; o tais momentais, kai tie silpnadvasiai galėjo suklupti, užteko jiems nusimanyti, kad priešaky jų stovi šis baisus ir nepalenkiamas tyraširdis. Lygiai tokiu pat būdu Sen Žiustas terorizavo Šneiderį[38]. Bet Vyskupijos daugumą sudarė neturtingi ir šiurkštūs, tačiau geri žmonės, kurie tikėjo Simurdenu ir aklai juo sekė. Savo vikaru, arba, kitaip tariant, savo adjutantu jis turėjo kitą kunigą respublikoną Danžu[39], kurį žmonės labai mylėjo, o dėl jo aukšto ūgio buvo praminę Šešiapėdžiu Abatu. Simurdenas būtų galėjęs vesti, kur panorėjęs, ir bebaimį vadą, visų vadinamą Generolu Ietimi, ir drąsuolį Triušoną, pramintą Didžiuoju Mikalojum, kuris bandė išgelbėti ponią de Lambal[40], paduodamas jai ranką per krūvą lavonų, ir būtų jam tai pavykęs, jei ne žiaurus kirpėjo Šarlo pokštas.

Komuna sekė Konventą, Vyskupija sekė Komuną. Simurdenas, tiesus žmogus, nekenčiąs intrigų, ne vieną paslaptingą siūlelį nutraukė Pašo rankose, kurį Bernonvilis[41] vadino tamsiu žmogumi. Simurdenas Vyskupijoje buvo lygus su visais. Su juo tardavosi Dobsanas[42] ir Momoro[43]. Su Gusmanu[44] jis kalbėdavosi ispaniškai, su Pio – itališkai, su Arturu – angliškai, su Pereiru – flamandiškai, su austru Proli, tūlo kunigaikščio pavainikiu – vokiškai. Jam pavykdavo nesantaiką pakeisti savitarpio sutarimu. Tai padėjo jam susidaryti neryškią, bet tvirtą padėtį. Pats Eberas[45] Simurdeno bijojo.

Tais laikais ir tos tragiškos nuotaikos aplinkoj Simurdeno galia atrodė nepalenkiama. Jis buvo be dėmės ir laikė save negalinčiu suklupti. Niekas nebuvo matęs jo verkiant. Nepasiekiama ledinė dorybė! Savo teisingumu jis buvo baisus.

Kunigui nėra vidurio revoliucijoj. Į šiuos baisius įvykius kunigas galėjo pulti tik skatinamas arba pačių žemiausių, arba pačių aukščiausių motyvų; jis turėjo būti arba niekšas, arba kilniadvasis. Simurdenas buvo kilniadvasis, tačiau tas kilniadvasiškumas buvo uždaras, glūdįs nepasiekiamose pakriūtėse, nesvetingose blankiose erdvėse; kilniadvasiškumas,

[36]ANRIO FRANSUA (1761-1794) – jakobinas, buvęs Paryžiaus nacionalinės gvardijos vadas, aktyviai dalyvavęs kovoje su žirondistais.

[37]„TĖVAS DIUŠENAS" – laikraštis, ėjęs 1790–1794 m.

[38]ŠNEIDERIS EILOŽAS (1756-1794) – prancūzų revoliucijos veikėjas, vyskupas, atsisakęs savo titulo.

[39]DANŽU ŽANAS PJERAS (1760-1832) – prancūzų revoliucijos veikėjas, Konvento narys, jakobinas.

[40]LAMBAL MARIJA TERESĖ LUIZA (1749-1792) – princesė, prancūzų karališkosios šeimos giminaitė, karalienės Marijos Antuanetės draugė.

[41]BERNOVILIS PJERAS – markizas, generolas, 1793 m. žirondistų pasiūlymu paskirtas karo ministru, vėliau, Napoleono imperijos laikais, senatorius ir grafas.

[42]DOBSANAS – revoliucinio tribunolo teisėjas. Vyskupijos vadas ir masinio sukilimo 1793 m. gegužės 31 d. vadas.

[43]MOMORO ANTUANAS FRANSUA (1756-1794) – prancūzų revoliucijos veikėjas, knygų pardavėjas ir spaustuvininkas.

[44]GUSMANAS ANDRES MARIA (1752-1794) – ispanų kilmės Prancūzijos revoliucijos veikėjas.

[45]EBERAS ŽAKAS RENĖ (1757-1794) – prancūzų revoliucijos veikėjas, kairysis jakobinas. 1790–1794 m. leido laikraštį „Tėvas Diušenas", kurį ypač mėgo skaityti smulkieji amatininkai ir Paryžiaus priemiesčio varguomenė.

apsuptas bedugnių. Tokiu šiurpulingu skaistumu pasižymi aukšti kalnai.

Simurdenas atrodė kaip eilinis žmogus, rengėsi nerūpestingai, vargingai. Jaunystėje jo viršugalvyje buvo tonzūra; senatvėje – plikė. Reti plaukai pražilo. Jo kakta buvo aukšta, ir akylas stebėtojas joje būtų galėjęs daug ką įžiūrėti. Kalbėjo jis greitai, karštai ir iškilmingai, aštriu, ryžtingu balsu, su liūdna ir karčia šypsena lūpose, žvilgsnis jo buvo aiškus ir gilus, o visas veidas dvelkė kažkokiu pasipiktinimu.

Toks buvo Simurdenas.

Šiandien niekas nebežino jo vardo. Istorija turi tokių baisių nežinomųjų.

III

Prisiminimai, kurių nenuplovė Stikso[46] vandenys

Ar toks žmogus buvo žmogus? Ar tarnaudamas žmonijai jis galėjo jausti kam nors prisirišimą? Ar ne per daug jo siela buvo visiems atverta, kad jis galėtų turėti širdį? Ar galėjo ši visa aprėpianti meilė, išsiskleidusi visur ir ant visų, skirti dalelę paskirai būtybei? Ar galėjo Simurdenas mylėti? Atsakykime – taip.

Būdamas dar jaunas, jis buvo mokytojas labai aristokratiškuose namuose, jo mokinys buvo tos šeimos vienturtis sūnus ir paveldėtojas. Simurdenas mylėjo šitą vaiką. Mylėti vaiką juk taip lengva. Ko tik neatleidžiame vaikui? Jam atleidžiame net tai, kad jis didikas, kunigaikštis, karalius. Jaunos atžalos nekaltumas padeda užmiršti visos giminės nusikaltimus; smulki būtybė padeda užmiršti jo padėties teikiamų privilegijų kraštutinumą. Jis toks mažutis, kad jam atleidžiama jo didybė. Vergas atleidžia jam, kad jis ponas. Senas negras dievina baltą berniūkštį. Simurdenas karštai prisirišo prie savo mokinio. Vaikystė jau vien dėl to tokia nepaaiškinamai graži, kad galima jai atiduoti visas meilės jėgas. Visa meilės jėga, susikaupusi Simurdeno širdy, tarytum

apgobė šį vaiką; ta švelni nekalta būtybė tapo savotišku šios vienatvei pasmerktos širdies grobiu. Simurdenas mylėjo jį įvairiapuse meile: kaip tėvas, kaip brolis, kaip draugas, kaip kūrėjas. Tai buvo jo sūnus; sūnus ne jo kūno, bet jo dvasios. Simurdenas nebuvo jo tėvas, ne jis leido jį į pasaulį, bet jis buvo kūrėjas, ir tai buvo gražiausias jo kūrinys. Iš šio mažo didiko jis padarė žmogų, o gal net didelį žmogų – kas žino? Juk apie tai svajojame. Be šeimos žinios, – nes argi reikalingas leidimas ugdyti protui, valiai ir būdo tiesumui? – jis perdavė jaunam vikontui, savo mokiniui, viską, kas buvo geriausio jame pačiame; jis įskiepijo jam pavojingus savo dorybės nuodus, įliejo į gyslas savo įsitikinimus, savo sąžinę, savo idealą; į šio aristokrato galvą jis įkvėpė liaudies dvasią.

Dvasia maitina žmogų, protas yra krūtis. Žindyvė, duodanti savo pieną, ir auklėtojas, perduodantis savo mintis, yra panašūs. Kartais auklėtojas yra tikresnis tėvas už tikrąjį, lygiai kaip ir maitintoja dažnai būna tikresnė motina už tikrąją motiną.

Šis begalinis dvasinis tėviškumas pririšo Simurdeną prie jo mokinio. Vien tik pamatęs vaiką, jis sušvelnėdavo.

Pridėkime dar tai: pavaduoti tėvą buvo lengva, nes vaikas tėvo neturėjo: buvo našlaitis; tėvas buvo miręs, motina taip pat buvo mirusi; juo rūpinosi tik akla senutė ir senelis, gyvenantis kažkur atskirai. Netrukus mirė ir senelė; senelis, šeimos galva, kariškis ir aristokratas, užimtas karaliaus rūmų tarnyba, vengė senos šeimos pilies, gyveno Versalyje, dalyvavo karo žygiuose, o našlaitį palikdavo vieną didžiulėj vienišoj pily. Mokytojas buvo jo auklėtojas plačiausia to žodžio prasme.

Pridėkime dar ir tai: Simurdenas matė tą kūdikį gimstant. Našlaitėlis, visai dar mažas būdamas, sunkiai susirgo. Simurdenas mirties pavojaus metu budėjo dieną ir naktį; gydytojas gydo, o slaugytojas išgelbsti ligonį, ir Simurdenas išgelbėjo vaiką. Jo mokinys buvo skolingas jam ne tik už auklėjimą, švietimą ir žinias,

[46] STIKSAS – sen. graikų mit. – viena požemio pasaulio upių, kurioje tariamai gyvenusios mirusiųjų vėlės.

bet ir už pasveikimą bei sveikatą; savo mokytojo dėka jis galėjo ne tik mąstyti, bet ir gyventi. Tuos, kurie mūsų dėka turi viską, mes dievinam; Simurdenas dievino šį vaiką.

Kaip ir paprastai gyvenime būna, jiems teko išsiskirti. Auklėjimo laikas pasibaigė, Simurdenas turėjo palikti vaiką, tapusį jaunuoliu. Kokie šalti ir nesąmoningai žiaurūs būna tokie išsiskyrimai! Su kokiu abejingumu šeimos atleidžia auklėtoją, kuris įdiegė vaikui savo mintis, ir maitintoją, kuri atidavė jam dalį savo gyvybės jėgų! Simurdenui užmokėjo ir išleido jį; iš visuomenės aukštumų jis sugrįžo į žemumas; durys tarp aukštųjų ir žemųjų vėl užsidarė; jaunasis didikas, nuo gimimo dienos armijoj įrašytas karininku ir iš karto pakeltas kapitonu, išvyko į kažkurį garnizoną, nežymus mokytojas, savo širdies gilumoje jau išsiskyręs su kunigyste, paskubėjo grįžti į tą tamsųjį bažnyčios prieangį, paprastai vadinamą žemąja dvasiškija; ir taip mokinys dingo iš auklėtojo akių.

Atėjo revoliucija; Simurdeno širdy slapčiomis teberuseno prisiminimas apie tą būtybę, iš kurios jis padarė žmogų, ir net didieji įvykiai nepajėgė jų užgesinti.

Puiku iškalti statulą ir jai įkvėpti gyvybę, bet dar puikiau yra suformuoti sąmonę ir įkvėpti jai tiesą. Simurdenas buvo Pigmalijonas[47], sukūręs žmogaus dvasią.

Protas taip pat gali pagimdyti kūdikį.

Taigi šis mokinys, šis vaikas, šis našlaitis buvo vienintelė būtybė pasaulyje, kurią jis mylėjo.

Bet, ir taip švelniai mylėdamas, argi šis žmogus galėjo savo prisirišimą pažeisti?

Pamatysime toliau.

Antroji knyga

POVO GATVĖS SMUKLĖ

I

Minosas, Eakus ir Radamantas[48]

Povo gatvėje stovėjo smuklė, kurią visi vadino kavine. Šioje kavinėje buvo užpakalinė patalpa, dabar tapusi istorine. Čia kartais beveik slapta susitikdavo žmonės, tokie galingi ir kartu taip sekami, jog viešai tarp savęs pasikalbėti jie nedrįso. Tai čia 1792 metų spalio 23 dieną Kalnas ir Žironda[49] pasikeitė žymiuoju pasibučiavimu. Tai čia Gara, nors jis to ir nepripažįsta savo „Memuaruose", atvyko rinkti žinių tą niūrią naktį, kai, atvežęs Klavjerą[50] į saugią vietą Bon gatvėje, sustabdė karietą ant Karališkojo tilto, norėdamas pasiklausyti pavojaus varpų.

1793 metų birželio 28 dieną šiame užpakaliniame kambary prie stalo sėdėjo trys vyrai. Jų kėdės stovėjo atokiai viena nuo kitos,

[47]PIGMALIJONAS – sen. graikų mit. personažas – Kipro karalius ir skulptorius, pamilęs savo sukurtą Galatėjos skulptūrą, kuri deivės Afroditės valia tapusi moterimi ir Pigmalijono žmona.

[48]MINOSAS, EAKUS, RADAMANTAS – sen. graikų mit. požemio pasaulio teisėjai. Čia turima galvoj Maratą, Robespjerą ir Dantoną.

[49]KALNO IR ŽIRONDOS PASIBUČIAVIMAS – 1792 m. liepos 7 d. Lijono vyskupas Lamuretas Įstatymų leidžiamojo susirinkimo posėdyje pasiūlė sutaikyti visas partijas. Tada visi susirinkusieji – ir kairieji, ir dešinieji – ėmė broliuotis. Ši scena buvo pavadinta Lamureto pabučiavimu. Daugelis Konvento narių (montanjarų) neprisidėjo prie to, vadindami tai Judo pabučiavimu. V. Hugo klaidingai nurodo pasibučiavimo vietą ir laiką.

[50]KLAVJERAS (1735–1793) – Mirabo šalininkas, paskui prisidėjęs prie žirondistų. 1792 m. buvo finansų ministras.

kiekvienas buvo užsiėmęs atskirą stalo pusę, ketvirtoji liko tuščia. Buvo maždaug aštunta vakaro, gatvėje buvo dar beveik šviesu, bet užpakaliniame kambaryje jau viešpatavo tamsa, ir paluby kabanti lempa, anų laikų prabanga, nušvietė stalą.

Pirmasis šių trijų vyrų buvo išbalęs, jaunas ir rimtas, plonų lūpų, šalto žvilgsnio. Vienas jo skruostas nervingai trūkčiojo, ir tai trukdė jam šypsotis. Jis buvo nusipudravęs, su pirštinėmis, švariais susagstytais drabužiais. Jo šviesiai mėlynas švarkas gulėjo lyg nulietas. Jis mūvėjo nankino kelnes, baltas kojines, buvo pasirišęs kaklaraištį – plisuotą žabo, avėjo batus su sidabrinėmis kilpelėmis. Du kiti vyrai buvo vienas beveik milžinas, antras – beveik nykštukas. Didysis buvo nerūpestingai užsivilkęs platų gelumbinį skaisčiai raudonos spalvos švarką atviru kaklu, nes palaidas kaklaraištis krito žemiau negu žabo, liemenė atlapa su ištrūkusiomis sagomis, batai su atvartais, plaukai pasišiaušę, nors, matyt, neseniai jie buvo manieringai sušukuoti; perukas atrodė kaip tikri karčiai. Veidas buvo rauplėtas, tarp antakių – rūstybės raukšlė, plačialūpės burnos kamputy – gerumo klostelė; dantys stambūs, kumščiai kroviko, akys žaibuojančios. Žemaūgis pageltęs vyras sėdėdamas atrodė šlykštus: galvą laikė atmetęs į užpakalį, akys pasruvusios krauju, veide mėlynavo dėmės, ant lygių riebaluotų plaukų buvo užrišta nosinė, burna baisiai iššiepta, kaktos beveik nebuvo. Dėvėjo jis ilgas kelnes, plačius batus, liemenę, kadaise buvusią balto atlaso, o viršum liemenės vilkėjo kažkokį apsiaustą, kurio klostėse aiški ir tiesi linija rodė ten esant durklą.

Pirmasis šių vyrų vadinosi Robespjeras, antrasis – Dantonas[51], trečiasis – Maratas.

Be jų, kambaryje nieko nebuvo. Priešais Dantoną stovėjo stiklinė ir apdulkėjęs vyno butelis, panašus į garsųjį Liuterio[52] alaus bokalą; priešais Maratą – puodelis kavos, priešais Robespjerą gulėjo popieriai.

Šalia popierių buvo matyti sunki apskrita švino rašalinė išvagotu paviršiumi, tokia, kokiomis naudojosi mokiniai šio amžiaus pradžioje. Šalia rašalinės gulėjo numesta plunksna. Ant popie-

rių buvo padėtas didžiulis varinis antspaudas su užrašu *Palloy fecit**; jis buvo tikra Bastilijos kopija.

Stalo vidury gulėjo ištiestas Prancūzijos žemėlapis.

Lauke, už kambario durų, stovėjo Loranas Basas, garsusis Marato sargybinis šuo, pasiuntinys iš Kordeljerų gatvės 18 nr.; liepos 13-ąją, maždaug praslinkus dviem savaitėms po aprašomojo birželio 28 dienos vakaro, jam buvo skirta suduoti smūgį kėde Šarlotei Kordė[53] į galvą; pastaroji tuo metu buvo Kane ir tik pradėjo galvoti apie savo uždavinį. Loranas Basas išnešiodavo „Liaudies draugo" korektūras. Šį vakarą šeimininkas, atvedęs jį į Povo gatvės kavinę, griežtai įsakė saugoti kambarį, kuriame buvo Maratas, Dantonas ir Robespjeras, ir nieko į jį neįleisti, išskyrus tik kai kuriuos Visuomenės gelbėjimo komiteto[54], Komunos ir Vyskupijos narius.

Robespjeras nenorėjo uždaryti durų Sen Žiustui, Dantonas – Pašui, o Maratas – Gusmanui.

Pasitarimas buvo prasidėjęs jau gana seniai. Svarstymo objektas buvo popieriai, sudėti ant stalo, kuriuos Robespjeras garsiai perskaitė. Balsai skambėjo vis skardžiau. Šie trys vyrai ėmė tartum pyktis. Kai kurie žodžiai buvo ištariami taip garsiai, jog net lauke buvo girdėti. Tais laikais visi taip buvo pripratę girdėti kalbas iš viešųjų tribūnų, jog kiekvienas jautė turįs teisę klausytis. Tai buvo laikas, kada ekspeditorius Fabricijus Paris žiūrėdavo pro rakto skylutę, kas darosi Visuomenės gelbėjimo komitete. Tarp kita ko reikia pasakyti, kad tas išėjo į naudą, nes tas pats Paris 1794 m. naktį iš kovo 30-osios į 31-ąją perspėjo Dantoną. Loranas Basas priglaudė ausį

*Palloy fecit (lot.) – *Padarė Palua.*

[51]DANTONAS ŽORŽAS ŽAKAS (1759–1794) – advokatas, vienas žymiausių prancūzų revoliucijos veikėjų, talentingas oratorius.

[52]LIUTERIS MARTYNAS (1483–1546) – protestantizmo įkūrėjas Vokietijoje.

[53]KORDĖ ŠARLOTĖ (1773–1793) – prancūzų bajorė, palaikiusi ryšius su žirondistais. 1793 m. liepos 13 d. nužudė Maratą.

[54]VISUOMENĖS GELBĖJIMO KOMITETAS – aukščiausiasis revoliucinės Prancūzijos valdžios organas, įsteigtas 1793 m. balandžio 6 d. Konvento dekretu ir turėjęs faktinę politinę valdžią per visą jakobinų diktatūros periodą.

prie užpakalinio kambario durų, kur buvo Dantonas, Maratas ir Robespjeras. Loranas Basas tarnavo Maratui, bet jis buvo Vyskupijos narys.

II

*Magna testantur voce per umbras**

Dantonas pašoko ir smarkiai atstūmė savo kėdę.

– Klausykite! – sušuko jis. – Prieš mus neatidėliotinas tik vienas reikalas – respublika pavojuje. Aš težinau tik viena: mes privalome išvaduoti Prancūziją nuo priešo. Šiam tikslui visos priemonės geros. Visos! Visos! Visos! Kai mane iš visų pusių tyko pražūtis, aš griebiuosi bet kokių priemonių, kai aš bijau visko, tada nepaisau nieko. Mano mintis lyg įsiutinta liūtė. Revoliucijoj negalima sustoti pusiaukelėj, neturi būti per didelio drovumo. Nemezidė nėra šventeiva. Įvarydami baimę, sėkime naudą. Argi dramblys žiūri, kur stato leteną? Sutriuškinkime priešą!

Robespjeras švelniai atsakė:

– Aš irgi to noriu.

Ir pridūrė:

– Klausimas tik, kur priešas?

– Už Prancūzijos sienų, aš išvijau jį, – atsakė Dantonas.

– Jis šalies viduj, ir aš jį seku, – tarė Robespjeras.

– Aš išvarysiu jį vėl, – tarė Dantonas.

– Vidaus priešo išvaryti negalima.

– Tai ką gi daryti?

– Sunaikinti jį.

– Sutinku, – tarė Dantonas.

Vėliau pridūrė:

– Robespjerai, aš kartoju, kad priešas už Prancūzijos sienų.

– Dantonai, aš sakau, kad jis viduj.

– Robespjerai, jis yra prie mūsų sienų.

*Magna testantur voce per umbras (lot.) – *Balsu prisiekti mirusiųjų šešėliais.*

– Dantonai, jis Vandėjoj.

– Nusiraminkite, – prabilo trečias balsas, – priešas visur, ir jis žuvęs.

Kalbėjo Maratas.

Robespjeras pasižiūrėjo į jį ir ramiai atsakė:

– Gana bendrų posakių! Kartoju dar kartą. Štai faktai.

– Pedantas! – sumurmėjo Maratas.

Robespjeras uždėjo ranką ant priešais jį padėtų popierių sakydamas:

– Aš ką tik perskaičiau jums Prijero iš Marnos pranešimus. Aš perskaičiau jums Želambro suteiktas žinias. Dantonai, klausykite, karas su išoriniu priešu – niekai. Pilietinis karas – viskas. Karas su išoriniu priešu – įdrėskimas alkūnėje, pilietinis karas – piktoji votis, ėdanti jūsų kepenis. Iš viso to, ką aš jums skaičiau, išeina štai kas: Vandėja, kurios jėgos buvo suskaldytos tarp daugybės vadų, šiandien buriasi draugėn. Nuo šiol ji turės vieną vadą...

– Vieną vyriausiąjį plėšiką, – sumurmėjo Dantonas.

– Tai tas vyras, – kalbėjo Robespjeras, – kuris birželio 2 dieną išlipo į krantą prie Pontorsono. Jūs matėte, koks jis žmogus. Įsidėmėkite, kad jo atvykimo dieną išdavikiškoje Kalvadoso apylinkėje Bajo buvo suimti mūsų įgaliotiniai Prijeras iš Kot d'Oro ir Romas[55]. Abu areštuoti tą pačią – birželio 2 dieną.

– Ir pervežti į Kano pilį, – įsiterpė Dantonas.

Robespjeras vėl prabilo:

– Aš kalbu toliau apie depešas. Girių karas organizuojamas plačiu mastu. Tuo pat metu anglai ruošia desantą; vandėjiečiai ir anglai – tai reiškia Bretanė ir Britanija. Finistero huronų tauta šneka tokia pat kalba, kaip ir Kornuelio topinambai. Aš jums parodžiau sučiuptą Piuizė laišką, kur parašyta: „Išdalykite dvidešimt tūkstančių raudonų apdarų sukilėliams, ir jų skaičius tuoj pasieks šimtą tūkstančių." Kai tik

[55]PRIJERO IŠ KOT D'ORO IR ROMO AREŠTAS. Iš Konvento išvijus žirondistus, kai kuriuose departamentuose įvyko sukilimai. Į sukilusį Kalvadoso departamentą komisarais buvo pasiųsti Prijeras ir Romas.

prasidės valstiečių sukilimas, anglai iškels desantą. Štai jų planas. Pažvelkime į žemėlapį.

Robespjeras uždėjo pirštą ant žemėlapio ir kalbėjo toliau:

– Anglai gali pasirinkti vietą desantui nuo Kankalio iki Pempolio. Kregui tinkamesnė Sen Brijeko įlanka, Kornvaliui – Sen Kasto. Bet tai mažmožis. Kairįjį Luaros krantą saugo sukilusių vadėjiečių armija, o dvidešimt aštuonių mylių atviram plotui tarp Anseniso ir Pontorsono savo pagalbą prižadėjo keturiasdešimt Normandijos parapijų. Desantas bus išlaipintas trijose vietose: Plerene, Ifinjake ir Plenefe; iš Plereno jis žygiuos į Sen Brijeką, o iš Plenefo – į Lamabalį; antrąją dieną pasieks Dinaną, kur yra devyni šimtai anglų belaisvių, ir kartu užims Sen Žuaną ir Sen Meną; tenai paliks kavaleriją; trečią dieną dvi kolonos trauks viena nuo Žuano į Bedė, antra nuo Dinano į Bešerelį; Bešerelis – natūrali tvirtovė, ten priešas paliks dvi baterijas; ketvirtą dieną pasieks Reną. Renas – Bretanės raktas. Kas turi Reną, turi visa. Kai Renas bus paimtas, ateis Šatonefo ir Sen Malo eilė. Rene yra milijonas šautuvų ir penkiasdešimt lauko patrankų...

– Kurias jie užgrobs, – sumurmėjo Dantonas.

Robespjeras kalbėjo toliau:

– Aš baigiu. Iš Reno viena kolona puls Fužerą, antra – Vitrė, trečia – Redoną. Nors tiltai ir išgriauti, tačiau, kaip jūs iš pranešimo girdėjote, priešas apsirūpinęs pontonais ir plaustais, be to, jis suras vadovų, kurie perves kavaleriją brastomis. Iš Fužero trauks į Avranšą, iš Redono – į Ansenį, iš Vitrė – į Lavalį. Nantas pasiduos, Brestas taip pat. Iš Redono atsivers kelias į visą slėnį palei Vileną, iš Fužero – į Normandiją, iš Vitrė – į Paryžių. Per dvi savaites ši plėšikų armija turės tris šimtus tūkstančių žmonių, ir visa Bretanė bus Prancūzijos karaliaus rankose.

– Tikriau, Anglijos karaliaus, – pataisė Dantonas.

– Ne. Prancūzijos.

Ir Robespjeras pridūrė:

– Prancūzijos karalius daug blogiau. Svetimšaliui išvyti užtenka dviejų savaičių, o monarchijai nugriauti reikia aštuoniolikos šimtmečių.

Dantonas vėl atsisėdo, alkūnėmis pasirėmė į stalą, susiėmė galvą rankomis ir susimąstė.

– Jūs patys matote, koks didelis pavojus, – tarė Robespjeras. – Iš Vitrė anglams atviras kelias į Paryžių.

Dantonas pakėlė galvą ir kirto savo stambiais sugniaužtais kumščiais į žemėlapį tarsi į priekalą:

– Robespjerai, argi iš Verdeno neatsivėrė Prūsijai kelias į Paryžių?

– Na, ir kas?

– O tas, kad anglai bus išvyti taip pat, kaip buvo išvyti prūsai.

Dantonas vėl atsistojo.

Robespjeras uždėjo savo šaltą ranką ant karštligiškai degančio Dantono kumščio.

– Dantonai, Šampanė neprijautė prūsams, o Bretanė anglams prijaučia. Atsiimti Verdeną – reiškė karą su užsieniu; atsiimti Vitrė – reiškia pilietinį karą.

Žemu ir reikšmingu balsu Robespjeras sumurmėjo:

– Didžiausias skirtumas.

Paskui pridūrė:

– Sėskite, Dantonai, ir įsižiūrėkite į žemėlapį. Užuot daužęs jį kumščiais.

Bet Dantonas buvo paskendęs savo mintyse.

– To jau per daug! – sušuko jis. – Regėti katastrofą vakaruose, kada ji kyla iš rytų!.. Taip, Robespjerai, aš sutinku, kad Anglija grūmoja iš vandenyno pusės; bet Ispanija kyla prieš mus Pirėnuose, Italija – Alpėse, Vokietija – prie Reino. O ten toli – dar didžiulis rusiškas lokys. Robespjerai, pavojai supa mus ratu, o mes šio rato vidury. Už Prancūzijos sienų – koalicija, viduje – išdavystė. Pietuose Servanas[56] stengiasi atverti vartus į Prancūziją Ispanijos karaliui, šiaurėj Diumurjė[57] pereina į priešo pusę.

[56]SERVANAS ŽOZEFAS (1741-1808) – prancūzų generolas ir politinis veikėjas, revoliucijos pradžioje buvęs karo ministras. Už artimus ryšius su žirondistais jakobinų areštuotas ir pasodintas į kalėjimą.

[57]DIUMURJĖ ŠARLIS FRANSUA (1739-1823) – prancūzų generolas. Septynerių metų karo dalyvis, 1792 m. vadovavęs centrinei armijai.

Juk visada jis daugiau grasino Paryžiui negu Olandijai. Nervindas[58] nušluoja nuo žemės paviršiaus Žemapą ir Valmi. Filosofas Rabo Sent Etjenas[59], kaip ir pritinka protestantui, išdavikas, susirašinėja su dvariškiu Monteskju[60]. Armija išretėjo. Nė vienas batalionas neturi dabar daugiau kaip keturis šimtus žmonių; iš narsaus de Pon pulko teliko tik šimtas penkiasdešimt vyrų, Pamaro stovykla atiduota. Žive teliko tik penki šimtai maišų miltų; mes traukiamės į Landau; Viurmseras[61] spaudžia Kleberą. Maincas žūsta didvyriškai, Kondė niekšiškai pasiduoda. Valansjenas taip pat. Tas dar nekliudo Šanseliui, Valansjeno gynėjui, ir Fero, Kondė gynėjui, tapti tokiais pat herojais, kaip ir Menjė[62] – Mainco gynėjais. Bet visi kiti išdavinėja. Darvilis[63] išduoda Eks la Šapelyje, Mutonas[64] – Briuselyje, Valansas[65] – Bredoje, Neiji[66] – Limburge, Miranda – Mestrichte; Stenželis[67] – išdavikas, Lanu[68] – išdavikas, Ligonjė[69] – išdavikas, Menu[70] – išdavikas, Dilonas[71] – išdavikas; tai vis šlykštūs Diumurjė variokai. Dar pavyzdžių? Kiustino manevrai man atrodo įtartini; aš įtariu, kad jis dėl pelno ruošiasi užimti Frankfurtą, o ne jo reikalams svarbų Koblencą. Tiesa, Frankfurtas gali mokėti keturis milijonus karo kontribucijos, bet ką gi reiškia, palyginus su ta nauda, kurią duotų emigrantų lizdo išardymas? Aš sakau – tai išdavystė. Menjė mirė birželio 13-ąją. Kleberas liko vienas. O tuo tarpu Braunšveigas tvirtėja ir žygiuoja pirmyn. Visose iš prancūzų atimtose vietovėse jis iškelia vokiečių vėliavas. Brandenburgo markgrafas šiandien tvarko Europos likimą; grobia mūsų provincijas, pamatysite, jis prisijungs ir Belgiją, atrodo, tarsi mes dirbtume Berlynui. Jei visa taip eis ir toliau, tai prancūzų revoliucija išeis Potsdamo naudai, jos vienintelis rezultatas tebus tik tas, kad Fridrichas II[72] padidins savo mažą valstybėlę, ir išeis, kad mes nužudėme Prancūzijos karalių – dėl Prūsijos karaliaus.

Ir baisusis Dantonas nusikvatojo.

Išgirdęs Dantono juoką, Maratas nusišypsojo.

– Kiekvienas jūsų turite savo arkliuką; jūs, Dantonai, Prūsiją, jūs, Robespjerai, Vandėją. Aš taip pat noriu pareikšti savo nuomonę. Jūs nematote tikrojo pavojaus; o pavojus – landynės ir

kavinės. Šuazelio kavinėj renkasi jakobinai, Pateno – rojalistai, Pasimatymo kavinėje puolama nacionalinė gvardija, Port Sen Marteno kavinėje ji ginama, Regentystės kavinė eina prieš Briso[73], Koraco kavinė – už; Prokopo kavinė prisaikdinėja Didro[74] vardu, Prancūzų teatro kavinė – Voltero[75] vardu; Rotondoje asignatos plėšomos, Sen Marso kavinėje dėl to siuntama, Manuari

[58]NERVINDAS – Belgijos bažnytkaimis, kur 1793 m. kovo 18 d. Diumurjė vadovaujama prancūzų kariuomenė buvo sumušta austrų kariuomenės, vadovaujamos Koburgo hercogo.

[59]RABO SENT ETJENAS, ŽANAS POLIS (1743–1793) – politinis veikėjas, publicistas, protestantų pastorius Nime. Steigiamojo susirinkimo ir Konvento narys, žirondistas.

[60]MONTESKJU (1756–1832) – prancūzų politinis veikėjas, konstitucinės monarchijos šalininkas, Steigiamojo susirinkimo narys, vėliau emigravęs iš Prancūzijos.

[61]VIURMSERAS DAGOBERTAS SIGIZMUNDAS (1724–1797) – austrų generolas, kilęs iš Elzaso, tarnavęs prancūzų kariuomenėj, vėliau perėjęs tarnauti Austrijai. Dalyvavęs Septynerių metų kare. 1793–1796 m. dalyvavo karuose prieš Prancūziją.

[62]MENJĖ – prancūzų generolas, pasižymėjęs ginant Maincą 1793 m.

[63]DARVILIS – prancūzų 18 a. revoliucijos laikų generolas.

[64]MUTONAS – prancūzų generolas. 18 a. pabaigos ir 19 a. pradžios karų dalyvis.

[65]VALANSAS SYRIUS MARI ALEKSANDRAS (1757–1822) – grafas, prancūzų generolas, dalyvavęs revoliucinės Prancūzijos kare prieš Europos koaliciją.

[66]NEIJI – grafas, 18 a. revoliucijos laikų prancūzų generolas, demokratų įtartas išdavyste.

[67]STENŽELIS ANRI – prancūzų generolas, 18 a. pabaigos karų dalyvis, kovojęs su Vandėjos sukilėliais.

[68]LANU RENĖ ŽOZEFAS (1740–1793) – prancūzų generolas. 1793 m. revoliucinio tribunolo apkaltintas išdavyste ir nubaustas mirtimi.

[69]LIGONJĖ – prancūzų generolas, 18 a. pabaigos karų dalyvis.

[70]MENU ŽAKAS FRANSUA (1750–1810) – prancūzų generolas, politinis veikėjas. 1795 m. gegužės mėnesį numalšino liaudies sukilimą Paryžiuje. Dalyvavo Napoleono žygyje į Egiptą.

[71]DILONAS ARTIURAS (1750–1794) – prancūzų generolas, 18 a. pabaigos karų dalyvis, monarchistas.

[72]FRIDRICHAS II (1740–1786) – Prūsijos karalius, šviečiamojo absoliutizmo šalininkas. Septynerių metų karo metu (1756–1763) jo kariuomenė keletą kartų pralaimėjo, ir rusų kariuomenė 1760 m. užėmė Berlyną.

[73]BRISO ŽANAS PJERAS (1754–1793) – prancūzų revoliucijos veikėjas, žirondistų partijos vadas, Įstatymų leidžiamojo susirinkimo narys, leidęs laikraštį „Prancūzų patriotas".

[74]DIDRO DENI (1713–1784) – prancūzų šviečiamojo laikotarpio veikėjas, rašytojas, prancūzų filosofas materialistas, meno teoretikas. 1751–1772 m. leido „Enciklopediją", apie kurią būrėsi stambiausi Prancūzijos pažangūs mokslininkai ir rašytojai.

[75]VOLTERAS FRANSUA (1694–1778) – prancūzų rašytojas, filosofas. Aršus dvasininkijos priešas.

kavinėje sprendžiamas miltų klausimas, Fua kavinėje – triukšmas ir peštynės, pas Peroną zvimbia finansų širšinai. Štai kur rimtas pavojus!

Dantonas daugiau nebesijuokė. Maratas tebesišypsojo. Nykštuko šypsena baisesnė už milžino juoką.

– Jūs tyčiojatės iš mūsų, Maratai? – sugriaudė Dantonas.

Maratui perbėgo šlaunimi jo garsusis nervingas traukulys. Jo šypsena dingo.

– A! Atpažįstu jus, pilieti Dantonai! Juk jūs mane viso Konvento akivaizdoje pavadinote kažkokiu tipu Marato pavarde. Klausykite. Aš jums atleidžiu. Mes gyvename kvailą momentą. A! Jūsų nuomone, aš tyčiojuos! Iš tikrųjų kas gi aš esu? Aš nuplėšiau kaukę Šazo[76], aš nuplėšiau kaukę Petionui[77], aš nuplėšiau kaukę Kersenui[78], aš nuplėšiau kaukę Mortonui[79], aš nuplėšiau kaukę Diufriš Valazė[80], aš nuplėšiau kaukę Ligonjė, aš nuplėšiau kaukę Menu, aš nuplėšiau kaukę Banviliui[81], aš nuplėšiau kaukę Žansonė[82], aš nuplėšiau kaukę Bironui, aš nuplėšiau kaukę Lidonui[83] ir Šambonui[84]. Teisingai pasielgiau, ar ne? Aš iš tolo užuodžiu išdavystę žmoguje ir, mano nuomone, reikia išaiškinti nusikaltėlį anksčiau, negu jis spėjo nusikalsti. Aš esu įpratęs pasakyti iš vakaro tai, ką jūs sakote rytojaus dieną. Aš, o ne kas kitas, pasiuntė Nacionaliniam susirinkimui smulkiai paruoštą baudžiamųjų įstatymų projektą. Ką aš padariau iki šiol? Pareikalavau, kad sekcijos būtų labiau apsišvietusios ir tuo būdu geriau pasitarnautų revoliucijai; aš įsakiau nuimti antspaudus nuo trisdešimt dviejų slaptų bylų; aš įsakiau atimti iš Rolano jam pavestus saugoti briliantus, aš įrodžiau, kad Briso šalininkai įdavė Visuomeninio saugumo komitetui tuščius blankus areštams, aš nurodžiau, kur Lendė[85] savo pranešime nutylėjo apie Kapeto nusikaltimus. Aš balsavau už tai, kad tironas per dvidešimt keturias valandas būtų nužudytas; aš gyniau Mokonsejo ir respublikos batalionus; aš neprileidau, kad būtų perskaitytas Narbono[86] ir Maluė[87] laiškas; aš kalbėjau apie pagalbą sužeistiesiems kareiviams; aš pasirūpinau, kad būtų panaikinta šešių komisija; aš dar kovos metu prie Monso numačiau Diumurjė išdavystę; aš

pareikalavau, kad šimtas tūkstančių emigrantų giminaičių būtų suimti, kaip įkaitai už priešui išduotuosius mūsų komisarus; aš pasiūliau paskelbti išdaviku kiekvieną atstovą, kuris peržengs miesto ribas; aš atskleidžiau Rolano frakcijos intrigas Marselio neramumuose; aš užsispyriau, kad būtų paskirta pinigų suma už Egalitė sūnaus galvą; aš gyniau Bušotą; aš pareikalavau vardinio balsavimo, kad Inaras būtų pašalintas iš pirmininko vietos; aš priverčiau paskelbti apie paryžiečių nuopelnus tėvynei; štai dėl ko Luvė[88] mane laiko pajacu, Finisteras reikalauja, kad būčiau ištremtas, Amjeno miestas nori, kad man uždėtų antsnukį. Koburgas[89] nori, kad mane suimtų, o Lekuant Piuiravo siūlo Konventui paskelbti mane pamišusiu. Aha, pilieti Dantonai, dėl

[76]ŠAZO ŽANAS FRANSUA SIMONAS (1747-1818) – prancūzų revoliucijos veikėjas, Įstatymų leidžiamojo susirinkimo ir Konvento narys.

[77]PETIONAS ŽEROMAS (1756-1794) – prancūzų revoliucijos veikėjas, Steigiamojo susirinkimo ir Konvento narys, žirondistų partijos vadas.

[78]KERSENAS ARMANAS GI SIMONAS (1742-1793) – grafas, prancūzų politinis veikėjas, jūrų karininkas, Įstatymų leidžiamojo susirinkimo ir Konvento narys.

[79]MORTONAS ŠABRIANAS ŽAKAS ANRI (1750-1793) – prancūzų generolas, dalyvavęs karuose dėl Šiaurės Amerikos nepriklausomybės ir revoliucinės Prancūzijos kare su Europos monarchų koalicija.

[80]DIUFRIŠ VALAZĖ ŠARLIS (1751-1793) – prancūzų revoliucijos veikėjas, Konvento narys, žirondistas.

[81]BANVILIS – prancūzų generolas, 18 a. karų dalyvis.

[82]ŽANSONĖ ARMANAS (1758-1793) – prancūzų revoliucijos veikėjas, Įstatymų leidžiamojo susirinkimo ir Konvento narys, žirondistas.

[83]LIDONAS BERNARAS FRANSUA (1752-1793) – prancūzų revoliucijos veikėjas, Konvento narys, artimas žirondistams.

[84]SAMBONAS ANTUANAS BENUA – prancūzų revoliucijos veikėjas, Konvento narys, žirondistas.

[85]LENDĖ ŽANAS BATISTAS ROBERAS (1749-1825) – žymus prancūzų revoliucijos veikėjas, Įstatymų leidžiamojo susirinkimo ir Konvento narys, jakobinas, Visuomenės gelbėjimo komiteto narys.

[86]NARBONAS (TIKRIAU: NARBONAS LARA) (1755-1813) – grafas, prancūzų generolas ir politinis veikėjas, revoliucijos pradžioje buvęs karo ministru.

[87]MALUĖ PJERAS VIKTORAS (1740-1814) – prancūzų politinis veikėjas, revoliucijos metu įsteigęs monarchistų klubą. Po monarchijos nuvertimo emigravo. Į Prancūziją grįžo Konsulato metu.

[88]LUVĖ DE KUVRĖ ŽANAS BATISTAS (1760-1797) – prancūzų rašytojas, romano „Kavalieriaus Foblazo nuotykiai" autorius. Įstatymų leidžiamojo susirinkimo ir Konvento narys.

[89]KOBURGAS – austrų generolas, Koburgo hercogas, vadovavęs Europos monarchų koalicijos kariuomenei, kovojusiai prieš revoliucinę prancūzų kariuomenę.

ko jūs pasikvietėte mane į savo slaptą posėdį, jei ne dėl to, kad norite išgirsti mano nuomonę? Argi aš prašiausi, kad jūs mane pakviestumėt? Nė nemaniau. Aš visai nenoriu susieiti su tokiais kontrrevoliucionieriais, kaip Robespjeras ir jūs. Tarp kitko, kaip ir reikėjo tikėtis, jūs manęs nesupratote, nei Robespjeras, nei jūs. Kurgi čia valstybės vyrai? Jus, vadinasi, dar reikia mokyti politikos abėcėlės, reikia jums įdėti į burną ir sukramtyti. Tai, ką aš jums pasakiau, reiškia: jūs klystate abu. Pavojus kyla ne iš Londono, kaip mano Robespjeras, ir ne iš Berlyno, kaip mano Dantonas, bet iš Paryžiaus. Jis atsirado dėl vienybės stokos, dėl to, kad kiekvienas jaučiasi turįs teisę traukti į savo pusę, pradedant judviem, dėl to, kad pakriko idėjos, dėl valios jėgų anarchijos...

– Anarchijos! – pertraukė Dantonas, – o kas gi ją kelia, jei ne jūs?

Maratas nesileido pertraukiamas.

– Robespjerai, Dantonai, pavojus glūdi šioje gausybėje kavinių, lošimo namų ir klubų... Tik pagalvokite – Juodasis klubas, Federalistų klubas, Ponių klubas, Bešalių klubas, įkurtas dar Klermon Tonero[90] ir 1790 m. dar buvęs monarchistinis, Socialinis ratelis, sugalvotas kunigo Klodo Fošė[91], Vilnonių kepurių klubas, įkurtas laikraštininko Priudomo[92], ir taip toliau, nekalbant apie jūsų Jakobinų klubą, Robespjerai, ir apie jūsų Kordeljerų klubą[93], Dantonai. Pavojų sudaro badas, kuris maišų nešiotoją Bleną privertė pakarti kepėją Fransua Deni, prekiavusį Paliu rinkoje, ant rotušės žibinto stulpo, pavojų sudaro teisė, kuri leido pakarti maišų nešiotoją už tai, kad šis pakorė kepėją Deni. Pavojų sudaro popieriniai pinigai, kurie kasdien vis krinta. Tampl gatvėje kažkas pametė šimto frankų asignatą, ir vienas praeivis, paprastas žmogelis, pasakė: „Jos ir pakelti neverta!" Lupikautojai ir spekuliantai – štai kur pavojus! Jūs iškėlėte ant rotušės juodą vėliavą, bet kas iš to! Jūs suėmėt baroną Trenką[94], bet to per maža. Nusukite sprandą šiam senam kalėjimų intrigantui. Arba gal jūs manote, kad visa bus gerai, jei Labertešą, prie Žemapo gavusį keturiasdešimt vieną kardo kirtį, Konvento pirmininkas apvainikavo vainiku už pilietinį narsumą, o Šenjė[95] laksto paskui

jį. Komedija, juokų krėtimas! A! Jūs nematote Paryžiaus! Ieškote pavojų kažkur toli, kai jie čia! Kokia nauda iš jūsų policijos, Robespjerai! Aš žinau, kad jūs turite savo šnipus, Pajaną[96] – Komunoje[97], Kofinhalį – Revoliuciniam tribunole, Davidą – Saugumo komitete, Kutoną – Visuomenės gelbėjimo komitete. Kaip matote, aš puikiai informuotas. Na, gerai, atsiminkite: pavojų pilna ir virš jūsų galvų, ir po jūsų kojomis; aplink tik suokalbiai, suokalbiai ir suokalbiai; gatvių praeiviai skaito laikraščius ir reikšmingai linksi galvomis; šeši tūkstančiai asmenų, neturinčių pilietinės ištikimybės liudijimų, sugrįžę emigrantai, dabitos ir šnipai slepiasi rūsiuose, palėpėse ir medinėse Palė Rojalio galerijose; prie kepyklų – eilės; vargdienės moterys, prie namų slenksčių maldaujančiai sudėjusios rankas, klausia: „Kada gi bus pagaliau taika?" Jūs rūpestingai užsidarote, kad būtumėte vieni Vykdomosios tarybos salėje, bet visi žino, ką jūs ten kalbate; ir štai jums įrodymas, Robespjerai, – žodžiai, kuriuos jūs vakar pasakėte Sen Žiustui: „Barbaru[98] pradėjo augintis pilvą, o tai apsunkins jį, kai teks bėgti." Taip. Pavojus visur, o ypač centre, Paryžiuje. Buvusieji konspiruoja, patriotai vaikščioja basi; kovo 9-ąją suimtieji aristokratai jau paleisti, puikūs arkliai, kurie turėtų vežti patrankas prie sienų, taško mus purvais gatvėse; keturių svarų duonos kepalas kainuoja tris frankus dvylika sū; teatruose vai-

[90]KLERMON TONERAS STANISLA (1747–1792) – grafas, prancūzų politinis veikėjas, Įstatymų leidžiamojo susirinkimo narys, konstitucinės monarchijos šalininkas.

[91]FOŠĖ KLODAS (1744–1793) – prancūzų revoliucijos veikėjas, demokratinis publicistas, „Socialinio ratelio" vadovas.

[92]PRIUDOMAS LUJI MARI (1752–1830) – prancūzų buržuazinės demokratijos krypties žurnalistas. Laikraščio „Paryžiaus revoliucija" redaktorius, politinių pamfletų ir brošiūrų autorius.

[93]KORDELJERŲ KLUBAS – žmogaus ir piliečio teisių draugų klubas, įkurtas 1790 m. pavasarį. Klubui vadovavo Maratas.

[94]TRENKAS FRIDRICHAS (1726–1794) – baronas, prūsų karininkas, perėjęs tarnauti Rusijai, paskui Austrijai, 10 metų sėdėjęs kalėjime.

[95]ŠENJĖ ANDRĖ (1762–1794) – prancūzų poetas ir publicistas.

[96]PAJANAS – prancūzų revoliucijos veikėjas, jakobinas.

[97]KOFINHALIS ŽANAS BATISTAS (1754–1794) – prancūzų revoliucijos veikėjas, jakobinas, Revoliucinio tribunolo pirmininko pavaduotojas.

[98]BARBARU ŠARLIS ŽAKAS (1767–1794) – prancūzų revoliucijos veikėjas, Konvento narys, žirondistas.

dinamos nepadorios pjesės, o Robespjeras greit nugiljotinuos Dantoną.

– Vargiai! – pratarė Dantonas.

Robespjeras atidžiai žiūrinėjo žemėlapį.

– Reikalingas diktatorius! – aštriai sušuko Maratas. – Robespjerai, jūs žinote, kad aš noriu diktatoriaus?

Robespjeras pakėlė galvą.

– Žinau, Maratai, juo būsite jūs arba aš.

– Aš arba jūs, – pakartojo Maratas.

Dantonas prakošė pro dantis.

– Diktatūra? Tik pamėginkite!

Maratas pamatė, kaip piktai sudrebėjo Dantono antakiai.

– Palaukite, – prabilo jis vėl. - Pasistenkime paskutinį kartą. Bandykime susitarti. Padėtis tokia, kad reikia bandyti. Argi mes nebuvom susitarę dėl gegužės 31-osios[99]? Mūsų vienybės klausimas svarbesnis už žirondistų klausimą, kuris tėra dalinis klausimas. Jūsų pasakymuose yra tiesos, bet tiesa, tikroji tiesa, visų tiesų tiesa yra mano žodžiai. Pietuose federalizmas, vakaruose rojalizmas, Paryžiuje dvikova tarp Konvento ir Komunos, valstybės pasieniuose Kiustino atsitraukimas ir Diumurjė išdavystė. Ką visa tai reiškia? Susiskaldymą. O ko mums reikia? Vienybės. Tik ji – mūsų išganymas. Bet skubėkime. Paryžius turi perimti vadovavimą revoliucijai. Jei mes uždelsime bent valandą, rytoj vandėjiečiai įžengs į Orleaną, o prūsai – į Paryžių. Sutinku su jumis, Dantonai, nusileidžiu jums, Robespjerai. Gerai. Bet išeitis – diktatūra. Įveskime diktatūrą. Mes trys atstovaujame revoliuciją. Mes panašūs į tris Cerberio[100] galvas. Viena šių trijų galvų kalba, tai jūs, Robespjerai; antra riaumoja, tai jūs, Dantonai...

– Trečioji kanda, tai jūs, Maratai, – tarė Dantonas.

– Visos trys kanda, – pataisė Robespjeras.

Įsivyravo tyla. Paskui vėl prasidėjo pokalbis, apstus paslėptų niūrių smūgių.

– Klausykit, Maratai, prieš sudarydami vedybinę sąjungą, turime vienas kitą pažinti. Kaip jūs sužinojote, ką aš vakar sakiau Sen Žiustui?

– Tai mano reikalas, Robespjerai.

– Maratai!

– Mano pareiga žinoti, o kaip aš gaunu žinias – mano reikalas.

– Maratai!

– Aš mėgstu viską žinoti.

– Maratai!

– Robespjerai, aš žinau, ką jūs pasakėte Sen Žiustui, lygiai kaip žinau ir tai, ką Dantonas kalbėjo Lakrua[101]; aš žinau, kas dedasi Teateno krantinėje, Labrifo rūmuose, toje landynėje, kur susitelkia emigracijos nimfos; aš žinau taip pat, kas dedasi Tilo namuose, prie Goneso, kurie priklauso Valmeranžui, buvusiam pašto administratoriui, kur kadaise lankydavosi Mori[102] ir Kazalesas[103], vėliau Sijesas[104] ir Vernjo[105], ir kur dabar tiksliai kartą savaitėje susirenka kiti.

Tardamas žodį „kiti", Maratas pasižiūrėjo į Dantoną.

Dantonas sušuko:

– Jei aš turėčiau nors už grašį valdžios, būtų baisu.

Maratas kalbėjo toliau:

– Aš žinau, ką kalbate jūs, Robespjerai, lygiai kaip žinau, kas darėsi Tampolio bokšte, kada ten penėjo Liudviką XVI taip, kad vien tik rugsėjo mėnesį vilkas, vilkienė ir vilkiukai surijo aštuoniasdešimt šešias pintines persikų. O liaudis tuo laiku badavo. Aš žinau tai, kaip žinau, kad Rolanas[106] slėpėsi Harpo gatvėje, nuošalaus kiemo bute; žinau, kad šešis šimtus iečių, pavartotų liepos 14 dieną, pagamino Foras, Orleano kunigaikščio šaltkal-

[99]GEGUŽĖS 31-OJI – nacionalinės gvardijos remiamo revoliucinių masių sukilimo pradžia.

[100]CERBERIS – sen. graikų mitologijoje trigalvis šuo, saugojęs požemio karalystę Hadą.

[101]LAKRUA ŽANAS MIŠELIS (1751-1820) – prancūzų revoliucijos veikėjas, Konvento narys, artimas žirondistams.

[102]MORI ŽANAS SIFRENAS (1746-1817) – prancūzų politinis veikėjas, kunigas, Generalinių štatų deputatas. 1791 m. emigravęs, o 1794 m. popiežiaus pakeltas kardinolu. 1804 m. prisišliejo prie Napoleono.

[103]KAZALESAS ŽAKAS ANTUANAS MARI (1758-1805) – prancūzų politinis veikėjas, monarchistas, Steigiamojo susirinkimo narys.

[104]SIJESAS EMANUELIS ŽOZEFAS (1748-1836) politinis veikėjas, Steigiamojo susirinkimo narys.

[105]VERNJO PJERAS (1753-1793) – Steigiamojo susirinkimo ir Konvento narys, žirondistas.

[106]ROLANAS ŽAKAS MARI (1734-1793) – Konvento narys, žirondistas.

vis; žinau, kas veikiama pas Sent Iler, Sileri[107] meilužę; šokių dienomis senasis Sileri pats blizgina kreida geltonojo salono parketą Nev de Matiuren gatvėje; Biuzo[108] ir Kersenas ten pietaudavo. 27–ąją ten pietavo Saladenas[109]. Ir spėkite su kuo, Robespjerai? Su jūsų draugu Lasursu[110].

– Plepalai, – sumurmėjo Robespjeras, – Lasursas niekad nebuvo mano draugas.

Ir susimąstęs pridūrė:

– O tuo tarpu Londone aštuoniolika fabrikų gamina netikras asignatas.

Maratas kalbėjo toliau ramiai, bet jo balse jaučiamas lengvas virpėjimas stingdė gyslose kraują...

– Jūs esate privilegijuotųjų būrys, surištas bendrine atsakomybe. Taip, aš žinau viską, nors Sen Žiustas tai vadina *valstybine paslaptimi*...

Maratas pabrėžė šį žodį, pažvelgė į Robespjerą ir kalbėjo toliau:

– Aš žinau, kas kalbama už jūsų stalo, kai Leba[111] pakviečia Davidą pietų, kuriuos gamina jo sužadėtinė Elžbieta Diuplė, jūsų būsimoji svainė, Robespjerai. Aš esu didžiulė liaudies akis ir iš savo rūsio gilumos viską stebiu. Taip, aš matau, girdžiu, žinau. Jūs pasitenkinat smulkmenomis. Jūs grožitės savimi. Robespjeras leidžia savimi gėrėtis poniai de Šalabr, dukteriai to paties markizo de Šalabro, kuris lošė vistą su Liudviku XV tą dieną, kai buvo įvykdyta mirties bausmė Damjenui[112]. Taip, jūs keliate aukštyn galvas. Sen Žiustas dingsta savo kaklaraišty. Ležandras[113] dėvi taip pat nepeiktinai: naujas švarkas, balta liemenė, žabo, kad priverstų kitus užmiršti tuos laikus, kai jis su prijuoste vaikštinėjo. Robespjeras įsivaizduoja, kad istorijai bus svarbu, jog į Steigiamąjį susirinkimą jis ateidavo alyvų spalvos švarku, o į Konventą skaisčiai mėlynu. Visas savo kambario sienas jis nukabinėjo savo atvaizdais...

– O jūsų atvaizdų, Maratai, pilni nutekamieji vamzdžiai, – pertraukė jį Robespjeras dar ramesniu balsu negu Marato.

Atrodė, kad jie šnekučiuojasi, bet ramus tonas tik dar labiau išryškino replikos bei atsikirtimo aštrumą ir nuspalvino grūmojimą savotiška ironija.

– Robespjerai, tuos, kurie siekia nuversti sostus, jūs esate pavadinę žmonių giminės donkichotais.

– O jūs, Maratai, po rugpjūčio 4-osios[114] „Liaudies draugo" 559 numeryje – ak, aš puikiai įsidėmėjau tą skaičių ir ne be reikalo – reikalavote grąžinti titulus bajorijai, jūs pasakėte: „Kunigaikštis visados lieka kunigaikščiu."

– Robespjerai, gruodžio 7 dienos posėdy jūs gynėte Rolano žmoną prieš Viarą.

– Taip, kaip mano brolis gynė jus, Maratai, kai buvote užpultas jakobinų klube. Bet ką gi tai įrodo? Nieko.

– Robespjerai, yra žinoma, net kuriame Tiuilri rūmų kambary jūs pasakėte Gara: „Man įkyrėjo revoliucija!"

– Maratai, tai čia, šioje pačioje kavinėje spalio 29-ąją jūs pasibučiavote su Barbaru.

– O jūs, Robespjerai, pasakėte Biuzo: „Respublika? Kas gi tai?"

– O jūs, Maratai, čia, šioje pačioje kavinėje, kvietėte pusryčiauti po tris marseliečius iš kiekvienos kuopos.

– Robespjerai, jūs pasirinkote palydovu halės stipruolį, ginkluotą lazda.

– O jūs, Maratai, rugpjūčio 10-osios išvakarėse prašėte Biuzo padėti jums pabėgti į Marselį, persirengus žokėjum.

[107]SILERI ŠARLIS ALEKSIS (1737–1793) – markizas, prancūzų generolas, Steigiamojo susirinkimo ir Konvento narys.

[108]BIUZO FRANSUA NIKOLIA LEONORAS (1760–1794) – prancūzų revoliucijos veikėjas, Steigiamojo susirinkimo ir Konvento narys, žirondistas.

[109]SALADENAS ŽANAS BATISTAS MIŠELIS (MIRĘS 1813 M.) – prancūzų revoliucijos veikėjas, advokatas ir teisėjas, Įstatymų leidžiamojo susirinkimo ir Konvento narys.

[110]LASURSAS MARKAS DAVIDAS (1763–1793) – prancūzų revoliucijos veikėjas, Įstatymų leidžiamojo susirinkimo ir Konvento narys, žirondistas.

[111]LEBA FILIPAS FRANSUA ŽOZEFAS (1764–1794) – prancūzų revoliucijos veikėjas, jakobinas, Konvento narys, komisaras.

[112]DAMJENAS ROBERAS FRANSUA (1715–1757) – kėsinęsis nužudyti karalių Liudviką XV.

[113]LEŽANDRAS LUI (1752–1797) – prancūzų revoliucijos veikėjas, Konvento narys, jakobinas.

[114]RUGPJŪČIO 4-OJI – tai 1789 metų rugpjūčio 4 dienos naktinis Steigiamojo susirinkimo posėdis, kuriame buvo nutarta likviduoti feodalines prievoles.

– Rugsėjo mėnesio[115] įvykių dienomis jūs slapstėtės, Robespjerai.

– O jūs, Maratai, stengiatės rodytis viešumoje.

– Robespjerai, jūs numetėte žemėn raudoną kepurę.

– Taip, kai ją buvo užsidėjęs išdavikas. Tai, kas puošia Diumurjė, teršia Robespjerą.

– Robespjerai, jūs uždraudėte uždengti Liudviko XVI galvą, kai pro šalį ėjo kareiviai.

– Aš įvykdžiau svarbesnį dalyką: tą galvą nukirtau.

Čia įsikišo Dantonas, bet jis tik užpylė alyvos ant ugnies.

– Robespjerai, Maratai, nusiraminkite pagaliau! – tarė jis.

Maratas nemėgo, kad jį vardytų antroj vietoj. Jis atsigręžė.

– Ko čia kišasi Dantonas? – paklausė jis.

Dantonas pašoko.

– Ko aš kišuos? Štai ko. Kad nebūtų brolžudystės, kad neužvirtų kova tarp dviejų asmenų, tarnaujančių liaudžiai; mes turime pakankamai rūpesčio su užsienio ir pilietiniu karu, naminio karo būtų per daug. Aš kovoju už revoliuciją ir nenoriu, kad ji žlugtų. Štai ko aš kišuosi.

Maratas atsakė nepakeldamas balso:

– Geriau duokite savo ataskaitą.

– Ataskaitą! – sušuko Dantonas. – Ieškokite jos Argono tarpekliuose, išvaduotojoj Šampanėj, nukariautojoj Belgijoj, armijoj, kurioj jau keturis kartus aš buvau atstatęs savo krūtinę kulkoms. Ieškokite jos Revoliucijos aikštėj, ešafote, pastatytam sausio 21-ąją[116], nuverstam soste, giljotinoj, šioj našlėj...

Maratas pertraukė Dantoną:

– Giljotina – nekalta mergaitė, ant jos gulama, bet ji neapvaisinama.

– Ką jūs galit žinoti? – atsiliepė Dantonas. – Aš apvaisinsiu ją.

– Pamatysime, – pasakė Maratas.

Ir nusišypsojo.

Dantonas pastebėjo šią šypseną.

– Maratai! – sušuko jis. – Jūs esate požemių žmogus, o aš myliu saulę ir šviesą. Aš nekenčiu šliužų gyvenimo. Šimtakoju ne-

būsiu niekada! Jūs gyvenate rūsy, o aš gyvenu gatvėje. Jūs nesusieinat su nieku, o su manim gali kalbėti, kas tik nori.

– Gražusis bernužėli, ar nepanorėsit užsukti pas mane? – sumurmėjo Maratas.

Ir, liovęsis šypsotis, jis tvirtu balsu prabilo:

– Dantonai, duokite ataskaitą už trisdešimt tris tūkstančius ekiu grynais, kuriuos jums įteikė Monmorenas[117] karaliaus vardu, kaip atlyginimą už tai, kad ėjote prokuroro pareigas Šatlė.

– Už mane atsiskaitė liepos keturioliktoji, – išdidžiai tarė Dantonas.

– O sandėliai? O karūnos deimantai?

– Už mane atsiskaitė spalio šeštoji[118].

– O vagystės Belgijoj jūsų neatskiriamojo Lakrua?

– Už mane atsiskaitė birželio dvidešimtoji[119].

– O paskola, išduota poniai Montansjė?

– Aš kurstčiau liaudį, kada karalius grįžo iš Vareno.

– O operos salė, kurią pastatė jūsų parūpintais pinigais?

– Aš apginklavau Paryžiaus sekcijas.

– O šimtas tūkstančių livrų iš slaptojo teisingumo ministerijos fondo?

– Aš įvykdžiau rugpjūčio dešimtąją.

– O du milijonai slaptųjų Nacionalinio susirinkimo išlaidų, kurių ketvirtąją dalį pasiėmėt jūs?

– Aš sustabdžiau žygiuojantį priešą ir užkirtau kelią karalių koalicijai.

– Prostitutė! – ištarė Maratas.

[115]RUGSĖJO MĖN. DIENOS – 1792 metų rugsėjo m. buvo žudomi įkalinti kontrrevoliucionieriai (daugiausia bajorai ir dvasininkai).

[116]SAUSIO 21-OJI – tai 1793 metų sausio 21 d., kai Konvento nutarimu buvo nubaustas mirtimi nuverstasis nuo sosto karalius Liudvikas XVI.

[117]MONMORENAS ARMANAS MARKAS (1746–1792) – grafas, prancūzų politinis veikėjas, užsienio reikalų ministras.

[118]SPALIO 6-OJI – 1789 m. spalio 6 dienos liaudies žygis į Versalį, privertęs karaliaus dvarą persikelti į Paryžių.

[119]BIRŽELIO 20-OJI – 1792 metų birželio 20-osios dienos demonstracija Paryžiuje, kurią organizavo žirondistai, siekdami sutrukdyti revoliucinį sukilimą ir monarchijos nuvertimą.

Dantonas pašoko. Jis atrodė baisus.

– Taip! – sušuko jis. – Aš gatvės merga, aš pardaviau savo kūną, bet išgelbėjau pasaulį.

Robespjeras ėmė kramtyti nagus. Jis negalėjo nei juoktis, nei šypsotis. Jis nesugebėjo nei tokiu perkūnišku balsu kvatoti kaip Dantonas, nei taip kandžiai šypsotis kaip Maratas.

Dantonas tęsė:

– Aš esu panašus į okeaną, – aš patvinstu ir atslūgstu. Kai vanduo nuslūgsta, visi pamato mano širdies gelmes, o kai pakyla – pamato mano veiklos vilnis.

– Jūsų putas, – įsiterpė Maratas.

– Ne, audrą, – tarė Dantonas.

Maratas pašoko tuo pačiu akimirksniu kaip ir Dantonas. Jis taip pat įširdo. Gyvatė staiga virto drakonu.

– Aa! – sustaugė jis. – Aa, Robespjerai! Aa, Dantonai! Jūs nenorite manęs išklausyti! Gerai, aš vėl jums sakau: jūs žuvę. Jūsų politika atsidūrė aklavietėj, nebėra išeities. Jūs savo veiksmais uždarote visas duris, išskyrus kapų duris.

– Čia yra mūsų didybė, – tarė Dantonas ir gūžtelėjo pečiais.

Maratas kalbėjo toliau:

– Saugokis, Dantonai! Vernjo taip pat turėjo plačią burną, storas lūpas ir rūsčiai surauktus antakius. Vernjo taip pat buvo rauplėtas, kaip Mirabo ir tu, tačiau gegužės trisdešimt pirmoji vis tiek įvyko! A! tu gūžčioji pečiais. Kartais, begūžčiojant pečiais, nukrinta galva. Dantonai, aš tau sakau, tavo griausmingas balsas, tavo palaidai užrištas kaklaraištis, tavo minkšti batai, tavo lengvos vakarienės ir sunkios kišenės – visa tai labai vilioja Luizetę.

Luizetės malonybiniu vardu Maratas vadino giljotiną.

Jis tęsė toliau:

– O tu, Robespjerai, tu saikingas, bet tai tau nepadės. Pudruokis, šukuokis, valykis šepečiu, dėvėk plonus marškinius, būk pamaiviškas, būk susiraitęs, susigarbanavęs, būk tikras puošeiva – vis tiek toliau Grev aikštės nenukeliausi; pasiskaityk Braunšveigo deklaraciją: tu ten minimas ne geriau kaip karaliaus žudikas Damjenas. Puoškis kaip įmanai, vis tiek tau nuriedės galva.

– Koblenco aidas, – iškošė pro dantis Robespjeras.

– Ne, Robespjerai, aš nesu kieno nors aidas, aš esu kiekvieno balsas. A! Jūs abu jauni! Kiek metų tau, Dantonai? Trisdešimt ketveri. Kiek tau, Robespjerai? Trisdešimt treji! O man? Aš gyvenu visada, aš – sena žmonijos kančia, man šeši tūkstančiai metų.

– Tikrai, – atsiliepė Dantonas, – šešis tūkstančius metų kupinas neapykantos Kainas išsilaikė tarsi konservuota rupūžė akmeny, bet štai tas luitas sudužo, iššokęs tarp žmonių Kainas pasivadino Maratu.

– Dantonai! – sušuko Maratas, ir jo akyse sublizgėjo blausi šviesa.

– Na, ir ko? – paklausė Dantonas.

Taip kalbėjosi trys baisūs žmonės. Taip debesyse ginčijasi griaustiniai.

III

Virpčioja širdies gelmės

Pašnekesys nutrūko. Titanai paskendo kiekvienas savo mintyse.

Liūtai bijo hidrų. Robespjeras labai išblyško, o Dantonas labai paraudo. Abu sudrebėjo. Marato akys užgeso; ramybė, valdinga ramybė, vėl sukaustė šio žmogaus, baisaus netgi baisiems, veidą.

Dantonas jautėsi nugalėtas, bet nenorėjo pasiduoti. Jis vėl pradėjo:

– Maratas daug kalba apie diktatūrą ir vienybę, bet jis pasižymi vienu sugebėjimu – skaldyti.

Robespjeras, vos praverdamas kietai sučiauptas plonas lūpas, pridūrė:

– Aš laikausi Anacharsio Klosto[120] nuomonės ir sakau: nei Rolanas, nei Maratas.

[120] KLOTSAS ANACHARSIS (1755–1794) – prancūzų revoliucijos veikėjas, filosofas ir publicistas.

– O aš, – atsiliepė Maratas, – sakau: nei Dantonas, nei Robespjeras.

Įsmeigęs žvilgsnį į abu, jis pridūrė:

– Leiskite man duoti jums gerą patarimą, Dantonai. Jūs esate įsimylėjęs ir svajojate vėl vesti, tai nebesikiškite daugiau į politiką, būkite protingas.

Žengęs žingsnį arčiau durų, jis nusilenkė ir taip šiurpulingai atsisveikino:

– Sudie, ponai!

Dantonas ir Rebespjeras sudrebėjo.

Tuo metu iš kambario gilumos pasigirdo balsas:

– Tu neteisus, Maratai.

Visi trys atsigręžė. Jie nepastebėjo, kaip Marato pykčio prasiveržimo metu kažkas įėjo pro užpakalines duris į kambarį.

– Tai tu, pilieti Simurdenai, – tarė Maratas. – Labas vakaras.

Iš tikrųjų tai buvo Simurdenas.

– Aš sakau, kad tu neteisus, Maratai, – pakartojo jis.

Maratas ne tik išbalo, bet net pažaliavo, kaip visada tokiais atvejais įvykdavo.

Simurdenas kalbėjo toliau:

– Tu esi naudingas, tačiau be Dantono ir Robespjero negalima apsieiti. Kam jiems grūmoti? Vienybės, vienybės, piliečiai! Liaudis reikalauja vienybės!

Šio žmogaus pasirodymas visus čia esančius paveikė tarsi šalto vandens srovė ir kaip svetimo žmogaus pasirodymas nutildo šeimos barnius, taip jis nutildė jų ginčą, jei ne iš esmės, tai bent iš paviršiaus.

Simurdenas prisiartino prie stalo.

Dantonas ir Robespjeras jį pažinojo. Konvento tribūnose, skirtose žiūrovams, jie dažnai buvo matę liaudies sveikinamą augalotą nepažįstamąjį. Robespjeras, kuris buvo formalistas, paklausė:

– Kaip jūs čia įėjote, pilieti?

– Jis Vyskupijos narys, – atsakė Maratas, kurio balse skambėjo kažkoks nusižeminimas.

Maratas jautėsi drąsus prieš Konventą, vadovavo Komunai ir bijojo Vyskupijos.

Tai savos rūšies įstatymas.

Mirabo jaučia, kaip iš nežinios gelmių kyla Robespjeras, Robespjeras jaučia kylant Maratą, Maratas jaučia Heberą, Heberas – Babefą[121]. Kol požemio sluoksniai ramūs, politiniai veikėjai gali veikti, bet ir po pačių aršiausių revoliucionierių kojomis yra podirvis, ir patys narsiausieji neramiai sustoja, kada judėjimą, kurį jie buvo įpratę justi virš savo galvų, pajunta po kojomis.

Mokėti atskirti judėjimą, kuris išplaukia iš asmeninių žmogaus potroškių, ir judėjimą, kuris kyla iš principų, kovoti su pirmuoju ir padėti antrajam – štai kur didžiųjų revoliucionierių genialumas ir dorybė.

Dantonas pastebėjo, kad Maratas sumišo.

– O! Pilietis Simurdenas mums netrukdys! – tarė jis.

Ir ištiesė ranką Simurdenui.

Paskui pridūrė:

– Po velnių, išdėstykim piliečiui Simurdenui padėtį. Jis atėjo kaip tik laiku. Aš atstovauju Kalnui, Robespjeras – Visuomenės gelbėjimo komitetui, Maratas – Komunai, Simurdenas – Vyskupijai. Jis galės išspręsti mūsų ginčą.

– Gerai, – tarė Simurdenas rimtai ir paprastai. – Apie ką jūs kalbatės?

– Apie Vandėją, – atsakė Robespjeras.

– Apie Vandėją! – pakartojo Simurdenas. Ir pridūrė: – Tai didelis pavojus. Jei revoliucija žus, tai tik dėl Vandėjos. Viena Vandėja pavojingesnė negu dešimt Vokietijų. Kad Prancūzija išliktų gyva, reikia užmušti Vandėją.

Šie keli žodžiai patraukė Robespjerą į jo pusę.

Tačiau Robespjeras paklausė:

– Ar jūs nebuvote anksčiau kunigu?

[121]BABEFAS GRAKCHAS (1760–1797) – prancūzų revoliucijos veikėjas, „Lygiųjų sąmokslo" organizatorius ir teoretikas.

Robespjeras atpažindavo kunigą iš jo išorės. Jis mokėjo pastebėti kituose tai, kas slėpėsi jo širdyje.

Simurdenas atsakė:

– Taip, pilieti.

– Bet argi tai bloga? – sušuko Dantonas. – Kunigas, jeigu jis geras, vertesnis už bet kurį kitą žmogų. Revoliucijos metu kunigai persilydo į piliečius, kaip varpai perlydomi į monetas ar patrankas. Danžu – kunigas, Donu – kunigas, Tomas Lendė[122] – Evrė vyskupas. Jūs pats, Robespjerai, Konvente sėdite šalia Masjė, Bovė vyskupo. Vyskupo padėjėjas Vožua[123] buvo rugsėjo dešimtosios sukilimo komiteto narys, Šabo[124] – kapucinas. Tėvas Žerlis[125] privertė įvykdyti priesaiką Že de Pom[126] salėje; kunigas Odranas[127] išreikalavo, kad Nacionalinis susirinkimas būtų paskelbtas stovįs aukščiau karaliaus; kunigas Gutas[128] pareikalavo iš Įstatymų leidžiamojo susirinkimo, kad nuo Liudviko XVI krėslo būtų pašalintas baldakimas; kunigas Greguaras[129] pirmasis iškėlė monarchijos panaikinimo klausimą.

– Klouno Kolo d'Erbua[130] remiamas, – nusišaipė Maratas. – Pasirūpino jie abu: kunigas nuvertė sostą, klounas išvertė žemėn karalių.

– Grįžkime prie Vandėjos, – tarė Robespjeras.

– Na, o kas gi yra? – paklausė Simurdenas. – Kas dedasi toj Vandėjoj?

Robespjeras atsakė:

– Štai kas. Ji turi vadą ir ima darytis pavojinga.

– Kas jos vadas, pilieti Robespjerai?

– Buvęs markizas de Lantenakas, kuris save vadina bretonų princu.

Simurdenas sujudėjo.

– Aš pažįstu jį. Aš buvau kunigu jo parapijoje.

Valandėlę jis pagalvojo, o paskui tarė:

– Šis vyras, prieš tapdamas kariškiu, buvo lėbautoju.

– Taip kaip Bironas, kuris nenusileido Lozenui, – pastebėjo Dantonas.

O Simurdenas susimąstęs pridūrė:

– Taip, taip, mėgo malonumas. Dabar jis turbūt baisus.

– Neapsakomai, – tarė Robespjeras. – Degina kaimus, pribaigia sužeistuosius, žudo belaisvius, šaudo moteris.

– Moteris?

– Taip. Kartu su visais jis įsakė sušaudyti trijų vaikų motiną. Kas ištiko vaikus – nežinia. Be kita ko, jis tikras vadas. Moka kariauti.

– Taip, – atsakė Simurdenas. – Jis dalyvavo Hanoverio žygyje, ir kareiviai sakydavo: „Rišeljė viršuje, Lantenakas apačioj." Tikrasis vadas buvo Lantenakas. Pasiklauskite apie tai savo draugo Diuso[131].

Robespjeras valandėlę galvojo, paskui vėl kreipėsi į Simurdeną:

– Tai štai, pilieti Simurdenai, šis žmogus Vandėjoje.

– Nuo kurio laiko?

–Jau trys savaitės.

[122]LENDĖ ROBERAS TOMAS (1743–1823) – kunigas, vėliau vyskupas, Steigiamojo susirinkimo ir Konvento narys, jakobinas, Vyresniųjų tarybos narys.

[123]VOŽUA – prancūzų revoliucijos veikėjas, Paryžiaus vyskupo vyresnysis vikaras, Revoliucinio komiteto narys, vadovavęs 1792 m. rugpjūčio 10-osios sukilimui.

[124]ŠABO FRANSUA (1756–1794) – prancūzų revoliucijos veikėjas, buvęs vienuolis, Įstatymų leidžiamojo susirinkimo ir Konvento narys, jakobinas.

[125]ŽERLIS KRISTOFAS ANTUANAS (1740–1805) – prancūzų politinis veikėjas, vienuolis. Generalinių štatų deputatas, vėliau vadovavęs vienai religinei sektai.

[126]ŽE DE POM SALĖJE – 1789 m. birželio 17 d. Generalinių štatų deputatai, priklausą trečiajam luomui, susirinko Versalyje, maniežo salėje, pasiskelbė Nacionaliniu susirinkimu ir nutarė nesiskirstyti tol, kol nebus paskelbta valstybės konstitucija.

[127]ODRANAS IVAS MARI (1741-1800) – prancūzų revoliucijos veikėjas, Įstatymų leidžiamojo susirinkimo ir Konvento narys.

[128]GUTAS ŽANAS LUJI (1740–1794) – prancūzų politinis veikėjas ir vyskupas, Generalinių štatų deputatas.

[129]GREGUARAS ANRI (1750–1831) – kunigas, vėliau vyskupas, prancūzų politinis veikėjas. Konvente vienas iš pirmųjų pasiūlė paskelbti respubliką. Penkių šimtų tarybos narys, po to Įstatymų leidžiamojo susirinkimo narys ir senatorius Napoleono imperijos metu.

[130]KOLO D'ERBUA ŽANAS MARI (1749–1796) – aktorius ir dramaturgas, Konvento narys, jakobinas.

[131]DIUSO ŽANAS ŽOZEFAS (1769–1824) – prancūzų publicistas ir liberalinės buržuazinės krypties istorikas.

– Reikia paskelbti jį už įstatymo ribų.
– Padaryta.
– Paskirti atlyginimą už jo galvą.
– Padaryta.
– Tam, kuris jį suims, paskirti didesnį piniginį atlyginimą.
– Padaryta.
– Ne asignatomis.
– Padaryta.
– Auksu.
– Padaryta.
– Reikia jį nugiljotinuoti.
– Bus įvykdyta.
– Kieno įsakymu?
– Jūsų.
– Mano?
– Taip, jūs būsite Visuomenės gelbėjimo komiteto įgaliotinis Vandėjoje su visais įgaliojimais.
– Sutinku, – ištarė Simurdenas.
Robespjeras mokėjo greit pasirinkti žmones – tai svarbi valstybės vyro savybė. Iš priešais jį gulėjusios bylos jis ištraukė švarų lapą, kuriame spausdintomis raidėmis buvo parašyta: „Prancūzijos respublika, viena ir nedaloma. Visuomenės gelbėjimo komitetas."
Simurdenas tęsė:
– Taip, aš sutinku. Baisus prieš baisų. Lantenakas žiaurus, aš būsiu toks pat. Tam žmogui aš skelbiu žūtbūtinį karą. Jei Dievas panorės, aš išvaduosiu nuo jo respubliką.
Jis sustojo, paskui pridūrė:
– Aš esu kunigas; taip, aš tikiu į Dievą.
– Dievas paseno, – tarė Dantonas.
– Aš tikiu į Dievą, – nesudrumsčiamai ramus atsakė Simurdenas.
Robespjeras niūriai linktelėjo galvą.
Simurdenas paklausė:
– Prie ko aš būsiu įgaliotinis?

Robespjeras atsakė:

– Prie ekspedicinio būrio viršininko, pasiųsto prieš Lantenaką. Tik įspėjau jus iš anksto: jis aristokratas.

Dantonas sušuko:

– Vieni juokai! Aristokratas? Tegul, bet kas iš to? Aristokratų yra tokių pat kaip ir kunigų. Jeigu jis geras, tai – jis nuostabus. Keliaklupsčiavimas prieš bajorystę yra prietaras, taip pat prietaras ir perdėtas jos niekinimas. Robespjerai, argi Sen Žiustas nėra aristokratas? Florel de Sen Žiustas, šimts velnių! Anacharsis Klotsas – baronas. Mūsų draugas Karlas Hesas[132], kuris nepraleidžia nė vieno Kordeljerų posėdžio, princas ir dabar viešpataujančio landgrafo Heso Rotenburgiečio brolis, Monto[133], artimas Marato draugas, iš tikrųjų markizas de Monto. Revoliuciniam tribunole tarp prisiekusiųjų yra kunigas Vilatas[134] ir aristokratas Lerua, Monflabero markizas. Ir abu patikimi.

– Jūs dar užmiršote, – pridūrė Robespjeras, – revoliucinio tribunolo pirmininką...

– Antonelį[135]?

– Taip, markizą Antonelį, – tarė Robespjeras.

Dantonas tęsė toliau:

– Dampjeras[136], kuris neseniai žuvo mūšyje už respubliką prie Kondė – taip pat aristokratas, o aristokratas Boreperas[137] beveliјo nusišauti, negu atidaryti prūsams Verdeno vartus.

[132]HESAS KARLAS – vokiečių kunigaikštis, kurį laiką gyvenęs Paryžiuje ir vaidinęs jakobiną.

[133]MONTO LUI MARI BONAS (1754–1824) – markizas, prancūzų revoliucijos veikėjas, Įstatymų leidžiamojo susirinkimo ir Konvento narys, jakobinas.

[134]VILATAS JOACHIMAS (1768–1795) – prancūzų revoliucijos veikėjas, jakobinas, Revoliucinio tribunolo narys.

[135]ANTONELIS PJERAS ANTUANAS (1747–1817) – prancūzų politinis veikėjas, buržuazinis demokratinis publicistas, ekonomistas. Įstatymų leidžiamojo susirinkimo ir Revoliucinio tribunolo narys, dalyvavo Babefo sąmoksle.

[136]DAMPJERAS OGIUSTAS ANRI MARI (1756–1793) – prancūzų generolas, revoliucinės Prancūzijos karų prieš Europos monarchijos koaliciją dalyvis.

[137]BOREPERAS – prancūzų generolas, karų tarp Prancūzijos ir Europos monarchų koalicijos dalyvis.

– Vis dėlto, – suniurnėjo Maratas, – kai Kondorsė[138] pasakė: „Grakchai[139] buvo aristokratai", tas pats Dantonas sušuko atsakydamas: „Visi aristokratai išdavikai, pradedant Mirabo ir baigiant tavimi!"

Suskambėjo rimtas Simurdeno balsas:

– Pilieti Dantonai, pilieti Robespjerai, jūs galbūt turite pagrindo pasitikėti jais, bet liaudis jais nepasitiki, ir ne be pagrindo. Jeigu kunigas įpareigojamas saugoti aristokratą, tai jo atsakomybė dviguba, ir toks kunigas turi būti nepalenkiamas.

– Tikrai, – patvirtino Robespjeras.

– Ir nepermaldaujamas, – pridūrė Simurdenas.

Robespjeras tarė:

– Puikiai pasakyta, pilieti Simurdenai. Jums teks turėti reikalą su jaunuoliu. Jūs esate dvigubai vyresnis už jį ir turėsite daryti jam įtaką. Reikia jam vadovauti, bet kartu ir skaitytis su juo. Jis, atrodo, turi karinių sugebėjimų, tai tvirtina visi pranešimai. Jis priklauso tam korpusui, kurį mes atskyrėme iš Reino armijos žygiui į Vandėją. Jis atvyko nuo pasienio, kur jau spėjo pasižymėti savo protu ir narsumu. Jis puikiai veda ekspedicinį būrį. Jau dvi savaitės jis neleidžia nė atsikvėpti senajam markizui de Lantenakui. Persekioja jį ir gena tolyn. Galų gale prispirs jį prie jūros ir įstums į ją. Lantenakas pasižymi seno kario gudrumu, o jis – jauno vado narsumu. Tas jaunuolis jau turi priešų ir apskritai žmonių, kurie jam pavydi. Tarp jų ir generolas adjutantas Lešelis.

– Lešelis nori būti vyriausiuoju vadu, – įsiterpė Dantonas, – bet jis tėra vertas tokio kalambūro: „Il faut Lźchelle pour monter sur Charette"*. Bet tuo tarpu Šaretas dar muša jį.

– Ir jis nenori, – toliau kalbėjo Robespjeras, – kad kas nors kitas sumuštų Lantenaką. Šios varžytynės yra Vandėjos karo nelaimė. Mūsų kareiviai yra didvyriai, bet kovoja vadovaujami menkų vadų. Paprastas husarų kapitonas Šambonas įžengia į

* Il faut Lźchelle pour monter sur Charette – *Reikalingas Lešelis (kopėčios), kad užliptum ant Šareto (vežimo). Žodžių žaismas, paremtas pavardžių sąskambiu. (Čia turima galvoj budelio vežimas.)*

Somiurą, trimitui grojant „Ēa ira"; jis galėtų eiti toliau ir užimti Šolė, bet neturi įsakymo ir sustoja. Reikia pakelti visą Vandėjos karo vadovybę. O dabar kas? Gvardijos daliniai skaldomi, jėgos išsklaidomos, o išsklaidyta armija – tai paraližiuota armija; iš akmeninės uolos ji virsta dulkėmis. Paramė stovykloje liko tik palapinės. Tarp Tregjė ir Dinano yra daugiau kaip šimtas postų, kurie ten visai nenaudingi, o sujungti į vieną diviziją galėtų saugoti visą pajūrį. Lešelis, Pareno remiamas, apnuogino šiaurinį krantą, prisidengdamas noru apsaugoti pietinį, ir taip atidengė anglams kelią į Prancūziją. Lantenako planas toks – pusė milijono sukilusių valstiečių ir anglų desantas į Prancūziją. Jaunas ekspedicinės kolonos vadas vejasi Lantenaką jo pėdomis, spaudžia jį ir muš be Lešelio leidimo, o Lešelis jo viršininkas, todėl Lešelis jį skundžia. Nuomonės dėl šio jauno žmogaus yra susiskaldžiusios. Lešelis nori jį sušaudyti, Prijeras iš Marnos nori pakelti jį generolu adjutantu.

– Šis jaunas žmogus, – tarė Simurdenas, – kaip man atrodo, tikrai turi daug gerų savybių.

– Bet jis turi vieną ydą!

Šį priekaištą padarė Maratas.

– Kokią? – paklausė Simurdenas.

– Gailestingumą, – atsakė Maratas.

Ir kalbėjo toliau:

– Matot, jis tvirtas mūšyje ir minkštas po jo. Jis per daug atlaidus, linkęs atleisti ir pasigailėti, užtaria vienuoles, gelbsti aristokratų žmonas ir dukteris, paleidžia kalinius, grąžina laisvę kunigams.

– Didelė klaida, – sumurmėjo Simurdenas.

– Nusikaltimas, – pataisė Maratas.

– Kai kada, – pasakė Dantonas.

[138]KONDORSĖ MARKAS ŽANAS ANTUANAS NIKOLIA (1743–1794) – markizas, prancūzų revoliucijos veikėjas, žymus matematikas filosofas švietėjas, publicistas, Įstatymų leidžiamojo susirinkimo ir Konvento narys, žirondistas.

[139]GRAKCHAI – Tiberijus (163–132 pr. Kr.) ir Gajus (153–121 pr. Kr.). Politiniai senovės Romos veikėjai. Bandė įvykdyti žemės reformą ir aprūpinti žeme smulkiuosius valstiečius.

– Dažnai, – pridūrė Robespjeras.

– Beveik visada, – atsiliepė Maratas.

– Kai tenka susidurti su tėvynės priešais, visada, – tarė Simurdenas.

Maratas atsisuko į Simurdeną.

– O ką tu darytum su respublikonų vadu, kuris rojalistų vadą paleistų į laisvę?

– Aš būčiau Lešelio nuomonės; įsakyčiau jį sušaudyti.

– Arba nugiljotinuoti, – tarė Maratas.

– Leisčiau pasirinkti, – atsakė Simurdenas.

Dantonas ėmė juoktis.

– Man vienodai patinka ir viena, ir antra.

– Būk ramus, – suniurnėjo Maratas, – tu sulauksi arba vieno, arba antro.

Ir, nukreipęs žvilgsnį nuo Dantono, atsisuko į Simurdeną.

– Vadinasi, pilieti Simurdenai, jeigu respublikonų vadas suklystų, tu lieptum nukirsti jam galvą?

– Per dvidešimt keturias valandas.

– Puiku, – kalbėjo toliau Maratas, – aš sutinku su Robespjeru, pasiųskime pilietį Simurdeną kaip komisarą – Visuomenės gelbėjimo komiteto įgaliotinį – prie pajūrio armijos ekspedicinio būrio vado. O kaip šio vado pavardė?

Robespjeras atsakė:

– Tai vienas iš „buvusiųjų", aristokratas.

Ir jis ėmė sklaidyti bylą.

– Paveskime kunigui saugoti bajorą, – pasakė Dantonas. – Vienu kunigu aš nepasitikiu, taip pat nepasitikiu ir vienu bajoru, bet kai jie kartu – aš ramus; vienas kitą prižiūrės, ir viskas eis kuo puikiausiai.

Pasipiktinimo raukšlė tarp Simurdeno antakių pagilėjo, bet, pagalvojęs, kad pastaba iš tikrųjų teisinga, visai neatsigręždamas į Dantoną, rūsčiu balsu prabilo:

– Už pirmą klaidingą žingsnį, kurį žengtų man pavestas respublikonų vadas – mirties bausmė.

Robespjeras, nepakeldamas akių nuo bylos, ištarė:

– Štai jo pavardė. Pilieti Simurdenai, vadas, kurio atžvilgiu jūs turite visus įgaliojimus, buvęs vikontas. Jo pavardė Govenas.

Simurdenas išbalo.

– Govenas! – sušuko jis.

Maratas pastebėjo, kaip Simurdenas išbalo.

– Vikontas Govenas! – pakartojo Simurdenas.

– Taip, – patvirtino Robespjeras.

– Tai kaip? – tarė Maratas, įsmeigęs akis į Simurdeną.

Valandėlę buvo tylu, paskui Maratas kalbėjo toliau:

– Pilieti Simurdenai, ar priimate įgalioto komisaro misiją prie vado Goveno tomis sąlygomis, kurias pats nurodėte? Sutarta?

– Sutarta, – atsakė Simurdenas.

Jis dar labiau išbalo.

Robespjeras paėmė čia pat gulinčią plunksną ir lėtai, taisyklinga rašysena parašė keturias eilutes popieriaus lape, kurio viršuje buvo išspausdinta: „Visuomenės gelbėjimo komitetas", pasirašė, padavė lapą ir plunksną Dantonui; Dantonas pasirašė, Maratas, nenuleisdamas akių nuo mirtinai išbalusio Simurdeno veido, pasirašė paskui Dantoną.

Robespjeras paėmė lapą atgal, įrašė datą ir įteikė jį Simurdenui, kuris perkaitė:

Antrieji respublikos metai

„Piliečiui Simurdenui, Visuomenės gelbėjimo komiteto įgaliotam komisarui prie pajūrio armijos ekspedicinės kolonos vado piliečio Goveno, suteikiamos neribotos teisės.

Robespjeras, Dantonas, Maratas."

O žemiau parašų:

„1793 m. birželio 28 d."

Revoliucinis, vadinamasis pilietinis kalendorius[140], tuo laiku dar nebuvo įvestas; Konventas, Romui pasiūlius, jį priėmė tik 1793 m. spalio 5 dieną.

[140]REVOLIUCINIS (PILIETINIS) KALENDORIUS – Konvento priimtas 1793 m. Metai jame skaičiuojami ne nuo mūsų eros pradžios, bet nuo respublikos paskelbimo Prancūzijoje dienos, t. y. nuo 1792 m. rugsėjo 22 d.

Kol Simurdenas skaitė, Maratas žiūrėjo į jį.

Pusbalsiu, tarsi kalbėdamas pats su savimi, jis tarė:

– Visa tai dar reikės patvirtinti Konvento dekretu arba atskiru Visuomenės gelbėjimo komiteto nutarimu. Teks dar kai ką pridėti.

– Pilieti Simurdenai, kur jūs gyvenate? – paklausė Robespjeras.

– Komercijos rūmų namuose.

– Štai kaip, – tarė Dantonas, – aš taip pat. Vadinasi, mes kaimynai.

Robespjeras kalbėjo toliau:

– Negalima gaišti nė minutės. Rytoj gausite patvirtintą savo įgaliojimą, pasirašytą visų Visuomenės gelbėjimo komiteto narių. O tai bus oficialus patvirtinimas jūsų įgaliojimo anksčiau išsiųstiems mūsų atstovams Filipui, Prijerui iš Marnos, Lekuantrui, Alkjė ir kitiems. Mes žinome, kas jūs. Jūsų įgaliojimai neriboti. Jūs galite Goveną padaryti generolu arba pasiųsti jį ant ešafoto. Raštą apie savo paskyrimą gausite rytoj trečią valandą. Kada iškeliausite?

– Ketvirtą valandą, – atsakė Simurdenas.

Ir jie išsiskyrė.

Grįžęs namo, Maratas perspėjo Simoną Evrar[141], kad rytoj jis vyks į Konventą.

Trečioji knyga

KONVENTAS

I

Konventas

Mes artinamės prie aukščiausiosios viršūnės.

Prieš mus Konventas.

Šita aukštuma sukausto mūsų žvilgsnį.

Niekas nebuvo aukščiau iškilęs žmonijos horizonte.

Yra Himalajai ir yra Konventas.

Konventas galbūt istorijos kulminacinis taškas.

Kol Konventas buvo gyvas, nes žmonių susibūrimai visuomet būna gyvi, niekas neįstengė įvertinti jo reikšmės. Amžininkai nepastebėjo kaip tik jo didingumo; jie negalėjo žavėtis juo: baimė užtemdė jų akis. Visa, kas didinga, sukelia šventą baimę. Gėrėtis vidutiniškumu ir kalneliais – lengva, bet tai, kas aukšta, – ar tai būtų genijus ar kalnas, žmonių susibūrimas ar didelis meno kūrinys, – visada įkvepia baimę, ypač jeigu tai arti. Kiekviena viršūnė atrodo nenatūraliai aukšta. Kopdamas pavargsti. Pailsti nuo skardžių, slysti nuo šlaitų, susižeidi į aštrias uolas, o juk jos ir sudaro grožį; putojantis krioklys įspėja, kad netoliese žioji bedugnė, aštrias viršūnes slepia debesys; kopimas į viršų gąsdina tiek pat, kiek ir kritimas žemyn. Dėl to ir pasigėrėjimą nustelbia baimė. Pajunti keistą jausmą – pasibaisėjimą didybe. Matai bedugnę, bet nebematai didingumo, matai baisenybę – nebematai stebuklo. Taip pra-

[141] EVRAR SIMONA – Paryžiaus darbininkė, Marato draugė, padėjusi jam leisti ir platinti laikraštį „Liaudies draugas".

džioj buvo vertinamas ir Konventas. Jį, sutvertą erelių žvilgsniams, bandė apžiūrinėti trumparegiai.

Šiandien mes matome jį perspektyvoje, ir giliam danguje, aiškioj ir tragiškoj tolumoj iškyla milžiniški prancūzų revoliucijos kontūrai.

II

Liepos 14-oji išlaisvino.

Rugpjūčio 10-oji sugriovė.

Rugsėjo 21-oji padėjo pamatus.

Rugsėjo 21-oji – tai dienos susilyginimas su naktimi, pusiausvyra. Libra* – svarstyklės. Kaip pastebėjo Romas, respublika buvo paskelbta po šiuo Lygybės ir Teisingumo ženklu. Jos įkūrimą apreiškė pats žvaigždynas.

Konventas – pirmasis liaudies įsikūnijimas. Su Konvento atsiradimu buvo atverstas didelis naujas puslapis, su Konventu prasidėjo ateities istorija.

Kiekvienai idėjai reikia regimo apdangalo, kiekvienam principui – gyvenamos vietos; bažnyčia tai yra dievas tarp keturių sienų, kiekvienai dogmai reikalinga šventykla. Kai buvo sudarytas Konventas, teko išspręsti pirmąją problemą, kur jį patalpinti.

Iš pradžių jis užėmė Maniežą, vėliau Tiuilri rūmus. Ten buvo pastatyti rėmai, juose įtaisė Davido pilkai išpieštą dekoraciją, simetriškai sustatė suolus, įruošė keturkampę tribūną, pastatė keletą lygiagrečių piliorių ant cokolių, panašių į kelmus, pravedė tiesias ilgas sijas, įtaisė keturkampius narvelius, pavadintus tribūnomis publikai, pakabino medžiaginius apdangalus romėnų pavyzdžiu, graikiškas draperijas, o tarp šių tiesių linijų įkurdino Konventą: šioj geometrinėj figūroj įspraudė audrą. Frygiškoji kepuraitė tribūnoj buvo išpiešta pilkai. Pradžioje rojalistai juokėsi iš šios pilkos raudonosios kepurės, iš šių teatrinių dekoracijų, iš visų šių popierinių pastatų ir šios šventyklos iš papjė-

*Libra (lot.) – *Zodiako ženklas.*

mašė, iš šio purvino ir prispjaudyto panteono. Kaip greit, atrodė, visa tai turės išnykti! Kolonos buvo padarytos iš lentų, skliautai iš balanų, bareljefai iš glaisto, karnizai egliniai, statulos gipsinės, marmuras išpieštas, sienos iš drobės, ir tačiau šiam laikinam būste Prancūzija sukūrė tai, kas amžina.

Maniežo salės sienos, kai ten posėdžiavo Konventas, buvo nuklijuotos plakatais, kurių, karaliui grįžtant iš Vareno, buvo pilnas Paryžius. Viename jų buvo parašyta: „Karalius grįžta. Apkulti lazdomis tą, kuris jam plos, pakarti tą, kuris jį įžeis." O kitame: „Ramiai! Nenusiimkite kepurių. Greit jis turės stoti prieš teisėjus!" Dar kitame: „Karalius pasirinko liaudį savo taikiniu. Ilgai jis šaudė. Dabar šauti ateina liaudies eilė!" Ir dar kitame: „Įstatymas! Įstatymas!" Tarp šių sienų Konventas teisė Liudviką XVI.

1793 m. gegužės 10 dieną Konventas persikėlė posėdžiauti į Tiuilri rūmus, tada pavadintus Tautos rūmais; posėdžių salė užėmė plotą tarp Laikrodžių paviljono, pavadinto Vienybės paviljonu, ir tarp Marsano paviljono, pavadinto Laisvės paviljonu. Floros paviljonas buvo pavadintas Lygybės paviljonu. Į posėdžių salę tekdavo eiti didžiaisiais Žan Biulano laiptais. Visą antrąjį aukštą užėmė Konventas, o žemutiniame aukšte, kuris atrodė panašus į ilgą sargybos salę, buvo pristatyta šautuvų ir karo žygio lovų, skirtų visų rūšių kareiviams, saugantiems Konventą. Susirinkimas turėjo garbės sargybą, kurią vadino „Konvento grenadieriais".

Trispalvis kaspinas skyrė pilį, kurioje posėdžiavo Konventas, nuo sodo, po kurį laisvai vaikščiojo žmonės.

III

Baigsime aprašinėti posėdžių salę. Kiekviena šios baisios vietos smulkmena kelia susidomėjimą.

Įeinant čia, pirmiausia krito į akis tarp dviejų didžiulių langų stovinti aukšta Laisvės statula.

Keturiasdešimt du metrai ilgio, dešimt metrų pločio, vienuolika metrų aukščio – štai buvusio karaliaus teatro, kuris tapo Revoliucijos teatru, dydis. Skoninga ir puošni salė, kurią Vigarani

pastatė karaliaus dvariškiams, išnyko po šlykščia pakyla, kuriai 93–iaisiais teko pakelti nepaprastą svorį – liaudies mases. Ši pakyla, ant kurios buvo įrengtos tribūnos publikai, turėjo vienintelį atramos tašką – stulpą, smulkmeną, kurią verta įsidėmėti. Šis stulpas buvo padarytas iš vieno dešimties metrų ilgio rąsto. Nedaugeliui kariatidžių teko toks sunkus darbas, kaip šiam stulpui; daugelį metų jis atlaikė pašėlusį revoliucijos veržimąsi. Jis atlaikė viską – džiugius sveikinimus, entuziazmą, keiksmus, kojų trypimą, švilpimą, įniršio ir maišto audras. Ir nepalinko. Po Konvento jis dar pergyveno Vyresniųjų tarybą[142]. Briumerio 18-ąją[143] jį nuėmė.

Persjė tada pakeitė medžio stulpą marmuro kolonomis, kurios išsilaikė daug trumpiau.

Idealas, kurio siekia architektas, kartais labai savotiškas; architektas, vadovavęs Rivoli gatvės statybai, pavyzdžiu laikė patrankos šovinio trajektoriją, architektas, statęs Karlsrue – vėduoklę; architektas, statęs salę, kurioje nuo 1793 metų gegužės 10 dienos posėdžiavo Konventas, sau pavyzdžiu, atrodo, buvo pasirinkęs milžinišką komodos stalčių, kažką pailgo, aukšto ir niūraus. Prie vienos didžiosios šio stačiakampio sienos buvo prisišliejęs platus amfiteatras tautos atstovų suolams – nei stalų, nei piupitrų; Garan Kulonas, turėjęs įprotį daug rašyti, rašydavo pasidėjęs ant kelių; priešais suolus buvo tribūna, priešais tribūną Lepeletjė Sen Faržo[144] biustas; už tribūnos – pirmininko krėslas.

Biusto galva truputėlį išsikišdavo pro tribūnos kraštą; dėl tos priežasties vėliau biustą nuėmė.

Amfiteatre buvo puslankiu sustatyta devyniolika eilių suolų, kyšančių pakopomis, vidinius amfiteatro kampus užpildė dar keli trumpesni suolai.

Žemai, tribūnos papėdėje, primenančioje pasagą, stovėjo durininkai.

Vienoje tribūnos pusėje juodo medžio rėmuose ant sienos kabojo devynių pėdų aukščio lenta skelbimams, ant jos dviejose skiltyse, perskirtose savotišku skeptru, buvo „Žmogaus teisių deklaracija"[145]; antroje pusėje – tuščia vieta, bet ją vėliau užėmė

panašūs rėmai, kuriuose buvo įdėta II metų konstitucija[146]; dvi jos skiltys buvo perskirtos kalaviju. Viršum tribūnos, taigi ir viršum oratoriaus galvos, plaikstėsi trys milžiniškos, beveik horizontaliai išsitiesusios trispalvės vėliavos, kurios buvo iškištos iš gilios, padalytos į du skyrius, ložės, visada prisigrūdusios žmonių; vėliavų kotai rėmėsi į altorių, ant kurio buvo parašyta: „ĮSTATYMAS". Užpakaly šio altoriaus, tartum saugodamas laisvą žodį sargybinis, stovėjo stulpo aukščio romėniškų rykščių ryšulys. Didžiulės statulos stovėjo tiesiai prie sienų, atsigręžusios į atstovus. Pirmininko dešinėje buvo Likurgas[147], kairėje – Solonas[148], o virš Kalno suolų – Platonas[149].

Statulų pjedestalai buvo paprasti akmens kubai, uždėti ant ilgos išsikišusios atbrailos, kuri ėjo aplinkui visą salę ir skyrė žmones nuo susirinkimo atstovų. Žiūrovai atsiremdavo į šią atbrailą.

Juodi medžio rėmai su „Žmogaus teisių deklaracija" siekė šią atbrailą, perkirto sienos piešinius ir ardė linijų simetriją, dėl to ėmė murmėti Šabo. „Bjauru", – sakė jis, kreipdamasis į Vadjė[150].

[142] VYRESNIŲJŲ TARYBA – Įstatymų leidžiamojo susirinkimo aukštutiniai rūmai direktorijos laikotarpiu (1795–1799); pavadinimas kilęs iš to, kad Vyresniųjų tarybos nariu galėjo būti tiktai žmonės, vyresni kaip 40 metų amžiaus.

[143] BRIUMERIO 18-OJI – 1799 metų lapkričio 9 (briumerio 18 dienos) valstybinis perversmas. Tada buvo nuversta direktorijos vyriausybė ir įvesta karinė buržuazinė Napoleono diktatūra.

[144] LEPELETJĖ DE SEN FARŽO LUI MIŠELIS (1760–1793) – prancūzų revoliucijos veikėjas, Steigiamojo susirinkimo ir Konvento narys, jakobinas.

[145] ŽMOGAUS TEISIŲ DEKLARACIJA – vienas svarbiausių Prancūzijos revoliucijos dokumentų, priimtas Steigiamojo susirinkimo 1789 m. rugpjūčio 27 d. Deklaracija skelbia, kad kiekvienas žmogus turi teisę į laisvę, nuosavybę, saugumą ir priešinimąsi priespaudai.

[146] II, ARBA 1793-ŲJŲ METŲ KONSTITUCIJA – Konventas priėmė po to, kai išvijo žirondistus. Ši konstitucija įvedė visuotinę rinkimų teisę, panaikino bet kokį turtinį cenzą. Konventas pasiskelbė aukščiausia revoliucine valdžia.

[147] LIKURGAS – legendinis karalius ir įstatymų leidėjas, kuriam senovės rašytojai priskiria reformas, nustačiusias senosios Spartos santvarką.

[148] SOLONAS (MAŽDAUG 638–558 M. PR. KR.) – senovės graikų politinis veikėjas, reformatorius. 595 m. pr. Kr. įvykdė svarbias reformas, pakeitusias visuomeninę politinę Atėnų santvarką.

[149] PLATONAS (APIE 427–347 M. PR. KR.) – senovės graikų filosofas idealistas.

[150] VADJĖ MARKAS GIJOMAS ALEKSIS (1736–1828) – Įstatymų leidžiamojo susirinkimo, Konvento ir Visuomenės gelbėjimo komiteto narys, dalyvavęs termidoro 9-osios perversme.

Vienų statulų galvas puošė ąžuolo lapų, kitų – laurų vainikai.

Žali apmušalai, ant kurių tamsesne žalsva spalva buvo išpiešti tokie pat vainikai, susiraukšlėjęs storomis tiesiomis raukšlėmis, karojo nuo atbrailos ir dengė visą žemutinę tos salės dalį, kur posėdžiavo susirinkimas. Aukščiau šių apmušalų šaltai baltavo tuščia siena. Šioje sienoje buvo iškaltos be jokių pagražinimų dviejų aukštų tribūnos, žemai – keturkampės, aukštai – apvalios; pagal Vitruvijaus taisyklę, nes jis tada dar nebuvo nuvainikuotas, archivoltai buvo uždėti ant architravų. Išilgai salės abiejose pusėse buvo įrengta po dešimt tribūnų, o kiekvienos eilės pabaigoje dar po dvi didžiules ložes; iš viso dvidešimt keturios tribūnos. Ten visada spaudėsi minios.

Žemutinių tribūnų žiūrovai, nesutilpdami jiems skirtose vietose, veržėsi į visus atbrailos išsikišimus, pasinaudodami kiekvienu architektūriniu salės reljefu. Išilgai viršutinės tribūnos vietoj turėklo buvo pritvirtinta ilga geležinė kartis, apsauganti žiūrovus nuo kritimo, jeigu belipantieji laiptais imdavo per daug grūstis. Nepaisant to, kažkoks žiūrovas buvo nustumtas ir, krisdamas žemyn, pataikė tiesiai ant Masjė, Bovė vyskupo; išlikęs gyvas, jis sušuko: „Žiūrėk, ir vyskupas būna kai kam naudingas!"

Konvento salė galėjo sutalpinti du tūkstančius asmenų, tačiau sukilimo dienomis joje sutilpdavo ir trys tūkstančiai.

Konventas posėdžiavo du kartus per dieną: rytą ir vakare.

Pirmininko krėslo nugara buvo apvali, su paauksuotomis vinelėmis. Jo stalas laikėsi ant keturių sparnuotų vienakojų pabaisų; jos atrodė tartum iššokusios iš Apokalipsės puslapių, kad galėtų dalyvauti revoliucijoj. Atrodė, tarsi kas iškinkė juos iš Ezekieliaus ratų, kad pakinkytų į Sansono[151] vežimą.

Ant pirmininko stalo stovėjo varpelis, tikriau varpas, didelė varinė rašalinė ir pergamentan įrištas foliantas – protokolų knyga.

Ant šio stalo yra lašėjęs kraujas iš nukirstų ir ant durtuvų atneštų galvų.

Į tribūną tekdavo pasikelti devyniomis pakopomis. Šios pakopos buvo aukštos, staigios, jomis lipti buvo nelengva; kartą

Žansonė, kopdamas į ją, suklupo. „Tai tikri ešafoto laiptai!" – ištarė jis. „Ką gi, pratinkis!" – sušuko Karjė[152].

Tose vietose, kur siena salės kampuose atrodė pernelyg tuščia, architektas nupiešė liktorinius[153] ryšulius su iš jų kyšančiu kirviu.

Dešinėje ir kairėje tribūnos pusėje cokoliai laikė iškėlę du kandeliabrus dvylikos pėdų aukščio, su keturiomis poromis lempų viršūnėje. Kiekvienoje publikai skirtoje ložėje buvo po tokį pat kandeliabrą. Ant cokolių buvo išdrožinėti žiedai, kuriuos žmonės vadino giljotinos karoliais.

Konvento nariams skirti suolai siekė tribūnų atbrailas, atstovai ir liaudis galėdavo šnekėtis.

Iš visų tribūnų buvo išėjimai į koridorių labirintą, kuriame kartais kildavo baisus triukšmas.

Konventas užtvenkė ne tik karališkuosius rūmus, bet ir kaimyninius Longvilio ir Kuanji rūmus. Jei tikėsime lordo Bredfordo laišku, tai į Kuanji rūmus po rugpjūčio 10-osios buvo sugabenti karaliaus baldai. Reikėjo dviejų mėnesių, kol iš jų išvalė Tiuilri rūmus.

Aplinkui salę buvo patalpinti komitetai: Lygybės paviljone – įstatymdavystės, žemės ūkio ir prekybos komitetai, Laisvės paviljone – jūrų, kolonijų, finansų, asignatų ir visuomenės gelbėjimo komitetai, Vienybės paviljone – karo komitetas.

Visuomeninio saugumo komitetas tamsiu koridoriumi siejosi su Visuomenės gelbėjimo komitetų; šiame koridoriuje dieną ir naktį degė žibintas, juo amžinai zujo visų partijų šnipai. Čia visi kalbėjo pašnibždomis.

Konvento barjeras buvo dažnai perstatinėjamas. Dažniausiai jis būdavo pirmininko dešinėje.

[151]SANSONAI – prancūzų šeima, kurios septynios kartos (nuo 1688 iki 1847 m.) aprūpindavo Paryžių budeliais. Šarlis Anri Sansonas giljotinavo karalių Liudviką XVI, o jo sūnus Anri – karalienę Mariją Antuanetę, Orleano kunigaikštį ir kitus.

[152]KARJĖ ŽANAS BATISTAS (1756–1794) – prancūzų revoliucijos veikėjas, Konvento narys.

[153]LIKTORIAI (lot. lictor) – senovės Romos respublikos aukštųjų pareigūnų garbės sargyba; liktoriai laikydavo rankose rykščių ryšulėlį, į kurį karo žygio metu įdėdavo ilgakotį kirvį (sekirą).

Salės galuose vertikalios pertvaros uždarė dešinįjį ir kairįjį koncertiškus amfiteatro pusrutulius; tarp pertvarų ir sienų buvo du siauri ir gilūs koridoriai, į kuriuos galima buvo patekti pro dvi tamsias keturkampes duris. Pro ten įeidavo ir išeidavo publika.

Atstovai įeidavo į salę tiesiai pro duris iš Feljanų[154] terasos.

Ši salė, į kurią dienos metu pro dulsvus langus patekdavo mažai šviesos, o vakare ją silpnai apšviesdavo blankūs sietynai, priminė kažkokią nakties karalystę. Ta prieblanda tik ryškino vakaro sutemą; posėdžiai lempų šviesoj atrodė niūrūs. Dalyviai vienas kito nematė; viename salės gale ir antrame, dešinėje ir kairėje, vienur kitur išryškėdavo virtinė galvų, patamsyje nuskambėdavo įžeidžiantys šūksniai. Net susidūrę žmonės vienas kito nepažindavo. Kartą Lenjelo, skubėdamas į tribūną, koridoriuj susidūrė su kažkuo. „Atsiprašau, Robespjerai", – tarė jis. „Kuo tu mane laikai?" – atsiliepė šiurkštus balsas. „Atleiskite, Maratai", – pasakė Lenjelo[155].

Žemai, pirmininko dešinėje ir kairėje, buvo dvi rezervuotos tribūnos; nors ir labai keista, bet Konvente buvo privilegijuotų žiūrovų. Vien tik šios tribūnos buvo papuoštos draperijomis, kurias vidury architravo laikė aukso kutai. Liaudžiai skirtos tribūnos buvo be jokių papuošalų.

Viskas čia dvelkė laukiniškumu, žiaurumu, taisyklingumu. Santūrumas pašėlime – tokia maždaug buvo revoliucija. Konvento salė teikė puikiausią pavyzdį to, ką vėliau ėmė vadinti mesidoro architektūra.

Viskas buvo ir masyvu, ir trapu. To laiko statybininkai grožiu laikė simetriją. Paskutinis renesanso žodis buvo tartas Liudviko XV laikais, vėliau prasidėjo reakcija. Perdėtas stiliaus gryninimas privedė ligi banalumo, sukeliančio nuobodulį. Architektūra taip pat turi savo perdėtą gėdingumą. Po akis raibinančių formos ir spalvos įsisiautėjimų aštuonioliktajame amžiuje menas nusistatė dietą ir leido sau vartoti tik tiesią liniją. Tokia pažanga veda į išsigimimą. Menas virsta skeletu, toks yra viso to padarinys. Protingumas ir santūrumas mene turi savo blogąją savybę: stilius pasidaro toks kuklus, jog tampa per daug sausas.

Paliekant nuošaliai bet kokį politinį įkarštį, tepaisant vien architektūros, ši salė kėlė šiurpą. Tartum pro miglą atgijo buvusio teatro vaizdas, girliandomis papuoštų ložių, žydrų ir purpurinių lubų, liustrų su šlifuotais karuliais, žvilgančių deimantais sietynų, mirguliuojančių įvairiomis spalvomis lyg balandžio kaklas apmušalų, daugybės amūrų ir nimfų ant užuolaidų ir apdangalų, atgijo vaizdas visos šios tapybos, išdrožinėtos ir paauksuotos karališkosios idilijos, kažkada pripildžiusios šią dabar taip rūsčią vietą, kur tematyti šie tvirti ir aštrūs kaip plienas stačiakampiai; atrodė, lyg Davidas būtų nugiljotinavęs Bušė.

IV

Kas sekė Konvento posėdžius, negalvojo apie salę. Kas žiūrėjo dramos, negalvojo apie teatrą. Sunku įsivaizduoti ką nors darkesnio ir kartu kilnesnio. Būrys herojų ir banda bailių. Plėšrieji žvėrys viršukalnėje, o pelkėje ropliai. Čia knibždėjo, stumdėsi, kurstė vienas kitą, grūmojo vienas kitam, kovojo ir gyveno visi šie kovotojai, šiandien virtę vaiduokliais.

Milžiniškas sąrašas.

Dešinėje – Žironda, mąstytojų legionas; kairėje – Kalnas, atletų grupė. Vienoje pusėje Briso, gavęs Bastilijos raktus; Barbaru, kurio klausė marseliečiai; Kerveleganas[156], kuris turėjo savo žinioj Bresto batalioną, stovėjusį Sen Marso priemiesty; Žansonė, kuris pasiekė, kad būtų pripažinta liaudies atstovų pirmenybė prieš generolus; siaubingasis Giuadė[157], kuriam vieną naktį Tiuilri rūmuose karalienė parodė miegantį sosto įpėdinį; Giuadė pabučiavo vaiką į kaktą ir liepė nukirsti tėvui galvą; Salis[158], kuris

[154]FELJANAI – buržuazinio konstitucinio-monarchinio politinio klubo nariai. Klubas įkurtas 1791 m. buvusio Feljanų vienuolyno patalpose Paryžiuje.

[155]LENJELO ŽOZEFAS FRANSUA (1752-1829 M.) – Konvento narys, jakobinas.

[156]KERVELEGANAS OGIUSTENAS BERNARAS FRANSUA (1748-1825) – Steigiamojo susirinkimo ir Konvento narys, žirondistas.

[157]GIUADĖ MARGERITAS ELI (1755-1794) – Įstatymų leidžiamojo susirinkimo ir Konvento narys.

[158]SALIS ŽANAS BATISTAS (1759-1794) – Steigiamojo susirinkimo ir Konvento narys, žirondistas.

įskundė Kalną už jo tariamus santykius su Austrija; Sileri, iš dešiniųjų suolų šlubis, toks pat kaip iš kairiųjų suolų luošys Kutonas; Loz Diuperė[159], kuris pakvietė pietauti žurnalistą, pavadinusį jį niekšu, sakydamas: „Aš žinau, kad žodis „niekšas" reiškia tik kitaip negu mes mąstantį žmogų"; Rabo Sent Etjenas, kuris savo 1790 metų almanachą pradėjo šiais žodžiais: „Revoliucija baigta!"; Kinetas[160], vienas iš tų, kurie nuvertė Liudviką XVI; Jansenistas[161] Kamiusas[162], kuris suredagavo dvasininkijai civilinės konstitucijos projektą, tikėjo diakono Pariso stebuklais ir kiekvieną naktį gulėjo kryžium prieš septynių pėdų aukštumo nukryžiuotąjį, prikaltą prie jo kambario sienos; Fošė, kunigas, kuris drauge su Kamiliu Demulenu[163] paruošė liepos 14-osios įvykius; Inaras, kuris padarė nusikaltimą, ištardamas šiuos žodžius: „Paryžius bus sugriautas!", kai tuo pačiu laiku Braunšveigas sakė: „Paryžius bus sudegintas!"; Žakobas Diuponas, kuris pirmutinis sušuko: „Aš esu ateistas!", Robespjeras jam atsakė: „Ateizmas – aristokratijos požymis"; Lanžiuinė[164], rūstus, įžvalgus, narsus bretonas; Diukos[165], Buajė Fonfredo[166] Eurijalas; Rebeki[167], Piladas prie Barbaru; Rebeki pasitraukė iš atstovų tik todėl, kad Robespjeras dar nebuvo giljotinuotas; Rišo[168], kuris ginčijo sekcijų nepakeičiamumą; Lasursas, žalingojo aforizmo „Vargas dėkingosioms tautoms!" autorius, kuris ešafoto papėdėje atsisakė savo žodžių, išdidžiai mesdamas montanjarams: „Mes mirštame todėl, kad liaudis miega, jūs mirsite todėl, kad ji pabus!"; Biroto[169], iškovojęs, kad būtų atšaukta atstovo neliečiamybė, tuo pats, visai nenumanydamas, nusikalė kirvį, ir pats sau paruošė ešafotą; Šarlis Viletas, raminęs sąžinę protestu: „Peiliais grasindami, manęs neprivers balsuoti"; Luvė, „Foblaso" autorius, baigęs savo karjerą knygininku Palė Rojalyje kartu su Lodoiska už prekystalio; Mersjė, „Paryžiaus paveikslo" autorius, kuris pasakė: „Visi karaliai pajuto ant savo sprando sausio 21-ąją!"; Marekas, kurio didžiausias rūpestis buvo apsaugoti „buvusias sienas"; žurnalistas Kara[170], kuris ešafoto papėdėje pasakė budeliui: „Gaila mirti. Norėčiau pamatyti, kas bus toliau"; Vižė[171], kuris pats save vadino Majenos ir Luaros

antrojo bataliono grenadierium ir kuris, atsakydamas į viešųjų publikos tribūnų grasinimus, sušuko: „Reikalauju, kad išgirdę pirmuosius murmėjimus tribūnomis, mes visi iš čia išeitume ir su nuogais kardais žygiuotume į Versalį"; Biuzo, kuriam buvo skirta mirti badu; Valazė, kuris turėjo žūti nuo savo paties durklo; Kondorsė, kuriam likimas lėmė mirti Bur la Rene, vėliau tapusiam Bur Egalitė, ir kurį išdavė Horacijaus[172] tomelis, buvęs jo kišenėje; Petionas, kurį 1792 m. minia dievino, o 1794 m. sudraskė vilkai; dar dvidešimt kitų, tarp kurių Pontekulo[173], Marbozas[174], Lidonas, Sen Martenas[175], Diuso, Juvenalio vertėjas, dalyvavęs Hanoverio žygyje; Bualo[176], Bertranas[177], Lester Bovė[178], Lesažas[179], Gomeras[180],

[159]LOZ DIUPERĖ – prancūzų revoliucijos veikėjas, Konvento narys, žirondistas.

[160]KINETAS NIKOLIA MARI (1762–1821) – Įstatymų leidžiamojo susirinkimo ir Konvento narys, artimas jakobinams.

[161]JANSENISTAI – religinė sekta, įkurta olandų teologo Jansenijaus.

[162]KAMIUSAS ARMANAS GASTONAS (1740–1804) – Steigiamojo susirinkimo, Konvento ir Penkių šimtų tarybos narys.

[163]DEMULENAS KAMILIS (1760–1794) – Konvento narys, dantonistas, Bastilijos šturmo dalyvis.

[164]LANŽIUINĖ ŽANAS DENI (1755–1827) – Steigiamojo susirinkimo ir Konvento narys, žirondistas.

[165]DIUKOS ŽANAS FRANSUA (1765–1793) – Įstatymų leidžiamojo susirinkimo ir Konvento narys, žirondistas.

[166]BUAJĖ FONFREDAS ŽANAS BATISTAS (1766–1793) – prancūzų revoliucinis veikėjas, Konvento narys, žirondistas.

[167]REBEKI FRANSUA TROFIMAS (1744–1794) – Konvento narys, žirondistas.

[168]RIŠO HIACINTAS (1757–1822) – Konvento narys, daugelio departamentų komisaras.

[169]BIROTO ŽANAS BONAVENTURAS BLEZAS ILARIONAS (1758–1793) – Konvento narys, žirondistas.

[170]KARA ŽANAS LUJI (1743–1793) – Konvento narys, žirondistų šalininkas.

[171]VIŽĖ LUJI ŽANAS BATISTAS ETJENAS (1768–1820) – prancūzų poetas ir dramaturgas, daugelio buitinių komedijų autorius.

[172]HORACIJUS (65–8 M. PR. KR.) – garsus senovės Romos poetas, daugelio odžių ir satyrų autorius.

[173]PONTEKULO LUJI GUSTAVAS (1764–1853) – grafas, Konvento narys, žirondistas.

[174]MARBOZAS FRANSUA (1739–1825) – vyskupas, Konvento narys.

[175]SEN MARTENAS FRANSUA ŽEROMAS (1744–1814) – Steigiamojo susirinkimo ir Konvento narys, Penkių šimtų tarybos ir Napoleono imperijos Įstatymų leidimo korpuso deputatas.

[176]BUALO ŽAKAS (1751–1793) – Konvento narys, žirondistas.

[177]BERTRANAS ANTUANAS (1749–1816) – Konvento, Vyresniųjų tarybos ir Penkių šimtų tarybos narys.

[178]LESTER BOVĖ BENUA (1750–1793) – Konvento narys, pasirašęs protestą prieš žirondistų pašalinimą.

[179]LESAŽAS DENI TUSENAS (1758–1796) – Konvento narys.

Gardjenas[181], Menvjejis[182], Diuplantjė[183], Lakazas[184], Antibulis, o visų jų priešaky tūlas Barnavas[185], kurį vadino Vernjo.

Antroje pusėje: Antuanas Lui Leonas Florelis de Sen Žiustas, išblyškęs dvidešimt trejų metų jaunuolis, tiesaus profilio, žemakaktis, paslaptingo su gilaus liūdesio išraiška žvilgsnio; Merlenas iš Tionvilio, kurį vokiečiai praminė ugniniu velniu; Merlenas iš Duė, atsakingas už įstatymą prieš įtariamuosius; Subrani[186], kurį Paryžiaus liaudis prerialio pirmąją išrinko savo karvedžiu; buvęs klebonas Lebonas[187], kurio ranka, kadaise šlaksčiusi šventą vandenį, dabar laikė kardą; Bilo Varenas[188], sugalvojęs ateities teismą, kuriame teisėjus pakeis tarpininkai; Fabras d'Eglantinas[189], kurį tiktai vieną kartą, panašiai kaip Ružė de Lilį[150], sukūrusį marselietę, apėmė įkvėpimas, ir tada jis sukūrė puikų dalyką – revoliucinį kalendorių, bet, deja, antrąkart mūza neaplankė nei vieno, nei antro; Maniuelis[151], Komunos prokuroras, kuris pasakė: „Jei miršta karalius, tai visai nereiškia, kad vienu žmogumi sumažėjo"; Gužonas[152], kuris paėmė Tripštatą, Noištatą ir Špejerą ir kuris privertė trauktis prūsų armiją; Lakrua, advokatas, tapęs generolu, šešios dienos prieš rugpjūčio 10–ąją apdovanotas švento Liudviko ordinu; Freronas Tersitas, Frenono Zoilio sūnus; Riulis[153], nepermaldaujamas geležinių spintų pabaisa, nepalenkiamas respublikonas, nusižudęs tą dieną, kai žuvo respublika; Fušė[154] su demono siela ir lavono veidu; Kamblua[155], tėvo Diušeno draugas, pasakęs Gijotenui[156]: „Tu priklausai fejanų klubui, o tavo duktė – jakobinų"; Žago[157], atsakęs tiems, kurie skundėsi, kad kaliniai laikomi nuogi: „Kalėjimas – jų akmeninis drabužis"; Žavogas[158], baisusis žmogus, kuris atkasė Sen Deni kapus; Oselenas[159], kuris pas save slėpė ištremti pasmerktąją ponią Šari; Bantabolis[200], kuris pirmininkaudamas duodavo tribūnoms ženklą, kada ploti ir kada švilpti; žurnalistas Roberas[201], panelės Keraljo[202] vyras; ji rašė: „Pas mane nesilanko nei Robespjeras, nei Maratas; Robespjeras ateis kada norės, Maratas – niekada!"; Garanas Kulonas, kuris tada, kai Ispanijos karalius įsikišo į Liudviko XVI bylą, pareiškė, kad susirinkimas neskaitytų karaliaus laiško, ginančio kitą karalių; vyskupas Greguaras,

iš pradžių vertas būti pirmykštės bažnyčios nariu, bet vėliau, imperijos laikais, respublikoną Greguarą pakeitęs grafu Greguaru; Amaras[203], kuris pasakė: „Visa žemė smerkia Liudviką XVI. Į ką beapeliuosi? Nebent į planetas!"; Rujė[204], kuris pasisakė prieš šaudymą iš patrankų sausio 21-ąją ant Naujojo tilto sakydamas:

[180]GOMERAS ŽANAS EMĖ (1745–1805) – dvasininkas, Konvento narys.

[181]GARDJENAS ŽANAS FRANSUA MARTENAS (1755–1793) – Konvento narys, priklausęs Lygumos frakcijai.

[182]MENVJEJIS PJERAS (1764–1793) – Konvento narys, artimas žirondistams.

[183]DIUPLANTJĖ ŽAKAS POLIS (1764–1814) – Konvento narys, artimas žirondistams.

[184]LAKAZAS ŽAKAS (1752–1793) – Konvento narys, pasirašęs protestą prieš žirondistų pašalinimą.

[185]BARNAVAS, VADINAMAS VERNJO PJERU VIKTORJENU (MIRĘS 1793 M.) – Įstatymų leidžiamojo susirinkimo ir Konvento narys, žirondistas.

[186]SUBRANI PJERAS AMABLIS (1752–1795) – Įstatymų leidžiamojo susirinkimo ir Konvento narys, kairysis jakobinas.

[187]LEBONAS JUISMANAS FRANSUA ŽOZEFAS (1765–1795) – Konvento narys, jakobinas.

[188]BILO VARENAS ŽAKAS NIKOLIA (1756–1819) – Konvento narys, jakobinas.

[189]FABRAS D'EGLANTINAS FILIPAS FRANSUA NAZARAS (1750–1794) – prancūzų poetas, dramaturgas, politinis veikėjas, Konvento narys, jakobinas, naujojo respublikoniškojo kalendoriaus, įvesto 1793 m. autorius, dantonistas.

[190]RUŽĖ DE LILIS KLODAS ŽOZEFAS (1760–1836) – prancūzų karininkas ir poetas, *Marselietės* ir kitų revoliucinių dainų autorius.

[191]MANIUELIS LUJI PJERAS (1751–1793) – Paryžiaus komunos prokuroras, Konvento narys.

[192]GUŽONAS ŽAKAS MARI KLODAS ALEKSANDRAS (1766–1795) – Konvento narys, jakobinas.

[193]RIULIS FILIPAS ŽAKAS (1737–1795) – Įstatymų leidžiamojo susirinkimo ir Konvento narys, jakobinas.

[194]FUŠĖ ŽOZEFAS (1759–1820) – prancūzų politinis veikėjas, Konvento narys.

[195]KAMBULA – prancūzų revoliucijos veikėjas, Konvento narys, kairysis jakobinas.

[196]GIJOTENAS ŽOZEFAS INJASAS (1738–1814) – gydytojas, Steigiamojo susirinkimo narys, jakobinas, giljotinos išradėjas.

[197]ŽAGO GREGUARAS MARI (1750–1838) – Įstatymų leidžiamojo susirinkimo ir Konvento narys, jakobinas.

[198]ŽAVOGAS KLODAS (1759–1796) – Konvento narys, kairysis jakobinas.

[199]OSELENAS ŠARLIS NIKOLIA (1754–1794) – Konvento narys, jakobinas.

[200]BANTABOLIS PJERAS LUJI (1756–1798) – Konvento, o vėliau Penkių šimtų tarybos narys.

[201]ROBERAS PJERAS FRANSUA ŽOZEFAS (1765–1826) – Konvento ir Kordeljerų klubo narys, demokratinis publicistas.

[202]KERALJO LUIZA FELISITĖ (1758–1821) – liberalinės krypties prancūzų rašytoja, Robero žmona.

[203]AMARAS ŽANAS PJERAS ANDRĖ (1755–1816) – Konvento narys ir jo komisaras daugelyje departamentų, jakobinas. Visuomenės gelbėjimo komiteto narys.

[204]RUJĖ ŽANAS PASKALIS (1761–1819) – Įstatymų leidžiamojo susirinkimo ir Konvento narys, departamentų komisaras, Penkių šimtų tarybos narys.

„Karaliaus galva krisdama neturi sukelti daugiau triukšmo už bet kurio žmogaus galvą"; Šenjė[205], Andre Šenje[206] brolis; Vadjė, vienas tų, kurie tribūnoje pasidėdavo prieš save pistoletą; Tanisas, kuris kreipėsi į Momoro: „Aš noriu, kad Robespjeras ir Maratas pasibučiuotų pas mane prie stalo." – „O kur tu gyveni?" – „Šaratone[207]." – „Jei taip, tavo žodžiai manęs nestebina", – pasakė Mamoro; Ležandras, prancūzų revoliucijos mėsininkas, kaip Praidas[208] buvo anglų revoliucijos mėsininku: „Eikš, aš tave paskersiu!" – sušuko jis Lanžiuinė, o tas atsakė: „Pirmiau gauk nutarimą, kuris pripažintų mane jaučiu"; Kolo d'Erbua, šis niūrusis komediantas, užsidėjęs senovišką dviburnę kaukę; kai viena jo burna sakė: „Taip", antroji neigė: „Ne", ką viena gyrė, tą antra peikė, jis pliekė Karjė Nantė ir dievino Šaljė[209] Lijone, Robespjerą siuntė į ešafotą, Maratą į Panteoną; Ženisjė[210], kuris reikalavo mirties bausmės tiems, kurie dėvės medalį su užrašu: „Liudvikas XVI kankinys"; Leonaras Burdonas[211], mokytojas, pasiūlęs savo namą elgetai iš Juros kalnų; Topsanas[212], jūrininkas; Gupijo[213], advokatas; Loranas Lekuantras[214], pirklys; Diuemas[215], gydytojas; Seržanas[216], skuptorius; Davidas, dailininkas; Žozefas Egalitė, princas; ir dar: Lekuentas Piuiravo[217], reikalavęs, kad Maratas specialiu dekretu būtų paskelbtas „pamišėliu"; Roberas Lendė[218], pavojingas kūrėjas tos jūrų pabaisos, kurios galva vadinosi Viešojo saugumo komitetu, o jos dvidešimt vienas tūkstantis rankų, apglėbusių Prancūziją – vadinosi revoliuciniais komitetais; Lebefas[219], kuriam Žirei Diupre savo „Netikrų patriotų kalėdose" paskyrė šį posmą: „Lebefas* pamatė Ležandrą ir baubti pradėjo"; Tomas Penas[220], gailestingas amerikonas; Anacharsis Klotsas, vokietis, milijonierius, baronas, ateistas, ebertistas, nuoširdus žmogus: nepaperkamasis Leba, Diuplė šeimos bičiulis; Roveras[221], vienas retai pasitaikančių žmonių, darąs blogybes iš meilės blogybėmis, nes menas menui pasitaiko dažniau, negu galvojama; Šarljė[222], norėjęs, kad į aristokratus būtų kreipiamasi žodžiu „jūs"; Taljenas[223], jausmingas ir žiaurus, kuris iš meilės

Žodžių žaismas: „Lebefas" skamba panašiai kaip „le beoful" – jautis.

moteriai paruošė termidono 9–ąją; prokuroras Kambaseresas[224], tapęs vėliau kunigaikščiu; prokuroras Karjė, tapęs vėliau tigru; Laplanšas[225], kuris kartą sušuko: „Aš reikalauju pirmenybės patrankoms, skelbiančioms pavojų"; Tiurjo[226], kuris reikalavo, kad revoliucinio tribunolo prisiekusieji balsuotų atvirai; Burdonas iš

[205]ŠENJĖ MARI ŽOZEFAS (1764–1811) – poetas ir dramaturgas, daugelio revoliucinių dainų autorius, Konvento narys, jakobinas.

[206]ŠENJĖ ANDRĖ (1762–1794) – poetas, konstitucinės monarchijos šalininkas.

[207]ŠARANTONAS – psichiatrinė ligoninė netoli Paryžiaus.

[208]PRAIDAS – 17 a. anglų revoliucijos veikėjas, kariuomenės pulkininkas, Kromveliui įsakius, vadovavo Ilgojo parlamento valymui (1648 m. gruodžio 6 d.), kurio metu buvo nužudytas Karolis I ir paskelbta respublika.

[209]ŠALJĖ MARI ŽOZEFAS (1747–1793) – kairysis jakobinas, Lijono darbininkų ir varguomenės vadas.

[210]ŽENISJĖ – Konvento narys, prancūzų revoliucijos veikėjas.

[211]BURDONAS LEONARAS (1754–1807) – Konvento narys, jakobinas. Konvento komisaras Orleane.

[212]TOPSANAS – Konvento narys, jūrų karininkas.

[213]GUPIJO DE FONTENĖ ŽANAS FRANSUA (1755–1823) – Įstatymų leidžiamojo susirinkimo ir Konvento narys bei Konvento komisaras Vandėjoje.

[214]LORANAS LEKUANTRAS (1742–1805) – Įstatymų leidžiamojo susirinkimo ir Konvento narys, termidoro 9-osios perversmo organizatorius.

[215]DIUEMAS PJERAS ŽOZEFAS (1758–1807) – kariuomenės gydytojas, Įstatymų leidžiamojo susirinkimo ir Konvento narys, jakobinas. Konvento komisaras daugelyje departamentų, Visuomenės gelbėjimo komiteto narys.

[216]SERŽANAS ANTUANAS FRANSUA (1751–1847) – skulptorius, Konvento ir Liaudies švietimo komiteto narys.

[217]LEKUENTAS PIUIRAVO MIŠELIS MATJĖ (1764–1827) – Įstatymų leidžiamojo susirinkimo ir Konvento narys bei Konvento komisaras Vandėjoje ir kituose departamentuose. Penkių šimtų tarybos narys.

[218]LENDĖ ŽANAS BATISTAS ROBERAS (1746–1825) – Įstatymų leidžiamojo susirinkimo, Visuomenės gelbėjimo komiteto ir Konvento narys, jakobinas. Veiklus Konvento komisaras daugelyje departamentų.

[219]LEBEFAS – Konvento narys, prancūzų revoliucijos veikėjas.

[220]PENAS TOMAS (1737–1809) – anglų publicistas ir buržuazinės radikaliosios krypties politinis veikėjas.

[221]ROVERAS ŽOZEFAS (1748–1798) – kilęs iš bajorų aristokratijos, žmogus be principų. Įstatymų leidžiamojo susirinkimo, Konvento ir Visuomenės gelbėjimo komiteto narys.

[222]ŠARLJĖ LUJI ŽOZEFAS (1754–1797) – Konvento narys, prancūzų revoliucijos veikėjas.

[223]TALJENAS ŽAKAS LAMBERAS (1767–1820) – Konvento narys.

[224]KAMBASERESAS ŽANAS ŽAKAS REŽI (1753–1824) – Konvento narys, vėliau antrasis konsulas, dar vėliau – archikancleris ir Napoleono imperijos kunigaikštis.

[225]LAPLANŠAS – Konvento narys, prancūzų revoliucijos veikėjas.

[226]TIURJO – prancūzų revoliucijos veikėjas, Konvento narys, jakobinas.

Uazos, kuris iššaukė dvikovon Šamboną, įskundė Peną ir pats buvo įskųstas Ebero; Fejo, kuris siūlė „pasiųsti į Vandėją padegėjų armiją“; Tavo[227], kuris balandžio 13-ąją vos netapo Kalno ir Žirondos tarpininku; Vernjė[228], kuris reikalavo, kad žirondistų ir montanjarų vadai atliktų karinę prievolę paprastais kareiviais; Revbelis[229], Mainco gynėjas; Burbotas[230], kurio arklys buvo nušautas, jojant užimti Somiurą; Gimberto[231], vadovavęs Šerburgo pajūrio armijai; Žar Panviljė[232], vadovavęs La Rošelio pajūrio armijai; Lekarpantjė[233], vadovavęs Kankalio eskadrai; Roberžo[234], kuriam buvo paspęstos pinklės Roštadte; Prijeras iš Marnos, kuris, lankydamas kareivių stovyklas, užsidėdavo savo senus eskadrono vado antpečius; Levaseras de la Sartas[235], vienu savo žodžiu privertęs Sent Amano bataliono vadą Seraną pasiryžti žūti; Reveršonas[236], Moras[237], Bernaras de Sentas[238], Šarlis Rišaras[239], Lenkinjo[240], o šios grupės viršūnėje naujas Mirabo, kurį vadino Dantonu.

Už šių dviejų stovyklų ribų stovėjo žmogus, laikantis abi stovyklas už apynasrio, tai buvo Robespjeras.

V

Apačioj šliaužiojo siaubas, kuris gali būti kilnus, ir baimė, kuri visada būna žema. Viršuj aistros – heroizmas, pasiaukojimas, įniršis, apačioj – niūri bevardė minia. Susirinkimo padugnės buvo vadinamos Lyguma. Čia susibūrė visi, kurie nerimsta; žmonės, kurie abejoja, svyruoja, traukiasi atgal, atidėlioja, šnipinėja, kiekvienas kažko bijo. Kalnas buvo elitas, Žironda buvo elitas. Lyguma buvo minia. Lygumos dvasia įsikūnijo ir susitelkė Sjejese.

Sjejesas buvo giliamintis, virtęs lėkštu. Jis sustojo ties trečiuoju luomu ir neįstengė pakilti iki liaudies. Kai kurie protai atrodo tam ir sukurti, kad sustotų pusiaukely. Sjejesas Robespjerą vadino tigru, Robespjeras Sjejesą – kurmiu. Šis metafizikas tapo ne išmintingu, o atsargiu. Jis buvo revoliucijos dvariškis, o ne jos tarnas. Jis ėmė kastuvą į rankas ir ėjo dirbti su liaudimi į Marso

lauką, bet stūmė vieną karutį su Aleksandru Boarnė. Jis ragino kitus būti energingiems, bet pats toks nebuvo. Jis kalbėjo žirondistams: „Įtraukite į savo partiją patrankas!" Yra mintytojų kovotojų, kurie, kaip Kondorsė, ėjo su Vernjo, arba Kamilis Demulenas – su Dantonu. Bet yra mintytojų, kuriems terūpi tik gyventi, ir tokie ėjo su Sjejesu.

Geriausio vyno statinėse būna nuosėdų. Žemiau Lygumos telkšojo Pelkė[241]. Pro jos dvokiantį paviršių prasikišo egoizmas. Čia kaleno dantimis bailiai, drebėdami dėl savo kailio. Nėra šlykštesnio vaizdo. Didžiausia negarbė, ir nė lašelio gėdos; neapykanta paslėpta, maištingumas pridengtas vergystės skraiste. Visi jie buvo išgąsdinti ir ciniški, visi jų poelgiai drąsūs dėl nepaprasto bailumo; jie prijautė Žirondai, o balsavo už Kalną; sprendimas parėjo nuo jų, jie linko į tą pusę, kuriai sekėsi; Liudviką XVI jie išdavė Vernjo, Vernjo – Dantonui, Dantoną – Robespjerui, Robespjerą – Taljenui. Kol Mara-

[227]TAVO LUJI ŽOZEFAS (1767–1830) – Konvento, vėliau Revoliucinio tribunolo ir Įstatymų leidžiamojo susirinkimo narys.

[228]VERNJĖ – prancūzų revoliucijos veikėjas, Konvento narys.

[229]REVBELIS ŽANAS FRANSUA (1747–1807) – Steigiamojo susirinkimo, Konvento, direktorijos ir Penkių šimtų tarybos narys.

[230]BURBOTAS PJERAS (1763–1795) – kairysis jakobinas, Konvento narys, buvęs komisaru Vandėjoje.

[231]GIMBERTO – prancūzų revoliucijos veikėjas, Konvento narys.

[232]ŽAR PANVILJĖ – Konvento narys, prancūzų revoliucijos veikėjas.

[233]LEKARPANTJĖ ŽANAS BATISTAS (1760–1828) – Konvento narys, jakobinas.

[234]ROBERŽO KLODAS (1753–1799) – Konvento, Penkių šimtų tarybos narys, prancūzų respublikos pasiuntinys Hamburge.

[235]LEVASERAS RENĖ (1747–1834) (KILĘS IŠ SARTOS DEPARTAMENTO) – Konvento narys, jakobinas, palikęs istorinius memuarus.

[236]REVERŠONAS ŽAKAS (1746–1828) – Įstatymų leidžiamojo susirinkimo, Konvento, Penkių šimtų tarybos ir Vyresniųjų tarybos narys.

[237]MORAS (1761–1795) – jakobinas, Konvento narys, ėjęs Komisaro pareigas Šampanėje.

[238]BERNARAS DE SENTAS ADRIANAS ANTUANAS (1750–1819) – Įstatymų leidžiamojo susirinkimo ir Konvento narys, jakobinas, Konvento komisaras daugelyje departamentų.

[239]ŠARLIS RIŠARAS – Konvento narys, dešinysis jakobinas (dantonistas).

[240]LEKINJO ŽOZEFAS MARI (1740–1813) – Konvento narys, jakobinas.

[241]PELKĖ – taip amžininkai vadino Konvento frakciją, kuri sudarė jo daugumą ir iš pradžių rėmė žirondistus, o paskui jakobinus. Jie palaikė viduriniųjų buržuazijos sluoksnių ir pasiturinčiųjų valstiečių interesus. Šios frakcijos nariai sėdėjo žemutiniuose posėdžių salės suoluose, dėl to gavo tokį vardą.

tas buvo gyvas, jie statė jį prie gėdos stulpo, o mirusį – dievino. Jie rėmė visa ligi tos dienos, kol patys visa griovė. Jie instinktyviai jautė, kada atėjo metas duoti smūgį tam, kas jau svyruoja. Jų akimis žiūrint, kadangi jie tarnavo kiekvienam, kuris sėdėjo tvirtai, susvyruoti – reiškė išduoti. Jų buvo dauguma, jie buvo jėga, jie kėlė baimę. Štai kaip atsirado jų drąsumas, niekšų drąsumas.

Štai kaip atsirado gegužės 31-osios, žerminalio 11-osios ir termidoro 9-osios tragedijos, kurias užmezgė milžinai, o atmezgė nykštukai.

VI

Greta šių žmonių, apimtų aistros, sėdėjo ir žmonės, kupini svajonių. Utopija čia reiškėsi visomis formomis: ir karingąja, pripažįstančia ešafotą, ir nekaltąja, reikalaujančia panaikinti mirties bausmę; sostams ji atrodė šmėkla, liaudžiai – angelas. Kovojančius protus atsvėrė kuriantieji protai. Vieni galvojo apie karą, antri apie taiką; Karno smegenyse kilo sumanymas sudaryti 14 armijų, Žano Debri[242] smegenyse gimė svajonė apie pasaulinę demokratinę federaciją. Tarp šios nepaliaujančios gražbylystės, tarp šių staugiančių grūmojančių balsų, slėpėsi ir vaisinga tyla. Lakanalis[243] tylėjo, o mintyse ruošė liaudies švietimo projektą. Lantenas[244] tylėjo ir kūrė pradžios mokyklas; La Reveljeras Lepo[245] tylėjo ir svajojo filosofijai suteikti religijos reikšmę. Kiti rūpinosi smulkesniais, praktiškesniais klausimais. Giuitonas[246] Morvo studijavo ligoninių pagerinimo klausimus, Meras galvojo apie natūralių prievolių panaikinimą, Žan Bon Sent Andrė[247] – apie skolininkų kalėjimų ir arešto bausmės už skolas panaikinimą, Romas buvo užsiėmęs Šapo[248] pasiūlymu, Diuboė[249] galvojo, kaip sutvarkyti archyvus, Koran Fiustjė[250] rūpinosi įkurti anatomijos kabinetą ir gamtos mokslų muziejų; Giujormaras[251] rūpinosi upių laivybos sutvarkymu ir Šeldės užtvankos sukasimu. Menas taip pat turėjo savo fanatiškus garbintojus ir net savo monoma-

nus; sausio 21-ąją, tą pačią valandą, kada monarchijos galva nukrito Revoliucijos aikštėje, Uazo departamento atstovas Bezaras[252] ėjo pažiūrėti Rubenso[253] paveikslo, surasto vienoje Sen Lazaro gatvės namo palėpėje. Dailininkai, oratoriai, pranašai, žmonės milžinai, kaip Dantonas, žmonės vaikai, kaip Klotsas, gladiatoriai ir filosofai, – visi siekė to paties tikslo – pažangos. Niekas negalėjo nukreipti jų nuo to kelio. Konvento didybė kaip tik ir buvo ta, kad jis sugebėjo rasti dalelę tikrovės ten, kur žmonės galvoja esant neįmanoma. Vienam kraštutiniam jo sparne stovėjo Robespjeras ir, įsmeigęs akis, matė tik teisę, antram kraštutiniam sparne stovėjo Kondorsė, matęs tik pareigą.

Kondorsė buvo svajų ir šviesos žmogus; Robespjeras – veiksmo; o kai kada, atgyvenusios visuomenės krizių laikotarpiais, veikti reiškia naikinti. Revoliucija tartum kalnai turi du šlaitus, įkopimo ir nusileidimo, ir šiuose šlaituose matyti visų metų laikotarpių juostos, nuo ledų ligi pavasarinio žydėjimo. Ir kiekviena šio šlaito juosta išsiugdo sau žmones, kurie tinka jos klimatui, pradedant tais, kurie gyvena saule, ir baigiant tais, kurie gyvena žaibais.

[242] DEBRI ŽANAS ANTUANAS ŽOZEFAS (1760–1834) – Įstatymų leidžiamojo susirinkimo ir Konvento narys, jakobinas.

[243] LAKANALIS ŽOZEFAS (1762–1845) – Konvento narys, Švietimo komiteto pirmininkas.

[244] LANTENAS – Konvento narys, rūpinęsis pradinių mokyklų reikalais.

[245] REVELJERAS LEPO LUJI MARI (1753–1824) – mokslininkas (botanikas) ir politinis veikėjas, Steigiamojo susirinkimo ir Konvento narys, žirondistas.

[246] GIUITONAS MORVO LUJI BERNARAS (1737–1816) – žymus prancūzų chemikas ir politinis veikėjas, Įstatymų leidžiamojo susirinkimo, Konvento ir Visuomenės gelbėjimo komiteto narys.

[247] ŽAN BON SENT ANDRĖ (1749–1813) – Konvento narys, jakobinas. Visuomenės gelbėjimo komitete vadovavo laivyno reorganizacijai.

[248] ŠAPAS – prancūzų inžinierius, sukūręs projektą pririšamiesiems aerostatams panaudoti karinėje žvalgyboje.

[249] DIUBOE – Konvento narys, rūpinęsis archyvų tvarkymu.

[250] KORAN FIUSTJĖ – Konvento narys, kūręs anatominio kabineto ir gamtos muziejaus projektus.

[251] GIJOMARAS – Konvento narys, sukūręs upių laivybos ir užtvankų ant Šeldės upės planus.

[252] BEZARAS – Konvento narys, prancūzų revoliucijos veikėjas.

[253] RUBENSAS PETERIS PAULIS (1577–1640) – garsus flamandų dailininkas ir diplomatas.

Konvente žmonės rodydavo kits kitam kairiojo koridoriaus kampelį, kur Robespjeras Klavjero draugui Gara pasakė į ausį šiuos baisius žodžius: „Klavjeras organizuoja sąmokslus visur, kur tik jis pasisuka." Šiame pačiame kampelyje, tinkančiame tyliems pašnekesiams ir prislopintam pykčiui, Fabras d'Eglantinas susiginčijo su Romu, prikišdamas jam, kad jis iškraipęs jo kalendorių ir pakeitęs „fervidorą" „termidoru". Lankytojai rodydavo kits kitam ir tą salės kampelį, kur ankštai susikimšę sėdėjo septyni Aukštosios Garonos atstovai, pirmieji pasmerkę mirčiai Liudviką XVI, ir vienas po kito atsakę – Mailis: „Mirtis", Delmasas: „Mirtis", Prožanas: „Mirtis", Kalesas: „Mirtis", Eiralis: „Mirtis", Žiuljenas: „Mirtis", Dezasi[254]: „Mirtis". Visais laikais, kol gyvuoja žmonijos teisdarystė, šis žodis, atsimušęs į tribunolo sienas, visada suskamba kapų aidu. Triukšminga įvairiaspalvė minia rodė pirštu tuos žmones, kurių balsai susiliejo į darnų ir tragišką chorą – nuosprendį; Paganelis[255] pasakė: „Mirtis! Karalius gali atnešti naudą tik mirtimi." Mijo pasakė: „Jei mirties nebūtų, reikėtų šiandien ją išrasti"; senukas Rafronas diu Trujė[256] suriko: „Tučtuojau mirtis!" Gupijo sušuko: „Tuojau ant ešafoto! Delsimas pasunkina mirties pasekmes"; Sjejesas niūriai ir lakoniškai ištarė: „Mirtis!" Riurijo, pasisakęs prieš Biuzo pasiūlymą atsiklausti liaudies, pasakė" „Ką? Atsiklausti mūsų rinkėjų? Kaip! Dar keturiasdešimt keturi tūkstančiai teismų? Byla tęsis be galo! Liudviko XVI galva pražils pirmiau, negu nukris"; Ogiustenas Bonas Robespjeras[257], balsavęs tuojau paskui brolį, sušuko: „Aš nežinau tokio žmoniškumo, kuris smaugtų liaudį ir atleistų despotams. Mirtis! Atidėliojimas reikštų ne norą kreiptis į liaudį, bet norą kreiptis į tironus"; Fusduaras[258], Bernardeno de Sen Pjero[259] pavaduotojas, pasakė: „Mintis apie pralietą žmogaus kraują man kelia šiurpą, bet karaliaus kraujas nėra žmogaus kraujas. Mirtis!" Žan Bon Sent Andrė ištarė: „Liaudis negali būti laisva, kol tironas gyvas." Lavikontri[260] savo nuomonę išreiškė šiais žodžiais: „Kol

tironas alsuoja – laisvė dūsta. Mirtis!" Šatonefas Randonas[261] sušuko: „Mirtis Liudvikui paskutiniajam!" Giujardenas[262] pareiškė tokį pageidavimą: „Tegul nubaudžia mirtimi, jeigu jau barjeras nuverstas!" Nuverstasis barjeras reiškė sosto barjerą; Teljė pasakė: „Nukalkite Liudviko XVI galvos kalibro patranką ir šaukite ja į priešą!" O štai atlaidesnieji: Žantijis[263] pasakė: „Aš balsuoju už kalėjimą. Pakartoti Karolio I[264] istoriją – reikštų susilaukti Kromvelio[265]"; Bankalis[266] pratarė: „Ištrėmimas. Aš noriu pamatyti, kaip pirmą kartą istorijoje karalius bus priverstas savo darbu pelnytis duoną"; Albui pasakė: „Ištremti. Tegu ši gyva šmėkla klaidžioja aplink sostus"; Zandžiakomi[267] tarė: „Kalėjimas. Laikykite Kapetą kaliausę"; Šajonas: „Tegul gyvena. Kam mums numirėlis, kurį Roma paskelbs šventuoju." Kol šie žodžiai veržėsi iš rūsčių lūpų ir vienas po kito dingo istorijoj, publikos tribūnose dekoltuotos ir pasipuošusios moterys skaičiavo balsus, pažymėdamos segtukais sąrašuose kiekvieną balsavusįjį.

[254]MAILIS, DELMASAS, PROŽANAS, KALESAS, EIRALIS, ŽIULJENAS, DEZASI – Konvento nariai, atstovavusieji Aukštosios Garonos departamentui, pirmieji pasisakę už Liudviko XVI mirtį.

[255]PAGANELIS PJERAS (1745–1826) – prancūzų revoliucijos veikėjas, Konvento narys.

[256]RAFRONAS DIU TRUJĖ NIKOLIA (1723–1801) – Konvento narys, jakobinas.

[257]ROBESPJERAS OGIUSTENAS BONAS (1763–1794) – jaunesnysis garsiojo jakobinų vado brolis, Konvento narys.

[258]FUSDUARAS ANDRĖ – prancūzų revoliucijos veikėjas, Konvento narys.

[259]BERNARDENAS DE SEN PJERAS ŽAKAS ANRI (1737–1814) – prancūzų rašytojas, gamtininkas, politinis veikėjas.

[260]LAVIKONTRI LUJI TOMA (1746–1809) – Konvento narys, jakobinas, Visuomenės saugumo komiteto narys.

[261]ŠATONEFAS RANDONAS – Konvento narys, prancūzų revoliucijos veikėjas.

[262]GIUJARDENAS LUJI (1758–1816) – Steigiamojo susirinkimo ir Konvento narys, Mozelio ir Reino armijų komisaras.

[263]ŽANTIJIS – prancūzų revoliucijos veikėjas, Konvento narys.

[264]KAROLIS I – Stiuartų dinastijos anglų karalius, buržuazinės revoliucijos metu nuverstas nuo sosto ir nubaustas mirties bausme (1649 m.).

[265]KROMVELIS OLIVERAS (1599–1658) – anglų buržuazinės 17 a. revoliucijos vadas, pilietinio karo metu tapęs generolu. 1653 m. paskelbtas Anglijos lordu protektoriumi ir valdė kaip diktatorius.

[266]BANKALIS ŽAKAS ANRI (1750–1826) – Konvento narys, priklausęs Pelkės frakcijai.

[267]ZANDŽIAKOMI, SAJONAS – Konvento nariai, prancūzų revoliucijos veikėjai.

Ten, kur vyko tragedija, visada liks pasibaisėjimas ir užuojauta.

Matyti Konventą bet kuriuo jo viešpatavimo metu – reiškė matyti paskutinio Kapeto teismą; sausio 21-osios legenda atsispindėjo visuose jo veiksmuose; baisusis susirinkimas sukėlė fantastišką viesulą, kuris, palietęs seną, aštuoniolika šimtmečių degusį monarchijos fakelą, jį užgesino; galutinis visų karalių pasmerkimas šio vieno karaliaus asmeny buvo lyg ir išeities taškas, iš kurio Konventas pradėjo didžiulį karą su praeitimi; koks bebūtų buvęs Konvento posėdis, ten visada buvo jaučiamas šešėlis, krintąs nuo Liudviko XVI ešafoto; žiūrovai pasakojo vieni kitiems apie Kersono atsistatydinimą, apie Rolano pasitraukimą, apie Diušatelį[268], De Sevrų atstovą, kuris, gulėdamas mirties patale, liepė jį atnešti su lova, jau mirdamas balsavo už karaliaus gyvybę ir tuo sukėlė Marato juoką; žiūrovai ieškojo akimis atstovo, šiandien istorijos jau pamiršto, kuris po trisdešimt septynias valandas užsitęsusio posėdžio iš nuovargio bei nemigos užsnūdo ant savo suolo, o kai atėjo jo eilė balsuoti ir durininkas jį pažadino, jis, pravėręs mieguistas akis, ištarė: „Mirtis!" ir vėl užmigo.

Tuo metu, kai Konventas pasmerkė mirti Liudviką XVI, Robespjerui buvo likę gyventi tik aštuoniolika mėnesių, Dantonui – penkiolika, Vernjo – devyni, Maratui penki mėnesiai ir trys savaitės, Lepeletjė Sen Faržo – viena diena. Koks trumpas ir koks baisus žmogaus burnos alsavimas!

VIII

Liaudis žiūrėjo į Konventą pro savo atvirą langą – tribūnas publikai, o kai to lango neužtekdavo, ji atsidarydavo duris, ir į salę įsiverždavo gatvė. Šie minios įsiveržimai į senatą – nuostabiausias reginys tautų istorijoj. Dažniausiai minia įsiverždavo draugiškų jausmų vedina. Gatvių sankryža broliavosi su kuruline kėde[269]. Bet pavojinga bičiuliautis su liaudimi, kuri vieną dieną per tris valandas sugebėjo paimti Invalidų rūmų patrankas ir keturiasdešimt tūkstančių šautuvų. Dažnai tokie apsilankymai pertraukdavo Konvento posėdžius; ateidavo delegacija su

prašymais, dovanomis ir pagarbos jausmu pareiškimais. Sent Antuano priemiesčio moterų delegacija atnešė garbės ietį. Anglai siūlė dvidešimt tūkstančių porų batų apauti basai mūsų kariuomenei. „Pilietis Arnu, – rašė „Moniter", – Obinjano klebonas, Dromo bataliono vadas, prašo pasiųsti jį į pasienį ir išsaugoti jam parapiją." Sekcijų delegatai atnešdavo neštuvais bažnytinius indus: dubenis, patenas, taures, monstrancijas, aukso, sidabro bei paauksuoto sidabro krūvas, paaukotas skarmalotos minios tėvynei, ir prašydavo vieno atlyginimo – leisti Konvento akivaizdoje pašokti karmanjolę. Šenaras, Narbonas ir Valjeras[270] ateidavo dainuoti kupletų Kalno garbei. Mon Blano sekcija atnešė Lepeletjė biustą, o viena moteris uždėjo pirmininkui ant galvos raudoną kepurę, o tas ją pabučiavo; „Majo sekcijos pilietės" apibėrė gėlėmis „įstatymų leidėjus"; „Tėvynės auklėtinės", atėjusios su muzika, dėkojo Konventui, kad „sukūrė šio amžiaus gerovę"; Prancūzų gvardijos sekcijos moterys atnešė rožių; Eliziejaus laukų sekcijos moterys – ąžuolo lapų vainiką; Tamplio sekcijos moterys atėjo prisiekti „tekėti tik už tikrų respublikonų"; Moljero sekcija atnešė Franklino medalį, kuris, išleidus atskirą dekretą, buvo pakabintas prie Laivės statulos vainiko; vaikai pamestinukai, paskelbti respublikos vaikais, praeidavo pro Konventą, aprengti nacionaline uniforma; jaunos Devyniasdešimt antrųjų metų sekcijos mergaitės atėjo ilgomis baltomis suknelėmis, ir rytojaus dieną „Moniter" rašė: „Pirmininkas gavo puokštę gėlių iš nekaltų jaunos gražuolės rankų." Oratoriai sveikindavo minią; kartais jai pataikaudavo; kreipdamiesi į liaudį, jis sakydavo: „Tu neklaidinga, tu be priekaištų, tu kilni." O liaudis turi vaikišką bruožą – ji myli saldumynus. Kartais minia įsiveržsaid į susirinkimą maištingai nusiteikusi, o išeidavo nusiraminusi tarsi Ronos upė, pratekanti pro Lemano ežerą: jį įteka į ežerą dumblina. O išteka iš jo žydra kaip dangus.

[268]DIUŠATELIS – prancūzų revoliucijos veikėjas, Konvento narys.
[269]KURULINĖ KĖDĖ – dramblio kaulu išpuošta konsulo, pretoriaus ir kurulinio edilo kėdė.
[270]ŠENARAS, NARBONAS, VALJERAS – prancūzų revoliucijos laikų dailininkai.

Kai kada viskas baigdavosi ne taip taikingai, ir Anrio tokiais atvejais liepdavo prieš Tiuilri rūmus atnešti groteles, ant kurių kaitino sviedinius.

IX

Valydamas revoliuciją, šis susirinkimas kartu kūrė ir civilizaciją. Tai lydomoji krosnis, bet kartu ir kalvė. Šiam katile, kur virė teroras, fermentavosi pažanga. Iš šios chaosinės tamsos, iš šių greit lekiančių debesų tryško skaistūs šviesos spinduliai, savo jėga lygūs amžiniesiems gamtos įstatymams. Spinduliai ir šiandien, apšviečiantieji horizontą, švietė ir amžinai švies tautų dangaus skliaute, ir vienas toks spindulys vadinasi teisingumas, o kiti – tolerancija, gerumas, išmintis, tiesa, meilė. Konventas paskelbė šią didžiulę aksiomą: „Kiekvieno piliečio laisvė baigiasi ten, kur prasideda kito piliečio laisvė." Šios dvi eilutės nusako žmonių bendravimo sąlygas. Jis pripažino neturtą šventu; šventu pripažino jis ir luošumą; akluosius ir nebylius pavesdamas valstybės globai; šventa pripažino jis ir motinystę, palaikydamas ir nuramindamas vienišą motiną; pripažino šventa vaikystę, įsūnydamas našlaičius ir duodamas jiems motiną tėvynę; šventu pripažino ir nekaltumą, pareikalaudamas, kad valstybė atlygintų teismo išlaidas išteisintiesiems. Jis pliekė prekybą negrais, jis panaikino vergiją. Jis paskelbė pilietinį solidarumą. Jis įvedė nemokamą mokymą. Jis organizavo liaudies švietimą, įsteigdamas Paryžiuje pedagoginę mokyklą, centrines mokyklas departamentų centruose ir pradžios mokyklas valsčiuose. Jis steigė konservatorijas ir muziejus. Jis subendrino teisyną, subendrino matus ir saikus, skaičiavimui įvedė dešimtainę sistemą. Jis sutvarkė Prancūzijos finansus, ilgametį monarchijos bankrotą pakeisdamas viešuoju kreditu. Gyventojams suteikė telegrafą, seneliams – nemokamas prieglaudas, ligoniams – švarias ligonines, besimokančiam jaunimui – politechninę mokyklą, mokslui – akademiją. Būdamas nacionalinis, tuo pat metu jis buvo ir tarptautinis. Iš vienuoli-

kos tūkstančių dviejų šimtų dešimties Konvento išleistųjų dekretų trečdalis turėjo politinius tikslus, o du trečdaliai tarnavo žmonių reikalams. Jis paskelbė, kad visuotinė moralė turi būti visuomenės pagrindas, o visuotinė sąžinė – įstatymų pagrindas. Ir išlaisvindamas vergą, skelbdamas brolybę, skatindamas žmoniškumą, nuskaidrindamas visuomenės sąmonę, pakeisdamas sunkų darbo prievolės įstatymą kitu palankiu, suteikiančiu teisę turėti darbą, sutvirtindamas tautos turtą, globodamas ir apšviesdamas vaikystę, keldamas literatūrą ir mokslą, uždegdamas šviesą visose viršūnėse, teikdamas pagalbą visuose varguose, skleisdamas savo principus, rūpindamasis tais visais reikalais, Konventas veikė draskomas iš vidaus baisios hidros Vandėjos, iš už nugaros puolamas tigrų gaujos – karalių.

X

Neišmatuojama veiklos platybė. Ten buvo visokių žmonių rūšių: žmogiškų, nežmogiškų ir antžmogiškų. Antagonizmų susitelkimas tiesiog epinis. Gijotenas vengė Davido, Baziras[271] įžeidinėjo Šabo, Giuadė tyčiojosi iš Sen Žiusto, Vernjo niekino Dantoną, Luvė puolė Robespjerą, Biuzo skundė Egalitė, Šambonas niekino Pašą, visi nekentė Marato. Ir kiek dar reikėtų čia suminėti vardų! Armonvilis[272], pramintas Raudonkepuriu, kadangi posėdžiaudamas visada užsidėdavo frygišką kepuraitę, Robespjero draugas, kuris dėl pusiausvyros reikalavo „po Liudviko XVI giljotinuoti Robespjerą"; Masjė, to geraširdžio vyskupo Lamureto[273] draugas ir antrininkas, Leardi diu Morbianas[274], pliekęs bretonų dvasininkiją; Barera[275], žmogus, kuris visada link-

[271]BAZIRAS KLODAS (1764–1794) – Įstatymų leidžiamojo susirinkimo ir Konvento narys, priklausęs dešiniajam jakobinų sparnui, vadovaujamam Dantono.

[272]ARMONVILIS ŽANAS BATISTAS (1756–1808) – Konvento narys (tarp jų vienintelis darbininkas), jakobinas.

[273]LAMURETAS – konstitucinis monarchistas, vyskupas, siekęs sutaikyti kovojančias tarp savęs partijas abipusio broliavimosi pagrindu.

[274]LEARDI DIU MORBIANAS – Konvento narys.

[275]BARER BERTRANAS (1755-1841) – Konvento narys, jakobinas

davo prie daugumos, pirmininkavęs Liudviko XVI teismui ir buvęs Pamelai tuo, kuo Luvė buvo Lodoiskai; oratorijos[276] narys Donu, kuris sakydavo: „Reikia laimėti laiko"; Diubua Kransė, su kuriuo šnabždėdavosi Maratas; markizas de Šatonefas[277], Laklo[278], Ero de Sešelis[279], kuris traukėsi nuo Anrijo šaukdamas: „Kanonieriai, prie patrankų!" Žiuljenas, palyginęs Kalną su Termopilais; Gamonas[280], kuris norėjo, kad moterims būtų įruošta atskira tribūna; Lalua[281], pasiūlęs Konventui posėdyje pagerbti vyskupą Gobelį[282] už tai, kad, eidamas į Konventą, vyskupos mitrą pakeitė raudona kepure; Lekontas[283], sušukęs: „Kas greičiau mes kunigystę!"; Fero[284], kurio nukirstai galvai žemai nusilenkė Buasi d'Angla[285], palikdamas istorijai neišspręstą klausimą, ar jis nusilenkė galvai, kitaip tariant, aukai, ar iečiai, kitaip tariant, nužudytojams; du broliai Diupra[286] – vienas montanjaras, antras žirondistas, nekentę vienas antro taip, kaip ir broliai Šenjė.

Iš šios tribūnos dažnai nuskambėdavo audringos kalbos, kurių revoliucinę pranašišką reikšmę vargu nujausdavo patys oratoriai; po jų įvykiai staiga pasirodė kupini nepasitenkinimo ir aistrų, lyg jie būtų blogai supratę tą, ką girdėjo ir įtūžę; vyko baisios katastrofos, kurias tarytum paskubino žmonių žodžiai. Taip kalnuose užtenka vieno žodžio, kad įvyktų griūtis. Pakanka vieno nereikalingai ištarto žodžio, kad įvyktų katastrofa. Jei nebūtų buvę kalbėta, to nebūtų įvykę. Atrodo, tarsi įvykius galima būtų įerzinti.

Tokiu būdu dėl blogai suprasto kalbėtojo žodžio krito princesės Elizabetos[287] galva.

Konvente liežuvio nevaldymas buvo įprastas dalykas.

Ore skraidė grūmojimai tarsi ugnies liežuviai gaisro metu – *Petionas*: „Robespjerai, kalbėk apie reikalą!" – *Robespjeras*: „Reikalas – tai jūs, Petionai! Aš pakalbėsiu, jūs dar pamatysite!" *Kažkoks balsas*: „Mirtis Maratui!" *Maratas*: „Tą dieną, kai mirs Maratas, Paryžiaus nebebus, o kai žus Paryžius, nebebus respublikos." – *Bijo Varenas* atsistoja ir sako: „Mes norime..." *Bareras* pertraukia: „Tu kalbi kaip karalius." Kažkurią dieną *Filipo* pasakė: „Vienas atstovas puolė mane kardu." *Oduenas*[288]: „Pirmininke, sudrauskite šį žmogžudį." *Pirmininkas*[289]:

„Palaukite." *Panisas*: „Pirmininke, jei taip, tai aš reikalauju sudrausminti jus." Kartais būdavo smarkaus juoko. *Lekuantras*: „Šan de Bu parapijos klebonas skundžiasi, kad jo vyskupas Foše neleidžia jam vesti." *Kažkoks balsas*: „Aš nesuprantu, kodėl Fošė, pats turėdamas meilužių, neleidžia kitiems turėti žmonų." *Kitas balsas*: „Kunige, vesk!" Publika tribūnoje įsimaišydavo į pasikalbėjimus ir atstovus vadindavo tu. Kartą išėjo kalbėti atstovas Riuanas[290], kurio vienas klubas buvo storesnis. Kažkoks žiūrovas sušuko jam: „Eik, pasuk savo antrąjį „skruostą" į dešinę, nes jis visai pagal Davido skonį!" Tokia buvo laisvė, kuria liaudis naudojosi Konvento atžvilgiu. Tačiau kartą per 1793 metų balandžio 11-osios audringą posėdį pirmininkas įsakė suimti vieną tribūnų triukšmadarį.

Vieną dieną, – šio posėdžio liudininku buvo senukas Buonaroti[291], – Robespjeras paprašė žodžio ir kalbėjo iš eilės dvi valan-

[276] „ORATORIJA" – prancūzų revoliucijos laikų politinis klubas, vienijęs nuosaikiuosius liberalus.

[277] ŠATONEFAS – Konvento narys, prancūzų revoliucijos veikėjas.

[278] LAKLO – prancūzų rašytojas, publicistas, prancūzų revoliucijos laikų politinis veikėjas, romano „Pavojingi ryšiai" autorius.

[279] ERO DE SEŠELIS MARI ŽANAS (1760–1794) – Įstatymų leidžiamojo susirinkimo, Konvento ir Visuomenės gelbėjimo komiteto narys, 1793 metų konstitucijos autorius.

[280] GAMONAS FRANSUA ŽOZEFAS – Įstatymų leidžiamojo susirinkimo ir Konvento narys, artimas žirondistams.

[281] LALUA – Konvento narys, prancūzų revoliucijos veikėjas.

[282] GOBELIS ŽANAS BATISTAS ŽOZEFAS (1727–1794) – Paryžiaus vyskupas, 1793 m. Konvento susirinkime viešai atsisakęs vyskupo titulo. Steigiamojo susirinkimo narys, artimas jakobinams.

[283] LEKONTAS PJERAS (1745–1831) – Konvento narys.

[284] FERO ŽANAS BETRANAS (1759–1795) – Konvento narys, daugelio departamentų komisaras.

[285] BUASI D'ANGLA FRANSUA ANTUANAS (1756–1826) – advokatas ir literatas, Steigiamojo susirinkimo ir Konvento narys. Konvente priklausė Pelkės frakcijai.

[286] DIUPRA ŽANAS (1760–1793) – Konvento narys, žirondistas.

[287] ELIZABETA (1764–1794) – prancūzų karaliaus Liudviko XVI sesuo, dalyvavusi pabėgimo planų projektuose ir susirašinėjusi su emigravusiais princais.

[288] ODUENAS ŽANAS PJERAS (1764–1808) – Konvento ir Penkių šimtų tarybos narys, jakobinas.

[289] PANISAS ETJENAS ŽANAS (1757–1832) – jakobinas, Konvento narys, rėmęs dantonistus.

[290] RIUANAS PJERAS ŠARLIS (1750–1808) – Konvento narys, jakobinas, daugelio departamentų komisaras.

[291] BUONAROTI FILIPAS (1761–1837) – italų ir prancūzų revoliucionierius, kilęs iš Korsikos. 1792 m. persikėlė į Prancūziją. Jakobinas, Babefo sąmokslo dalyvis, 1828 m. šį sąmokslą aprašė knygoje „Lygiųjų sąmokslo istorija".

das; per visą tą laiką jis žiūrėjo į Dantoną, tarpais įsmeigdamas į jį akis, o tai nežadėjo nieko gero, tarpais skersuodamas, o tai reiškė dar blogiau. Jis svaidė perkūnus. Užbaigdamas prapliupo pasipiktinimo ir grasinimų kupinais žodžiais: „Žinom mes, kur intrigantai, žinom, kur kyšininkai ir papirkėjai, žinom, kur išdavikai, jie visi čia. Jie klausosi mūsų, mes – juos matome ir nenuleidžiame nuo jų akių. Tepažvelgia jie virš savo galvų ir išvys įstatymo kardą. Tegul pažvelgia į savo sąžinę, pamatys ten niekšybę. Tad tesisaugo!" Kai Robespjeras baigė, Dantonas pakėlė akis į lubas, prisimerkė, viena ranka persisvėrė per suolo atramą, atsilošė ir užniūniavo:

Gražu Kadė Ruselio prakalbos klausyt,
Bet dar gražiau yra jį tylintį matyt.

Įžeidinėjimai susilaukdavo atkirčių. – Sąmokslininkas! – Žudikas! – Niekšas! – Maištininkas! – Nuosaikusis! Abipusiško kaltinimo žodžiai buvo tariami po ten stovinčia Bruto statula. Keiksmai, įžeidinėjimai, grasinimai. Vieni kitiems mėtė įtūžusius žvilgsnius. Ranka gniaužėsi į kumštį, grasino pistoletu, traukė iš makščių durklą. Iš tribūnos skambėjo liepsningos kalbos. Kai kurie kalbėjo taip, tarsi jie stovėtų atsirėmę į giljotiną. Aplinkui vilnijo baimingos ir išsigandusios galvos. Montanjarai, žirondistai, fejanai, nuosaikieji[292], teroristai[293], jakobinai kordeljerai; aštuoniolika karalžudžių kunigų.

Tokie buvo tie žmonės! Į visas puses vėjo nešiojamų dūmų kamuoliai.

XI

Protai blaškomi vėjo.

Bet šis vėjas buvo vėjas stebukladarys.

Būti Konvento nariu reiškė būti okeano banga. Tą galima pasakyti net apie pačius didžiuosius. Judėjimo postūmis ėjo iš aukštai. Konventas turėjo valią, bet ji buvo visų ir niekieno, atskirai paėmus. Ši valia buvo idėja – neaprėpiama, nepažabojama idė-

ja, kuri dvelkė tamsoj iš padangės aukštybių. Mes ją vadiname Revoliucija. Kada ši idėja praūždavo, ji nuversdavo vienus, pakeldavo kitus. Štai šitą ji panardindavo putose, o aną sudaužydavo į uolas. Ši idėja žinojo, kur eina, ji vijo nuo savęs bedugnę. Priskirti revoliuciją žmonių valiai reikštų priskirti potvynį bangų jėgai.

Revoliucija yra Nežinomojo darbas. Vadinkite tą darbą geru ar blogu, pagal tai, ar jūs siekiate ateities ar grįžtate praeitin, bet palikite ją tam, kuris ją sukūrė. Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad ji bendras didelių įvykių ir didelių žmonių kūdikis, bet iš tikrųjų ji yra tik įvykių išdava. Įvykiai švaistosi, žmonės apmoka. Įvykiai diktuoja, žmonės pasirašo. Liepos 14-ąją pasirašė Kamilas Demulenas, rugpjūčio 10-ąją pasirašė Dantonas, rugpjūčio 2-ąją pasirašė Maratas, rugsėjo 21-ąją pasirašė Greguaras, sausio 21-ąją pasirašė Robespjeras; bet Demulenas, Dantonas, Maratas, Greguaras ir Robespjeras buvo tik raštininkai. Šių didžiųjų puslapių milžiniškas ir šiurpulingas redaktorius turi savo vardą ir kaukę. Jo vardas – Dievas, jo kaukė – Likimas. Robespjeras tikėjo Dievą. Tikrai!

Revoliucija yra viena iš formų to imanentinio reiškinio, kuris spaudžia mus iš visų pusių ir kurį mes vadiname Būtinybe.

Prieš šį paslaptingą geradarysčių ir kančių reginį istorija kelia klausimą: Kodėl?

Todėl – gali atsakyti ir tas, kuris nieko nežino, ir tas, kuris viską žino.

Akivaizdoj stichinių katastrofų, naikinančių ir atgaivinančių civilizaciją, netenka gilintis į smulkmenas. Peikti ar garbinti žmones už jų veiksmų rezultatus – ar garbinti skaitmenis už tai, kad gauta tokia ar kitokia suma. Tai, kas turi įvykti, įvyksta, kas turi praūžti, praūžia. Amžinoji rimtis nenukenčia nuo tokių viesulų. Virš visų revoliucijų kaip žvaigždėtas dangus virš audros debesų spindi Tiesa ir Teisingumas.

[292]NUOSAIKTIEJI (MODERANTISTAI) – taip prancūzų revoliucijos metu buvo vadinami žirondistai ir kiti dešiniųjų partijų atstovai.
[293]TERORISTAI – taip kontrrevoliucionieriai vadino jakobinus.

XII

Toks buvo šis neaprėpiamas Konventas; žmonijos tvirtovė, puolama iš karto visų tamsių galybių, priešo apsuptos minčių kariuomenės sargybų ugnis, didžiulė protų stovykla ant bedugnės karšto. Niekas istorijoj neprilygs šiam sambūriui, kuris kartu buvo senatas ir minia, konklava ir gatvė, aeropagas ir viešoji aikštė, tribunolas ir kaltinamasis.

Konventas visada linko pavėjui, bet šis vėjas dvelkė iš liaudies burnos ir buvo Dievo alsavimas.

Ir šiandien, prabėgus aštuonioms dešimtims metų, kiekvieną kartą, kai žmogaus, – ar tai būtų istorikas, ar filosofas, – mintyje iškyla Konvento vaizdas, šis žmogus sustoja ir mąsto. Ir neįmanoma nesusidomėti šia didinga šešėlių eisena.

XIII

Maratas už kulisų

Rytojaus dieną, po susitikimo Povo gatvės kavinėje, Maratas, kaip buvo pareiškęs Simonai Evrar, išvyko į Konventą.

Tarp Konvento narių buvo Marato šalininkas markizas Lui de Monto, tas pats, kuris vėliau padovanojo Konventui dešimtainį laikrodį, papuoštą Marato biustu.

Tuo metu, kai įėjo Maratas, prie Monto prisiartino Šabo.

– Ei, tu, buvusysis, – prabilo jis.

Monto pakėlė akis.

– Kodėl tu mane vadini buvusiuoju?

– Kadangi tu toks esi.

– Aš?

– Juk tu buvai markizas.

– Niekada.

– Pasakok niekus!

– Mano tėvas buvo kareivis, o senelis – audėjas.

– Ką tu čia man giedi, Monto?

– Aš visai ne Monto.

– O tai kas?

– Aš Maribonas.

– Tegu būna ir taip, – pasakė Šabo, – man vis tiek.

Ir pro dantis iškošė:

– Visi markizai nebe markizai!

Maratas sustojo kairiajame karidoriuje ir stebėjo Monto ir Šabo.

Kiekvieną kartą, kai pasirodydavo Maratas, salėje kildavo ūžesys, bet tik toliau nuo jo. Aplinkui jį visi tylėdavo. Maratas to tarsi visai nejautė, jis niekino „pelkės kvarkimą".

Žemai, prieblandoj, iš tolimųjų suolų Konpė iš Uazos, Priunelis[294], vyskupas Vilaras[295], vėliau tapęs Prancūzijos akademijos nariu, Butru[296], Peti, Plešaras, Bonė, Tibodo[297], Valdriušas rodė vienas kitam jį pirštais.

– Žiūrėkite! Maratas!

– Tai jis neserga?

– Matyt, serga, kad su chalatu.

– Su chalatu?

– Dievaži, taip!

– Jis viską sau leidžia!

– Jis drįsta taip ateit į Konventą?

– Kartą jis atvyko su laurų vainiku, kodėl gi jis negali atvykti su chalatu!

– Veidas varinis, o dantys pažaliavę.

– Jo chalatas, atrodo, naujas.

– Kokios medžiagos?

– Ripso.

– Dryžuoto.

– Pažvelkite, kokie atlapai.

[294]PRIUNELIS (PRIUNELIS LJERAS) LEMARAS ŽOZEFAS (1748–1828) – Konvento narys, Prancūzijos revoliucijos dalyvis.

[295]VILARAS NOELIS GABRIELIS LIUKAS (1748–1826) – Konvento narys, vyskupas, 1793 m. atsisakęs savo titulo.

[296]BUTRU LORANAS (1757–1816) – Konvento ir Penkių šimtų tarybos narys.

[297]TIBODO ANTUANAS KLERAS (1765–1854) – Konvento narys, priklausęs Pelkės frakcijai. Vėliau Penkių šimtų tarybos narys.

– Iš kailio.
– Turbūt tigro.
– Ne, šermuonėlio.
– Dirbtinio.
– Jis ir su kojinėmis!
– Keista.
– Ir batai su sagtimis.
– Sidabrinėmis!
– Šito jam Kambulaso klumpės neatleis!

Sėdintieji kituose suoluose dėjosi nematą Marato. Jie kalbėjosi apie ką kita. Santonaksas priėjo prie Diuso:

– Diuso, ar jūs pažįstate?

– Ką?

– Buvusį grafą de Brijeną.

– Tą, kuris sėdėjo kalėjime kartu su buvusiu kunigaikščiu de Vilrua?

– Taip.

– Aš pažįstu juos abu. Na, ir kas?

– Jie buvo taip įsibauginę, jog iš tolo lenkdavosi, pamatę kiekvieną raudoną kalėjimo prižiūrėtojo kepurę, o kartą atsisakė net lošti piketą, kadangi jiems padavė kortas su karaliais ir karalienėmis.

– Na, ir kas?

– Juos vakar giljotinavo.

– Abu?

– Abu.

– Kaip jie laikėsi kalėjime?

– Kaip bailiai.

– O ant ešafoto?

– Kaip drąsuoliai.

Ir Diuso sušuko:

– Taip, mirti lengviau, negu gyventi.

Bareras tuo tarpu skaitė pranešimą apie Vandėją. Devyni šimtai žmonių su patrankomis iškeliavo iš Morbiano padėti Nantui. Valstiečiai grūmojo Redonui.

Penbefas buvo puolamas. Ties Mendrenu plaukiojo jūrų eskadra, kad sutrukdytų desantą. Nuo Engrando iki Moro visas kairysis Luaros krantas buvo nusėtas rojalistų baterijomis. Trys tūkstančiai valstiečių šeimininkavo Pornike. Jie šaukė: „Tegyvuoja anglai!" Santero laiškas Konventui, kurį skaitė Bareras, baigėsi šiais žodžiais: „Septyni tūkstančiai kaimiečių puolė Vaną. Mes juos atmušėm, ir jie paliko mūsų rankose keturias patrankas..."

– O kiek belaisvių? – pasigirdo kažkieno balsas.

Bareras kalbėjo toliau:

– Laiško prierašas: „Belaisvių nėra, nes jų neimam"[*].

Maratas stovėjo nejudėdamas ir nesiklausė. Jis atrodė apimtas sunkių rūpesčių.

Rankoje jis glamžė popieriaus lapą, ir, jei kas jį būtų praskleidęs, būtų galėjęs perskaityti šias Momoro rašytas eilutes, kurios, matyt, buvo atsakymas į Marato klausimą:

„Nieko negalima padaryti prieš įgaliotųjų komisarų visagalybę, ypač prieš Visuomenės gelbėjimo komiteto įgaliotinius. Ženisjė gegužės 6-osios posėdy veltui kalbėjo: „Kiekvienas komisaras yra galingesnis už karalių", bet niekas nepasikeitė. Jie baudžia mirtimi arba pasigaili. Masadas Anžerė, Triularas Sent Amanė, Nijonas prie generolo Marsė, Parenas prie Sablio armijos, Miljeras prie Nioro armijos[298] – visi jie visagaliai. Jakobinų klubas taip toli nuėjo, jos Pareną paskyrė net brigados generolu. Aplinkybės viską pateisina. Visuomenės gelbėjimo komiteto delegatas neleidžia veikti net kariuomenės vadui."

Maratas liovėsi gniaužyti popierių, įsidėjo jį į kišenę ir neskubėdamas priėjo prie Monto ir Šabo, kurie vis dar kalbėjosi ir visai nematė jo įeinant.

Šabo sakė:

– Klausyk, Maribonai ar Monto: aš ką tik iš Visuomenės gelbėjimo komiteto.

[*] Moniter, *T.XIX, p.81.*

[298] MASADAS, TRIULARAS, NIJONAS, MARSĖ, PARENAS, MILJERAS – Konvento komisarai provincijoje, 1793–1794 m. aktyviai dalyvavę kovoje prieš kontrrevoliucinius maištus.

– Ir kas ten girdėti?
– Jie atiduoda kunigui saugoti bajorą.
– Štai kaip!
– Bajorą, tokį kaip tu...
– Aš ne bajoras, – tarė Monto.
– Kunigui...
– Tokiam kaip tu.
– Aš ne kunigas, – tarė Šabo.
Abu pradėjo juoktis.
– Papasakok smulkiau, – paprašė Monto.
– Štai kaip yra. Kunigas, vardu Simurdenas, siunčiamas su visais įgaliojimais prie vikonto Goveno; šis vikontas vadovauja pajūrio armijos ekspediciniam būriui. Reikia neleisti bajorui sukčiauti, o kunigui išduoti.
– Tai labai nesunku, – atsakė Monto, – reikia tik į tą nuotykį įpinti mirtį.
– Tai padarysiu aš, – tarė Maratas.
Jie pakėlė galvas.
– Laba diena, Maratai, – tarė Šabo, – tu retai pasirodai mūsų posėdžiuose.
– Gydytojas man prirašė vonias, – tarė Maratas.
– Reikėtų vonių vengti, – pastebėjo Šabo. – Seneka[299] mirė vonioje.
Maratas nusišypsojo.
– Šabo, čia nėra Nerono.
– Bet užtat esi tu, – atsiliepė šiurkštus balsas.
Tai Dantonas ėjo į savo vietą.
Maratas neatsigręžė.
Jis pasilenkė prie Monto ir Šabo.
– Klausykite. Aš atėjau rimtu reikalu. Vienas iš mūsų trijų turi pasiūlyti Konventui vieno dekreto projektą.
– Tik jau ne aš, – tarė Monto, – manęs neklauso, aš esu markizas.
– Ir ne aš, – tarė Šabo, – manęs neklauso, aš esu kapucinas.
– Ir ne aš, – tarė Maratas, – manęs neklauso, aš esu Maratas.
Visi nutilo.

Susirūpinusio Marato būdavo geriau nešnekinti. Tačiau Monto išdrįso paklausti:

– Maratai, o kokio dekreto tu nori?

– Dekreto, baudžiančio mirtimi visus kariuomenės vadus, kurie paleis sukilėlį belaisvį.

Šabo įsiterpė:

– Toks dekretas yra. Jį priėmė balandžio pabaigoj.

– Atrodo, tartum jo ir nebūtų, – kalbėjo Maratas. – Visur, visoj Vandėjoj belaisviams leidžiama pabėgti, o jų priglaudėjai lieka nenubausti.

– Maratai, taip yra dėl to, kad dekretas nevykdomas.

– Šabo, reikia, kad jį vėl pradėtų vykdyti.

– Be abejo.

– Apie tai reikia kalbėti Konvente.

– Konvento, Maratai, čia nereikia, užtenka Visuomenės gelbėjimo komiteto.

– Tikslas bus pasiektas, – pridūrė Monto, – jei Visuomenės gelbėjimo komitetas įsakys iškabinti dekretą visuose Vandėjos valsčiuose ir duos porą ar trejetą gerų pavyzdžių.

– Nubausdami žymius asmenis, – pritarė Šabo, – generolus.

Maratas sumurmėjo.

– Iš tikrųjų pakaks to.

– Maratai, – toliau kalbėjo Šabo, – eik ir pats pasakyk tai Visuomenės gelbėjimo komitetui.

Maratas įdėmiai pažiūrėjo jam į akis; o nuo to net ir Šabo jausdavosi nekaip.

– Šabo, – tarė jis, – Visuomenės gelbėjimo komitetas – tai Robespjeras. Pas Robespjerą aš neisiu!

– Nueisiu aš, – tarė Monto.

– Gerai, – tarė Maratas.

Rytojaus dieną į visas puses buvo išsiuntinėtas Visuomenės gelbėjimo komiteto įsakymas iškabinti ir griežtai įvykdyti visuose

[299]SENEKA LUCIJUS ANEJUS, gimęs apie 54 metus pr. Kr., miręs apie 39 m. e. metus – garsus senovės Romos filosofas, istorikas, literatas.

Vandėjos miestuose ir kaimuose dekretą, skelbiantį mirties bausmę tiems, kurie prisidės prie suimtųjų plėšikų bei į nelaisvę paimtųjų sukilėlių pabėgimo.

Šis įsakymas buvo tik pirmas žingsnis. Konventas nuėjo dar toliau. Po kelių mėnesių, antrųjų metų briumerio 11-ąją (1793 m. lapkričio mėn.), po to, kai Lavalio miestas atidarė vartus Vandėjos pabėgėliams, Konventas išleido dekretą, kad kiekvienas miestas, kuris suteiks sukilėliams prieglaudą, bus sugriautas ligi pamatų.

Savo ruožtu visos Europos karaliai Braunšveigo hercogo pasirašytame, emigrantų inspiruotame markizo de Linono, Orleano kunigaikščio valdytojo, redaguotame manifeste jau anksčiau buvo paskelbę, kad kiekvienas prancūzas, suimtas su ginklu rankose, bus sušaudytas ir kad, jei nors plaukas nukris nuo karaliaus galvos, Paryžius bus nušluotas nuo žemės paviršiaus.

Žiaurumas prieš barbariškumą.

Trečioji dalis

V A N D Ė J O J E

Pirmoji knyga

VANDĖJA

I

Miškai

Anais laikais Bretanėj buvo septynios baisios girios. Vandėja – kunigų maištas. Šio maišto pagalbininkas buvo giria. Tamsa padeda tamsai.

Štai tos septynios Bretanės Juodosios girios: Fužero giria, užtverianti kelią tarp Dolio ir Avranšo; Prensė giria, stūksanti aštuonias mylias aplink; Pempono giria, pilna daubų ir upokšnių, beveik neprieinama iš Benjono pusės ir patogi atsitraukimui į Konkornė, rojalistų miestelį; Reno giria, gaudžianti pavojaus varpais iš respublikoniškų valsčių, kurių aplink miestus visada buvo labai daug; čia Piuizė[1] sunaikino Fokarą[2]; Maškulio giria, kurioje tarsi laukinis žvėris slapstėsi Šaretas; Garnašo giria, priklausiusi la Tremualiams, Govenams ir Roanams; Broseljando giria, kurioje šeimininkavo tik laumės.

Vienas Bretanės aristokratas titulavo save Septynių girių senjoru. Tai buvo vikontas de Fonetenė, Bretanės princas.

Be Prancūzijos princų buvo dar ir Bretanės princai. Taigi Roanai buvo Bretanės princai. Garnjė de Sentas savo pranešime Konventui II metų nivozo 15-ąją taip apibūdina princą de Talmoną: „Tas žmogžudžių Kapetas, Meno bei Normandijos valdovas."

[1] PIUIZĖ ŽOZEFAS (1784–1827) – grafas, prancūzų karininkas, monarchistas. Žymus Vandėjos sukilėlių vadas, palikęs savo memuarus.

[2] FOKARAS – vienas Vandėjos sukilėlių vadų.

Bretonų girių istorija nuo 1792 iki 1800 metų galėtų būti parašyta atskirai, ir ji būtų tarsi legenda didžiuliuose Vandėjos įvykiuose.

Istorija turi savo tiesą, legenda – savo. Legendinė tiesa kitokio pobūdžio negu istorinė. Legendinė tiesa – tai prasimanymas, kurio rezultatas – tikrovė. Tačiau istorija, kaip ir legenda, turi tą patį tikslą: vaizduojant laikiną žmogų, duoti amžino žmogaus paveikslą.

Vandėja nebus visiškai suprantama, jei istorijos nepapildysime legenda. Istorija reikalinga visumai, legenda – atskirai daliai.

Pabrėžiame: Vandėja to triūso verta. Vandėja – stebuklas.

Tamsuolių žmonių karas, toks kvailas ir toks didingas, toks baisus ir toks puikus, nusiaubė Prancūziją, bet ir tapo jos pasididžiavimu. Vandėja – tai žaizda, teikianti garbę.

Tam tikromis savo gyvenimo valandomis žmonių visuomenė atrodo mįslė, kurios įminimas išmintingiesiems – šviesa, o neišmanėliams – tamsa, prievarta, barbariškumas. Filosofas nesiryžta kaltinti. Jis supranta, kad, sprendžiant uždavinius, pasitaiko kliūčių. Tos kliūtys, kaip ir debesys, laikinai užtemdo šviesą.

Kas nori suprasti Vandėją, tas tegul įsivaizduoja du varžovus – iš vienos pusės prancūzų revoliuciją, iš kitos – bretonų valstietį. Iš vienos pusės didingi įvykiai, viena po kitos seka geros, bet ir grėsmingos permainos, civilizacija piktais šuoliais žengia į priekį, pašėlusiu, nesuvaldomu veržlumu besivystanti pažanga neša negirdėtą ir nesuprantamą pagerėjimą, iš kitos pusės – šis rimtas ir keistas laukinis, šis žmogus šviesiomis akimis ir ilgais plaukais, savo gyvybę palaikąs pienu ir kaštonais, neišeinąs toliau savo lūšnelės, savo kiemo gyvatvorės bei lauko aptvaro, pažįstąs kiekvieną sodžių apylinkėje iš varpo skambėjimo, vandenį tevartojąs tik gėrimui, dėvįs odinę sriukę, išsiuvinėtą šilko arabeskomis taip, kaip jo proseneliai keltai tatuiruodavo savo veidus, savo budelį gerbiąs kaip šeimininką, kalbąs mirusia kalba, – dėl to jo mintys lieka uždarytos lyg kape, valdąs jaučius, pustąs dalgį, ravįs grikius, kepąs grikių paplotėlius, žagrę gerbiąs labiau negu savo senelę, tikįs Švenčiausiąją Mariją ir Baltąją po-

nią[3], klaupiąsis prieš altorių ir prieš paslaptingą aukštą dykvietės akmenį, lygumoj jis artojas, pajūry žvejys ir tankumynuose brakonierius, mylįs savo karalius, savo ponus, savo kunigus ir savo utėles; galįs ištisas valandas nejudėdamas išstovėti ir mąstyti tuščioje jūros pakrantėje – niūrus marių ūžesio klausytojas.

Tad spręskite dabar patys, ar sugebėjo toks neregys pasisavinti šią šviesą?

II

Žmonės

Valstietis turi du ramsčius: lauką, kuris jį maitina, ir giria, kuri jį slepia.

Net sunku ir įsivaizduoti, kokios anksčiau buvo bretonų girios; tai tikri miestai. Niekur nebegali būti taip nyku, tylu ir tuščia, kaip čia, tarp šių susiraizgiusių spyglių ir šakų; iš pirmo žvilgsnio šiuose neįžengiamuose brūzgynuose nepastebėsi nė gyvos dvasios, vienatvė ir tyla, kokios nebūna nė kapinėse; tačiau jei kas būtų vienu akimirksniu lyg žaibas nukirtęs visus medžius, tai staiga šioje tamsoje būtų išvydęs žmonių skruzdėlyną.

Siauri ir apvalūs šuliniai, iš viršaus apdengti akmenimis ir šakomis, iš pradžių leidžiasi žemyn statmenai, o paskui horizontaliai ir ten po žeme praplatėja piltuvėlio forma, išsišakodami susisiekia su tamsiais urvais; štai ką rado Kambizas[4] Egipte, o Vestermanas[5] Bretanėj; pirmasis – dykumoje, antrasis – girioje. Egipto požemiuose buvo numirėliai, Bretanės požemiuose – gyvi žmonės. Viena nykiausių Midono miško aikštelių, raižyte išraižyta šių požeminių galerijų ir celių, po kurias vaikštinėjo paslaptingi žmonės, vadinosi Didžiuoju miestu. Kita aikštelė, to-

[3]BALTOJI PONIA – padavimų vaiduoklė, pasirodanti pilyse ar kalnuose ir apdovanojanti tuos, kuriuos sutinkanti.

[4]KAMBIZAS – antrasis senovės Persijos (Irano) karalius, Kyro sūnus, užkariavęs Afriką.

[5]VESTERMANAS – prancūzų generolas, karų su Europos monarchų koalicija ir Vandėjos maištininkais dalyvis.

kia pat tuščia paviršiuje ir apgyventa po žeme, vadinosi Karališkąja aikšte.

Šis požeminis gyvenimas Bretanėje vyksta nuo neatmenamų laikų. Žmogus visą laiką čia turėjo slapstytis nuo žmogaus; dėl to čia tiek daug urvų, kuriuos tartum ropliai būtų išsirausę po medžių šaknimis. Tokie urvai buvo rausiami nuo druidų laikų, o kai kurie savo senumu gali lygintis su dolmėnais. Ir legendų piktosios dvasios, ir istorijos pabaisos – visi jie yra perėję šią juodą šalį: Teutatas[6], Cezaris[7], Hoelis, Neomenas, Anglijos Gotfridas, Alenas-Geležinė Pirštinė, Pjeras Moklerkas[8], Prancūzijos de Blua[9] giminė, Anglijos de Monforų[10] giminė, karaliai ir kunigaikščiai, devyni Bretanės baronai, Didžiųjų dienų teisėjai, Nanto grafai, kurie amžinai pykosi su Reno grafais, valkatos, plėšikai, pirkliai, Renė II[11], vikontas de Roanas, karaliaus vietininkai, „gerasis Šono kunigaikštis", koręs valstiečius ant šakų po ponios de Sevinjė[12] langais, penkioliktajame amžiuje – senjorų skerdynės, šešioliktajame ir septynioliktajame – religiniai karai, aštuonioliktajame – trisdešimt tūkstančių šunų, išdresiruotų žmonėms medžioti; išgirdę šį baisų trypimą, žmonės įprato slapstytis. Taigi trogloditai, gelbėdamiesi nuo keltų, keltai, gelbėdamiesi nuo romėnų, bretonai, gelbėdamiesi nuo normanų, hugenotai – nuo katalikų, kontrabandininkai – nuo muitininkų, pirmiausia bėgo į girias, o paskui lindo po žeme. Taip ginasi žvėrys. Štai prie ko tironija priveda tautas. Per du tūkstančius metų despotizmas visomis savo formomis – užkariavimu, feodalizmu, fanatizmu, mokesčiais, – kaip medžiotojas žvėrį gainiojo šią nelaimingą išgąsdintą Bretanę, mesdamas vieną medžioklės rūšį tik dėl to, kad pradėtų kitą. Žmonės rausėsi po žeme.

Siaubas, kuris visada giminingiausias pykčiui, telkėsi širdyse, o žmonės telkėsi urvuose, kurie jau buvo iškasti miškuose, kai Prancūzijoje įsiliepsnojo revoliucija. Bretanė sukilo – prievarta nešama laisvė jai atrodė pavergimas. Įprasta vergų klaida.

III

Žmonės ir girios – bendrininkai

Tragiški Bretanės miškai vėl, kaip ir senovėje, tapo naujo maišto tarnais ir pagalbininkais.

Šių girių žemė buvo tarsi žvaigždėtasis koralas – visa išraizgyta priešui nematomomis susisiekimo olomis ir galerijomis. Kiekvienoje tų tamsių olų glūdėjo po penkis šešis žmones. Blogiausia, kad čia buvo sunku alsuoti. Keletas neįtikėtinų skaičių rodo, kokia galinga buvo šio didžiulio masto valstiečių maišto organizacija. Il e Vilene, Pertro girioje, suteikusioje prieglaudą kunigaikščiui Talmonui, nebuvo girdėti alsavimo, negalima buvo užtikti žmogaus pėdsako, o vis dėlto ten glūdėjo šeši tūkstančiai vyrų, kuriems vadovavo Fokaras; Morbiane, Melako girioje, kur nebuvo matyti nė gyvos dvasios, iš tikrųjų slėpėsi aštuoni tūkstančiai žmonių. Tačiau abi šios girios – Pertro ir Melako – nėra iš didžiųjų bretonų girių. Baisu buvo įžengti į jas. Šie apgaulingi tankumynai, kur požeminiuose labirintuose slėpėsi kovotojai, atrodė tarsi milžiniškos nematomos kempinės, iš kurių, gigantiškai revoliucijos letenai spaudžiant, tryško pilietinio karo srovės.

Neregimi batalionai tykojo priešą. Šios paslaptingos armijos nelyginant gyvatės šliaužiojo po žeme, kuria vaikščiojo respublikonų armijos, staiga išlįsdavo į paviršių ir vėl greit pasislėpdavo; pasirodydavo nesuskaičiuojama gausybe ir vėl dingdavo; visur

[6]TEUTATAS – Senovės keltų karo dievas.

[7]CEZARIS KAJUS JULIJUS - (100–44 pr. Kr.) – Senovės Romos politinis veikėjas, karo vadas, istorikas.

[8]MOKLERKAS PJERAS (1213–1237) – bretonų kunigaikštis, daug kartų sukilęs prieš karalių, kad išlaikytų politinę Bretanės autonomiją.

[9]BLUA – sena prancūzų grafų giminė, valdžiusi didelius žemės plotus Bretanėje. Vėliau tos žemės atiteko Šatijono kunigaikščių giminei.

[10]MONFORAS SIMONAS (1206–1265) – anglų politinis veikėjas, valdęs Angliją kaip protektorius 1263–1265 m. Jo valdymo metu pirmą kartą Anglijoje sušauktas parlamentas, kuriame dalyvavo ir miestų atstovai.

[11]RENĖ II, VIKONTAS DE ROANAS (1550–1586) – 16 a. prancūzų pilietinių karų dalyvis.

[12]SEVINJĖ MARI (1626–1696) – markizė, žymi prancūzų rašytoja. Jos laiškai dukteriai – vertingas istorinis šaltinis.

esančios ir nepastebimos jos užpuldavo lyg griūtis ir vėl išnykdavo tartum dulkės; jos virsdavo milžinu, kai tekdavo kovoti, nykštuku, kai reikėdavo slėptis. Jaguarai, turį kurmių savybes.

Be girių, dar buvo ir miškelių. Kaip miestams pasibaigus, prasideda kaimai, taip už girių driekėsi krūmynai. Jie tartum visur išmėtyti labirintai, sujungė šias girias. Senovinės pilys kartu buvo ir tvirtovės, kaimeliai – kariuomenės stovyklos, fermos – spąstai ir žabangos, vienkiemiai, apkasti grioviais ir apsodinti medžiais, buvo tinklo, kuriame įstrigdavo respublikonų kariuomenės, kilpos.

Šie miškai turėjo vieną bendrą pavadinimą – Giraitė.

Midono miške, kurio vidurys buvo tvenkinys, apsistojo Žanas Šuanas; Ženo miške apsigyveno Taijferas; Hiuiseri miške viešpatavo Guž le Briuanas[13]; Šarni miške šeimininkavo Kurtije le Bataras[14], „Juodosios karvės" stovyklos viršininkas, pramintas apaštalu Povilu; Biurgo miške slapstėsi paslaptingasis ponas Žakas, kuriam buvo lemta mirti neaiškia mirtimi Žiuvardeilio požemiuose; Šaro miške Pimusas ir Pti Prensas, kada juos užpuolė Šatonelio dalinys, čiupo iš respublikonų eilių grenadierius ir nešte nešė juos į nelaisvę; Erezri miškas buvo garnizono Long Fe pralaimėjimo liudininkas; Ono miškas buvo patogus stebėti keliui iš Reno į Lavalį; Gravelio miškas, kurį kunigaikštis La Tremualis išlošė kėgliais; Loržo miškas, Kot du Nor departamente, kur po Bernardo de Vilnevo viešpatavo Šarlis de Buahardi; Banjaro miškas netoli Fontenė, kur Leskiuras užpuolė Šalbosą[15], stojusį į kovą prieš penkis kartus galingesnį priešą; Diurondė miškas, dėl kurio kadaise varžėsi Alenas de Redriu su Eriku, Karolio Plikagalvio sūnumi; Kroklu miškas prie pat dykumos, kurioje Kokro žudydavo belaisvius; Krua Bataj miškas, kuris girdėjo, kaip Sidabrinė koja tiesiog homeriškai įžeidinėjo Morjerą, o Morjeras Sidabrinę koją; Sodrėjos miškas, kurį, kaip mes jau matėme, valė vienas paryžiečių batalionų. Ir visa daugybė kitų miškų.

Daugelyje šių miškų ir girių buvo ne tiktai požeminiai sodžiai, susispietę apie vado slėptuvę, bet ir tikri kaimai su žemomis, po medžiais pasislėpusiomis lūšnelėmis, kurių būdavo labai daug

– pilna giria. Dažnai jas išduodavo dūmai. Du tokie kaimai Midono miške labai išgarsėjo: Lorjeras prie tvenkinio ir vadinamas Riu de Bo, tai kelios lūšnelės netoli nuo Sent Uan le Tua.

Moterys gyveno lūšnelėse, o vyrai urvuose. Kariniams tikslams jie naudojosi ir „fėjų galerijomis", ir senoviniais dar keltų išraustais požeminiais keliais. Pasislėpusiems vyrams moterys atnešdavo valgyti. Pasitaikydavo ir taip, kad kai kurie vyrai būdavo užmiršti ir turėdavo mirti badu. Taip atsitikdavo tik nesumaniesiems, kurie nesugebėdavo atsidaryti šulinio dangčio. Paprastai šulinio dangtis būdavo padarytas iš samanų ir šakų, ir taip puikiai paslėptas, jog iš lauko tarp žolių jokiu būdu jo negalėjai atskirti, o iš vidaus jis labai lengvai atsidarydavo ir užsidarydavo. Šios slėptuvės buvo ruošiamos nepaprastai rūpestingai. Iškasta žemė sumetama kur nors į gretimą tvenkinį. Sienos iš vidaus ir asla išklojamos paparčiais ir samanomis. Tokios slėptuvės buvo vadinamos lindynėmis. Ten buvo galima gyventi, jeigu įmanoma gyventi be dienos šviesos, be ugnies, duonos ir oro.

Neatsargiai išlįsti į gyvųjų pasaulį, išeiti iš slėptuvės ne laiku buvo pavojinga, nes galėjai atsidurti po žygiuojančios armijos kojomis. Pavojingi miškai, dvigubi spąstai. Mėlynieji nedrįsdavo į mišką įeiti, baltieji – iš miško išeiti.

IV

Jų gyvenimas po žeme

Žmonės šiose žvėrių olose nuobodžiavo. Kai kada naktimis, nepaisydami pavojų, jie išlįsdavo ir eidavo į artimiausias lygumas pašokti. Kartais norėdami, kad greičiau praslinktų laikas, melsdavosi. „Kiaurą dieną, – sako Burduazo, – Žanas Šuanas mus versdavo kalbėti rožančių!"

[13]GUŽ LE BRIUANAS – vienas Vandėjos sukilėlių vadų.

[14]KURTIJE LE BATARAS – vienas Vandėjos sukilėlių vadų.

[15]BERNARAS DE VILNEVAS, ŠARLIS DE BUAHARDI, ŠALBOSAS, TAIJEFERAS, BOETIDU – Vandėjos sukilėlių vadai.

Vasarą, kai ateidavo Pjūties šventė, Žemutiniojo meno gyventojų beveik nebegalima būdavo sulaikyti po žeme. Kai kuriems iš jų ateidavo į galvą visokiausių sumanymų. Pavyzdžiui, Deni, pramintas Pagyrų puodu, persirengdavo moterimi ir eidavo į Lavalį pasižiūrėti vaidinimo, o paskui grįždavo atgal į savo urvą.

Vieną gražią dieną jie staiga stodavo į mūšį, ir landynės tamsą pakeisdavo kapo tamsa.

Kartais jie pakeldavo savo urvo dangtį ir klausydavosi, ar negirdėti tolumoje mūšio garsų; jie atidžiai ausimis sekdavo kovą. Respublikonų šūviai buvo pastovūs, rojalistų – išsklaidyti, pagal tai jie ir orientuodavosi. Jei šaudymas staiga nutildavo, tai ženklas, kad rojalistai sumušti, jei paskiri šūviai dar ilgai pokšėdavo tolumoje, tai ženklas, kad jie laimėjo. Baltieji visada persekiodavo, mėlynieji – niekada, nes kraštas buvo nusistatęs prieš juos.

Šio požemio kariai buvo nuostabiai informuojami. Sunku įsivaizduoti, kaip greitai ir paslaptingai lėkdavo jų žinios. Buvo sugriauti visi tiltai, išardyti visi vežimai, bet jie rasdavo priemonių kaip nors perspėti ar pranešti, kas reikalinga. Jų patikėtiniai estafetės būdu nešdavo žinias iš girios į girią, iš kaimo į kaimą, iš vienkiemio į vienkiemį, iš lūšnelės į lūšnelę, nuo krūmo iki krūmo.

Koks nors negudrios išvaizdos kaimietis savo tuščiavidurėj lazdoj nešė depešas.

Buvęs Steigiamojo susirinkimo narys išdavikas Boetidu aprūpindavo juos naujais respublikoniškais pasais, su kuriais jie galėdavo vaikščioti po visą Bretanę. Tokių pasų be įrašytos pavardės šis išdavikas turėjo daugybę. Susekti juos buvo neįmanoma. „Paslaptys, – sako Piuizė*, – patikėtos daugiau kaip keturiems šimtams tūkstančių asmenų, buvo šventai saugomos."

Atrodo, kad šis didžiulis keturkampis, kurį iš pietų sudarė linija, einanti iš Sablio į Tuarą, iš rytų – linija, einanti iš Tuaro į Somiurą ir Tuė upe, iš šiaurės – Luaros upe, o iš vakarų – vandenynu, turėjo bendrą nervų sistemą, ir nė vienas žemės sklypelis nebūtų sudrebėjęs neišjudindamas viso organizmo. Vienu aki-

*Piuizė. T. II, p. 35.

mirksniu žinios nulėkdavo iš Nuarmutjė į Liusoną, o Liuė stovykla visada žinojo, kas dedasi Krua Morino stovykloj. Tartum jiems būtų padėję paukščiai. III metų mesidoro 7-ąją Ošas rašė: „Atrodo, tarsi jie turėtų telegrafą."

Jie buvo susiskirstę į klanus kaip Škotijoj. Kiekviena parapija turėjo savo vadą. Šiame kare dalyvavo mano tėvas, ir aš turiu teisę apie jį kalbėti.

V

Jų gyvenimas karo metu

Dauguma teturėjo tik ietis. Netrūko ir gerų medžioklinių šautuvų. Nerasi puikesnių šaulių kaip Giraitės brakonieriai ir Loru kontrabandininkai. Keisti, baisūs, narsūs kovotojai. Paskelbus trijų šimtų tūkstančių naujokų mobilizacijos dekretą, šešiuos šimtuos kaimų sugaudė pavojaus varpai. Gaisras užsiliepsnojo visur iš karto. Puatu ir Anžu sukilo tą pačią dieną. Tenka priminti, kad pirmasis griausmas pasigirdo Kerbaderio landuose jau 1792 m. liepos 8 dieną, kai buvo likęs mėnuo iki rugpjūčio 10-osios. Alenas Redeleris, šiandien visų užmirštas, buvo Roššakleno ir Žano Šuano pirmtakas. Grasindami mirties bausme, rojalistai privertė prisidėti prie sukilimo visus galinčius nešioti ginklą vyrus. Jie rekvizavo pakinktus, arklius, vežimus ir maisto produktus. Bematant Sapino[16] surinko tris tūkstančius kareivių, Katelino – dešimti tūkstančių. Stoflė – dvidešimt tūkstančių, o Šaretas tapo Nuarmutjė šeimininku. Vikontas de Sapo[17] sukėlė Aukštutinį Anžu, ševaljė de Diezi l'Antr Vilen e Luarą. Tristanas Atsiskyrėlis – Žemutinį Meną, kirpėjas Gastonas – Gemenė miestą, o kunigas Bernjė[18] – likusį kraštą. Sukelti tokias aibes žmonių nebuvo sunku. Į kurio nors respublikai prisaikdinto klebono, kaip jie vadin-

[16]SAPINO (1736–1793) – vienas žymiausių Vandėjos sukilėlių vadų.

[17]SEPO MARI POLIS ALEKSANDRAS (1769–1821) – vikontas, vienas žymiausių Vandėjos maištininkų vadų.

[18]BERNJĖ – kunigas, vienas iš Vandėjos sukilėlių vadų.

davo „prisiekusiojo kunigo", cimboriją įkišdavo didelį juodą katiną, kuris per mišias netikėtai iš jos iššokdavo. „Velnias! Velnias!" – šaukdavo valstiečiai, ir visa apylinkė sukildavo. Iš klausyklų taip pat buvo kurstoma sukilimo ugnis. Kiekvienas sukilėlis turėjo penkiolikos pėdų ilgio lazdą, kuri jam padėdavo netikėtai užpulti mėlynuosius, gintis nuo jų ar sprukti šokinėjant per griovius. Jei kovos lauke pasitaikydavo kryžius ar koplytėlė, tai pačiame mūšio įkarštyje, kai valstiečiai puldavo respublikoniškuosius karė, jie visi klaupdavosi ant kelių ir po kulkų kruša kalbėdavo maldas; baigus kalbėti rožinį, likusieji gyvi vėl kildavo ir puldavo priešą. Deja, tai buvo milžinai! Savo šautuvus jie užtaisydavo bėgdami. Tačiau juos buvo galima įtikinti, kuo tik nori. Kunigai rodydavo jiems kitus kunigus, kuriems iš anksto kaklus iki paraudimo nuveržsaid davo virvute, ir sakydavo: „Štai prisikėlę iš mirusiųjų giljotinos kankiniai." Kartais juos ištikdavo ir riteriškumo priepuoliai; taip, pavyzdžiui, jie iškilmingai palaidojo Feską, respublikonų vėliavininką, kuris buvo sukapotas kardu, bet neišmetė iš rankų savo pulko vėliavos. Tie kaimiečiai mokėdavo ir pajuokti. Iš vedusių kunigų respublikonų jie tyčiodavosi: „Pirma pametė sutaną, o paskui ir kelnes." Iš pradžių jie patrankų bijojo, o paskui puldavo jas su lazdomis ir ne vieną atėmė. Pirmiausia jie paėmė gražią bronzinę patranką, kurią pakrikštijo Misijonierium, paskui antrą, užsilikusią iš religinių karų su Rišeljė herbais ir mergelės Marijos paveikslu, ją pavadino Mari Žana. Praradę Fontenė, jie neteko ir Mari Žanos, dėl kurios nedvejodami žuvo šeši šimtai valstiečių; paskui jie vėl atsiėmė Fontenė, kad atgautų savo Mari Žaną, ir vežėsi ją papuošę gėlėmis, apdengę vėliavomis su karališkomis lelijomis, o pakeliui visas sutiktas moteris vertė ją bučiuoti. Tačiau dviejų patrankų buvo maža. Stoflė paėmė Mari Žaną; Katlino, graužiamas pavydo, iškeliavo iš Pen an Manžo, apgulė Žalė ir paėmė trečią patranką; Forestas puolė Sen Floreną ir paėmė ketvirtą. Du kiti vadai, Šupas[19] ir Sen Polis, dar geriau sugalvojo; patrankas jie pasidarė iš rąstų, vietoj kanonierių pastatė manekenus, ir su šia artilerija, iš kurios patys gardžiai juokėsi, privertė mėly-

nuosius atsitraukti į Marejį. Tai buvo jų laimėjimo laikas. O vėliau, kada Šalbo sumušė La Marsonjerą, valstiečiai paliko savo pralaimėjimo lauke trisdešimt dvi anglų patrankas. Tais laikais Anglija rėmė prancūzų princus ir siuntė „jo didenybės pinigus, – kaip 1794 m. gegužės 10 d. rašė Mansja, – nes p. Pitui[20] buvo pasakyta, kad tai yra padoru." Melinė savo kovo 31 d. pranešime sako: „Sukilėliai puola šaukdami: „Tegyvuoja anglai!" Valstiečiai užtrunka ten, kur gali pasiplėšti. Šie šventuoliai virto vagimis. Laukiniai taip pat turi ydų. Civilizacija padeda juos atpratinti nuo to. Piuizė II tome, p. 187 sako: „Daug kartų aš išgelbėjau nuo apiplėšimo Peleno miestelį", ir toliau p. 434 aiškina, kodėl jis neužėmė Monforo: „Aš tyčia ėjau aplinkui, kad apsaugočiau jakobinų namus nuo apiplėšimo." Jie apvogė Šolė, apiplėšė Šalaną. Nepasisekus prie Granvilio, jie plėšė Vildjė. Kaimiečius, kurie buvo prisidėję prie mėlynųjų, jie vadino „jakobinų bernais" ir žudė juos pirmiausiai. Jie mėgo skerdynes kaip kareiviai ir žudynes – kaip žmogžudžiai. Jie jautė malonumą šaudydami „storpilvius", tai yra buržua, ir visa tai jie vadino atsigavėjimu. Prie Fontenė vienas jų kunigas, klebonas Barbotenas, kardu užkapojo senį.

Sen Žermen siur Ile* vienas jų vadas bajoras nušovė šautuvu komunos prokurorą ir pasiėmė jo laikrodį. Maškule respublikonai buvo žudomi sistemingai, kasdien po trisdešimt žmonių; tai truko penkias savaites; kiekvieną tokią trisdešimties žmonių grandinę vadino rožiniu. Tą grandinę statydavo prie iškastos duobės ir šaudydavo; šaudomieji nukrisdavo į duobę kartais dar gyvi; juos taip ir užkasdavo. Neseniai patys vėl pamatėme tokius papročius. Žuberui, apylinkės pirmininkui, pjūklu nupjovė rankas per riešus. Nelaisvėn paimtus mėlynuosius sukaustydavo specialiai nukaltais aštriabriauniais pančiais. Žudydavo juos viešose aikštėse, pūsdami medžioklinius ragus. Šaretas, kuris pasirašinėda-

**Piuizė. T. II, p. 35.*

[19]ŠUPAS – vienas iš Vandėjos sukilėlių vadų.

[20]PITAS VILJAMAS (1759–1806) – anglų ministras pirmininkas, kovojęs su Prancūzijos revoliucija.

vo: „Brolybė; riteris Šaretas" ir kuris, kaip ir Maratas, galvą prisidengdavo nosine, rišdamas mazgą ant kaktos, sudegino Porniko miestą su gyventojais, uždarytais namuose. Tuo metu ir Karjė Vandėjos gyventojams buvo baisus. Į terorą buvo atsakoma teroru. Bretanės sukilėliai pažiūrėti buvo panašūs į graikų sukilėlius: trumpos liemenės, prie perpetinių diržų – šautuvai, antkurpiai, plačios kelnės; vaikinai buvo panašūs į graikų kleftus[21]. Anri de la Roššaklenas, būdamas dvidešimt vienerių metų, stojo į šį karą su lazda ir pora pistoletų. Vandėjiečių armiją sudarė šimtas penkiasdešimt keturios divizijos. Ši kariuomenė vykdydavo nuolatines apgultis; Bresiuirą jie laikė apsiautę tris dienas. Dešimt tūkstančių valstiečių didįjį penktadienį įkaitintais šoviniais bombardavo Sablio miestelį. Kartą per vieną dieną jiems pavyko sugriauti keturiolika respublikonų stovyklų tarp Montinjė ir Kurbeveilio. Tuarė, ties aukštąja siena, vyko šis puikus pasikalbėjimas tarp la Roššakleno ir vieno vaikino: „Karli!" – „Aš čia." – „Stok čia, o aš pasilypėsiu." – „Stoviu." – „Duok savo šautuvą." – „Imkite." La Roššaklenas įšoko į miestą, ir sukilėliai be kopėčių paėmė šį bokštą, kurį anksčiau nesėkmingai buvo apgulęs Diugesklenas[22]. Šovinys jiems buvo brangesnis už luidorą. Jie verkdavo, kai nebematydavo savo kaimelio varpinės. Bėgti jiems atrodė paprasta; tada jų vadai šaukdavo: „Meskite klumpes, bet saugokite šautuvus!" Kai pritrūkdavo šovinių, sukalbėję rožinį, jie eidavo grobti parako iš respublikonų artilerijos šovinių dėžių; kiek vėliau d'Elbė paprašęs gavo viso to iš anglų. Artinantis priešui, jeigu turėdavo sužeistų, slėpdavo juos aukštuose javuose arba papartynuose, o pasibaigus mūšiui, vėl juos iš ten pasiimdavo. Uniformų neturėjo. Drabužiai nudrisko. Valstiečiai ir bajorai užsivilkdavo pirmus pasitaikiusius skudurus. Rožė Mulinjė dėvėjo turbaną ir dolmaną, paimtus iš Flešo teatro drabužių sandėlio; ševaljė de Boviljė[23] dėvėjo prokuroro mantiją ir moterišką skrybėlę ant vilnonio kyko. Visi turėjo baltas juostas ir baltus diržus; laipsnius atskirdavo pagal kokardas. Stoflė dėvėjo raudoną kokardą, Roššaklenas – juodą; Vimpfenas[24], pusiau žirondistas, niekada nekėlęs kojos iš Normandijos, ant rankovės turėjo Kano karabinierių raištį. Jų ei-

lėse buvo taip pat ir moterų: ponia de Leskiur, vėliau tapusi ponia de La Roššaklen, Teresė de Moljen, la Ruari meilužė, ta pati, kuri sudegino parapijos vadų sąrašą, ponia de la Rošfuko, jauna graži moteris, su kardu rankoje vadovavusi valstiečiams prie didžiojo Piui Ruso pilies bokšto, pagaliau Antuanetė Adams, praminta riteriu Adamsu, tokia narsi, kad paimta į nelaisvę iš pagarbos buvo sušaudyta stačia. Šis legendinis laikotarpis buvo nuožmus. Žmonės įsiutę. Ponia Leskiur tyčia leisdavo savo arklį šuoliais per žuvusių mūšyje respublikonų kūnus, negyvus, kaip tvirtindavo ji, bet galbūt tik sužeistus. Pasitaikydavo, kad vyrai išduodavo, bet moterys niekada. Panelė Fleri iš Prancūzų teatro nuo la Ruari perėjo pas Maratą, bet iš meilės. Vadai buvo dažnai tokie pat tamsuoliai, kaip ir kareiviai; ponas de Sapino nieko nenutuokė apie rašybą. Jis rašydavo „Musų puseje ira." Vadai nekentė kits kito; pelkių vadai šaukdavo: „Šalin aukštumų vadus!" Vandėjiečių kavalerija buvo negausi ir sunku buvo ją sudaryti. Piuizė rašo: „Tas, kuris mielai atiduoda man abu savo sūnus, pasidaro niūrus, jei paprašau nors vieno arklio." Kartys, šakės, dalgiai, seni ir nauji šautuvai, brakonierių peiliai, iešmai, geležim apkaustyti ir vinių prikalti vėzdai – štai jų ginklai; kai kurie ant kaklo nešiojo kryžių, sudėtą ir dviejų numirėlio kaulų. Jie puldavo garsiai šaukdami, nejučiomis išlįsdavo iš visų pusių, miško tankumynų, kalnelių, pakelės duobių, susispiesdavo pusračiu, užmušinėdavo, naikindavo, smogdavo ir vėl staiga išsisklaidydavo. Įžengę į respublikonų miestelį, nukirsdavo Laisvės medį[25], sudegindavo jį ir šokdavo ratu aplink ugnį. Jie elgėsi kaip patamsių grobuonys. Vandėjiečių dėsnis: visur pribūti nelauktiems. Penkiolika mylių jie

[21]KLEFTAI – taip turkų viešpatavimo laikais (19 a. trečiajame dešimtmetyje) buvo vadinami graikai, kurie su ginklu rankoje bėgo į kalnus kovoti prieš užkariautojus.

[22]DIUGESKLENAS BERTRANAS (1314–1380) – žymus prancūzų karvedys, kilęs iš bretonų bajorų.

[23]ROŽĖ MULINJĖ, BOVILJĖ – Vandėjos sukilėlių vadai.

[24]VIMPFENAS FELIKSAS (1745–1814) – baronas, prancūzų generolas, 18 a. pabaigos karų dalyvis.

[25]LAISVĖS MEDIS – tai išsilaisvinimo simbolis, pradėtas sodinti Šiaurės Amerikoje karo su Anglija dėl nepriklausomybės metu. 1790 m. Paryžiuje taip pat pasodintas toks pirmas Laisvės medis, papuoštas frygiška kepuraite.

nužygiuodavo tylomis, nenumindami nė žolelės po kojomis. Vakare vadai, suėję į karo tarybą, nuskirdavo vietą, kurioje kitą rytą turės būti užpulti respublikonai, tada visi užtaisydavo šautuvus, atbambėdavo maldas, nusiaudavo klumpes ir ilgomis kolonomis traukdavo mišku basi tarp viržių ir samanų netriukšmaudami, netardami nė žodžio, net nealsuodami. Taip sėlina katė tamsoje.

VI

Žemės dvasia prasiskverbia į žmogų

Vandėjos sukilimas apėmė ne mažiau kaip penkis šimtus tūkstančių žmonių, skaičiuojant kartu moteris ir vaikus. Pusė milijono kovotojų – tokį skaičių duoda Tiufenas de la Ruari.

Jiems padėjo federalistai; Žironda buvo Vandėjos bendrininkė. La Lorezo apylinkė pasiuntė Giraitėn trisdešimt tūkstančių vyrų. Susijungė aštuoni departamentai, penki iš Bretanės, trys iš Normandijos. Evrė miestas, susibroliavęs su Kanu, pas sukilėlius turėjo savo atstovus – merą Šomoną ir aristokratą Gardambą. Biuzo, Gorsa ir Barbaru – Kane, Briso – Mulene, Šasanas – Lijone, Rabo Sent Etjenas – Nime. Meijamas ir Diušatelis – Bretanėj – visi jie pūtė žaizdrą.

Vandėjos buvo dvi: didžioji, kuri vedė karą giriose, mažoji, kuri kovojo krūmuose; tik tiek skyrėsi Šaretas nuo Žano Šuano. Mažoji Vandėja buvo naivi, didžioji – supuvusi; mažoji buvo vertingesnė. Šaretas buvo apdovanotas markizo titulu ir karaliaus kariuomenės generolo leitenanto laipsniu, šventojo Liudviko didžiuoju kryžiumi, o Žanas Šuanas ir pasiliko tik Žanu Šuanu. Šaretas panašus į plėšiką, Žanas Šuanas – į keliaujantį riterį.

O tokie kilniadvasiai vadai, kaip Bonšanas, Leskiuras ir la Rošžaklenas, apsiriko. Kurti „didžiąją armiją“ buvo beprasmiška; ji neišvengiamai turėjo susilaukti pralaimėjimo. Reikia įsivaizduoti valstiečių masę lyg audrą, šėlstančią Paryžiuje, kaimų koaliciją, apgulančią Panteoną, gaują, kalėdinėmis giesmėmis ir litanijomis

norinčią nustelbti *Marselietę*, proto armiją, trypiamą triukšmingos minios klumpių. Ši beprotybė gavo atpildą prie Manso ir Savenė. Vandėjai neįmanoma buvo peržengti Luarą. Ji galėjo įveikti viską, tik ne šitą kliūtį. Pilietiniam kare nėra užkariautojų. Persikėlimas per Reiną papildo Cezario garbę ir apvainikuoja Napoleono didingumą; persikėlimas per Luarą užmuša la Roššakleną.

Tikroji Vandėja – tai Vandėja savo namuose; ten ji nesužeidžiama, netgi daugiau – nepagaunama. Vandėjietis namie – tai kontrabandininkas, artojas, kareivis, piemuo, brakonierius, partizanas, ožkaganys, varpininkas, valstietis, šnipas, žmogžudys, zakristijonas, miško žvėris.

La Roššaklenas tik Achilas, Žanas Šuanas – Protėjas.

Vandėja žlugo. Kiti sukilimai pasisekė, pavyzdžiui, Šveicarijoje. Tarp sukilėlio kalniečio šveicaro ir miškinio sukilėlio vandėjiečio, yra esminis skirtumas: pasiduodamas fatališkai aplinkai, vienas kovoja dėl idealų, antras – dėl prietarų. Vienas skraido, antras šliaužioja. Vienas kovoja dėl žmonijos, o kitas – dėl vienatvės; vienas trokšta laisvės, kitas – atsiribojimo nuo visų; vienas gina bendruomenę, kitas – parapiją: „Komunos! Komunos!" – šaukė Mora didvyriai. Vienas susiduria su bedugnėmis, antras – su klampynėmis; vienas yra putojančių kalnų upelių vaikas, antras – stovinčio liūno, iš kurio kyla drugys; virš vieno galvos – padangių žydruma, virš antro – krūmai; vienas viršūnėj, antras – šešėlyje.

Viršūnės ir lygumos nevienodai išauklėja žmones.

Kalnai yra tvirtovė, giria – spąstai; pirmieji įkvepia narsą, antrieji – klastą. Ne veltui senovės graikai dievus apgyvendino kalnų viršūnėse, o satyrus girių tankmėse. Satyras – tai laukinis, pusiau žmogus, pusiau gyvulys. Laisvieji kraštai turi Apeninus, Alpes, Pirėnus, Olimpą. Parnasas yra kalnas. Monblanas buvo didžiulis Viliaus Telio[26] sąjungininkas; indų poemose, protui ko-

[26] VILIUS TELIS – legendinis šveicarų valstietis, atsisakęs nusilenkti Austrijos erchercogo skrybėlei, pakabintai miesto aikštėje. Už tai imperatoriaus vietininkas Gesleris įsakė jam peršauti obuolį, padėtą ant jo sūnaus galvos. Vilius Telis obuolį peršovė, neužkliudęs sūnaus galvos.

vojant su nakties tamsybėmis, iškyla Himalajai. Graikija, Ispanija, Italija, Šveicarija, – kalnų kraštai; Kimerija, Vokietija ir Bretanė – miškų. O miškas – barbaras.

Žemės paviršius lemia daugelį žmogaus veiksmų. Gamta dažniau esti bendrininkė, negu manoma. Regint kai kuriuos niūrius peizažus, kartais norisi išteisinti žmogų ir apkaltinti gamtą, tą paslaptingą nusikaltimų priežastį; dykuma dažnai sąžinę veikia pragaištingai, ypač tamsuolio žmogaus sąžinę; sąžinė gali būti milžinu, tada atsiranda Sokratas[27] ir Jėzus, ji gali būti nykštuku – tada atsiranda Atrėjas ir Judas. Sąžinė nykštukas greitai tampa šliužu; tamsūs miškai, dygūs krūmai, pelkės, pūvančios po šakų danga, ją veikia fatališkai; neregimai ji persisunkia blogais polinkiais. Optinės iliuzijos, nesuprantami miražai, išgąstis atsidūrus nežinomoj vietoj ar laiko nenujautimas stumia žmogų į tą pusiau religinio, pusiau gyvuliško siaubo būklę, kuri ramiais laikais pagimdo prietarus, o audringais – žvėriškumą. Haliucinacijos savo žibintu nušviečia kelią žmogžudystėms. Žudynėse yra kažkoks svaigulys. Nuostabioji gamta turi dvigubą prasmę: ji sužavi gilaus proto žmones ir apakina laukinius. Neišmanėliui dykuma pilna paslaptingų regėjimų, vienatvės tamsuma sutirština proto tamsumą; jo sieloj prasiveria bedugnė. Kai kurios uolos, kai kurios daubos, kai kurie tankumynai, kai kurios baisios vakaro tamsoje prošvaistės tarp medžių gali pastūmėti žmogų prie žiaurių ir beprotiškų veiksmų. Beveik galima pasakyti, kad gamtoje yra nusikaltėliškų vietų.

Kiek tragiškų vaizdų regėjo tas niūrus kalnelis tarp Benjono ir Plelano!

Platūs horizontai įkvepia žmogui didžias visuotines idėjas. Siauri horizontai gimdo siauras idėjas; ir kartais kilnios širdies būtybė gyvena savo smulkmeniškais interesais, tą liudija – Žanas Šuanas.

Siauros idėjos neapkenčia visuotinių idėjų, iš to kyla kova prieš pažangą.

Gimtinė ir Tėvynė – štai du žodžiai, kuriais galima išreikšti Vandėjos karo esmę; vietinės idėjos kivirčas su visuotine idėja. Valstietis prieš patriotą.

VII

Vandėja pribaigė Bretanę

Bretanė – sena maištininkė. Per du tūkstančius metų, kada tik ji sukildavo, sukildavo teisėtai; bet paskutinį kartą ji buvo kalta. Ir vis dėlto, ar ji kovojo prieš revoliuciją ar prieš monarchiją, prieš respublikos įgaliotinius ar prieš kunigaikščius ir perpus, prieš asignatų išleidimą ar prieš druskos mokesčius, ar jos eilėse kovojo Nikola Rapenas[28], Fransua de la Nu[29], kapitonas Pliuvjo ir ponia de la Garnaš arba Stoflė, Kokro ir Lešandeljė de Pjervil, ar ji kovojo prieš karalių, vadovaujama pono Roano, ar už karalių vedama pono de la Roššakleno – Bretanės karas visada likdavo tas pats – karas su centrine valdžia.

Šios senos provincijos buvo tartum tvenkinys; snaudžiantis jų vanduo nemėgo judėjimo; dvelkiantis vėjas negalėjo atgaivinti jų, jis tik drumstė jas. Bretonams Finisteru baigėsi Prancūzija, baigėsi žemė, skirta žmogui, sustodavo kartų srovė. „Stok!" – šaukė okeanas žemei, o barbarybė – civilizacijai. Kiekvieną kartą, kai tik centras – Paryžius – duoda akstiną, iškeltą monarchijos ar respublikos, vedantį į priespaudą ar į laisvę, tai kažkas naujo, ir Bretanė pasišiaušia. Palikite mus ramybėje! Ko norite iš mūsų? – Ir štai lygumos gyventojai ima šakes, Giraitės – šautuvą. Visi mūsų mėginimai, mūsų iniciatyva įstatymdavystės ir auklėjimo srityje, mūsų enciklopedijos, mūsų filosofijos, mūsų genijai, mūsų pasididžiavimas dūžta, susidūrę su jų Uru; Bazužo pavojaus varpai grūmoja prancūzų revoliucijai; tylios Fau dykumos sukyla prieš triukšmingas mūsų aikštes ir O de Prė varpinė skelbia karą Luvro bokštui.

Baisi kurtybė.

Vandėjos sukilimas – šiurpus nesusipratimas.

Milžinų susirėmimas, titanų susidūrimas, negirdėtos apimties maištas, kuriam buvo lemta palikti istorijai tik vieną žodį –

[27]SOKRATAS (APIE 469–399 PR. KR.) – senovės graikų filosofas.

[28]RAPENAS NIKOLIA (1540–1608) – prancūzų poetas ir politinis veikėjas.

[29]FRANSUA DE LA NU (1531–1591) – prancūzų karvedys, vienas iš hugenotų partijos vadų, 16 a. pilietinių karų dalyvis.

Vandėja, garsų, bet juodą vardą... Vandėja žudėsi vardan to, kas jau buvo pasibaigę, aukojo save egoistams, atiduodama savo neregėtai drąsius žygius bailiams, kovojo be apskaičiavimo, be strategijos, be taktikos, be plano, be tikslo, be vado, be atsakomybės, parodžiusi, kaip valia gali virsti bejėgiškumu; riteriška ir laukinė, nesulaikomai šėlstanti, atsiverianti siena nuo šviesos; nemokšiškumas, besipriešinantis tiesai, teisingumui, teisei, protui, išvadavimui; siaubas, gąsdinęs šalį aštuonerius metus, nuteriojęs keturiolika departamentų, nuniokojęs laukus, trypęs javus, deginęs kaimus, griovęs miestus, plėšęs namus, žudęs moteris ir vaikus; deglas šiauduose, kardas širdyse, grėsmė civilizacijai, visa pono Pito viltis – štai koks buvo šis karas, tas nesąmoningas tėvažudystės mėginimas.

Apskritai, Vandėja pasitarnavo pažangai, nes ji parodė, kad reikia išblaškyti senąją Bretanės tamsą, perverti tuos brūzgynus šviesos strėlėmis. Katastrofos turi keistą savybę – baisiomis priemonėmis daryti gera.

Antroji knyga

TRYS VAIKAI

I

*Plus quam civilia bella**

1792 metų vasara buvo labai lietinga, o 1793-iųjų – labai karšta. Pilietinis karas Bretanėj sugadino, galima sakyti, visus kelius. Vis dėlto žmonės keliavo gražiomis vasaros dienomis. Išdžiūvusi žemė – geriausias kelias.

Skaisčios liepos mėnesio dienos pavakare, gal valandą saulei nusileidus, kažkoks raitelis, atjojęs nuo Avranšo, sustojo Pontorsono pakraštyje prie mažos „Krua Branšaro" smuklės, kurios iškaboje prieš kelerius metus dar galima buvo įskaityti: „Sidras puodeliais". Visą dieną buvo labai karšta, bet į vakarą pakilo vėjas.

Raitelis vilkėjo plačiu apsiaustu, dengiančiu net arklio nugarą. Ant galvos dėvėjo plačią skrybėlę su trispalve kokarda, kuri reiškė jo didelį drąsumą, nes šiame gyvatvorių ir užuolaidų krašte kokarda buvo taikinys. Po kaklu surištas apsiaustas skyrėsi, nevaržė rankų judesių, po juo buvo matyti trispalvė juosta, iš po kurios kyšojo dviejų pistoletų rankenos. Iš po apsiausto skverno kyšojo kardas.

Išgirdęs sustojančio arklio bildesį, smuklininkas atsistojo ant slenksčio su žibintu rankose. Buvo kaip tik toks laikas, kada viduj jau tamsu, o lauke dar šviesu.

Šeimininkas pasižiūrėjo į kokardą.

*Plus quam civilia bella (lot.) – *Daugiau negu pilietinis karas.*

– Pilieti, ar jūs čia sustosite? – paklausė jis.

– Ne.

– Tai kur jūs keliaujate?

– Į Dolį.

– Jei taip, tai grįžkite į Avranšą arba pasilikite Pontorsone.

– Kodėl?

– Todėl, kad Doly vyksta mūšis.

– Štai kaip! – pasakė raitelis ir pridūrė: – Duokite mano arkliui avižų!

Šeimininkas atnešė lovį, supylė į jį maišą avižų ir iškabojo arklį, kuris prunkšdamas pradėjo ėsti.

Buvo kalbama toliau:

– Pilieti, ar šis arklys rekvizuotas?

– Ne.

– Nuosavas?

– Taip. Aš jį pirkau ir užmokėjau.

– Iš kur jūs keliaujate?

– Iš Paryžiaus.

– Tiesiai?

– Ne.

– Aš taip ir maniau, visi keliai užimti. Bet paštas dar važinėja.

– Iki Alansono. Nuo ten aš jojau raitas.

– Ak, greit Prancūzijoj nebebus pašto. Arklių jau nebėra. Už arklį, kuris kainavo tris šimtus frankų, dabar moka šešis šimtus, o pašaro nebenupirksi už jokius pinigus. Aš esu buvęs paštininkas, o dabar smuklininkas. Iš tūkstančio trijų šimtų trylikos paštininkų du šimtai pasitraukė. Pilieti, ar jūs keliavote jau pagal naująjį tarifą?

– Taip. Nuo gegužės pirmos.

– Dvidešimt sū karietoje, dvylika – kabriolete ir penki – furgone. Arklį pirkote Alansone?

– Taip.

– Ar visą šią dieną keliavote?

– Nuo aušros.

– Ir vakar?

– Ir užvakar.

– Aš matau. Vadinasi, jūs atvykote per Donfroną ir Morteną.

– Ir Avranšą.

– Paklausykite manęs, pilieti, pailsėkite. Jūs turbūt pavargote, o jūsų arklys tai tikrai.

– Arkliai turi teisę pavargti, bet žmonės – ne.

Šeimininko žvilgsnis iš naujo įsmigo į keleivį. Jo veidas buvo rimtas, ramus ir griežtas, apsuptas žilų plaukų.

Smuklininkas žvilgtelėjo į tuščią, kiek akys mato, vieškelį ir tarė:

– Ir jūs keliaujate vienas?

– Aš turiu palydovus.

– Kokius?

– Kardą ir pistoletus.

Smuklininkas atnešė kibirą vandens ir pagirdė arklį. Kol arklys gėrė, šeimininkas visą laiką stebėjo keleivį ir mąstė: „Kaip ten bebūtų, bet jis panašus į dvasininką."

Raitelis vėl prabilo:

– Jūs sakote, kad Dolyje vyksta mūšis?

– Taip. Šiuo metu turi prasidėti.

– Kas gi ten su kuo mušasi?

– Vienas buvusysis su kitu buvusiuoju.

– Kaip?

– Vienas buvęs bajoras, respublikos šalininkas, kariauja su kitu buvusiu bajoru, einančiu už karalių.

– Bet juk karaliaus nebėra.

– Yra, tik mažas. Ir įdomiausia, kad šie buvusieji bajorai abu giminės.

Raitelis atidžiai klausėsi. Smuklininkas pasakojo toliau:

– Vienas jaunas, o antras senas. Anūkas kovoja prieš savo senelio brolį. Senelis – rojalistas, anūkas – patriotas. Senelis vadovauja baltiesiems, anūkas – mėlyniesiems. O! Jie neparodys vienas kitam jokio pasigailėjimo. Tai jų žūtbūtinis karas.

– Žūtbūtinis?

– Taip, pilieti. Tik pažvelkite, kokius meilius žodžius jie vienas antram siunčia. Štai skelbimas, kurį senis kažkokiu

būdu išlipdo visur, ant visų namų ir visų medžių, netgi ant mano durų.

Šeimininkas prikišo žibintą prie popieriaus lapo, prilipinto vienoje durų pusėje, o kadangi skelbimas buvo parašytas didelėmis raidėmis, tai raitelis, nenulipęs nuo arklio, perskaitė:

„Markizas de Lantenakas turi garbę įspėti savo anūką poną vikontą Goveną, kad, jeigu markizui padės laimė jį sučiupti, jis labai patenkintas įsakys jį sušaudyti."

– Štai ir atsakymas, – pridūrė šeimininkas.

Jis pasisuko ir nušvietė žibintu kitą skelbimą, kabantį antroje durų pusėje tokiame pat aukštyje. Raitelis perskaitė:

„Govenas perspėja Lantenaką, kad pastarasis, kai tik bus paimtas į nelaisvę, tuojau bus sušaudytas."

– Vakar, – kalbėjo smuklininkas, – ant mano durų buvo iškabintas pirmasis skelbimas, o šį rytą – antrasis. Neilgai reikėjo laukti atsakymo.

Keleivis pusbalsiu, tarsi kalbėdamas pats su savim, ištarė keletą žodžių, kuriuos smuklininkas išgirdo, bet gerai jų nesuprato.

– Taip, tai daugiau negu pilietinis karas, tai šeimyninis karas. Bet to reikia, tai į gera. Didysis liaudies atgimimas perkamas tik tokia kaina.

Nenuleisdamas akių nuo antrojo skelbimo, keleivis pridėjo prie skrybėlės ranką ir atidavė skelbimui pagarbą.

Šeimininkas kalbėjo toliau:

– Matote, pilieti, koks reikalas. Miestai ir miesteliai už revoliuciją, bet kaimai – prieš, kitaip tariant, miestuose gyvena prancūzai, o kaimuose – bretonai. Šis karas – miestiečių su kaimiečiais karas. Jie mus vadina storapilviais, o mes juos – juodnugariais. Bajorai ir kunigai su jais.

– Ne visi, – pertraukė raitelis.

– Be abejo, pilieti, nes ir čia vikontas prieš markizą.

O sau pridūrė:

– Esu tikras, kad kalbu su kunigu.

Raitelis paklausė:

– O kuris ima viršų?

– Ligi šiol vikontas. Bet turi vargo ir jis. Senis smarkus. Šie žmonės kilę iš Govenų šeimos, čionykščių bajorų. Ta šeima šakojasi dviem šakom. Didžiosios šakos galva – markizas de Lantenakas, mažosios – vikontas Govenas. Šiandien abi šakos susirėmė. Tokių reiškinių tarp medžių nepastebėsi, bet žmonėse pasitaiko. Šis markizas de Lantenakas yra visagalis Bretanėje, valstiečiams jis princas. Vos tik jis išlipo į krantą, aplink jį tučtuojau susibūrė aštuoni tūkstančiai vyrų; per savaitę sukilo trys šimtai parapijų. Jeigu jam pasisektų užimti nors ruoželį pajūrio, tuojau išsilaipintų anglai. Bet, laimei, čia pasirodė šis Govenas, jo anūkas. Keistas sutapimas. Jis yra respublikonų vadas ir užkirto kelią savo seneliui. Be to, kad šis Lantenakas vos atvykęs liepė nužudyti visus belaisvius, tarp jų pasitaikė dvi moteriškės, o viena jų turėjo tris vaikus, kuriuos buvo įsūnijęs vienas Paryžiaus batalionas. Baisus dabar pasidarė tas batalionas. Vadinasi jis „Raudonosios kepurės" batalionu. Nedaug beliko šių paryžiečių, bet jų durtuvai pašėlę. Dabar jie prijungti prie Goveno vadovaujamos kolonos. Niekas negali prieš juos atsilaikyti. Jie nori atkeršyti už moteris ir išvaduoti vaikus. Nežinia, ką šis senis padarė su tais mažyčiais. Paryžiaus grenadieriai įsiuto. Nebūtų čia įsimaišę vaikai, galbūt šis karas būtų visai ne toks kaip dabar. Vikontas yra geras ir narsus jaunuolis, bet senis markizas pasibaisėtinas. Kaimiečiai sako, kad šventas Mykolas kariauja su Belzebubu. Jūs galbūt žinote, kad šventas Mykolas yra šio krašto globėjas. Vienoje jūros įlankoje yra net kaimas, pavadintas jo vardu. Žmonės pasakoja, kad jis nuo to kalno nutrenkęs velnią ir palaidojęs po kitu, netoli esančiu Tombeleno kalnu.

– Taip, – sumurmėjo raitelis, – Tumba Beleni reiškia Belenuso, Beluso, Belo, Belialo, Belzebubo kapą.

– Matau, kad jūs viską žinote, – tarė smuklininkas, o sau pridėjo:

– Jis moka lotyniškai, aišku, kad kunigas.

Paskui pasakojo toliau:

– Taigi, pilieti, mūsų, kaimiečių, manymu, tas karas ir vėl prasidėjo. Suprantama, nereikia nė sakyti, jų akyse šventas Mykolas – tai rojalistų generolas, o Belzebubas – patriotų vadas; bet jeigu yra velnias, tai jis vadinasi Lantenakas, o jeigu yra angelas, tai jis – Govenas. Ar norėsite užkąsti, pilieti?

– Turiu butelį vyno ir žiauberę duonos. Bet jūs man dar nepapasakojote, kas dedasi Dolyje.

– Štai kas. Govenas vadovauja pajūrio ekspedicinei kolonai. Lantenako tikslas buvo sukelti visą kraštą nuo Žemosios Bretanės iki Žemosios Normandijos, atidaryti vartus Pitui ir paremti didžiulę Vandėjos armiją dvidešimt tūkstančių anglų ir dviem šimtais tūkstančių kaimiečių. Govenas suardė šį planą. Jis laiko užėmęs pajūrį ir stumia Lantenaką krašto gilumon, o anglus – į jūrą. Lantenakas neseniai buvo čia, bet Govenas privertė jį pasitraukti: jis atėmė Pont o Bo, išvijo jį iš Avranšo, išvijo iš Vildjė ir neleido jam užimti Granvilio. Dabar jis nori nustumti juos į Fužero giria ir ten apsupti. Viskas ėjo gerai. Vakar Govenas buvo čia su savo kolona. Staiga – pavojaus signalas. Senis, prityręs kariautojas, padarė vingį; paaiškėjo, kad jis pasuko į Dolį. Jeigu jis paims Dolį ir ten ant Mon Dolio kalno pastatys bateriją, – juk jis turi patrankų, – tai kranto dalis atsidurs jo rankose, ir anglams bus lengva išlaipinti kariuomenę; tada jau viskas būtų žuvę. Štai dėl ko negalima buvo gaišti, ir Govenas, protingas žmogus, su niekuo nesitaręs, neprašydamas ir nelaukdamas įsakymo iš viršaus, liepė pasiruošti žygiui, pakinkyti artileriją, surinko dalinį, išsitraukė kardą, ir štai, kai Lantenakas užpuolė Dolį, Govenas puolė Lantenaką. Dolyje susidauš dvi bretoniškos galvos. Tai bent bus smūgis! Dabar jie abu jau ten.

– Per kiek laiko galima nuvykti į Dolį?

– Būriui su gurguole reikia ne mažiau trijų valandų, bet mūsiškiai jau ten.

Keleivis pasiklausė ir tarė:

– Iš tikrųjų, man atrodo, kad girdžiu patrankas.

Šeimininkas ėmė klausytis.

– Taip, pilieti. Ir šautuvus. Drioksi šūviai. Likite nakvoti čia. Nieko gero ten nebus, jei pakliūsite.

– Ne, aš negaliu sustoti. Turiu vykti toliau.

– Klystate. Aš nežinau jūsų reikalų, bet pavojus didelis, ir jeigu tai neliečia to, kas jums brangiausia pasauly...

– Kaip tik liečia, – atsiliepė raitelis.

– Turbūt sūnų...

– Beveik, – tarė raitelis.

Smuklininkas pakėlė galvą ir sušnibždėjo pats sau:

– O vis dėlto šis pilietis man atrodo esąs kunigas.

Paskui valandėlę pagalvojęs, sau pridūrė:

– O juk ir kunigai turi vaikų.

– Pažabokite mano arklį, – tarė keleivis. – Kiek aš jums skolingas?

Ir jis sumokėjo.

Šeimininkas, pastatęs prie sienos lovį ir kibirą, vėl grįžo prie keleivio.

– Kadangi jūs pasiryžęs iškeliauti, paklausykite mano patarimo. Aišku, kad jūs keliaujate į Sen Malo. Tik nejokite per Dolį. Į ten eina du keliai; vienas per Dolį, antras pajūriu. Abu maždaug vienodo ilgio. Pajūrio kelias eina per Sen Žorž de Breenį, Šerjė ir Irel le Vivjė. Dolį paliksite pietuose, o Kankalį šiaurėje. Šios gatvės gale, pilieti, jūs rasite kryžkelę: kairysis kelias veda į Dolį, dešinysis į Sen Žorž de Breenį. Paklausykite manęs, jei keliausite pro Dolį, pateksite į pačias skerdynes. Štai dėl ko sukite ne į kairę, bet į dešinę.

– Dėkui, – pasakė keleivis.

Ir spustelėjo pentinais arklį.

Jau buvo sutemę, ir raitelis dingo nakties tamsoj.

Smuklininkas išleido jį iš akių.

Prijojęs kryžkelę, keleivis iš tolo išgirdo smuklininko balsą:

– Sukite į dešinę!

Jis pasuko į kairę.

II

Dolis

Dolis, ispaniškas Prancūzijos miestas Bretanėj, – taip vadinamas senovės dokumentuose, – yra ne miestas, o tik viena gatvė. Sena ilga ir plati gotiška gatvė, kurioje iš abiejų pusių namai su kolonomis eina kreiva linija ir sudaro įlinkius bei alkūnes. Likusioji miesto dalis yra ne kas kita kaip mažų gatvelių tinklas, kurios suplaukia į šią didžiąją gatvę, kaip maži upeliai į upę. Miestas be vartų, be sienų, atviras, stovįs Dolio kalno papėdėje, negalėtų išlaikyti apgulties, bet gatvė – gali. Aukšti namų fasadai, kuriuos galima buvo matyti dar prieš penkiasdešimt metų, ir dvi galerijos su kolonomis darė jį tinkama vieta atkakliam gynimuisi. Kiek namų, tiek tvirtovių, paimti juos reikėjo kiekvieną atskirai. Senasis turgavietės pastatas stovėjo beveik miestelio vidury.

„Krua Branšaro" smuklės šeimininkas sakė tiesą, – kol jis kalbėjo, Dolyje virė įsiutusi kova. Mieste staiga prasidėjo baisi naktinė dvikova tarp rytą į čia atėjusių baltųjų ir vakare užgriuvusių mėlynųjų. Jėgos buvo nelygios, baltųjų buvo šeši tūkstančiai, mėlynųjų tik pusantro tūkstančio, bet įniršiu jie prilygo vieni kitiems. Įsidėmėtinas dalykas: pusantro tūkstančio užpuolė šešis tūkstančius.

Vienoje pusėje netvarkinga minia, kitoje – plieninė rikiuotė. Vienoje pusėje buvo šeši tūkstančiai valstiečių su Jėzaus Kristaus širdimis ant odinių liemenių, su baltais kaspinais ant apskritų skrybėlių, su krikščioniškais šūkiais ant rankovių, su rožiniais prie juostų; didesnė dalis ginkluoti šakėmis, o ne kardais ir šautuvais be durtuvų; patrankas jie traukė virvėmis, buvo prastai aprengti, nedrausmingi, menkai ginkluoti, bet įnirtę. Antroje – pusantro tūkstančio kareivių su trikampėmis skrybėlėmis ir trispalvėmis kokardomis, ilgaskverniais mundurais su plačiais rankogaliais, persijuosę kardsaičiais, apsiginklavę kardais su varinėmis rankenomis ir šautuvais su ilgais durtuvais – visi išmankštinti, išrikiuoti, paklusnūs ir bebaimiai, moką klau-

syti vadovo, bet prireikus sugebą ir patys vadovauti, taip pat savanoriai, bet savanoriai, giną tėvynę, apdriskę ir basi; už monarchiją – valstiečiai riteriai, už revoliuciją – apdriskę herojai; abi šias grupes įkvėpė jų vadai, rojalistus – senis, respublikonus – jaunuolis. Vienoje pusėje Lantenakas, antroje – Govenas.

Revoliucija šalia jaunų gigantų, kokie buvo Dantonas, Sen Žiustas ir Robespjeras, turi ir jaunų idealistų kaip Ošas ir Marso. Toks idealistas buvo ir Govenas.

Govenas buvo trisdešimties metų vyras, herkuliško stoto, rimtų lyg pranašo akių, su vaiko šypsena. Jis nerūkė, negėrė, nesikeikė. Karo metu jis nešiojosi tualeto dėžutę, rūpestingai prisižiūrėjo nagus, dantis ir puikius juosvus plaukus; ten, kur sustodavo, jis pats pasirūpindavo gryname ore išdulkinti savo kariškus drabužius, skylėtus nuo kulkų ir pabalusius nuo dulkių. Jis visada tartum pamišėlis puldavo į mūšio ugnį, bet nė karto nebuvo sužeistas. Jo švelnus balsas prireikus skambėjo griežtai ir įsakmiai. Jis buvo pavyzdys kareiviams: gulėjo ant žemės, įsisupęs į apsiaustą ir savo puikią galvą padėjęs ant akmens, nepaisydamas nei vėjo, nei lietaus, nei sniego. Didvyriška ir nekalta siela. Paėmęs kardą į ranką, jis pasikeisdavo. Jo išorė buvo truputį moteriška, o tai kovos įkaršty baisu.

Kartu jis buvo mąstytojas ir filosofas, jaunas išminčius; jis atrodė Alkibiadas tiems, kurie jį regėjo, ir Sokratas tiems, kurie jo klausėsi.

Toje didžioje improvizacijoje, kuri vadinama prancūzų, šis jaunuolis tuojau tapo karvedžiu.

Jo paties sudarytoji kolona buvo nelyginant romėnų legionas, savotiška mažutė armija; ją sudarė pėstininkai ir kavalerija, ji turėjo žvalgus, pionierius, inžinerijos dalinius ir pontonininkus; taip pat kaip romėnų legionas turėjo katapultas ir patrankas. Trys arkliais kinkytos patrankos sustiprino jo koloną ir kartu nekliudė jos judrumui.

Lantenakas taip pat buvo karvedys, net pavojingesnis. Jis buvo atsargesnis ir drąsesnis. Žilagalviai herojai daug šaltakraujiškesni už jaunuosius, nes jiems jau seniai užgeso rytmetinė aušra, ir

daug drąsesni, nes jų mirtis jau arti. Ko jie gali netekti? Tiek mažai! Dėl to Lantenako veiksmai tokie drąsūs ir apgalvoti. Bet apskritai šiose atkakliose senatvės ir jaunystės grumtynėse beveik visada laimėdavo Govenas. Tai buvo greičiau laimė negu kas kita. Visokia žmogiška laimė, net ir kario laimė, linksta ten, kur jaunystė. Pergalė turbūt irgi moteris.

Lantenakas neapkentė Goveno pirmiausia dėl to, kad tas jį nugalėdavo, o paskui dar dėl to, kad šis buvo jo giminaitis. Kas jam šovė į galvą tapti jakobinu? Pamanykite, Govenas, padauža, jo įpėdinis, – nes markizas neturėjo vaikų, – anūkas sūnėnas, beveik vaikaitis. „Ak, – sakydavo šis senelis, – jei tik jis pateks man į rankas, nudėsiu jį kaip šunį!“

Respublika visai teisingai būgštavo dėl markizo de Lantenako. Vos tik jis išlipo į krantą, visi ėmė drebėti. Jo vardas tartum ugnis išbarstyto parako pėdsakais nubėgo per visą Vandėją, ir Lantenakas tučtuojau pasidarė sukilimo centru. Kai tokiuose sukilimuose, kur vienas pavydi kitam ir kur kiekvienas težiūri savo krūmo ar savo griovio, pasirodo kas nors aukštesnis, jis sujungia visus neįstengiančius tarp savęs susitarti vadus. Beveik visi miškų vadai, iš arčiau ar toliau, prisijungė prie Lantenako ir klausė jo.

Tik vienas žmogus atsimetė nuo jo, tai tas, kuris pirmutinis buvo prisidėjęs – Gavaras. Kodėl? Todėl, kad Gavaru visiškai pasitikėjo vandėjiečiai. Gavaras žinojo visas paslaptis ir visus ankstesnės pilietinio karo sistemos planus, kuriuos dabar Lantenakas norėjo atmesti ir pakeisti naujais. Patikėtinis paveldėjimo keliu neperimamas; la Ruari batai netiko Lantenakui. Ir Gavaras prisidėjo prie Bonšano.

Kaip karys Lantenakas priklausė Fridricho II mokyklai; jis stengėsi suderinti didįjį karą su mažuoju. Jis nenorėjo nei „palaidos masės“, kaip didžioji katalikų ir rojalistų armija, tiksliau pasakius, minia, skirta pražūčiai, bet jam nepatiko nė smulkūs susidūrimai negausių būrelių, išsisklaidžiusių po krūmynus ir atžalynus, nes tai tiko priešui įerzinti, o ne nugalėti. Partizanų užpuldinėjimai nenulemia karo arba suteikia

jam apgailėtiną kryptį; pradedama respublikos puolimu, baigiama pašto apiplėšimais. Lantenakas nepripažino nei tokio bretoniško karo, nei la Roššakleno kariavimo būdo vien tik atvirame lauke, nei karo vien tik miške, kokį vedė Žanas Šuanas; jis nenorėjo kariauti nei kaip vandėjiečiai, nei kaip šuanai; jis troško tikro karo; norėjo pasinaudoti valstiečiais, bet paremti juos kareiviais. Strategijai jam reikėjo būrių, taktikai – pulkų. Jam atrodė, kad puolimui yra puikus dalykas spąstai, netikėti užklupimai ir visa ši staiga susirenkanti ir staiga išsisklaidanti valstiečių armija, tačiau jis suprato, kad svarbiausias jos trūkumas – palaidumas, ji buvo tarsi vanduo jo rankose; jis stengėsi šiai netvarkingai ir išblaškytai armijai sukurti tvirtą branduolį, šią laukinę girių armiją jis norėjo sustiprinti reguliariais daliniais, kurie būtų valstiečių puolimų ašis. Gili ir baisi mintis; jei būtų pavykę ją įgyvendinti, Vandėja būtų tapusi nenugalima.

Bet kur rasti reguliarią kariuomenę? Ir kur imti kareivių? Iš kur imti pulkų? Ir kur imti paruoštą armiją? – Iš Anglijos! Ir Lantenakui kilo mintis – išlaipinti anglų kariuomenę. Taip paprastai partijų šalininkai praranda sąžinę: balta kokarda uždengė Lantenakui raudoną mundurą. Jis svajojo apie viena: užimti nors mažą ruoželį pajūrio ir atiduoti jį Pitui. Štai dėl ko, matydamas paliktą be apsaugos Dolį, jis puolė ten, kur paimtų miestą ir Mon Dolio kalną, o paskui ir pajūrį.

Vieta buvo gerai parinkta. Ant Mon Dolio kalno pastatyta patranka būtų nušlavusi vienoj pusėj Frenua, o antroj – Sen Breladą; ji būtų neprisileidusi Kankalio eskadros ir būtų išvaliusi desantui visą pakrantę nuo Ra siur Kuenono iki Sen Meluar dez Ondo.

Kad šis ryžtingas bandymas pasisektų, Lantenakas atsivedė daugiau kaip šešis tūkstančius vyrų, pačių tvirčiausių iš visų valstiečių būrių, kuriems jis vadovavo, ir visą savo artileriją – dešimt šešiolikasvarių kulevrinų, vieną aštuoniasvarę patranką ir vieną lauko patranką keturių svarų kalibro šoviniais. Jis ketino Mon Dolio kalne pastatyti kuo tvirtesnę bateriją, manydamas,

kad tūkstantis šūvių iš dešimties patrankų reiškia daugiau negu pusantro tūkstančio šūvių iš penkių patrankų.

Pergalė atrodė garantuota. Jų buvo šeši tūkstančiai vyrų. Pavojus grėsė iš Avranšo pusės, kur stovėjo Govenas su savo pusantro tūkstančio vyrų, ir iš Dinano, kur stovėjo Lešelis. Tiesa, Lešelis turėjo dvidešimt penkis tūkstančius vyrų, bet jis buvo už dvidešimties mylių. Lantenakas nieko nebijojo, nes Lešelis, nors daug pajėgesnis, stovėjo toli, o Govenas – arti, bet jo būrys buvo nedidelis. Pažymėkite dar, kad Lešelis buvo neišmanėlis, kuris vėliau savo dvidešimt penkis tūkstančius kareivių pražudė Krua Bataj landuose – už šį savo pralaimėjimą jis sumokėjo savižudybe.

Taigi Lantenakas buvo visiškai įsitikinęs savo laimėjimu. Dolį jis užėmė staigiai ir be mūšio. Markizas de Lantenakas buvo niūri figūra, visi žinojo, kad jis negailestingas. Priešintis niekas nė nebandė. Įbauginti gyventojai užsibarikadavo namuose. Šeši tūkstančiai vandėjiečių įsikūrė mieste kas kur, tarsi kaimiečiai mugėje; nebuvo paskirtų intendantų, niekas nepasirūpino pastoge, apsistojo kur kam pakliuvo, valgį gaminosi po atviru dangumi, išsisklaidė po bažnyčias, šautuvus pakeitė rožiniai. Lantenakas, lydimas keleto artilerijos karininkų, nuskubėjo apžiūrėti Mon Dolio kalno, palikęs vietininku Guž le Briuaną, kurį jis paskyrė savo pulko adjutantu.

Šis Guž le Briuanas istorijoj paliko miglotus pėdsakus. Jis turėjo dvi pravardes: Mėlynųjų skerdikas – dėl žiauraus patriotų naikinimo, ir Imanus – dėl neapsakomai bjaurios išvaizdos. „Imanus" kilo iš senovės Žemutinės Normandijos žodžio „imanis", reiškiančio nežmonišką ir beveik dieviškai baisią būtybę – tartum demoną, satyrą, žmogėdrą. Sename rankraštyje sakoma: *„D'mes daeux iers j'vis l'imānus."** Šiandien net Giraitės senukai nebeatsimena Guž le Briuano, nežino, ką reiškia vardas Mėlynųjų skerdikas, tačiau supranta, nors ir neaiškiai, žodį „Imanus". Imanaus paveikslas yra išlikęs vietinėse legendose ir prietaruose. Dar ir šiandien tebekalba apie Imanų Trem-

*D'mes daeux iers j'vis l'imānus (pranc.) – *Savo akimis vakar mačiau velnią.*

orelyje ir Pliumoga, nes šiuose dviejuose miesteliuose Guž le Briuanas įspaudė savo šiurpulingą pėdsaką. Vandėjiečiai buvo laukiniai, o Guž le Briuanas – barbaras. Tai buvo tarsi kažkoks kacikas, išsitatuiravęs kryžiais ir heraldinėmis lelijomis; jo veide atstumiančiais, beveik nenatūraliais bruožais atsispindėjo niekšiška jo siela. Jis buvo velniškai narsus kovoj ir baisiai žiaurus jai pasibaigus. Jo širdis buvo linkusi į kraštutinumus, tai visiškai pasiaukojanti, tai vėl deganti įniršiu. Ar jis protavo? Taip, bet jo mintys, kaip ir gyvatės, šliaužė sraigtiniais vingiais. Jis pradėdavo nuo heroizmo, o baigdavo žudymu. Niekas negalėjo atspėti, iš kur gimsta jo sumanymai, kartais didingi savo šiurpumu. Jis galėjo padaryti bet kokį netikėčiausią nusikaltimą. Jo žiaurumas buvo legendinis.

Iš čia ir pasibjaurėtina jo pravardė *Imanus*.

Markizas de Lantenakas pasitikėjo jo žiaurumu.

Žiaurumu, tiesa, Imanus buvo nepralenkiamas, bet apie strategiją ir taktiką jis mažiau nusimanė, ir galbūt markizas suklydo, skirdamas jį savo pavaduotoju. Bet kaip ten bebūtų, markizas paliko Imanų savo vietoje tvarkyti stovyklą.

Guž le Briuanas buvo daugiau kariautojas negu strategas. Lengviau jam buvo išskersti visą gentį, negu apginti miestą. Jis vis dėlto išstatė stiprią sargybą.

Vakare, kai markizas de Lantenakas, apžiūrėjęs vietą numatomai baterijai, grįžo į Dolį, staiga išgirdo patrankos šūvį. Jis apsidairė. Raudonų dūmų debesys kilo iš didžiosios gatvės. Nelauktas užpuolimas, įsiveržimas, ataka; mieste vyko mūšis.

Nors nelengva buvo nustebinti markizą, bet šį kartą jis apstulbo. Nieko panašaus jis nesitikėjo. Kas gi tai galėtų būti? Žinoma, tai ne Govenas. Vienas juk nepuola prieš keturis. O gal Lešelis? Bet jei taip, tai kokį baisų žygį jis turėjo atlikti! Lešelio pasirodymas buvo neįtikėtinas, Goveno – neįmanomas.

Lantenakas paspaudė pentinais; pakeliui jis susitiko bėgančius gyventojus; jis ėmė klausinėti; jie buvo pakvaišę iš baimės ir šaukė: „Mėlynieji! Mėlynieji!" Kai jis atvyko, padėtis buvo bloga.

Štai kas ten įvyko.

III

Mažos armijos ir dideli mūšiai

Atvykę į Dolį, valstiečiai, kaip jau sakėme, išsiskirstė po miestą kur kuriam patinka, kaip esti tada, kai, vandėjiečių žodžiais tariant, klausoma „iš draugiškumo". Tokios rūšies drausmė gali pagimdyti herojus, bet ne kareivius. Savo artileriją ir krovinius jie nugabeno po senosios prekyvietės pastoge, o patys pavalgę, atsigėrę, sukalbėję rožinį, atsigulė kur kas skersai didžiosios gatvės, užtvenkdami ją, ir pamiršę apsaugą. Ėmė temti, ir daugelis sumigo, pasidėję po galvomis maišus, kai kurie turėjo šalia savęs ir žmonas, nes dažnai kaimietės eidavo kartu su vyrais; Vandėjoj nėščios moterys šnipinėdavo. Buvo šilta liepos naktis; žvaigždės mirgėjo gilioj dangaus mėlynėj. Ramiai snaudė visa ši valstiečių stovykla, labiau panaši į poilsiui sustojusią vilkstinę negu į kariuomenę. Staiga tie, kurie dar nebuvo užmerkę akių, prieblandoj pastebėjo didžiosios gatvės gale tris nutaikytas į juos patrankas.

Tai buvo Govenas. Jis netikėtai nuginklavo sargybinius, įžengė į miestą ir su savo kolona užėmė gatvės pradžią.

Vienas valstietis pašoko, suriko: „Kas eina?" ir iššovė iš šautuvo. Jam atsakė patrankos šūvis. Paskui prasidėjo baisus susišaudymas šautuvais. Visa sumigusi minia akimirksniu pašoko. Baisus smūgis: užmigti po žvaigždėtu dangumi, o pabusti šūvių ugnyje.

Pirmosios akimirkos buvo baisios. Nieko nėra tragiškesnio kaip minia, besiblaškanti po patrankų sviediniais. Jie puolė prie ginklų. Klykė, kažkur bėgo, daugelis krito. Staiga užpulti, jie nebežinojo ką darą ir ėmė šaudyti vieni į kitus. Kai kurie gyventojai kaip pakvaišę bėgo iš namų, vėl grįžo ir vėl bėgo, ir, netekę galvų, klaidžiojo maišaty. Šeimos nariai šaukė kits kitą vardais. Niauri kova, kova, kurioje maišėsi vaikai ir moterys. Tamsoj švilpė kulkos. Šaudė patamsy iš kiekvieno užkampio. Visur dūmai ir sąmyšis. Gatvėje susigrūdę vežimai, gurguolės dar labiau didino maišatį. Arkliai spardėsi. Sužeistuosius mindė kojomis.

Nuo žemės sklido dejonės. Vieni blaškėsi, apimti siaubo, kiti visai apstulbo. Kareiviai ir karininkai ieškojo vieni kitų. O šalia viso to galima buvo pamatyti niūraus abejingumo vaizdą. Viena moteriškė, atsisėdusi prie namo, žindė savo naujagimį, tuo tarpu greta jos, tos pačios sienos atsirėmęs, sėdėjo jos vyras; iš jo sutriuškintos kojos tekėjo kraujas, o jis ramiai užtaisinėjo savo šautuvą ir šaudė į priekį, atsitiktinai ką nors nužudydamas tamsoje. Kai kurie vyrai, gulėdami kniūbsti po vežimais, šaudė pro ratus. Retkarčiais nuaidėdavo garsios žmonių aimanos. Storas patrankos balsas nustelbdavo visa. Reginys šiurpus.

Atrodė, kad kažkas kerta medžius; visi jie virto vienas ant kito. Iš savo užuolandos Goveno būrys šaudė taikliai ir pats neteko mažai žmonių.

Tačiau valstiečių kariuomenė, drąsi net ir sumišimo metu, greit atsikvošėjo ir pradėjo gintis; jie susitelkė halėje, kurios stogą laikė akmeninių stulpų miškas. Čia jie vėl padrąsėjo; visa, kas šiek tiek priminė girią, kėlė jų pasitikėjimą. Imanus kaip galėdamas stengėsi pavaduoti Lantenaką. Vandėjiečiai turėjo patrankas, bet, didžiausiam Goveno nustebimui, jų visai nenaudojo: artilerijos karininkai kartu su markizu buvo išvykę į Mon Dolį, o valstiečiai neturėjo supratimo, kaip elgtis su kulevrinomis ir patrankomis, tačiau mėlynųjų kanonierius jie apibėrė kulkomis. Valstiečiai kartečei priešinosi muškietomis. Dabar geriau apsaugoti buvo vandėjiečiai. Jie sutraukė vežimus kroviniams, karučius, sukrovė visas prekyvietės statines, taip sudarydami aukštas barikadas su protarpiais, pro kuriuos iškišo šautuvus. Iš čia jie ir paleido žudančią ugnį. Visa tai įvyko labai greit. Per ketvirtį valandos halėje susidarė nepralaužiamas frontas.

Goveno padėtis darėsi rimta. Visai netikėtai ši prekyvietė virto tvirtove. Valstiečiai stipriai įsitaisė joje. Govenas sugebėjo netikėtai užklupti, bet nesugebėjo priešo sunaikinti. Jis nušoko nuo arklio. Sukryžiavęs rankas ir laikydamas kardą, stovėjo baterijoj apšviestas deglo ir atidžiai žiūrėjo tamson. Šviesos ruože jo aukštas liemuo buvo matomas barikados gynėjams. Jis buvo taikinys, bet apie tai negalvojo.

Govenas mąstė, o aplinkui zvimbė kulkos nuo barikadų.

Prieš visus tuos karabinus jis turėjo patrankas. O sviedinys visada laimi. Kas turi artileriją, tas ir nugali. Jo baterija, sumanių patrankininkų valdoma, garantavo jam pranašumą.

Staiga tartum žaibo šviesa prasiveržė iš tamsios halės, paskui pasigirdo lyg perkūno trenksmas, ir sviedinys pramušė namą kaip tik virš Goveno galvos.

Į patrankų šūvius barikada atsakė patrankos šūviu.

Kas atsitiko? Įvyko kažkas naujo. Artilerija dabar jau buvo abiejose pusėse.

Po pirmojo sekė antrasis sviedinys, kuris pramušė sieną visai šalia Goveno. Trečiasis sviedinys numušė žemėn jo skrybėlę.

Sviediniai buvo stambaus kalibro. Šaudė šešiolikasvarė patranka.

– Į jus taiko, vade! – suriko artileristai.

Jie užgesino deglą. Govenas susimąstęs pakėlė nuo žemės skrybėlę.

Kažkas iš tikrųjų taikė į Goveną, tai buvo Lantenakas.

Markizas iš priešingos pusės atvyko į barikadas.

Imanus pribėgo prie jo.

– Jūsų didenybe, mus užklupo.

– Kas?

– Nežinau.

– Ar kelias į Dinaną laisvas?

– Tikiuos.

– Reikia pradėti trauktis.

– Jau pradėta. Daugelis jau pabėgo.

– Nereikia bėgti, reikia atsitraukti. Kodėl nepanaudojote artilerijos?

– Visi sumišo, be to, nebuvo karininkų.

– Aš pats einu.

– Jūsų didenybe, aš paliepiau, kad gurguolė su kroviniais, moterimis ir visa, kas nenaudinga, vyktų į Fužerą. Ką daryti su trimis mažais belaisviais?

– A! Su tais vaikais?

– Taip.

– Jie mūsų įkaitai. Pasiųsk juos į Turgą.

Tai pasakęs, markizas nuėjo prie barikados. Vadui atėjus, viskas pasikeitė. Barikada nebuvo pritaikyta artilerijai, ten užteko vietos tik dviem patrankoms. Markizas įsakė pastatyti dvi šešiolikos svarų patrankas ir padaryti joms ambrazūrą. Kai, pasilenkęs ties viena patranka, jis pro angą žiūrėjo į priešo bateriją, pastebėjo Goveną.

– Tai jis! – sušuko markizas.

Tada jis pats stvėrė šepetį vamzdžiui valyti bei stūmoklį, užtaisė patranką, nutaikė ir šovė. Tris kartus jis taikė į Goveną, bet vis pro šalį. Trečiuoju šūviu jam tepavyko nublokšti jo skrybėlę.

– Kreivaakis! – sumurmėjo Lantenakas. – Truputį žemiau, ir būčiau nunešęs jo galvą.

Staiga deglas užgeso, ir prieš save jis bematė tik tamsą.

– Na, palauk! – ištarė jis.

Ir, atsigręžęs į kanonierius valstiečius, jis sušuko:

– Kartečę!

Govenas savo ruožtu buvo ne mažiau susirūpinęs. Jo padėtis rimtėjo. Kova perėjo į naują vagą. Dabar barikada šaudė iš patrankų. Kas žino, ar iš gynybos ji pereis į puolimą? Prieš jį, neskaitant žuvusių ir pabėgusių, buvo mažiausiai dar penki tūkstančiai kovotojų, o jam pačiam dar liko ne daugiau kaip dvylika šimtų kovai tinkamų vyrų. Kas ištiktų respublikonus, jei priešas pastebėtų, kiek jų mažai? Tada vaidmenys pasikeistų. Dabar jie puola, o tada pultų juos. Jei tik sukilėliai išlįstų iš barikadų, viskas būtų žuvę.

Ką daryti? Pulti barikadą iš priekio nebuvo ko ir galvoti: atakuoti buvo beprotybė; dvylika šimtų vyrų negali išvyti iš tvirtovės penkių tūkstančių žmonių. Pulti buvo neįmanoma, o delsti – pražūtinga. Reikėjo ką nors daryti. Bet ką?

Govenas buvo kilęs iš šio krašto ir pažinojo Dolį. Jis žinojo, kad senoji prekyvietė, kur buvo įsitaisę vandėjiečiai, savo užpakaline siena atsiremia į keletą siaurų ir vingiuotų gatvelių.

Jis atsisuko į savo adjutantą, narsųjį kapitoną Gešaną, vėliau išvaliusį Konsizo girią, kuri buvo Žano Šuano gimtinė, ir sukliudė priešui užimti Burnefą, užkirsdamas jam kelią prie Šeno tvenkinio.

– Gešanai, – prabilo jis, – vadovaukite kovai toliau. Šaudykite, kiek galėsite. Pramuškit barikadą patrankomis. Nukreipkite tos gaujos dėmesį.

– Suprantu, – atsakė Gešanas.

– Išrikiuokite visą koloną, užtaisykite šautuvus ir pasiruoškite atakai.

Ir jis sušnibždėjo keletą žodžių Gešanui į ausį.

– Gerai, – tarė šis.

Govenas paklausė:

– Visi mūsų būgnininkai sveiki?

– Taip.

– Mes turime devynis. Du pasilikite sau, man duokite septynis.

Septyni būgnininkai tyliai išsirikiavo prieš Goveną. Tada Govenas sušuko:

– „Raudonosios kepurės" batalionas su manim!

Iš eilių išėjo dvylika žmonių su seržantu priešaky.

– Aš šaukiau visą batalioną, – tarė Govenas.

– Štai jis! – atsakė seržantas.

– Jūsų tik dvylika!

– Mūsų liko tik dvylika.

– Gerai, – tarė Govenas.

Seržantas buvo tas pats gerasis ir šiurkštusis Radubas, kuris bataliono vardu įsūnijo tris vaikus, rastus Sodrėjos miške.

Pusė šio bataliono, kaip skaitytojas atmena, buvo išžudyta Erb an Pajo kaimelyje, bet Radubui pasisekė pasprukti gyvam.

Netoli stovėjo vežimas pašaro; Govenas parodė jį pirštu seržantui.

– Seržante, įsakykite savo žmonėms apsukti šautuvus šiaudais, kad einant nebūtų girdėti jų žvangėjimo, jeigu jie užkliudytų vienas kitą.

Akimirksniu įsakymas buvo įvykdytas visiškoj tamsoj ir tyliai.

– Įvykdyta, – pasakė seržantas.

– Kareiviai, nusiaukite batus, – įsakė Govenas.

– Mes neturime batų, – atsakė seržantas.

Su septyniais būgnininkais būryje buvo devyniolika žmonių; Govenas buvo dvidešimtas.

Jis sušuko:

– Viena vora paskui mane! Būgnininkai užpakaly manęs! Batalionas paskui visus. Seržante, jūs vadovausite batalionui.

Jis atsistojo kolonos priešaky, ir, kolei iš abiejų pusių dundėjo kanonada, šie dvidešimt žmonių, slinkdami kaip šešėliai, įlindo į tuščias gatveles.

Taip jie žygiavo kurį laiką, šliauždami palei namus. Miestas atrodė tarsi išmiręs; gyventojai sėdėjo susigūžę rūsiuose. Visos durys buvo užsklęstos, visos langinės uždarytos. Niekur nė švieselės.

Aplink buvo tylu, ir pašėlęs triukšmas, sklindąs iš didžiosios gatvės, atrodė dar baisesnis; patrankos tebesikovė, respublikonų baterija ir rojalistų barikada įnirtingai spjaudė viena į kitą karteče.

Aplinkiniais keliais, tvirtai žengdamas tamsoje, po dvidešimties minučių Govenas su savo būriu atvyko į vienos gatvelės galą, iš kur pateko į didžiąją gatvę, tik iš kitos halės pusės.

Priešo pozicija buvo apeita. Iš šios pusės nebuvo įtvirtinimo – tai amžinas barikadų statytojų neatsargumas – halė buvo atvira, iš čia galima buvo įeiti tarp akmeninių kolonų, kur stovėjo pakinkyta keletas pakrautų vežimų, jau paruoštų kelionei. Govenas su savo devyniolika vyrų stovėjo prieš penkis tūkstančius vandėjiečių, tik ne iš priekio, o užnugaryje.

Govenas tyliai kažką pasakė seržantui; nuo šautuvų visi nurišo šiaudus; dvylika grenadierių kautynių tvarka išsirikiavo už gatvės kampo, o septyni būgnininkai, pakėlę lazdeles, laukė komandos.

Artilerija šaudė su protarpiais. Staiga tarp dviejų šūvių papliūpų Govenas iškėlė kardą ir balsu, kuris šioje tyloje nuaidėjo lyg trimito gausmas, suriko:

– Du šimtai vyrų į dešinę, du šimtai vyrų į kairę, visi kiti į vidurį!

Pokšterėjo dvylika šūvių, būgnai trenkė atakos maršą.

Govenas suriko baisųjį mėlynųjų šūkį:

– Į durtuvų ataką! Pirmyn!

Įvyko kažkas neregėto.

Visa ši valstiečių masė pasijuto užklupta iš užpakalio ir įsivaizdavo, kad užnugaryje stovi kita priešo armija. Tuo pat metu, išgirdusi būgnų gaudesį, Gešano vadovaujama kolona, stovinti didžiosios gatvės gale, pasijudino pirmyn, savo ruožtu mušdama būgnais ataką, ir bėgte puolė į barikadą; valstiečiai pasijuto tarp dviejų ugnių; panika viską padidina; ji pistoleto šūvį paverčia patrankos griausmu, žmogaus šauksmą – vaiduoklio ūkavimu, šuns lojimą – liūto staugimu. Pridursime dar, kad valstietis baimei pasiduoda taip greit, kaip šiaudai liepsnai; ir lygiai taip, kaip liepsnos apimti šiaudai virsta gaisru, taip baimės apimti valstiečiai virsta bėgančia armija. Jie bėgo iš tikrųjų paniškai.

Per keletą minučių halė liko tuščia, išgąsdinti valstiečiai spruko kur pakliuvo, karininkai nebepajėgė jų sulaikyti. Nieko nepadėjo ir tai, kad Imanus užmušė du ar tris bėglius; vandėjiečiai visur šaukė: „Gelbėkitės, kas galit!“ Ir ši kariuomenė per miesto gatves tarsi per rėčio skyles išsisklaidė po kaimus audros genamo debesies greičiu.

Vieni bėgo į Šatonefą, antri – į Plergerą, treti – į Antreną.

Markizas de Lantenakas matė šį bėgimą. Savo rankomis jis sukniedijo patrankas. Paskui, pasitraukdamas pats paskutinis, iš lėto ir šaltai jis pasakė:

– Iš tikrųjų valstiečiai neatsilaiko. Mums reikalingi anglai.

IV

Antrą kartą

Pergalė buvo visiška.

Govenas atsisuko į „Raudonosios kepurės" bataliono vyrus ir tarė jiems:

– Jūsų dvylika, bet jūs verti tūkstančio!

Vado pagyrimas tais laikais buvo lygus garbės kryžiui.

Gešanas, Govenui įsakius, nusivijo bėglius net už miesto ribų ir daugelį jų paėmė į nelaisvę.

Kareiviai uždegė deglus ir ėmė krėsti miestą.

Nesuspėjusieji pabėgti pasidavė. Didžiąją gatvę nušvietė dervos katiliukai. Ji buvo užversta lavonais ir sužeistaisiais. Kaip ir kiekvieno mūšio pabaigoj, kelios drąsuolių grupės šen bei ten dar beviltiškai kovojo, bet jie buvo apsupti ir priversti padėti ginklus.

Netvarkingo kareivių atsitraukimo maišaty Govenas pastebėjo vieną drąsuolį; tvirtas ir vikrus kaip faunas jis pridengė kitų bėgimą, bet pats nebėgo. Šis valstietis puikiai naudojosi savo karabinu, tai šaudamas iš jo, tai nudobdamas buože, kol jį sulaužė; dabar jis laikė vienoje rankoje kardą, antroje – pistoletą. Nieks nedrįso prie jo artintis. Staiga Govenas pastebėjo, kad jis susvyravo ir atsirėmė į vieną didžiosios gatvės stulpą. Šis žmogus buvo sužeistas. Bet jis vis tebelaikė kardą ir pistoletą rankose. Govenas pasispaudė kardą po pažastimi, prisiartino prie jo ir tarė:

– Pasiduok!

Žmogus įsmeigė į jį akis. Kraujas, bėgęs iš žaizdos, permerkė drabužius, po kojomis jau buvo kraujo klanas.

– Tu mano belaisvis, – pasakė jam Govenas.

Žmogus tylėjo.

– Kaip tu vadiniesi?

Žmogus atsakė:

– „Šok tamsoje".

– Tu narsuolis! – tarė Govenas.

Ir ištiesė jam ranką.

Žmogus sušuko:

– Tegyvuoja karalius!

Sutelkęs paskutines jėgas ir pakėlęs abi rankas, viena jis ėmė taikyti į Goveno širdį pistoletu, o antrąja užsimojo kardu virš jo galvos.

Jis veikė tigro vikrumu, bet kažkas atsirado dar greitesnis už jį. Tai buvo raitelis, čia atjojęs prieš kelias minutes ir ligi šiol niekieno nepastebėtas. Pamatęs, kad vandėjietis kelia kardą ir pistoletą, puolė tarp jo ir Goveno. Be šio žmogaus Govenas būtų žuvęs. Kulka pataikė arkliui, kardas – nepažįstamajam, ir abu parkrito. Viskas atsitiko taip greit, jog niekas nespėjo net rikteleti.

Vandėjietis taip pat susmuko ant grindinio.

Kardas perkirto nepažįstamajam veidą; jis gulėjo be sąmonės ant žemės. Arklys buvo užmuštas.

Govenas priėjo ir paklausė:

– Kas šis žmogus?

Pasilenkęs jis pažiūrėjo į nepažįstamąjį. Kraujas iš žaizdos apliejo visą veidą ir apdengė tarsi raudona kauke. Negalima buvo įžiūrėti jo veido. Tebuvo matyti žili plaukai.

– Šis žmogus išgelbėjo man gyvybę, – kalbėjo toliau Govenas. – Ar kas nors jį pažįstate?

– Vade, – tarė vienas kareivis, – šis žmogus atvyko į miestą tik dabar, aš pats mačiau. Jis atjojo keliu iš Pontorsono.

Tuojau atbėgo ir vyresnysis kolonos gydytojas su chirurginiais instrumentais. Sužeistasis vis dar buvo be sąmonės. Chirurgas apžiūrėjo jį ir pasakė:

– Paprastas įkirtimas. Menkniekis. Jį galima lengvai susiūti. Po savaitės atsistos ant kojų. Bet kardo kirtis puikus.

Sužeistasis buvo su apsiaustu, juosėjo trispalve juosta, turėjo pistoletus ir kardą. Jį paguldė ant neštuvų. Nurengė. Atnešė kibirą tyro vandens, gydytojas numazgojo žaizdą. Dabar pasirodė ir veidas. Govenas žiūrėjo į jį labai susidomėjęs.

– Ar jis turi kokius nors dokumentus? – paklausė Govenas.

Chirurgas apgraibė šoninę kišenę ir, ištraukęs iš jos piniginę, padavė Govenui.

Tuo tarpu sužeistasis, suvilgytas šaltu vandeniu, pradėjo atsigauti. Jo akių vokai šiek tiek suvirpėjo.

Govenas, apžiūrėjęs piniginę, rado ten keturlinkai sulenktą popieriaus lapą, kurį ištiesęs perskaitė:

„Visuomenės gelbėjimo komitetas. Pilietis Simurdenas..."

Jis sušuko:

– Simurdenas!

Šis šauksmas privertė sužeistąjį praverti akis.

Govenas susijaudino.

– Simurdenai! Tai jūs! Jau antrą kartą jūs išgelbstit man gyvybę!

Simurdenas žiūrėjo į Goveną. Neapsakomas džiaugsmas nušvietė jo kruviną veidą.

Govenas puolė ant kelių prieš sužeistąjį ir sušuko:

– Mano mokytojas!

– Tavo tėvas! – ištarė Simurdenas.

V

Šalto vandens lašas

Jie nesimatė daugelį metų, bet jų širdys niekada nebuvo nutolusios; jie atpažino vienas kitą, tarsi tik vakar būtų išsiskyrę.

Dolio miesto rotušėje paskubomis įrengė ligoninę. Simurdeną įnešė į mažą kambarėlį greta didžiosios salės, kurioje gulėjo visi sužeistieji. Chirurgas, užsiuvęs žaizdą, pertraukė šių žmonių jausmingą pokalbį, pareikšdamas, kad Simurdenui reikalingas poilsis. Be to, ir Goveną šaukė tūkstančiai neatidėliotinų reikalų, kuriuos sudaro pareigos bei rūpinimasis pergale. Simurdenas liko vienas, bet nemiegojo; jį degino dvejopa karštligė: sukelta žaizdos ir džiaugsmingo susijaudinimo.

Jis nemiegojo, bet jam atrodė, kad sapnuoja. Argi tai įmanoma? Jo svajonė įsikūnijo. Simurdenas niekada netikėjo savo laimės žvaigžde, bet štai ji patekėjo. Jis vėl atrado savo Goveną.

Palikęs vaiką, sutiko vyrą; sutiko didelį, baisų, drąsų. Sutiko jį laimėjusį ir laimėjusį liaudžiai. Govenas Vandėjoje buvo revoliucijos ramstis, o juk tai jis, Simurdenas, išauklėjo šį revoliucijos šulą. Šis nugalėtojas – jo mokinys. Jis matė, kaip šio šaunuolio veide, kuriam galbūt buvo lemta papuošti respublikos panteoną, spindėjo mintys, kurios buvo jo paties, Simurdeno, mintys; jo mokinys, jo dvasios kūdikis nuo šiandien didvyris, o greit gal bus ir visos tautos pasididžiavimas; Simurdenui atrodė, kad jis mato savo paties dvasią, virtusią genijum. Jis gėrėjosi Govenu kovoje kaip Chironas Achilo pergalėmis. Tarp kunigo ir kentauro yra paslaptingas panašumas, nes ir kunigas gal tik pusiau žmogus!

Visi tie įvykiai, sumišę su nemiga, dėl kurios kalta žaizda, sukėlė Simurdeno sieloje kažkokį paslaptingą svaigulį. Jis matė kylant jauną, didingą herojų, ir jo džiaugsmas buvo dar didesnis, nes juto savo įtaką šio herojaus likimui; dar vienas toks laimėjimas, ir pakaks Simurdenui ištarti žodį, kad respublika patikėtų Govenui armiją. Kai visi žmogaus lūkesčiai išsipildo, jis tartum apanka iš nuostabos. Tais laikais visi turėjo savo karines svajones; kiekvienas norėjo pastatyti savo generolą: Dantonas norėjo padaryti generolu Vestermaną, Maratas – Rosinjolį, Eberas – Ronseną, o Robespjeras norėjo juos visus sunaikinti. O kodėl ne Govenas? – klausė savęs Simurdenas; ir jis svajojo. Jo vaizduotė nebeturėjo ribų; nuo vienos spėlionės jis eidavo prie kitos; išnykdavo visos kliūtys; jeigu kartą kas pradeda lipti šiomis kopėčiomis, tas nesustoja pusiaukelėj, pradeda nuo žmogaus, o pasiekia žvaigždes. Didis generolas vadovauja tik armijai; didis karvedys vadovauja kartu ir idėjoms; Simurdenas norėjo matyti Goveną karvedžiu. Ir jis jau matė – nes svajonės lekia greit, – kaip Govenas triuškina jūroje anglus, prie Reino – baudžia Šiaurės karalius, Pirėnuose sumuša ispanus, Alpėse duoda ženklą sukilti Romai. Simurdene glūdėjo du žmonės: vienas švelniaširdis, antras – rūstus; dabar abudu buvo patenkinti; jo idealas buvo nepalenkiamumas, taigi įsivaizduodamas Goveną didingą, įsivaizdavo jį ir baisų. Simurdenas galvojo apie tai, ką

reikėjo sugriauti prieš pradedant statyti. „Tikrai, – mąstė jis, – dabar ne laikas rodyti perdėtą jausmingumą." Jis tikėjo, kad Govenas, kaip tada buvo sakoma, „pasieks aukštumas". Simurdenas vaizdavosi Goveną kaip akinančiais šarvais, spindinčia kaktoje žvaigžde; mindamas po kojų tamsybes, jis kyla, išskėtęs plačius teisybės, proto ir pažangos idealų sparnus, o rankoje spaudžia kardą; jis angelas, bet angelas naikintojas.

Kada jis buvo visai paskendęs svajonėse, beveik ekstazėje, pro praviras duris išgirdo pokalbį didžiojoj salėj, paverstoj lauko ligonine ir esančioj greta jo kambarėlio; jis atpažino Goveno balsą; šis balsas per visus tuos išsiskyrimo metus skambėjo jam ausyse, ir dabar suaugusio vyro balse jam vaidenosi vaiko balsas. Jis ėmė klausytis. Pasigirdo žingsniai. Prašneko kareiviai:

– Vade, štai tas vyras, kuris šovė į jus. Kai mes tik jo nebesaugojom, jis bandė pasislėpti rūsyje. Mes jį suradom. Štai jis.

Paskui Simurdenas išgirdo tokį Goveno ir to žmogaus pokalbį:

– Tu sužeistas.

– Aš pakankamai gerai jaučiuosi ir nueisiu iki sušaudymo vietos.

– Paguldykite šį žmogų į lovą. Apriškite jo žaizdas, slaugykite ir gydykite.

– Aš noriu mirti.

– Tu gyvensi. Tu norėjai mane užmušti karaliaus vardu, aš tau atleidžiu respublikos vardu.

Simurdeno kakta perbėgo šešėlis. Tarsi kažkas jį būtų išbudinęs iš gražaus sapno, ir, niūraus liūdesio slegiamas, sušnibždėjo:

– Jis iš tikrųjų minkštaširdis.

VI

Krūtinė sugijo, bet širdis kruvina

Kardo žaizda užgyja greitai, bet kažkur buvo žmogus, dar sunkiau sužeistas negu Simurdenas... Tai sušaudytoji moteris, kurią kraujo klane Erb an Pajo fermoje surado elgeta Telmaršas.

Mišelės Flešar būklė buvo daug pavojingesnė, negu manė Telmaršas; kulka prakirto skylę virš krūties ir išėjo nugaroje pro mentės kaulą; viena kulka sutrupino raktikaulį, o antra perėjo per petį; bet kadangi plaučiai buvo nepaliesti, ji galėjo išgyti. Telmaršas buvo „filosofas", šis žodis kaimiečių lūpose reiškia truputį gydytoją, truputį chirurgą, truputį burtininką. Jis rūpestingai slaugė sužeistąją savo urve, savo lovoj iš jūros žolių, savo paslaptingomis priemonėmis, vadinamomis „vaistažolėmis", ir jo rūpesčių dėka ji liko gyva.

Raktikaulis suaugo, peties ir krūtinės žaizdos užsitraukė, ir po kelių savaičių sužeistoji ėmė taisytis.

Pagaliau vieną rytą, atsirėmusi į Telmaršą, ji išėjo iš urvo; atsisėdo po medžiais prieš saulutę. Telmaršas mažai ką apie ją težinojo, dėl žaizdų krūtinėje ligonei negalima buvo kalbėti, be to, ir pati sužeistoji, ilgą laiką kovodama su mirtimi, teištarė vos keletą žodžių. Kai ji norėdavo prabilti, Telmaršas liepdavo tylėti; tačiau jis pastebėjo, kad jo viešnią persekioja įkyrios mintys ir jos akyse tai žybteli, tai vėl užgęsta skaudūs atsiminimai. Šį rytą ji buvo tvirta, jau beveik galėjo vaikščioti viena; gydytojas – tai lyg tėvas, ir Telmaršas džiaugdamasis žiūrėjo į ją. Gerasis senelis nusišypsojo ir tarė:

– Na, štai jau mes ir pasveikome. Visos žaizdos užgijo.

– Tik ne širdy, – ištarė ji.

Ji kalbėjo toliau:

– Tai jūs visai nežinote, kur jie?

– Kas jie? – paklausė Telmaršas.

– Mano vaikai.

Šis „tai" apėmė daugybę minčių; jis reiškė: „Kadangi jūs nieko man apie juos nesakote, kadangi jūs tiek daug dienų sėdėjote šalia manęs, bet neužsiminėte apie juos nė žodžiu, kadangi kiekvieną kartą, kai aš noriu paklausti, jūs liepiate man nutilti, kadangi jūs bijote, kad aš apie juos nepaklausčiau, vadinas, jūs neturite, ko man atsakyti." Dažnai karščiuodama, kliedėdama, pusiau be sąmonės ji šaukė vaikus ir pastebėjo, – nes kliedėdamas žmogus ypač pastabus, – kad senukas jai neatsakinėja.

Iš tikrųjų Telmaršas nežinojo, ką jai sakyti. Nelengva kalbėti su motina apie jos dingusius vaikus. Ir pagaliau ką gi jis žinojo? Nieko. Jis žinojo, kad buvo sušaudyta kažkokia motina, kad jis rado tą motiną sukniubusią ant žemės, pakėlė ją beveik negyvą, žinojo taip pat, kad ji turėjo tris vaikus ir kad markizas de Lantenakas, įsakęs motiną sušaudyti, vaikus išsivedė. Visos jo žinios čia ir baigėsi. Kas atsitiko su šiais vaikais? Ar jie tebebuvo gyvi? Besiteiraudamas jis sužinojo, kad tai buvo du berniukai ir maža, vos nuo krūties atimta mergaitė. Daugiau nieko. Jį ir patį kankino tūkstančiai klausimų apie šiuos nelaimingus mažyčius, bet atsakyti į juos negalėjo. Apylinkės žmonės, apie tai paklausti, tik palinguodavo galvomis. Ponas de Lantenakas buvo iš tų žmonių, apie kuriuos šnekama nenoromis.

Nenoromis kalbėjo apie Lantenaką, nenoromis kalbėjosi ir su pačiu Telmaršu. Valstiečiai visada linkę įtarti. Telmaršo jie nemėgo. Valkata Telmaršas jiems kėlė nerimą. Kodėl jis amžinai žiūri į dangų? Ką veikia, ką mąsto, kai ištisas valandas stovi nejudėdamas? Iš tikrųjų jis atrodė keistas. Krašte, kur siaučia karas, maištas, gaisras, kur kiekvienas rūpinasi tik naikinti ir žudyti, kur tegalvojama, kaip padegti namus, išžudyti šeimą, užmušti sargybinius, išplėšti kaimą, paruošti spąstus, užpulti iš pasalų, žudyti kits kitą, šis atsiskyrėlis, šis gamtos stebėtojas visa siela susiliejęs su aplinkos ramybe, šis žolių ir šaknelių rinkėjas, šis gėlių, paukščių ir žvaigždžių bičiulis atrodė tikrai pavojingas. Matyt, jis buvo ne viso proto; jis nesislėpė už krūmų, į nieką nešaudė. Dėl to ir kėlė aplinkiniams baimę.

– Pamišėlis, – sakydavo žmonės.

Telmaršas buvo daugiau negu atsiskyrėlis, jis buvo žmogus, kurio kiti vengdavo.

Niekas jo neklausinėdavo, niekas jam neatsakinėdavo. Jis čia nieko, nors ir norėdamas, negalėjo sužinoti. Karas nuslinko kitur, mūšiai ėjo toliau, markizas de Lantenakas dingo iš horizonto, o kad tokie žmonės kaip Telmaršas pastebėtų karą, reikėjo, kad karas prispaustų jį savo letena.

Išgirdęs žodžius „mano vaikai“, Telmaršas liovėsi šypsotis, o motina susimąstė. Kas dėjosi šioje sieloje? Ji atsidūrė tarsi bedug-

nės gelmėje. Staiga ji pažvelgė į Telmaršą, ir dar kartą sušuko beveik piktai.

– Mano vaikai!

Telmaršas nulenkė galvą žemyn kaip nusikaltėlis.

Jis galvojo apie markizą de Lantenaką, kuris tikrai negalvojo apie jį, ir, galbūt net pamiršo, kad toks yra pasaulyje. Jis tai puikiai suprato ir tarė sau: „Kai senjoras nelaimėje, jis puikiai jus pažįsta, bet iš jos išsipainiojęs – ir žinoti apie jus nenori."

Jis klausė savęs:

– Ir kam gi aš gelbėjau šį senjorą?

Ir atsakė pats sau:

– Dėl to, kad jis žmogus.

Po to valandėlę pagalvojo ir vėl pats sau tarė:

– Bet ar tikrai jis žmogus?

Ir vėl pakartojo karčiuosius žodžius:

– O, kad aš būčiau žinojęs!

Šis įvykis jį labai prislėgė, nes tai, ką padarė, jam buvo savotiška mįslė. Jis svarstė su skausmu. Vadinasi, geras darbas gali būti blogas darbas. Kas gelbsti vilką, žudo avis. Kas išgydo vanagui sparną, yra atsakingas už jo nagus.

Jis iš tikrųjų jautėsi kaltas. Ši motina, nesąmoningai pykdama, buvo teisi.

Tačiau, išgelbėjęs šios motinos gyvybę, jis jautėsi išpirkęs dalį savo kaltės.

Bet vaikai?

Motina taip pat mąstė. Jų abiejų mintys plaukė viena kryptimi ir, nors apie tai nekalbėjo, jos galbūt susitiko jų didžio susimąstymo gelmėje.

Ji ir vėl įsmeigė tamsų lyg naktis savo žvilgsnį į Telmaršą.

– Toliau taip negali tęstis, – ištarė ji.

– Ts! – sušnibždėjo Telmaršas, pridėdamas prie burnos pirštą.

Ji kalbėjo toliau:

– Jums nereikėjo manęs gelbėti, aš pykstu ant jūsų. Verčiau būčiau mirusi, tada juos tikrai matyčiau. Žinočiau, kur jie yra.

Jie nematytų manęs, bet aš būčiau šalia jų. Numirusi galėčiau jais rūpintis.

Jis paėmė ją už rankos ir pačiupinėjo pulsą.

– Nusiraminkite, jūs vėl imsite karščiuoti.

– Kada aš galėsiu eiti? – paklausė ji beveik griežtai.

– Jūs? Eiti?

– Taip. Keliauti.

– Niekada, jei nebūsit protinga. O jei būsit protinga – rytoj.

– Ką jūs vadinate būti protinga?

– Pasitikėti Dievu.

– Dievu! O kur jis padėjo mano vaikus?

Ji buvo tarsi pamišusi. Jos balsas visai sušvelnėjo.

– Supraskite, – kalbėjo ji, – aš negaliu ilgiau čia pasilikti. Jūs neturėjote vaikų, o aš turėjau. Didelis skirtumas. Negalima spręsti apie tai, ko pats nežinai. Jūs neturėjote vaikų, juk taip?

– Ne, – atsakė Telmaršas.

– O aš turėjau tik juos. Kas aš be vaikų? Paaiškinkite man kas nors, kodėl nėra mano vaikų? Aš jaučiu, kad kažkas atsitiko, tik negaliu suprasti. Mano vyrą užmušė, mane sušaudė, bet vis tiek aš nieko negaliu suprasti.

– Štai ir vėl pakilo karštis, – tarė Telmaršas. – Nekalbėkite.

Ji pasižiūrėjo į jį ir nutilo.

Nuo tos dienos ji visai nustojo kalbėti.

Dabar ji pasidarė klusnesnė, negu Telmaršas norėjo. Ištisas valandas susilenkusi ji išsėdėdavo po senu ąžuolu kaip suakmenėjusi. Ji mąstė ir tylėjo. Tyla – paprastų sielų, patyrusių didžiulį sielvartą, prieglauda. Atrodė, kad ji nebenori suprasti. Netekusieji vilties iki tam tikro momento nesuvokia savo beviltiškumo.

Telmaršas stebėjo ją susigraudinęs. Matydamas tokią kančią, senelis suprato motinos mintį. „O taip, – kalbėjo jis pats sau, – jos lūpos tyli, bet akys kalba, aš puikiai matau, kad ją persekioja viena mintis. Būti motina, o vėliau nustoti ja buvus! Būti žindyve, o vėliau nustoti žindžius! Ji negali su tuo susitaikyti. Ji galvoja apie pačią mažiausiąją, kurią dar taip neseniai žindė. Ji galvoja,

galvoja, galvoja vis apie ją. Juk iš tikrųjų turi būti miela jausti, kaip maža rausva burnelė čiulpia sielą iš tavo kūno ir tavo gyvenimu kuria savo gyvenimą!"

Jis taip pat tylėjo, suprasdamas, kad prieš tokį sielvartą visi žodžiai bejėgiai. Apimtam kankinančios minties tyla yra baisi. Ar galima skausmingų minčių apniktą motiną priversti klausyti proto? Motinystė nesiduoda įtikinėjama, su ja nepasiginčysi. Motina kai kuriais atžvilgiais artima gyvuliui, tai jai teikia kilnumo. Motinystės instinktas – tai instinktas pačia dieviškiausia prasme. Motina nebe moteris, bet patelė.

Vaikai – tai jos jaunikliai.

Dėl to kiekvienoj motinoj yra kažkas žemiau proto, bet tuo pat metu ir aukščiau jo. Ji turi nuojautą. Joje gyvena galinga neaiški kūrimo valia, ir ta valia veda ją. Jos aklumas pilnas aiškiaregystės.

Dabar Telmaršas norėjo prašnekinti šią nelaimingąją, bet nepavyko. Kartą jis tarė jai:

– Nelaimei, aš esu senas, nebegaliu daug vaikščioti. Mano jėgos išsenka anksčiau, negu pasiekiu kelio galą. Po ketvirčio valandos mano kojos pailsta, ir tenka sustoti. Jei ne tai, aš galėčiau jus palydėti. O gal ir gerai, kad negaliu. Iš manęs jums būtų daugiau žalos negu naudos. Čia mane pakenčia, bet mėlynieji mane įtarinėja dėl to, kad esu valstietis, o valstiečiai laiko raganium.

Jis laukė, ką ji atsakys. Ji net nepakėlė akių.

Įkyri idėja veda prie beprotystės arba heroizmo. Bet kokį herojišką darbą galėjo atlikti vargšė valstietė? Jokio. Ji tegalėjo būti motina, štai ir viskas. Kiekvieną dieną ji vis labiau grimzdo į savo mintis. Telmaršas stebėjo ją.

Jis stengėsi kaip nors užimti ją: atnešė siūlų, adatų, pirštukų, ir iš tikrųjų, vargšo elgetos džiaugsmui, ji pradėjo siūti; ji, kaip ir anksčiau, buvo susimąsčiusi, bet dirbo, o tai buvo sveikimo ženklas, pamažu jos jėgos grįžo; ji susitaisė baltinius, batus, tačiau jos akys vis dar atrodė stiklinės. Siūdama ji visada niūniuodavo nesuprantamas daineles. Ji šnibždėdavo vardus, galbūt savo vaikų, bet taip neaiškiai, kad Telmaršas negalėdavo jų išgirsti. Kai kada ji nutildavo ir klausydavosi paukščių čiulbėjimo, tarsi

laukdama, ar nepraneš kokių naujienų. Ji dairėsi žiūrėdama, koks oras. Jos lūpos judėjo. Ji kalbėjo tylomis. Pasisiuvo krepšelį ir prisipylė jį kaštonų. Vieną rytą Telmaršas pamatė, kad ji išeina. Jos žvilgsnis buvo įsmeigtas kažkur į girios tankmę.

– Kur einate? – paklausė jis.

Ji atsakė:

– Einu jų ieškoti.

Jis nebandė jos sulaikyti.

VII

Du tiesos poliai

Po keleto nepastovių pilietinio karo įvykių savaičių Fužero apylinkėse visi tik ir kalbėjo apie du labai skirtingus žmones, tačiau tarnaujančius tam pačiam tikslui, kitaip tariant, pasiaukojusius didžiulei revoliucinei kovai.

Žiauri Vandėjos dvikova tęsėsi, bet Vandėjai pradėjo svilti padai. Ypač blogi jos reikalai buvo Il e Vilene; čia, nugalėjus jaunam vadui, kuris Doly šešiems tūkstančiams narsių rojalistų taip sumaniai davė atkirtį su penkiolika patriotų, sukilimas, nors ir ne galutinai numalšintas, tačiau gerokai susilpnintas, vyko tik ribotam plote. Po to buvo suduota dar daug sėkmingų smūgių, ir šios naujos pergalės sukūrė naują padėtį.

Aplinkybės griežtai pasikeitė, bet atėjo nauja nelaukta painiava.

Visoj šioj Vandėjos daly laimėjo respublika, dėl to nebuvo abejonės, tačiau kokia respublika? Artėjant pergalei, išryškėjo dvi respublikos formos: teroro respublika ir gailestingumo respublika; viena tikėjosi laimėti žiaurumu, antra – švelnumu. Kuri iš jų paims viršų? Šios dvi formos – nuosaikioji ir nepermaldaujamoji – buvo atstovaujamos dviejų žmonių, kurių kiekvienas buvo ir įtakingas, ir galingas, vienas buvo karo vadas, antras – pilietinis įgaliotinis; kuris iš jų nugalės? Vienas šių vyrų – įgaliotinis – turėjo baisų ramstį; jis atvežė grūmojantį Paryžiaus

komunos įsakymą Santero batalionams: „Jokios malonės! Jokio pasigailėjimo!" Kad visi pripažintų jo galią, jam buvo įteiktas Konvento dekretas, skelbiantis „mirties bausmę visiems, kas belaisvį išleistų į laisvę arba suteiktų progą jam ištrūkti", komiteto įgaliojimus ir įsakymą klausyti jo, pasirašytą Robespjero, Dantono ir Marato. Antrasis – kareivis – rėmėsi tik viena jėga – gailestingumu.

Jis teturėjo rankas, kurios triuškino priešą, ir širdį, kuri jo gailėjosi. Būdamas nugalėtoju, jis jautėsi turįs teisę būti gailestingas.

Dėl to tarp šitų dviejų žmonių kilo slaptas, bet gilus prieštaravimas. Abu jie skrajojo skirtingose stichijose, abu slopino maištą, bet kiekvienas savo smūgiu – vienas pergale mūšio lauke, kitas – teroru.

Visoj Giraitėj kalbėjo tik apie juodu; iš visų pusių stebinčios akys dar labiau nuogąstavo dėl to, kad šie žmonės, be galo skirtingi, tuo pat metu buvo labai artimi. Šiedu varžovai buvo artimi bičiuliai. Niekada tauresnis ir gilesnis jausmas nebuvo pripildęs dviejų širdžių; beširdis išgelbėjo gyvybę gailestingajam, ir jo veide tebebuvo randas. Vienas iš jų įkūnijo mirtį, kitas – gyvenimą; vienas buvo žiaurumo principas, antras – taikingumo, ir abu vienas antrą mylėjo. Keistas prieštaravimas. Įsivaizduokite gailestingąjį Orestą ir žiauriaširdį Piladą. Įsivaizduokite Arimaną Ormuzdo broliu.

Pridursime, kad tas, kurį vadino žiauriuoju, tuo pat metu buvo gailestingiausias žmogus; jis tvarstė sužeistuosius, slaugė ligonius, dienas ir naktis budėjo ligoninėse ir slaugymo punktuose, jo akys pasrūdavo ašaromis, kai pamatydavo basus vaikus, sau jis nepasilikdavo nieko, viską atiduodavo vargšams. Kai prasidėdavo mūšis, jis pirmas stodavo kautis; jis žygiuodavo kolonos priešaky ir puldavo į pačią aršiausią grumtynių vietą, ginkluotas dviem pistoletais ir kardu, bet drauge ir beginklis, nes niekas nebuvo matęs jo besišvaistančio su kardu ar šaudančio iš pistoleto. Jis drąsiai sutikdavo smūgius, bet atgal nesmogdavo. Ėjo gandas, kad jis buvęs kunigas.

Vienas jų buvo Govenas, kitas – Simurdenas.

Šiuodu žmones jungė bičiulystė, bet jų principus skyrė neapykanta; tai buvo tarsi viena į dvi dalis perkirsta ir padalyta siela; Simurdenas iš tikrųjų buvo atidavęs Govenui savo sielos dalį – švelniąją dalį. Atrodė, kad Govenui teko skaistusis jos spindulys, o juodąjį spindulį, jeigu jį taip galima pavadinti, Simurdenas pasiliko sau. Iš čia kilo vidinis nesutarimas. Šis slaptas karas turėjo išsiveržti į viešumą. Vieną rytą kova prasidėjo.

Simurdenas tarė Govenui:

– Kokia mūsų padėtis?

Govenas atsakė:

– Jūs žinote ne blogiau už mane. Aš išsklaidžiau Lantenako gaujas. Jis teturi keletą žmonių. Jis įvarytas į Fužero giria. Po savaitės bus apsuptas.

– O po dviejų savaičių?

– Paimtas į nelaisvę.

– O paskui?

– Jūs skaitėte mano skelbimą?

– Taip. Na, ir kas?

– Jis bus sušaudytas.

– Ir vėl gailestingumas. Jis turi būti giljotinuotas.

– Aš – už karišką mirtį, – pasakė Govenas.

– O aš už revoliucinę, – atsiliepė Simurdenas.

Jis pažvelgė Govenui į akis ir paklausė:

– Kodėl tu įsakei paleisti Sen Mar le Blan vienuolyno vienuoles?

– Aš nekariauju prieš moteris, – atsakė Govenas.

– Tačiau šios moterys nekenčia liaudies. O neapkęsti viena moteris gali labiau už dešimtį vyrų. Kodėl tu atsisakei pasiųsti revoliuciniam tribunolui senų kunigų fanatišką gaują, paimtą Luvinjė?

– Aš nekariauju prieš senius.

– Senas kunigas pavojingesnis už jauną. Maištas dar pavojingesnis, kai sukilti šaukia žili seniai. Raukšlės įkvepia pasitikėjimą. Saugokis netikro gailestingumo, Govenai. Karalžudžiai yra liaudies išvaduotojai. Nenuleisk akių nuo Tamplio bokšto.

– Tamplio bokšto! Jei būtų mano valia, aš išleisčiau sosto įpėdinį. Aš nekariauju prieš vaikus.

Simurdeno žvilgsnis sugriežtėjo.

– Govenai, žinok, kad reikia kariauti prieš moterį, kai jos vardas Marija Antuanetė, prieš senį, kai jo vardas Pijus VI, popiežius, ir prieš vaiką, kai jo vardas Liudvikas Kapetas.

– Mokytojau, aš nesu politinis veikėjas.

– Saugokis, kad netaptum mums pavojingu žmogumi. Kodėl atakuojant Kosė, kada sukilėlis Žanas Tretonas, apsuptas ir jausdamas pražūtį, su kardu rankoje puolė prieš visą tavo koloną, tu sušukai: „Prasiskirkit! Leiskite praeiti!"

– Todėl, kad niekas penkiolikos šimtų žmonių neveda į kovą, norėdamas užmušti vieną žmogų.

– Kodėl Kaijetri Astilijoje, kai pastebėjai, kad kareiviai nori užmušti sužeistą vandėjietį Žozefą Bezjė, kuris vos šliaužė, tu sušukai: „Pirmyn! Aš pats susitvarkysiu su juo!" ir iššovei į orą?

– Dėl to, kad parpuolusio neužmušinėjama.

– Tu klysti. Jie abu dabar gaujų vadai; Žozefas Bezjė – tai Ūsorius, o Žanas Tretonas – Sidabrinė Koja. Išgelbėdamas šiuos du žmones, respublikai suteikei du priešus.

– Tačiau aš norėjau įgyti jai draugų, o ne priešų.

– Kodėl po pergalės ties Landeanu tu neįsakei sušaudyti trijų šimtų nelaisvėn paimtų valstiečių?

– Todėl, kad Bonšanas pasigailėjo belaisvių respublikonų, ir aš norėjau, kad žmonės kalbėtų, jog respublika dovanojo bausmę belaisviams rojalistams.

– Jei taip, tai, suėmęs Lantenaką, tu taip pat dovanosi bausmę?

– Ne.

– Kodėl? Juk tu dovanojai bausmę trims šimtams valstiečių.

– Valstiečiai yra tamsuoliai, o Lantenakas supranta, ką daro.

– Bet Lantenakas tau giminė.

– Prancūzija – artimiausia giminietė.

– Lantenakas – senis.

– Lantenakas – svetimšalis. Lantenako amžius neskaičiuojamas. Lantenakas šaukiasi anglų. Lantenakas – tai svetimšalių

įsiveržimas. Lantenakas – tėvynės priešas. Mūsų dvikova negali baigtis kitaip, kaip tik jo arba mano mirtimi.

– Govenai, neužmiršk, ką dabar sakei.

– Neužmiršiu.

Stojo tyla, ir ji abu žiūrėjo vienas į antrą.

Govenas prabilo:

– Šie devyniasdešimt tretieji metai istorijon pateks kaip kruvina data.

– Saugokis! – sušuko Simurdenas. – Yra baisių pareigų. Nekaltink to, kas visai nekaltintinas. Nuo kurio laiko gydytojas tapo ligos kaltininku? Tikrai šiems didiesiems metams būdingas negailestingumas. Kodėl? Dėl to, kad jie – didieji revoliucijos metai. Šie metai įkūnija revoliuciją. Revoliucija turi priešą – tai senasis pasaulis, ir ji negailestinga jam, kaip chirurgas savo priešui – gangrenai – nežino pasigailėjimo. Revoliucija, žudydama karalių, žudo monarchiją, žudydama bajorą – žudo aristokratiją, žudydama karį – žudo despotizmą, žudydama kunigą – žudo prietarus, žudydama teisėją – žudo barbariškumą, kitaip pasakius, žudydama tironą, žudo visą tironiją. Operacija baisi, bet revoliucija daro ją tvirta ranka. O kas liečia gyvos mėsos kiekį, tenkantį jai paaukoti, tai paklauskite Bernavo[30], ką jis apie tai mano. Ar galima išpjauti skaudulį nepraliejant kraujo? Ar galima užgesinti gaisrą nepaaukojant ko nors ugniai? Šios baisios būtinybės ir yra laimėjimų sąlyga. Chirurgas panašus į skerdiką, gydytojas gali pasirodyti budeliu. Revoliucija ištikimai dirba savo fatališką darbą. Ji žaloja, bet išgydo. O jūs drįstate prašyti malonės užkrečiamiems mikrobams? Jūs norite, kad ji būtų gailestinga nuodams! Ne, ji neklauso. Praeitis jos rankose, ir ji pribaigs ją. Civilizacijos kūnui ji daro gilią įpjovą, iš kurios išaugs sveika ateities žmonija. Jums skaudu? Be abejo. Bet ar ilgai? Kol baigsis operacija. Paskui visi galėsite gyventi. Revoliucija operuoja pasaulį. Iš to kraujoplūdis – devyniasdešimt tretieji metai.

[30]BERNAVAS (1668–1738) – garsus gydytojas.

– Chirurgas ramus, – tarė Govenas, – o žmonės aplinkui tiesiog pašėlo.

– Revoliucija, – atsiliepė Simurdenas, – pasirenka negailestingus padėjėjus. Ji atstumia kiekvieną drebančią ranką. Ji pasitiki tik nepermaldaujamais. Dantonas – baisus, Robespjeras – nepalenkiamas, Sen Žiustas – nepalaužiamas, Maratas – nepermaldaujamas. Saugokis, Govenai. Šie žmonės mums reikalingi. Jie atstoja mums armijas. Jie sugebės įvaryti baimę Europai.

– Ir galbūt ateičiai, – tarė Govenas.

Valandėlę patylėjęs, jis prabilo:

– Beje, jūs klystate, mokytojau, aš nieko nekaltinu. Mano manymu, revoliucijos požiūris į neatsakingumą teisingas. Nėra nekaltų, nėra kaltų. Liudvikas XVI – tai avinas, patekęs tarp liūtų. Jis nori pabėgti, nori išsigelbėti, stengiasi apsiginti; jis kąstų, jei galėtų. Bet ne kiekvienam skirta būti liūtu. Jo bejėgiški norai laikomi nusikaltimu. Įširdęs avinas rodo dantis. „Išdavikas!" – sušunka liūtai. Ir suėda jį! O paskui pradeda pulti kits kitą.

– Avinas – gyvulys.

– O kas liūtai?

Ši pastaba privertė Simurdeną susimąstyti. Jis pakėlė galvą ir tarė:

– Šie liūtai – tai sąžinė. Šie liūtai – idėjos. Šie liūtai – principai.

– Jie vykdo terorą.

– Ateis diena, kai terorą pateisins revoliucija.

– Žiūrėkite, kad teroras nedarytų gėdos revoliucijai.

Ir Govenas kalbėjo toliau:

– Laisvė, lygybė, brolybė – taikos ir visuotinės harmonijos dogmos. Kam reikia jas paversti tokiomis pabaisomis? Ko mes norime? Įtraukti tautas į pasaulinę respubliką. Tad negąsdinkime jų. Ką gero atneš gąsdinimas? Tautos, kaip ir paukščiai, neprivíliojamos baidyklėmis. Norint daryti gera, nereikia daryti pikto. Sostas nuverčiamas ne tam, kad jo vieton pastatytų ešafotą. Mirtis karaliams, ir tegyvuoja tautos. Nuplėškime karūnas, bet pagailėkime galvų. Revoliucija reiškia sutarimą, o ne siaubą. Negailestingi žmonės negali ištikimai tarnauti kilnioms idėjoms. Amnestija – man pats gražiausias žodis žmonijos kalboj. Aš galiu

pralieti svetimą kraują, tik rizikuodamas savuoju. O pagaliau aš temoku tik kovoti, esu tik kareivis. Bet jei negalima atleisti, tai neverta ir nugalėti. Kovos metu būkime savo priešams priešai, o po pergalės – broliai.

– Saugokis! – sušuko Simurdenas trečią kartą. – Govenai, tu man esi brangesnis už sūnų, saugokis!

Ir susimąstęs pridūrė:

– Tokiais laikais kaip mūsų gailestingumas gali būti tam tikras išdavimo būdas.

Klausantis šios dviejų žmonių kalbos, atrodė, kad kalbasi kardas ir kirvis.

VIII

*Dolorosa**

Tuo tarpu motina ieškojo savo mažyčių.

Ji ėjo, kur akys mato. Kuo ji gyveno? Niekas nepasakytų. Nežinojo ir ji pati. Ji keliavo kiauras dienas ir kiauras naktis; prašė išmaldos, valgė žoles, gulėjo ant žemės, miegojo po atviru dangumi, krūmuose, kartais permirkusi nuo lietaus ir čaižoma vėjo.

Ji klaidžiojo iš kaimo į kaimą, iš viensėdžio į viensėdį, teiravosi. Sustodavo ant slenksčio. Jos drabužiai pavirto skudurais. Vieni ją įleisdavo, kiti išvarydavo. Kai jos nepriimdavo į namus, ji eidavo į mišką.

Ji nepažinojo apylinkių, be Siskuanjaro ir Azė parapijos, ji nežinojo nieko, ji neturėjo jokio kelionės plano, ėjo, paskui grįždavo atgal darydama bereikalingus vingius. Eidavo ji tai grįstu keliu, tai vežimo įspaustomis vėžėmis, tai takeliais per miško tankumynus. Taip klajodama, ji greitai sudėvėjo savo drabužius. Iš pradžių ėjo su batais, paskui basa, vėliau kruvinomis kojomis.

Ji keliavo per mūšių laukus, per šūvių ugnį, nieko negirdėdama, nieko nematydama, nieko nesisaugodama, tik ieškodama

*Dolorosa (lot.) – *Sopulingoji.*

savo vaikų. Visur siautė maištas, nebuvo nei žandarų, nei merų, nei kitokios valdžios. Jai tekdavo susidurti tik su praeiviais.

Ji užkalbindavo juos. Klausinėdavo:

– Ar nematėte kur nors trijų mažų vaikų?

Praeiviai pakeldavo galvas.

– Dviejų berniukų ir mergaitės, – sakydavo ji.

Paskui aiškindavo toliau:

– Renė Žano, Gro Aleno ir Žoržetės? Ar nematėte jų?

Dar pridurdavo:

– Vyresnysis keturių su puse metų, jaunesnioji metų ir aštuonių mėnesių.

Ir vėl klausdavo:

– Ar nežinote, kur jie? Iš manęs juos atėmė.

Praeiviai pasižiūrėdavo į ją, ir tiek.

Matydama, kad jos nesupranta, ji sakydavo:

– Tai mano vaikai, dėl to aš ir klausiu.

Žmonės nueidavo savo keliu. Tada ji sustodavo ir nieko nebesakydavo, tik draskydavosi krūtinę nagais.

Tačiau kartą vienas valstietis išklausė jos. Geraširdis žmogelis stengėsi kažką prisiminti.

– Lukterėkite, – tarė jis. – Trys vaikai?

– Taip.

– Du berniukai?

– Ir viena mergaitė.

– Tai jų ieškote?

– Taip.

– Aš girdėjau, kaip žmonės kalbėjo apie vieną senjorą, paėmusį tris mažus vaikelius ir nusivedusį su savimi.

– Kur tas žmogus? – sušuko ji. – Kur jie?

Valstietis atsakė:

– Eikite į La Turgą.

– Tai ten rasiu savo vaikus?

– Gal ir rasit.

– Kur sakėte?

– Į La Turgą...

– O kas tasai La Turgas?
– Tokia vietovė.
– Ar tai miestelis? Pilis? Viensėdis?
– Aš niekada nesu ten buvęs.
– Ar toli nuo čia?
– Nearti.
– Į kurią pusę?
– Į Fužero.
– O pro kur eiti?
– Dabar jūs Vantorte, – tarė valstietis. – Eikite Loršano linkui, kad Ernė liktų kairėj, o Kokselis – dešinėj, paskui pereisite per Leru.
Valstietis parodė ranka į vakarus.
– Eikite visą laiką į priekį ton pusėn, kur leidžiasi saulė.
Nespėjo valstietis nuleisti rankos, o moteris jau nuėjo.
Valstietis sušuko įkandin:
– Bet pasisaugokit! Ten vyksta mūšis!
Ji neatsisuko, nieko neatsakė, tik nuėjo pirmyn.

IX

Provincijos bastilija

LA TURGAS

Kai prieš keturiasdešimt metų keleivis, įžengęs į Fužero girią iš Lenjelė pusės, išeidavo iš jos Parinjė pusėje, šio gūdaus tankumyno pakrašty jį pritrenkdavo niūrus reginys. Ten, kur baigėsi krūmynai, staiga prieš jį iškildavo La Turgas.

Bet ne gyvas La Turgas, o tik La Turgo palaikai. La Turgas pusiau sugriuvęs, sueižėjęs, sudaužytas, sužalotas. Pastatas ir jo griuvėsiai tai tas pat, kas žmogus ir jo šmėkla. Nerasi niūresnio reginio už La Turgą. Pirmiausia į akis krisdavo aukštas apskritas bokštas, tarsi koks piktadarys stovįs vienas miško pakrašty. Šis bokštas, kyląs ant smailios uolos, priminė taisyklingas ir griežtas romėnų architektūros linijas, ir visas didžiulis pastatas įkūnijo galybės, o

kartu ir žlugimo idėją. Jis buvo panašus į romėnų bokštus, nes buvo statytas romanų. Pradėtas jis buvo devintajame amžiuje, o užbaigtas dvyliktajame, po Trečiojo kryžiaus žygio. Langų impostai* ir iškyšos rodė jo amžių. Keleivis prieidavo, užkopdavo šlaitu ir pastebėdavo sienoje angą. Jeigu išdrįsdavo pro ją įeiti, tai atsidurdavo viduje ir pamatydavo, kad bokštas tuščias. Jis buvo panašus į akmeninį trimitą, pastatytą ant žemės. Nuo viršaus ligi žemės – tuštuma: nei stogo, nei lubų, nei grindų, tik skliautų ir kaminų liekanos, skylės patrankų vamzdžiams nevienodame aukštyje, granito pasparai ir keletas skersinių balkių, rodančių ankstesnį paskirstymą aukštais; naktinių paukščių apteršti balkiai, didžiulė siena, penkiolikos pėdų storio apačioje ir dvylikos – viršuje; šen bei ten plyšiai ir skylės, tai buvusios durys, pro kurias buvo matyti tamsūs laiptai, iškalti sienoje. Praeivis, patekęs čia vakare, girdėjo pelėdų, apuokų, šikšnosparnių ir naktikovių riksmą, po kojomis matė dygliuotus krūmus, akmenis ir šliužus, o virš galvos – žvaigždes, tartum įkalintas bokšto viršūnėje, juodame apskritime, panašiame į milžiniško šulinio kiaurymę.

Pagal vietos papročius viršutiniuose šio bokšto aukštuose buvo įtaisytos slaptos durys, kaip Judėjos karalių kapuose didžiulis akmuo, kuris sukosi ant ašies, atsiverdavo, vėl užsidarydavo ir dingdavo sienoje. Ši architektūros naujiena kartu su smailiaisiais skliautais buvo atvežta kryžiaus žygių metu. Neįmanoma būdavo šių durų rasti, nes jos nesiskirdavo nuo kitų sienos akmenų. Tokias duris dar galima užtikti paslaptingose Anti Libano gyvenvietėse, išlikusiose nuo žemės drebėjimo, kuris sugriovė dvylika miestų Tiberijaus viešpatavimo metu.

ANGA

Anga, pro kurią buvo galima patekti į bokšto griuvėsius, atsirado sprogus minai. Žinovas, pažįstąs Eraro, Sardi ir Panjano[31] darbus, pripažintų, kad ši mina buvusi puikiai padaryta. Parako

*Impostas – *juosta, į kurią atsiremia arka, skersinis tašas lango ar durų staktose.*

kamaraitė, iš lauko pusės įtvirtinta skietmedžiu, visiškai atitiko bokšto tvirtumą, kurį ji turėjo suardyti. Joje turėjo tilpti mažiausiai du kvintalai parako. Į ją vedė vingiuotas praėjimas, kuris daug patogesnis už tiesų; minai sprogus, įtrūkusio akmens storymėj tas kiaušinio skersmens perėjimas pasidarė aiškiai matomas. Sienoje buvo išgriauta gili anga, pro kurią apgulėjai galėjo įsiveržti į vidų. Šis bokštas įvairiais laikais, matyt, yra atlaikęs ne vieną nuolatinį puolimą; jo sienos apardytos sviedinių, priklausiusių įvairiems laikotarpiams; kiekvienas sviedinys palieka kitokią žymę, o čia buvo jų visų randai, pradedant akmeniniais keturioliktojo amžiaus ir baigiant geležiniais aštuonioliktojo amžiaus sviediniais.

Pro angą galima buvo patekti į žemutinę bokšto dalį, kuri kadaise turėjo būti kaip pirmasis aukštas. Priešais angą bokšto sienoje buvo durelės į rūsį, iškaltą tiesiai uoloje ir einantį po bokšto grindimis net iki žemutiniojo aukšto salės.

Šis rūsys, kurio trys ketvirtadaliai buvo užberti žemėmis, buvo išvalytas 1835 m. pono Ogiusto le Prevo, Bernė antikvarininko, rūpesčiu.

POŽEMINIS KALĖJIMAS

Šis rūsys buvo požeminis kalėjimas. Kiekvienas bokštas tais laikais turėdavo tokį rūsį. Šis rūsys, kaip ir daugelis to laiko kankinimo požemių, turėjo du aukštus. Pirmajame, į kurį buvo galima patekti pro dureles, buvo nemažas kambarys su plačiais skliautais, įrengtas viename lygyje su žemutinio aukšto sale. Šoninėse šio kambario sienose buvo po du lygiagrečius ruožus, kylančius tiesiai aukštyn lubomis; ten jų pėdsakai giliai įsibrėždavo ir būdavo panašūs į vėžes. Iš tikrųjų tai ir buvo dvi vėžės: jas išmušė ratai. Kadaise, feodalizmo laikais, šiame kambary plėšydavo žmones į dalis ne taip triukšmingai kaip ketvertu arklių. Čia buvo du ratai, tokie tvirti ir dideli, jog siekė lubas ir sienas.

[31] ERARAS, SARDI, PANJANAS – 17 a. architektai, rašę apie architektūrą ir karinę inžineriją.

Prie kiekvieno šio rato pririšdavo pasmerktojo ranką ir koją, o paskui budeliai ratus sukdavo į priešingas puses ir žmogų suplėšydavo dalimis. Šiam darbui reikėjo didelės jėgos; štai dėl ko sienose liko dvi vėžės, įdaužtos akmenyje ten, kur paliesdavo ratai. Panašų kambarį dar ir šiandien galima matyti Viandene.

Po šiuo kambariu buvo kitas. Tai buvo požeminis kalėjimas tikrąja šio žodžio prasme. Į jį patekdavo ne pro duris, bet pro angą grindyse. Pasmerktasis nuogas, parišus po pažastimis virvę, būdavo nuleidžiamas žemyn pro akmeninę asloj iškaltą skylę. Jeigu žmogus atsitiktinai likdavo gyvas, pro šią skylę įmesdavo jam maisto. Tokią skylę dar ir šiandien galima matyti Bujono pily.

Pro šią skylę įeidavo oro. Žemutinis kambarys, iškastas po pirmojo aukšto sale, buvo greičiau šulinys negu kambarys. Į jį prasisunkdavo vanduo, jame pūsdavo ledinis vėjas. Vėjas, nešantis mirtį apačioj esančiam kaliniui viršutinio aukšto kaliniui palaikydavo gyvybę. Jo dėka jis galėdavo alsuoti. Kalintis viršutiniame aukšte ir judantis tik apgraibomis savo skliautuotame karceryje oro tegaudavo tik pro šią skylę. Pagaliau kas ten patekdavo – savo kojomis įeidavo ar būdavo nuleistas virve – daugiau iš ten nebeišeidavo. Pačiam kaliniui tekdavo saugotis, kad tamsoje neįpultų į skylę. Klaidingas žingsnis viršutinio aukšto kankinį galėjo paversti žemutinio aukšto kankiniu. Jis pats galėjo pasirinkti. Jeigu troško gyventi – ši duobė buvo pavojus, jei troško mirties – ji buvo išganymas. Viršutinis aukštas buvo kalėjimas, žemutinis – kapas. Toks pat buvo ir tų laikų visuomenės pasiskirstymas.

Mūsų proseneliai tokius kalėjimus vadindavo akmeniniais maišais. Jie išnyko, ir tas vardas neteko ankstesnės prasmės. Revoliucijos dėka šį žodį galime tarti abejingai.

Išorinėje bokšto sienoje, virš angos, kuri prieš keturiasdešimt metų buvo vienintelis įėjimas, galima buvo pastebėti šaudymo plyšį, gerokai didesnį už kitus, nuo kurio karojo iš sienos išlindusios ir sulankstytos geležinės grotos.

Prie šio bokšto, kitoje išlaužos pusėje, buvo pritvirtintas akmeninis tiltas su trimis išlikusiomis arkomis. Ant šio tilto anksčiau stovėjo trobesys, iš kurio beliko tik griuvėsiai. Šis trobesys su ryškiais gaisro pėdsakais atrodė tartum pajuodavęs rentinys, peršviečiamas skeletas, pro kurį patekdavo dienos šviesa; bokštas ir pilis stovėjo greta tartum griaučiai šalia vaiduoklio.

Šie griuvėsiai visai subyrėjo, ir šiandien jų neliko nė pėdsako. Užtenka vienos dienos ir vieno valstiečio, kad sunaikintų visa, ką kūrė daugelis amžių ir daugelis karalių.

Pavadinimas La Turgas yra valstiečių sutrumpintas Tur Govenų pilis, taip pat kaip Žiupel reiškia Žiupeljė ir kaip Penson le Tort reiškia vieno kuproto gaujos vado – Penson le Tortu – vardą.

La Turgas, kuris prieš keturiasdešimt metų buvo griuvėsiai ir iš kurio šiandien beliko tik šešėlis, 1793 metais buvo tvirtovė. Tai buvo sena Govenų pilis – tvirtovė, iš vakarų sauganti priėjimą prie Fužero girios, kurią šiandien vargu begalima pavadinti net miškeliu.

Ši tvirtovė buvo pastatyta ant didžiulio skalūno luito, kurių tiek daug galima rasti tarp Majeno ir Dinano; jų primėtyta tarp krūmų ir viržių, tarsi jais būtų tenai svaidęsi titanai...

Visa tvirtovė buvo bokštas; jis stovėjo ant uolos, kurios papėdėje tekėjo upelis, sausio mėnesį virsdavęs audringa srove, o biržely – išdžiūdavęs.

Nors ir paprasta, tačiau viduramžiais ši tvirtovė buvo beveik nepaimama. Vienintelė jos silpna vieta buvo tiltas. Gotiškojo stiliaus laikais Govenai ją pastatė be tilto. Į ją tekdavo eiti kabančiu liepteliu, kurį vienu kirvio smūgiu buvo galima sunaikinti. Būdami vikontais, Govenai tokia tvirtove buvo patenkinti, jos jiems pakako; bet kai jie tapo markizais ir savo lindynes pakeitė karaliaus dvaru, tada per upelį pastatė tris arkas ir savo tvirtovę padarė prieinamą nuo lygumos, kaip ir patys kad pasidarė prieinami karaliams. Ponai markizai septynioliktajame amžiuje ir

ponios markizės aštuonioliktajame nebesistengė būti neprieinami. Visi mėgdžiojo Versalį, kaip anksčiau sekė prosenelių pavyzdžiu.

Priešais bokštą vakarų pusėje buvo gana aukštas plokščiakalnis, palaipsniui virstąs lyguma; šis plokščiakalnis beveik siekė bokštą, ir tik gilus griovys jį skyrė nuo jo; šiuo grioviu tekėjo upelis, Kuenono intakas. Tiltas, kuris sujungė plokščiakalnį su tvirtove, buvo pastatytas ant aukštų stulpų; ant šių stulpų, kaip ir Šenonso, buvo pastatytas Mansaro stiliaus pastatas, labiau tinkantis gyventi negu bokštas. Bet tų laikų papročiai buvo dar labai šiurkštūs; pilies valdovai bevelijo gyventi bokšto kambarėliuose, primenančiuose kalėjimą. O pastate, panašiame į mažą pilaitę ir stovinčiame ant tilto, buvo įrengtas ilgas koridorius, kuris buvo prieškambaris ir sargybos būstinė; virš sargybos būstinės buvo biblioteka, o dar aukščiau – pakraigė. Aukšti langai su mažais bohemiškais stiklais, tarp jų kolonos ir sienose išdrožinėti medalionai; trys aukštai; žemai – alebardos ir muškietos; vidury – knygos; aukštai – avižų maišai; visa tai atrodė truputį laukiniška, bet kartu ir kilnu.

Bokštas šalia šio pastato atrodė laukinis.

Niūria savo mase jis nustelbė šį koketišką trobesį. Nuo jo plokščio stogo galima buvo sugriauti tiltą.

Du pastatai, vienas grublėtas, antras lygus, ne tiek papildė vienas antrą, kiek gadino bendrą vaizdą. Jų stiliai visai nesutapo; atrodo, kad tarp dviejų pusrutulių turi būti daug bendra, tačiau romėnų stilius ir klasiškas archivoltas vienas nuo kito griežtai skiriasi. Šis bokštas, tinkantis girioms, buvo keistas kaimynas šiam tiltui, vertam papuošti Versalį. Įsivaizduokite Aleną Barb Tortą, einantį po ranka su Liudviku XIV. Baisus derinys. Šių dviejų didybių mišinys kėlė šiurpą.

Kartojame – kariniu atžvilgiu tiltas bokšto toli gražu nesaugojo. Jis pagražino jį ir nuginklavo; vaikydamasis puošnumo, bokštas neteko jėgos. Pastačius tiltą, bokštas atsidūrė viename lygyje su plokščiakalniu. Niekad neprieinamas nuo girios dabar jis pasidarė prieinamas nuo lygumos. Anksčiau plokščiakalnis

buvo priklausomas nuo jo, o dabar jis priklausė nuo plokščiakalnio. Ten įsitvirtinęs priešas greit pasidarytų tilto viešpačiu. Biblioteka ir pakraigė taptų užpuolikų bendrininke kovoje prieš tvirtovę. Biblioteka ir pakraigė panašios tuo, kad knygos ir šiaudai vienodai dega. Užpuolikui, kuriam reikalingas gaisras, uždegti Homerą ar šieno gniūžtę, – kad tiktai gerai degtų, – yra lygiai tas pat. Prancūzai tai įrodė vokiečiams, sudegindami Heidelbergo biblioteką, o vokiečiai – prancūzams, sudegindami Strasburgo biblioteką. Šis tiltas, pristatytas prie La Turgo, buvo strateginė klaida; bet XVII amžiuje, Kolbero ir Liuvua laikais, princai Govenai, kaip ir princai de Rohanai ar princai la Tremujai, buvo įsitikinę, kad jokie užpuolimai jiems negresia. O vis dėlto tilto statytojai nepamiršo tam tikro atsargumo. Pirmiausia jie numatė galimą gaisrą: po trimis langais griovio pusėje ant geležinių sankabų, kurios dar buvo matyti prieš pusę šimtmečio, skersai kabojo tvirtos gelbėjimosi kopėčios; jos siekė du pirmuosius tilto aukštus, bet jos buvo aukštesnės už tris paprastus aukštus; antra, jie numatė apgultį, dėl to atskyrė tiltą nuo bokšto sunkiomis ir žemomis skliautuotomis geležies durimis; jos būdavo užrakinamos didžiuliu raktu, laikomu slėptuvėje, žinomoje tiktai pačiam pilies valdovui; uždarytos durys galėjo atlaikyti ne tiktai taraną, bet ir patrankos šūvį.

Norint patekti prie šių durų, reikėjo pereiti tiltą, o norint patekti į bokštą, reikėjo prasiskverbti pro šias duris. Kito įėjimo nebuvo.

GELEŽINĖS DURYS

Trečiasis pilaitės aukštas, iškeltas ant tilto arkų, buvo viename lygyje su trečiuoju bokšto aukštu; kaip tik šiame aukšte saugumo sumetimais ir buvo įtaisytos geležinės durys.

Geležinės durys iš tilto pusės vedė į biblioteką, o iš bokšto – į didžiulę skliautuotą salę su didele kolona viduryje. Ši salė, kaip jau sakėme, buvo trečiajame bokšto aukšte. Ji buvo apskrita kaip ir bokštas; siauros šaudymo angos, pro kurias buvo matyti apy-

linkė, nušviesdavo ją. Sienos buvo netinkuotos ir nieku nepapuoštos, dėl to niekas neslėpė, be kitko, labai simetriškai sudėliotų akmenų. Į šią salę buvo einama sraigtiniais laiptais, įtaisytais sienoje, o tai paprastas dalykas, kai siena penkiolikos pėdų storio. Viduriniaisiais amžiais miestą tekdavo imti gatvė po gatvės, gatvę – namas po namo ir namą – kambarys po kambario. O apgultos tvirtovės kiekvieną aukštą reikėdavo imti atskirai. Turgas šiuo atžvilgiu buvo pastatytas labai gudriai ir sunkiai prieinamas. Iš aukšto į aukštą reikėdavo kopti nepatogiais vingiuotais laiptais, durų angos, įtaisytos įstrižai, buvo žemesnės už žmogų, ir, norint pro jas įeiti, tekdavo pasilenkti, o palenkta galva atstatoma smūgiui; prie kiekvienų durų apgultasis laukdavo apgulėjo.

Po apskritąja sale su kolona buvo dar du panašūs kambariai, kurie sudarė antrąjį ir pirmąjį aukštą, o virš jo – dar trys; šiuos šešis kits ant kito sustatytus kambarius dengė akmeninis dangtis – aikštelė, į kurią būdavo galima patekti tik praėjus sargybos bokštelį.

Geležinės durys buvo įtaisytos, prakalus penkiolikos pėdų storio sieną; jos vidury durys įtvirtintos ir prijungtos prie skliautų; kai durys būdavo uždarytos, tai tiek iš bokšto vidaus, tiek nuo pilaitės prieš jas buvo šešių ar septynių pėdų ilgio dengti prieangiai; o kai jas atidarydavo, šie du prieangiai sudarydavo ilgą skliautuotą koridorių.

Prieangio, išeinančio į tilto pusę, sienoje buvo įtaisytos paslaptingos žemos durelės į vingiuotus laiptus, kurie vedė į antrojo aukšto koridorių po biblioteka; čia užpuolikų laukė vėl naujas netikėtumas. Į plokščiakalnį buvo atkreipta stati pilaitės siena, ir čia baigėsi tiltas. Pakeliamasis tiltas, atsirėmęs į žemas dureles, jungė pilį su plokščiakalniu, o kadangi plokščiakalnis buvo aukštesnis už tiltą, tai pakeliamasis tiltas visada buvo palinkęs žemyn; jis vedė į ilgą koridorių, vadinamą sargybinių sale. Jei užpuolikui ir būtų pavykę užimti sargybinių salę, jis, norėdamas patekti prie geležinių durų, dar būtų turėjęs užimti sraigtinius laiptus, kurie jungė abu aukštus.

BIBLIOTEKA

Biblioteka, pailgos formos salė, buvo tokio pat pločio ir ilgio kaip tiltas. Ji teturėjo vienintelį išėjimą – tas pačias geležines duris. Slaptos durelės, apmuštos žaliu audeklu, kurias užteko tik stumtelėti, kad jos atsivertų, slėpė iš vidaus skliautuotą bokšto prieangį. Visos bibliotekos sienos nuo lubų ligi aslos buvo užstatytos stiklinėmis gražaus septynioliktojo šimtmečio stalių darbo spintomis. Biblioteką apšvietė šeši didžiuliai langai virš kiekvienos arkos, po tris iš abiejų pusių. Pro šiuos langus iš plokščiakalnio buvo matyti bibliotekos vidus. Tarpulangėse ant išdrožinėtų ąžuolinių papėdžių stovėjo šeši marmuriniai biustai: Ermolajaus Bizantiečio, Naukratijos gramatiko Atenėjaus, Siuido, Kazobono, prancūzų karaliaus Chlodvigo ir jo kanclerio Anachaluso, kuris, tenka pastebėti, buvo toks pat kancleris kaip ir Chlodvigas buvo karalius.

Šioje bibliotekoje buvo visokių knygų. Tarp jų – viena įžymybė. Tai senas foliantas in quatro su graviūromis, ant jo stambiomis raidėmis buvo užrašyta: „Šventasis Baltramiejus", o žemiau smulkesnėmis raidėmis papildymas: „Evangelija pagal šventąjį Baltramiejų, kurioje prieš tai išdėstytas krikščionių filosofo Pantenijaus traktatas, aiškinantis klausimą, ar šią evangeliją reikia pripažinti suklastota ir ar šventasis Baltramiejus tas pats asmuo kaip ir Natanaelis." Ši knyga, laikoma vieninteliu išlikusiu egzemplioriumi, buvo padėta ant pulto vidury bibliotekos. Praėjusiam šimtmety daugelis čia atvažiuodavo jos pažiūrėti.

PAKRAIGĖ

Pakraigė, kaip ir biblioteka, buvo pailgos tilto formos; tai buvo tiesiog pastogė. Visą šią erdvią patalpą, prikrautą šiaudų ir šieno, apšvietė šeši langeliai. Vienintelis jos pagražinimas buvo virš durų iškelta švento Barnabo figūra, po kuria buvo parašytas šis posmas:

*Barnabus sanctus falcem jubet ire per herbam.**

Taigi aukštas ir erdvus šešiaaukštis bokštas, šen bei ten pragręžtas šaudymo angų, teturėjo vienintelį įėjimą – geležines duris į tilto pilaitę, kuri buvo uždaryta pakeliamuoju tiltu; užpakaly bokšto – giria; priešais bokštą – aukštas, apžėlęs viržiais plokščiakalnis, aukštesnis už tiltą ir žemesnis už bokštą; po tiltu, tarp bokšto ir plokščiakalnio – gilus, siauras, krūmais apaugęs griovys – žiemą audringa srovė, pavasarį – upelis, vasarą – akmenuota dauba; štai koks buvo Tur Govenas, vadinamas Turgu.

X

Įkaitai

Prabėgo liepos mėnuo, atėjo rugpjūtis; herojiškas ir žiaurus alsavimas prašvilpė per visą Prancūziją. Horizonte šmėstelėjo du vaiduokliai: Maratas su peiliu šone, Šarlota Kordė be galvos; siaubas vis didėjo. Vandėja, sumušta atvirame kare, pasitraukė ir pradėjo partizanų kovą, kur kas pavojingesnę, kaip mes jau sakėme; dabar karas virto milžinišku mūšiu, išsklaidytu miškuose; didžioji armija, vadinama karališkąja, ėmė pralaimėti; atskiru dekretu buvo pasiųsta į Vandėją Mainco armija; aštuoni tūkstančiai vandėjiečių žuvo prie Anseni; jie buvo atstumti nuo Nanto, išmušti iš Montegiu, išvyti iš Tuaro, išginti iš Nuarmutjė, išmesti iš Šolė, Mortanjės ir Somiuro; patys pasitraukė iš Partenė, paliko Klisoną, pabėgo iš Šatijono, neteko vėliavos Sent Ilere; jie buvo sumušti prie Porniko, prie Sablio, prie Fontenė, prie Duė, prie Šato d'O, prie Pon de Sė; jie pralaimėjo Liusone, bėgo iš Šatenjerė ir Roš siur Jono; bet iš kitos pusės jie grūmojo La Rošelei, o Gernsėjaus vandenyse anglų laivyno, vadovaujamo admirolo Krego ir sudaryto iš rinktinių prancūzų laivyno karininkų ir daugybės anglų pulkų, įgula buvo pasiruošusi išsilai-

*Barnabus sanctus falcem jubet ire per herbam (lot.) – *Šventasis Barnabas liepė dalgiui pjauti žolę.*

pinti ir laukė tik markizo de Lantenako ženklo. Šis desantas būtų galėjęs grąžinti pergalę rojalistų sukilėliams. Pitas buvo valstybinis nusikaltėlis; išdavystė yra politikos dalis taip pat kaip durklas – riterio šarvų dalis. Pitas nudūrė mūsų šalį ir išdavė savąją, nes nuplėšti savajam kraštui garbę – tai reiškia jį išduoti; jo laikais ir jam vadovaujant Anglija įsivėlė į savotišką pūnų karą. Ji šnipinėjo, apgaudinėjo, melavo. Nesibjaurėjo ji nei brakonieriavimu, nei klastotėmis; jos neapykantą reiškė net mažiausios smulkmenėlės. Ji supirkinėjo taukus, kurių svaras kainavo po penkis frankus; Lilio mieste pas vieną anglą buvo sučiuptas Pridžento, Pito agento Vandėjoje, laiškas, kuriame parašyta: „Pinigų prašau nesigailėti. Mes tikimės, kad žudoma bus atsargiai. Persirengę kunigai ir moterys geriausiai tinka šiam uždaviniui. Pasiųskite šešiasdešimt tūkstančių livrų į Ruaną ir penkiasdešimt tūkstančių į Kaną." Šį laišką rugpjūčio 1 dieną Bareras perskaitė Konventui. Atsakymas į šią klastą buvo Pareno įvykdytos skerdynės ir vėliau – Karjė žvėriškumas. Meco ir Pietų Prancūzijos respublikonai pasisiūlė žygiuoti malšinti sukilėlių. Buvo išleistas įsakymas sudaryti dvidešimt keturis pionierių būrius, kurie turėjo specialią užduotį – deginti gyvatvores ir aptvarus visoje Giraitėje. Padėtis buvo labai kritiška. Karas baigdavosi vienur, kad prasidėtų kitur. Nieko nesigailėti! Neimti belaisvių! – tokie buvo abiejų pusių šūkiai. Istoriją dengė baisus šešėlis.

Šį rugpjūčio mėnesį buvo apsuptas Turgas.

Vieną vakarą, vos sužibus žvaigždėms, vasarinės prieblandos ramybėje, kai nejudėjo nė vienas lapas girioje, nelingavo nė viena žolelė pievoje, šioje temstančioje tyloje netikėtai nuaidėjo rago balsas. Jis gaudė bokšto viršūnėje.

Šiam rago balsui iš lygumos atsakė trimitas.

Bokšto viršūnėje stovėjo ginkluotas vyras, apačioje, tamsoje – visa stovykla.

Aplinkui Tur Goveną tamsoje vos galima buvo įžiūrėti kažkokius juodus šešėlius. Tai stovėjo kariuomenė. Vienur kitur miške po medžiais ir tarp viržių ant plokščiakalnio šen bei ten sužibo užkurtos ugnys ir šviesiais taškais pervėrė sutemas, tarsi ir

žemė tuo pat metu, kaip ir dangus, būtų panorusi sutviskėti žvaigždėmis. Niūrios šios karo žvaigždės! Stovykla į plokščiakalnio pusę tęsėsi ligi lygumos, o į girios pusę iki miško tankynės. Turgas buvo apsuptas iš visų pusių.

Stovyklos apimtas plotas liudijo gausius apgulėjus.

Priešo stovykla ankštai apsupo tvirtovę ir iš bokšto pusės siekė uolą, o nuo tilto pusės atslinko visai arti griovio.

Antrą kartą sugaudė ragas, o po jo pakartotinai – trimitas.

Ragas klausė, trimitas atsakinėjo.

Rago balsu bokštas kreipėsi į stovyklą: „Ar galima su jumis kalbėti?“, ir stovykla trimito balsu atsakė: „Taip!“

Kadangi Konventas nelaikė vandėjiečių kariaujančia šalimi ir išleido įsaką, draudžiantį pasikeisti su „banditų“ stovykla parlamentarais, tai pasitarimas su priešais, kuriuos tarptautinė teisė leidžia paprasto karo ir draudžia pilietinio karo metu, nebuvo įmanomas, tai abiem pusėms teko ieškoti kitų priemonių. Dėl to, pasitaikius progai, ir prasidėjo pasikalbėjimas tarp valstietiško rago ir kariško trimito. Pirmasis signalas buvo lyg ir tolesnių pasitarimų įžanga, antrasis signalas jau klausė: „ Ar norite mus išklausyti?“ Jei po antro signalo trimitas tylėtų, tai būtų atsisakymas; o trimitas atsakė, vadinasi, sutiko. Tai reiškė: prasideda trumpos paliaubos.

Kai trimitas atsakė į antrą rago šauksmą, žmogus, stovįs bokšto viršūnėje, prabilo:

„Vyrai, kurie manęs klausote ten žemai, aš esu Guž le Briuanas, pramintas Mėlynųjų Skerdiku, nes daug jau išžudžiau jūsų brolių; mane praminė taip pat Imanu, nes aš užmušiu jų dar daugiau, negu užmušiau iki šios dienos; prie Granvilio atakos metu jūs kardu nukirtote man pirštą, kai aš taikiau iš šautuvo, Lavalyje jūs giljotinavote mano tėvą, motiną, seserį Žakliną, kuri teturėjo aštuoniolika metų. Štai kas aš esu.

Aš kalbu su jumis monsinjoro markizo Goveno de Lantenako, Fontenė vikonto, bretonų princo, Septynių girių valdovo ir mano pono vardu.

Pirmiausia žinokite, kad markizas, prieš užsidarydamas šiame bokšte, kurį jūs apsiautėte, karo vadovavimą pavedė šešiems

vyrams, savo pagalbininkams; Deljarui jis pavedė visą apylinkę tarp Bresto ir Ernė kelio; Tretonui – kraštą tarp Roė ir Lavalio; Žakė, pramintam Geležiniu Kapokliu, – Aukštojo meno pamiškę; Goljė, pramintam Didžiuoju Pjeru – Šato Gontjė; Lekontui – Kroaną; ponui Diubua Gi – Fužerą, o ponui Rošambo – visą Majeną; taigi, ir užėmę šią tvirtovę, jūs dar nieko nelaimėtumėte; net ir tuo atveju, jei monsinjoras markizas žūtų, Vandėja – mūsų viešpaties ir karaliaus – nežus niekada.

Visa tai aš jums sakau, atsiminkite, norėdamas jus įspėti. Markizas de Lantenakas yra šalia manęs. Aš esu burna, kuri perduoda jo žodžius. Apgulėjai, nutilkite.

Štai ką jūs privalote suprasti.

Neužmirškite, kad karas, kurį jūs kovojate prieš mus, neteisingas. Mes gyvename savo gimtinėje, kovojame garbingai, esame paprasti tyros širdies žmonės, ir Dievo valia mums – tai rasa žolei. Respublika užpuolė mus; ji atėjo čia sudrumsti mūsų kaimų ramybės, deginti mūsų namų ir mūsų derliaus, griauti mūsų sodybų ir privertė mūsų žmonas ir vaikus basus bėgti į miškus, kai dar žieminė devynbalsė nebuvo baigus čiulbėti.

Jūs, kurie esate čia ir kurie klausote mano kalbos, jūs mus kaip žvėris suvarėte į girią; jūs apsupote mus šiame bokšte; jūs užmušėte arba išblaškėte tuos, kurie prisidėjo prie mūsų; jūs turite patrankas, jūs prijungėte prie savo kolonos Morteno, Barantono, Teijelio, Landivy, Evrano, Tentenjako ir Vitrė įgulas, vadinasi, dabar jūsų, puolančių mus, jau keturi tūkstančiai penki šimtai kareivių, o mūsų, besiginančių, tėra tik devyniolika.

Maisto ir šovinių mes turime.

Jums pavyko pakasti miną ir išplėšti gabalą mūsų uolos ir sienos.

Bokšto apačioje atsirado išlauža, pro kurią jūs galite įsibrauti, nors bokštas tebėra tvirtas ir savo skliautu pridengia ją.

Dabar jūs ruošiatės pulti.

O mes, pirmiausia jo šviesybė markizas, Bretanės princas ir pasaulietinės šventos Marijos iš Lantenako abatijos prioras, kur kasdien laikomos mišios, įvestos dar karalienės Žanos pageida-

vimu, paskui ir bokšto gynėjai, tarp kurių kunigas Tiurmo, žinomas kare Atviros Širdies vardu, mano draugai: Ginuazo, Žaliosios stovyklos vadas, mano bendražygis Dainuok per žiemą, Avižų stovyklos vadas, Miuzetas, Skruzdžių stovyklos vadas, ir aš, valstietis, gimęs Daono miestely, pro kurį teka Moriandro upelis, – mes visi norime pasakyti jums vieną dalyką.

Vyrai, kurie stovite šio bokšto apačioje, klausykite.

Savo rankose mes turime tris belaisvius – tris mažus vaikus. Šie vaikai yra įsūnyti vieno jūsų bataliono, jie yra jūsų. Mes sutinkame jums atiduoti visus tris vaikus.

Bet keliame vieną sąlygą.

Leiskite mums laisvai išeiti.

Jeigu nesutiksite, tai gerai įsidėmėkite: bokštą pulti galėsite tik dvejaip – per išlaužą nuo girios ar per tiltą nuo plokščiakalnio. Trobesys ant tilto trijų aukštų; apatiniame aukšte aš, Imanus, kuris šneku su jumis, įnešiau šešias statines dervos ir šimtą sausų viržių kūlelių; viršutiniame aukšte sukrauti šiaudai; viduriniame aukšte – knygos ir popieriai; geležinės durys, kurios jungia tiltą su bokštu – uždarytos, ir jų raktą turi jo šviesybė markizas; po šiomis durimis aš pats pragręžiau skylę ir pro ją pravedžiau sieroj sumirkytą dagtį, kurio vienas galas dervos statinėj, o antras – ties mano ranka, bokšto viduje; aš galėsiu padegti, kada norėsiu. Jeigu jūs atsisakysite mus išleisti, tris vaikus nuvesime į trečiąjį pilies aukštą, kurio apačioje statinės su derva ir kur nutiestas dagtis, o viršuje šiaudai. Geležines duris uždarysime. Jeigu jūs pulsite per tiltą, tai patys padegsit pilį, jeigu pulsite pro išlaužą – padegsime mes, o jei pulsite kartu per tiltą ir pro išlaužą, uždegsime pilį drauge; bet kuriuo atveju trys vaikai žus.

Dabar priimkite arba atmeskite mūsų pasiūlymą.

Jei sutiksite, mes išleisime.

Jei atsisakysite, vaikai žus.

Aš baigiau."

Žmogus, kalbėjęs iš bokšto, nutilo.

Iš apačios balsas sušuko:

– Mes atsisakom!

Kitas balsas, ne toks šiurkštus, tačiau ne mažiau tvirtas, pridūrė:

– Mes duodame jums dvidešimt keturias valandas apsimąstyti ir reikalaujame pasiduoti be sąlygų.

Stojo tyla. Tas pats balsas kalbėjo toliau:

– Rytoj šituo laiku, jeigu jūs nepasiduosite, mes pradėsime puolimą.

Pirmasis balsas papildė:

– Ir tada jokio pasigailėjimo!

Į šį bauginantį balsą atsiliepė balsas nuo bokšto. Per dantytą bokšto sieną persisvėrė aukštas siluetas, ir žvaigždžių šviesoje kariai pažino baisią markizo de Lantenako figūrą, o markizas, kuris atidžiai apžiūrinėjo stovyklą, tartum ieškodamas kažko, staiga sušuko:

– Aha, tai tu, kunige!

– Taip, tai aš, išdavike! – atsakė šiurkštus balsas iš apačios.

XI

Pasibaisėtina kaip senovėje

Rūstusis balsas iš tikrųjų buvo Simurdeno; jaunesnis ir ne toks valdingas – Goveno.

Markizas de Lantenakas nesuklydo atpažindamas Simurdeną.

Per keletą savaičių šiame krašte, aplaistytame pilietinio karo krauju, Simurdeno vardas, kaip sakėme, tapo garsus; retai kam pasitaiko taip niūriai išgarsėti; žmonės sakydavo: Paryžiuje – Maratas, Lijone – Šaljė, Vandėjoj – Simurdenas. Visuotinė pagarba, kuri kadaise jam buvo reiškiama šiame krašte, dabar virto visuotine panieka; tokia neišvengiama kunigystės atsisakymo pasekmė. Simurdenas kėlė pasibaisėjimą. Žiaurūs žmonės – nelaimingi; juos pasmerkia už jų veiksmus, bet, žvilgterėję į jų sąžinę, galbūt pateisintų. Kas nesupranta Likurgo, tam jis atrodo Tiberijum. Kaip ten bebūtų, markizas de Lantenakas ir kuni-

gas Simurdenas neapykantos svarstyklėse svėrė vienodai; rojalistų prakeiksmai, kuriuos jie bėrė ant Simurdeno galvos, atsvėrė tuos prakeiksmus, kuriuos respublikonai siuntė Lantenakui. Kiekvienas šių žmonių priešingai stovyklai atrodė pabaisa; įdomu tai, kad tuo pat metu, kai Prijeras iš Marnos paskelbė Granvilyje atlyginimą už Lantenako galvą, Nuarmutjė miestely Šaretas paskyrė premiją už Simurdeno galvą.

Pasakysim tiesą: abu šie vyrai – markizas ir kunigas – iki tam tikro laipsnio buvo tas pats žmogus. Bronzinė pilietinio karo kaukė turi du veidus: viena puse ji nusigręžusi į praeitį, antra – į ateitį, bet abu jos veidai vienodai tragiški. Lantenakas buvo pirmasis, o Simurdenas – antrasis veidas; tiktai karčią Lantenako šypseną slėpė šešėliai ir naktis, o fatališkąją Simurdeno kaktą skaidrino aušros spinduliai.

Tuo tarpu apgultasis Turgas sulaukė poilsio.

Govenui įsikišus, kaip matėme, buvo padaryta kažkas panašaus į paliaubas dvidešimt keturioms valandoms.

Tenka pripažinti, kad Imanus buvo gerai informuotas, – po Simurdeno mobilizacijos Govenas vadovavo keturiems tūkstančiams penkiems šimtams vyrų iš nacionalinės gvardijos ir linijinių pulkų; su šituo daliniu jis ir apsupo Lantenaką Turge; dabar jis galėjo išstatyti prieš tvirtovę dvylika patrankų; šešias iš bokšto pusės girios pakrašty, o kitas šešias ant plokščiakalnio prieš tiltą. Jis galėjo paruošti ir susprogdinti miną ir taip išmušti spragą bokšto sienoje.

Taigi po dvidešimt keturių valandų atokvėpio kova turėjo vėl užvirti šiomis sąlygomis.

Ant plokščiakalnio ir girioje buvo keturi tūkstančiai penki šimtai kareivių.

Bokšte – devyniolika.

Šių devyniolikos apgultųjų vardus galima rasti to laiko skelbimuose, pranešančiuose, kad jie paskelbti už įstatymo ribų. Mes galbūt su jais dar susitiksime.

Simurdenas norėjo, kad Govenas, vadovaująs keturiems tūkstančiams penkiems šimtams žmonių, beveik visai armijai, būtų

pakeltas generolu, bet Govenas atsisakė tos garbės sakydamas: „Kai Lantenakas bus paimtas, tada pažiūrėsime. Dabar aš dar nesu to nusipelnęs."

Tais laikais stambių jėgų vadovavimas labai dažnai būdavo pavedamas paprastiems karininkams; tokie buvo respublikos papročiai. Taip, pavyzdžiui, truputį vėliau Bonapartas, paprastas artilerijos eskadrono vadas, buvo kartu ir vyriausiasis Italijos armijos vadas.

Keistas likimas ištiko Tur Goveno bokštą; vienas Govenas jį puolė, antras Govenas – gynė. Galbūt dėl to puolėjai elgėsi atsargiai, ko negalima pasakyti apie gynėjus, nes Lantenakas buvo iš tų žmonių, kurie nesigaili nieko, be to, jis visą laiką buvo gyvenęs Versalyje, mažai tepažino Turgą ir nejautė jam jokios meilės. Jis prisiglaudė čia dėl to, kad arti nerado tinkamesnės pastogės, bet jis galėjo šią pilį begėdiškai ramia sąžine ir sugriauti. Govenas savo gimtinę gerbė labiau.

Silpniausia tvirtovės vieta buvo tiltas; tačiau bibliotekoje, esančioje ant tilto, buvo šeimos archyvas; jei puolimas būtų pradėtas iš tilto pusės, gaisras būtų neišvengiamas; sudeginti archyvą Govenui atrodė tas pat, kas pulti tėvus. La Turgas buvo Govenų šeimos pilis; iš šio bokšto buvo tvarkomi visi Bretanės lenai, kaip iš Luvro bokšto buvo tvarkomi Prancūzijos lenai; su šia pilimi buvo susieti visi Govenų šeimos atsiminimai; jis pats buvo čia gimęs; ir štai vingriai susipynęs likimas atvedė šį žmogų prie jį išauginusios pilies, ir dabar suaugęs jis turėjo šturmuoti tas garbingas sienas, kurios jį saugojo vaikystėje. Nejaugi jis šventvagiškai pakels prieš ją ranką, pavers ją pelenais? Galbūt jo paties, Goveno, lopšys tebebuvo virš bibliotekos, kuriam nors pakraigės kampely. Yra dalykų, apie kuriuos negalima mąstyti nesijaudinant. Išvydęs senąjį šeimos lizdą, Govenas susijaudino. Dėl to jis ir ryžosi tilto nesugriauti. Jis pasitenkino griežtai įsakęs saugoti įėjimą, kad nė vienas pabėgėlis nepasprūktų nepastebėtas, bateriją laikyti tam tikru atstumu nuo tilto, o pulti jis pasirinko priešingą pusę. Jam įsakius, ir buvo po bokštu pakasta mina.

Simurdenas leido Govenui laisvai veikti; bet prikaišiojo sau tą silpnybę, nes žiauri jo širdis nė kiek nesigailėjo visų tos gotiškos senovės liekanų, ir jis nebuvo linkęs gailėti nei trobesių, nei žmonių. Pasigailėti pilies – reiškė pradėti gailėti visko. O gailestingumas kaip tik ir buvo Goveno silpnybė, ir Simurdenas, kaip mes jau žinome, budriai sekė jo žingsnius ir stengėsi sulaikyti jį, kad nepasuktų šiuo, kaip jam atrodė, pražūtingu šlaitu. Tačiau ir jam pačiam, išvydus Turgą, slapčia suvirpėjo širdis, nors piktai sau dėl to priekaištavo; jis susigraudino, pamatęs biblioteką, kur tebebuvo pirmosios knygos, kurias jo mokomas skaitė Govenas; jis ir pats, Simurdenas, Parinjė parapijos klebonas, daug metų pragyveno po šios tilto pilaitės stogu; šitoj pačioj bibliotekoj, pasistatęs tarp kelių, jis mokė Goveną abėcėlės; tarp šių senų keturių sienų jis matė savo mylimą mokinį, savo sielos kūdikį, augantį kūnu ir dvasia. Argi galės jis sugriauti ir sudeginti šią biblioteką, šią pilį, šias sienas, kur ir dabar dar, atrodo, tebeskamba jo palaiminimai vaikui? Jis pasigailėjo jų. Pasigailėjo sąžinės priekaištaujamas.

Jis leido Govenui ruošti puolimą iš priešingos pusės. La Turgas turėjo dvi dalis: laukinę – bokštą ir civilizuotąją – biblioteką. Simurdenas leido Govenui išmušti išlaužą tik laukinėje pusėje.

Taigi ši sena bajorų gūžta, puolama Goveno ir ginama Goveno, pačiam prancūzų revoliucijos įkaršty grįžo prie savo feodalinių papročių. Visoje viduramžių istorijoje gausu tokių karų tarp giminių; Eteoklai ir Polinikai yra ne tik graikai, bet taip pat ir gotai, o Hamletas Elsinoro pily įvykdė tą patį, ką Orestas Argose.

XII

Išgelbėjimas ryškėja

Visą naktį abi pusės ruošėsi mūšiui.

Vos tik pasibaigė šiurpiosios derybos, Govenas pirmiausia pasikvietė savo leitenantą.

Gešanas, su kuriuo mums verta truputį susipažinti, buvo tartum skirtas antraeiliams vaidmenims žmogus, doras, narsus, vi-

dutinių gabumų, pavyzdingas karys, bet pusėtinas vadas, neginčijamai nuovokus, bet iki tokios ribos, už kurios pareiga liepia nieko nematyti ir nieko negirdėti, niekada nesugraudinamas, nė karto nepasidavęs gėdingai silpnybei, kad ir kaip ji pasireikštų, ar papirkimu, suviliojančiu žmogaus sąžinę, ar užuojauta, išvedančia iš teisingo kelio. Jo dvasią ir širdį dengė du gaubtai: drausmė ir paklusnumas, kaip bailaus arklio akis akidangčiai, ir jis ėjo drąsiai pirmyn, nesidairydamas aplinkui. Jo žingsnis buvo tiesus, bet kelias siauras.

Be to, jis buvo patikimas žmogus – griežtas vadas ir klusnus karys.

Govenas gyvai pasakė Gešanui:

– Gešanai, kopėčias.

– Mes jų neturime, vade.

– Reikia gauti.

– Puolimui?

– Ne. Gelbėjimui.

Gešanas valandėlę pamąstė ir tarė:

– Suprantu. Bet tam tikslui reikia labai ilgų kopėčių.

– Mažiausiai, kad pasiektų trečiąjį aukštą.

– Taip, vade, nė kiek ne trumpesnių.

– Reikėtų dar ilgesnių, kad būtume tikri, jog mums pavyks.

– Be abejonės.

– Kaip atsitiko, kad mes neturime kopėčių?

– Vade, juk jūs pats nusprendėte pulti Turgą ne nuo plokščiakalnio ir pulti ne tiltą, o bokštą. Mes visą laiką rūpinomės minavimu ir visai negalvojome šturmuoti pilį. Štai dėl ko mes neturime kopėčių.

– Įsakykite tučtuojau jas padaryti.

– Trečiąjį aukštą siekiančios kopėčios taip greit nepadaromos.

– Paimkite keletą trumpų kopėčių ir suriškite jas.

– Bet tam reikia turėti trumpų kopėčių.

– Suraskite.

– Niekur negalima gauti. Valstiečiai visur sunaikina kopėčias, lygiai kaip išardo vežimus ir tiltus.

– Tiesa, taip jie nori paraližiuoti respubliką.

– Jie nori, kad mes nei gurguolėmis važiuotume, nei per upes persikeltume, nei per sienas perkoptume.

– O vis dėlto kopėčios man reikalingos.

– Štai ką galvoju, vade. Žavenė, prie Fužero, yra didelė dailidžių dirbtuvė. Ten bus galima gauti.

– Negaiškite nė minutės.

– Kada jos reikalingos?

– Rytoj šituo laiku, ir ne vėliau.

– Aš tuoj pasiųsiu į Žavenė raitelį. Jis nuveš įsakymą rekvizuoti kopėčias. Ten stovi raitelių būrys, kuris pasirūpins jas iki čia atlydėti. Kopėčios galės būti ryt dar prieš saulėlydį.

– Gerai, dar nebus vėlu, – tarė Govenas, – tik paskubėkite. Galite eiti.

Po dešimties minučių Gešanas grįžo atgal ir pranešė Govenui:

– Vade, pasiuntinys jau išvyko į Žavenė.

Govenas užlipo ant plokščiakalnio ir ilgai stovėjo, įsmeigęs akis į tilto pilaitę, atskirtą grioviu. Pilaitės frontonas iš griovio pusės buvo pasiruošęs sutikti pavojų: jame nebuvo nei langų, nei durų, išskyrus žemas dureles, kurias dabar pridengė pakeltas tiltas. Norint nuo plokščiakalnio pasiekti tilto arkos papėdę, reikėjo leistis išilgai stataus skardžio, tačiau tai nebuvo labai sunku, nes skardis buvo apžėlęs krūmais. Bet atsidūrę griovy užpuolikai būtų atsidūrę be priedangos nuo įvairių sviedinių, kurie galėjo pasipilti iš visų trijų pilies aukštų. Govenas galutinai įsitikino, kad, esant tokioms aplinkybėms, pilį galima pulti tik pro išmuštą bokšte angą.

Jis griebėsi visų priemonių, kad pabėgti iš pilies taptų neįmanoma; tam tikslui dar labiau suglaudė savo dalinius aplinkui Turgą; jis taip sustatė savo batalionų eiles, kad niekas negalėtų pro jas prasiskverbti. Govenas pasidalino su Simurdenu tvirtovės puolimo vadovavimą; jis ėmė rūpintis puolimu iš girios, o Simurdenui atidavė kariuomenės vadovavimą plokš-

čiakalny. Buvo sutarta, kad tada, kai Govenas su Gešanu pradės puolimą pro spragą, Simurdenas, užtaisęs šešias patrankas, saugos tiltą ir griovį.

XIII

Ką veikia markizas

Tuo metu, kai iš lauko pusės buvo ruošiamasi pulti, bokšto viduje vyko pasiruošimas gintis.

Ne be reikalo bokštas dažnai palyginamas su statine; jie panašūs tuo, kad bokštą mina gali pramušti taip kaip statinę – prakalas. Iš sienos taip pat tartum išima kaištį. Štai kas įvyko ir Turge.

Smarkus prakalo dūžis, kitaip sakant, dviejų ar trijų kvintalų parako sprogimas kiaurai pramušė milžiniško storio sieną. Bokšto papėdėje, pačiame sienos storume atsirado anga, kuri buvo panaši į nelygų skliautą ir baigėsi žemutiniame tvirtovės aukšte. Kad ši anga tiktų puolimui, apgulėjai iš lauko ją praplatino patrankų šūviais.

Pirmajame aukšte, į kurį vedė ši anga, buvo viena didžiulė apvali salė, visai tuščia, vidury su kolona, remiančia skliautą. Šios salės, pačios didžiausios visam bokšte, skersmuo buvo ne mažesnis kaip keturiasdešimt pėdų. Kiekviename bokšto aukšte buvo toks kambarys, tik gerokai siauresnis, su šaudymo angomis ir išmūrytais narveliais. Pirmajame aukšte nebuvo nei šaudymo angų, nei langų, nei stoglangių. Šviesos ir oro čia įeidavo tiek, kiek ir į kapą.

Pirmojo aukšto salės durys, apkaustytos geležimi, buvo į požeminį kalėjimą. Kitos šios salės durys atsivėrė į laiptus, kurie vedė į viršutinius kambarius. Visi laiptai buvo išmūryti sienoje.

Į šią salę apgulėjai galėjo patekti pro angą. Paėmę šią salę, jie dar turėtų paimti bokštą.

Šioj žemoj salėj buvo neįmanoma kvėpuoti. Niekas čia negalėdavo išbūti ilgiau kaip dvidešimt keturias valandas neužtroškęs. Dabar angos dėka jau galima buvo gyventi.

Štai dėl ko apgultieji nesirūpino užtaisyti spragos.

Pagaliau kam? Patrankos vis tiek vėl ją pramuštų.

Sienoj jie kalė geležinį žiedą, įkišo ten deglą, ir jis nušvietė visą apatinį aukštą.

Bet kaip dabar gintis?

Užtaisyti skylę sienoje buvo lengva, bet jokios naudos iš to. Geriausia buvo įrengti retiradą – įtvirtinimą, kuris leistų atverti šautuvų ugnį prieš puolikus ir, palikdamas atvirą spragą iš oro, uždarytų ją iš vidaus. Medžiagos jiems netrūko: jie įrengė retiradą, palikdami plyšius šautuvų vamzdžiams. Retirados kampas rėmėsi į centrinę koloną, o du jos sparnai – į bokšto sienas. Taip pat tinkamose vietose reikėjo išdėstyti fugasus.

Visiems pasiruošimams vadovavo markizas. Įkvėpėjas, įsakinėtojas, vadas, šeimininkas, Lantenakas buvo baisus!

Tai buvo vienas tų aštuonioliktojo amžiaus karvedžių, kurie, sulaukę aštuoniasdešimties metų, dar gelbsti miestus. Jis buvo panašus į grafą d'Albergą, kuris, būdamas beveik šimtametis senis, išvijo iš Rygos lenkų karalių.

– Drąsiau, draugai! – kalbėjo markizas; – šio amžiaus pradžioje, 1713 metais, Karolis XII, Benderuose užsidaręs viename name su trimis šimtais švedų, atsilaikė prieš dvidešimt tūkstančių turkų.

Buvo užbarikaduoti du žemutiniai aukštai, įtvirtinti atskiri kambariai, nišose įtaisytos šaudymo angos, durys paremtos rąstais, įkaltais į žemę taip, kad atrodė lyg atraminės arkos; laisvus paliko tik vingiuotus laiptus, kurie jungė visus aukštus, nes jais reikėjo laipioti; uždaryti šiuos laiptus apgulėjams – reiškė uždaryti juos ir apgultiesiems. Tvirtovių gynimas visada turi silpnąją pusę.

Markizas, tvirtas ir nenuilstantis kaip jaunuolis, kilojo rąstus, nešiojo akmenis, rodė pavyzdį, pats dirbo, įsakinėjo, padėjo, bičiuliavosi ir juokavo su visa šia žiauria gauja, ir vis dėlto liko jų senjoras – išdidus, draugiškas, elegantiškas ir žiaurus.

Niekas neišdrįso jam prieštarauti. Jis sakė: „Jei pusė jūsų atsisakytų klausyti, aš įsakyčiau kitai pusei ją sušaudyti ir ginčiau pilį su likusiais." Tokie dalykai priverčia garbinti vadą.

XIV

Ką veikia Imanus

Tuo metu, kai markizas rūpinosi pramušta anga ir bokštu, Imanus rūpinosi tiltu. Pačioj apgulties pradžioj gelbėjimosi kopėčias, pakabintas oro pusėje skersai ir žemiau antrojo aukšto langų, markizo įsakymu Imanus nuėmė ir patalpino bibliotekos salėje. Turbūt šias kopėčias Govenas ir norėjo pakeisti. Žemutinio aukšto langus, kur buvo sargybos salė, gynė triguba geležinių skersinių, įleistų į akmenis, eilė. Pro juos nebuvo galima nei įeiti, nei išeiti.

Bibliotekos langai buvo visai be grotų, tačiau jie buvo labai aukštai.

Imanus pasirinko tris vyrus, panašius į save, ryžtingus ir viskam tinkamus. Tai buvo Uanaras, vadinamas Aukso Šakele, ir du broliai Medinės Ietys. Imanus paėmė pridengtą žibintą, pravėrė geležines duris, rūpestingai apžiūrėjo visus tris tilto pilaitės aukštus. Uanaras, Aukso Šakelė, buvo toks pat negailestingas kaip ir Imanus, nes jo brolį nužudė respublikonai.

Imanus apžiūrėjo pakraigę, užverstą šienu bei šiaudais, ir žemutinį aukštą. Čia jis įsakė atnešti keletą dervos katiliukų, kuriuos padėjo šalia dervos statinių; sukrovė asloje viržių kupetą taip, kad jie susisiektų su visomis dervos statinėmis, ir patikrino, ar gerai pravestas sieruotas dagtis, kurio vienas galas buvo tilto pilaitėje, o kitas – bokšte. Ant grindų aplink statines ir žabinius tyčia paliejo klaną dervos, į ją įmerkė vieną sieruoto dagties galą; paskui jis įsakė atnešti į bibliotekos salę, esančią tarp apatinio aukšto, kur stovėjo dervos statinės, ir palėpės, kur buvo sukrauti šiaudai, tris lopšius, o juose kietai miegojo Renė Žanas, Gro Alenas ir Žoržetė. Lopšiai buvo nešami labai atsargiai, kad vaikai nepabustų.

Tai buvo maži paprasti kaimietiški lopšeliai, žemos, ant grindų pastatomos karklo pintinės, iš kurių vaikai galėjo išsiristi patys, be niekieno pagalbos. Šalia kiekvieno lopšelio Imanus padėjo po dubenėlį sriubos ir po medinį šaukštą. Gelbėjimosi kopėčios, nuimtos nuo kablių, buvo atremtos į sieną; Imanus sustatė

tris lopšelius prie priešingos sienos, galais vienas į kitą. Paskui, pagalvojęs, kad skersvėjis gali būti naudingas padėjėjas, jis atidarė visus šešis didžiuosius bibliotekos langus. Buvo šviesi ir šilta vasaros naktis.

Jis pasiuntė brolius Medines Ietis į viršutinį ir žemutinį aukštus, kad ir ten atidarytų langus. Jis pastebėjo, kad visą rytinį pilies fasadą nuo viršaus iki pat apačios dengia nudžiūvę pinties spalvos vijokliai, apipynę visų trijų aukštų langus. Imanus pagalvojo, kad šie vijokliai nepakenks. Paskui jis dar kartą viską apmetė akimis, po to visi keturi vyrai išėjo iš pilies ir grįžo į bokštą. Imanus uždarė sunkias geležines duris, du kartu pasukdamas raktą, dar kartą atidžiai apžiūrėjo milžinišką ir baisią spyną ir, iš pasitenkinimo linksėdamas galva, patikrino sieruotą dagtį, kuris ėjo per jo pragręžtą skylę ir dabar tebuvo vienintelis susisiekimas tarp bokšto ir pilies. Dagtis ėjo iš apskritojo kambario, buvo patiestas po geležinėmis durimis, ėjo po skliautais, leidosi pilaitės žemutinio aukšto laiptais, vingiuodamas jų pakopomis, pasiekė požemio grindis ir baigėsi deguto klane tarp sausų viržių kūlelių. Imanus apskaičiavo, kad reikės maždaug ketvirčio valandos, kol šis dagtis, padegtas bokšte, nuneš ugnį iki deguto klano po biblioteka. Viską įrengęs ir apžiūrėjęs, jis atidavė geležinių durų raktą markizui de Lantenakui, kuris įsidėjo jį į kišenę.

Buvo svarbu sekti kiekvieną apgulėjų judesį. Imanus nuėjo sargybon ant bokšto stogo į sargybos būdelę, laikydamas už juostos piemens ragą. Vienoj sargybos būdelės ambrazūroj jis pasidėjo parakinę, drobinį maišą, pilną kulkų, ir, nenuleisdamas akių nuo miško ir plokščiakalnio, jis plėšė senus laikraščius ir gamino šovinius.

Patekėjusi rytmečio saulė nušvietė pagiry išsidėsčiusius aštuonis batalionus: kareiviai su kardais prie šonų, su šovininėmis ant nugarų, su nuogais durtuvais buvo pasiruošę pulti; ant plokščiakalnio stovėjo patrankų baterija su šovinių dėžėmis, patrankų užtaisais ir karčetės dėžėmis; saulės spinduliai, patekę į bokštą, apšvietė devyniolika vyrų, užtaisančių šautuvus, muškietas, pistoletus ir mušketonus, taip pat trijuose lopšiuose – tris miegančius vaikus.

Trečioji knyga

ŠVENTOJO BALTRAMIEJAUS NUŽUDYMAS

I

Vaikai pabudo.

Pirmiausia mažoji.

Bundantys vaikai panašūs į prasiskleidžiančius žiedus; atrodo, kad iš šių nekaltų širdžių sklinda malonus kvapas.

Žoržetė, metų ir aštuonių mėnesių mergytė, pati jauniausia iš visų trijų vaikučių, kuri gegužės mėnesį dar buvo žindoma, pakėlė savo mažą galvelę, atsisėdo lovelėje, pasižiūrėjo į kojytes ir ėmė čiauškėti.

Saulės spindulys žaidė ant jos lopšio; ir sunku būtų buvę pasakyti, kas rausvesnis: aušra ar Žoržetės kojytės.

Kiti du tebemiegojo; vyrai visada nepaslankesni. O Žoržetė, linksma ir rami, ulbėjo.

Renė Žano plaukai buvo juodi, Gro Aleno – kaštoniniai, Žoržetės – šviesūs. Vaikų plaukų atspalviai vėliau gali ir pasikeisti. Renė Žanas atrodė kaip mažas Herkulas; jis miegojo kniūbsčias, įbedęs veidelį tarp kumštukų. Gro Aleno kojos kyšojo iš jo mažos lovytės.

Visi trys buvo skarmaluoti; drabužėliai, duoti Raudonosios kepurės bataliono, suplyšo; to, kuo jie buvo apvilkti, negalima buvo pavadinti net marškiniais; abudu berniukai buvo beveik nuogi, Žoržetė apkarta skarmalu, kažkada buvusiu sijonu, o dabar virtusiu tik liemenėle. Ir kas rūpinosi šiais vaikais? Sunku atsakyti. Jie neturėjo motinos. Puslaukiniai valstiečiai kareiviai,

kurie tampė juos su savimi iš girios į girią, dalydavosi su jais savo sriuba. Štai ir viskas. Mažyčiai rūpinosi patys savimi kaip galėdami. Visi jiems buvo šeimininkai, tačiau tėvo – nė vieno. Bet vaikų skarmalai visada švyti. Visi trys jie buvo žavingi.

Žoržetė čiauškėjo.

Ir paukščio čiulbėjimas, ir vaiko čiauškėjimas yra vienas himnas. Nesuprantamas, neaiškus, prasmingas himnas. Tiktai paukščiui neskirtas tas niūrus žmogaus likimas, kuris laukia vaiko. Štai kodėl kartais suaugusiems taip liūdna klausyti linksmos vaiko dainos. Nėra pasauly kilnesnės giesmės už žmogaus sielos čiauškėjimą vaiko lūpomis. Šiame šnabždesy, kuriame glūdi mintis, tikriau, dar ne mintis, o instinktas, slepiasi kažkoks nesąmoningas amžinosios tiesos šauksmas; galbūt tai protestas, nenoras peržengti gyvenimo slenkstį; kuklus ir širdį graudinantis protestas; ši nežinojimo šypsena, skirta begalybei, tartum kaltina visus pasaulio kūrinius už likimą, laukiantį silpnos ir beginklės būtybės. Jei įvyks nelaimė, vadinasi, bus piktam panaudotas šis pasitikėjimas.

Vaiko čiauškėjimas – tai daugiau negu žodžiai; tai ne muzikos garsai, o vis dėlto tai giesmė; tai nėra skiemenys, o vis dėlto sudaro kalbą; šis ulbėjimas prasidėjo danguj ir nesibaigia žemėje; jis prasideda tada, kai vaiko dar nėra pasaulyje, ir tęsiasi be galo. Jį sudaro tai, ką vaikas sakė dar būdamas angelu, ir tai, ką jis sakys užaugęs; lopšys turi savo Vakar, kaip kapas – savo Rytoj; šis Rytoj ir šis Vakar tame neaiškiame ulbėjime susilieja į dvigubą nežinią, ir niekas taip įtikinamai nekalba apie Dievo buvimą, amžinybę, atsakingumą, likimo dvilypumą, kaip šis milžiniškas šešėlis, užtemdęs tą rausvą, tartum aušra kūdikio sielą.

Žoržetė čiauškėjo apie kažką, kas nekėlė sielvarto, nes visas jos švelnus veidelis spindėjo šypsena. Šypsojosi akys, šypsojosi burna, šypsojosi skruostų duobutės. Šita šypsena sveikino brėkštančią dieną. Siela pasitiki spinduliu. Dangus buvo mėlynas, rytas gražus, šiltas. Trapi būtybė, nieko nežinodama, nieko nesuprasdama, liūliuojama švelnių svajonių, kurios dar nežadino minčių, jautėsi visai saugi senų medžių pavėsyje, tyroje žalumo-

je, tarp šių ramių lygumų, klausydamasi paukščių čiulbėjimo, upelių čiurlenimo, musių zirzimo, lapų šlamėjimo tyloje, virš kurios triumfuojančiu skaistumu švytėjo saulė.

Po Žoržetės pabudo vyriausiasis – Renė Žanas, kuriam jau buvo sukakę ketveri metai. Jis atsistojo, drąsiai peržengė lopšio kraštą, pastebėjęs dubenėlį ir nė kiek nenustebęs, tuojau sėdosi ant žemės ir ėmė valgyti sriubą.

Žoržetės čiauškėjimas Gro Aleno nepažadino, bet, išgirdęs šaukšto bilsčiojimą į dubenėlį, jis tuojau pašoko ir pravėrė akis. Gro Alenui buvo treji. Pamatęs savo dubenėlį, pasilenkė, pagriebė jį, net neišlipęs iš lopšio, pasidėjo ant kelių, paėmė šaukštą ir, kaip ir Renė Žanas, pradėjo valgyti.

Žoržetė jų visai negirdėjo, jos balso ringavimas, atrodė, liūliavo jos svajones. Jos plačiai atmerktos akys žiūrėjo kažkur aukštyn ir atrodė dieviškai tyros; kas bebūtų virš vaiko galvos, lubos ar akmeninis skliautas, vis tiek jo akyse atsispindi dangus.

Kai Renė Žanas baigė valgyti, išgramdęs šaukštu dubenėlio dugną, jis atsiduso ir rimtai pasakė: „Išvalgiau visą sriubą."

Jo balsas iš svajonių pažadino Žoržetę.

– Sriubą, – pasakė ji.

Matydama, kad Renė Žanas pavalgė ir kad Gro Alenas dar valgo, ji pasiėmė sriubos dubenėlį, stovintį šalia jos, ir ėmė valgyti, dažniau pataikydama šaukštu į ausį negu į burną.

Kartkartėmis ji atsisakydavo civilizacijos ir pradėdavo valgyti pirštais.

Gro Alenas, išgramdęs dubenėlį, kaip ir jo brolis, iššoko iš lovos ir ėmė bėgioti paskui jį.

II

Staiga lauke iš apačios, nuo girios, pasigirdo skardus trimito balsas; jis skambėjo griežtai ir įsakmiai. Trimito gaudimui nuo bokšto atsakė ragas.

Šį kartą trimitas klausė, o ragas atsakė.

Antrąkart sugaudė trimitas, ir antrąkart nuaidėjo ragas.

Paskui nuo girios atskrido tolimas, bet gana aiškus balsas:

– Plėšikai! Pasiduokite! Jei nepasiduosite iki saulėlydžio, mes pradėsime puolimą.

Iš bokšto atsiliepė griausmingas balsas:

– Pulkite!

Balsas iš apačios kalbėjo toliau:

– Pusę valandos prieš puolimą mes iššausime iš patrankos, ir tai bus paskutinis mūsų įspėjimas.

Balsas iš viršaus atsakė:

– Pulkite!

Vaikai žmonių balsų negirdėjo, bet trimito ir rago garsai, skardesni ir stipresni, pasiekė biblioteką; Žoržetė, pasigirdus pirmajam trimitui, ištiesė kaklą ir nustojo valgiusi; nuaidėjus ragui, ji padėjo šaukštą į dubenėlį; kai sutrimitavo antrą kartą, ji pakėlė mažytį savo dešinės rankos smilių ir visą laiką mosavo pagal trimito ritmą, kurį po jo kartojo ragas; kai trimitas ir ragas visai nutilo, ji valandėlę susimąsčiusi laikė pirščiuką pakeltą, paskui pusbalsiu sumurmėjo:

– Mizika.

Reikia manyti, kad ji norėjo pasakyti „muzika".

Abu vyresnieji, Renė Žanas ir Gro Alenas, nekreipė dėmesio nei į trimitą, nei į ragą: jie domėjosi kuo kitu: per bibliotekos aslą bėgo šimtakojis.

Gro Alenas pamatė ir suriko:

– Žvėris!

Renė Žanas pribėgo artyn.

Gro Alenas pasakė:

–Įkąs.

– Nedaryk jam nieko blogo, – atsakė Renė Žanas.

Ir abu ėmė žiūrėti į šį praeivį.

Tuo tarpu Žoržetė baigė sriubą; akimis ji ieškojo brolių. Renė Žanas ir Gro Alenas buvo prie lango, sutūpę rimtais veidais jie žiūrėjo į šimtakojį, net siekėsi jų kaktos ir plaukai; sulaikę kvapą jie stebėjo žvėrį, kuris dabar visai sustojo ir buvo nelabai patenkintas tokiu nepaprastu dėmesiu.

Žoržetė, matydama, kad jos broliai kažkuo užsiėmę, norėjo sužinoti, kas ten yra. Juos pasiekti buvo nelengva, tačiau ji ryžosi; pakeliui jos laukė pavojai: ant žemės voliojosi įvairūs daiktai, apverstos taburetės, krūvos popierių, atplėštos tuščios dėžės, skrynios, krūvos sąšlavų, kurias reikėjo aplenkti, ištisas povandeninių uolų salynas, bet Žoržetė nepabūgo. Pirmiausia ji išlipo iš lopšelio; paskui leidosi tarp povandeninių uolų, su dideliu vargu prasiskverbė pro sąsiaurius, pastūmė vieną taburetę, prašliaužė pro dvi dėžes, perlipo per ryšulį popierių, užsiritusi iš vieno šono, ji nuvirto į antrą, švelniai parodydama savo nuogą kūnelį, ir pagaliau pasiekė tai, ką jūrininkai pavadintų atvira jūra, t. y. gana plačią erdvę, kuri nebebuvo užgriozdinta ir kur jai nebegrėsė jokie pavojai; čia ji drąsiai žengė pirmyn, vikriai kaip katė visomis keturiomis perrėpliojo likusią salės dalį ir pasiekė langą, kur laukė baisi kliūtis; didžiulės kopėčios, padėtos pasienyje, baigėsi ties šiuo langu; vienas jų galas buvo užtvėręs pusę lango angos ir sudarė tarp Žoržetės ir brolių kažką panašaus į kyšulį, kurį reikėjo apeiti; ji sustojo ir susimąstė; minutėlę pagalvojusi, ji apsisprendė: savo rausvais piršteliais tvirtai įsikibo už vienos kopėčių pakopėlės, stovinčios statmenai, o ne gulsčiai, nes kopėčios buvo paguldytos; ji bandė atsistoti, bet parpuolė žemėn; ji dar kartą pabandė; du kartus pargriuvo, bet trečiąjį atsistojo tiesiai ir išsitiesė; tada, įsitverdama rankomis į pakopėles, ji pradėjo eiti išilgai kopėčių; pasiekusi iškyšulį, ji neteko pusiausvyros ir susverdėjo, bet abiem rankelėm spėjo įsitverti už storos karties, išsitiesė, apėjo iškyšulį, atsigręžė į Renė Žaną su Gro Alenu ir pradėjo juoktis.

III

Tuo metu Renė Žanas, pakankamai atsigėrėjęs šimtakoju, pakėlė galvą ir tarė:

– Čia patelė.

Išgirdęs Žoržetės juoką, prasijuokė Renė Žanas, o išgirdęs Renė Žano juoką, ėmė juoktis ir Gro Alenas.

Žoržetė prisidėjo prie brolių, ir dabar visi trys susėdo ant žemės rateliu.

Bet šimtakojis pradingo.

Jis pasinaudojo proga, kol Žoržetė juokėsi, ir įlindo į grindų plyšį.

Po šimtakojo sekė kiti įvykiai.

Pirmiausia pasirodė kregždės.

Turbūt jų lizdai buvo pastogėje. Išvydusios vaikus, jos sunerimo ir, sukdamos ore didžiulius ratus, skrajojo visai netoli lango, švelniai pavasariškai čirškėdamos. Vaikai pakėlė akis, ir šimtakojis greitai buvo užmirštas.

Žoržetė parodė piršteliu kregždes ir sušuko:

– Paktytės!

– Panele, reikia sakyti paukštytės, o ne paktytės, – subarė Renė Žanas.

– Pakstytės, – tarė Žoržetė.

Ir visi trys ėmė žiūrėti į kregždes.

Paskui įskrido bitė.

Niekas taip nėra panašus į žmogaus sielą kaip bitė. Ji skraido nuo žiedo prie žiedo kaip siela nuo žvaigždės prie žvaigždės; ji neša medų, kaip siela neša šviesą.

Ji atskrido su triukšmu ir, garsiai zvimbė, tarsi norėdama pasakyti: „Atskrendu, aš dūzgiau nuo rožės prie rožės, o dabar noriu pamatyti vaikus. Kas gi čia darosi?"

Bitė – rūpestinga šeimininkė, ji ir dainuodama barasi.

Kol bitė skraidė po kambarį, vaikai nenuleido nuo jos akių.

Ji aplakiojo visą biblioteką, aplandė visus užkampius, tarsi būtų savo avily, dūzgė nuo spintos prie spintos ir pro stiklus žiūrėjo į knygų antraštes, lengvutė tarsi dvasia.

Viską apžiūrėjusi, ji išskrido.

– Ji grįžta namo, – tarė Renė Žanas.

– Tai žvėris, – pasakė Gro Alenas.

– Ne, – atsakė Renė Žanas, – tai musė.

– Misė, – pakartojo Žoržetė.

Po to Gro Alenas asloje rado virvelę su mazgu, paėmė ją tarp nykščio bei rodomojo piršto ir ėmė sukti ratu, visą laiką

nepaprastai domėdamasis ir stebėdamas susidariusį skritulį.

Žoržetė vėl ėmė keturiomis repečkoti po kambarį, surado seną, kandžių suėstais apmušalais, iškilmingą krėslą iš kurio pro daugelį skylių kyšojo ašutai. Ji sustojo prie šito krėslo. Dar labiau pradraskiusi, rūpestingai ėmė traukyti ašutus.

Staiga ji pakėlė aukštyn pirštuką tartum sakydama: „Klausykite!"

Abudu broliai pasuko galvas.

Lauke pasigirdo neaiškus tolimas triukšmas; greičiausiai, judėjo apgulėjų stovyklos karinės dalys girioje; žvengė arkliai, dundėjo būgnai, bildėjo vežimai, žvangėjo grandinės, gaudė karo trimitai; visas tas pašėlęs bruzdesys iš tolo atrodė net harmoningas; vaikai klausėsi tartum užburti.

– Tai Dievulis barasi, – tarė Renė Žanas.

IV

Triukšmas nutilo.

Renė Žanas tebestovėjo susimąstęs.

Dėl ko ir kaip mažutėlėse smegenyse iškyla ir vėl išnyksta mintys? Kokios paslaptingos spyruoklės valdo jų dar tokią neaiškią ir trumpą atmintį? Šioj malonioj susimąsčiusioj galvelėj susimaišė ir gerasis Dievulis, ir malda, ir sunertos rankos, ir kažkokia maloni šypsena, kurią kadaise regėdavo ir kurios dabar jau seniai nebematė, ir Renė Žanas tyliai sušnibždėjo: „Mama".

– Mama, – pakartojo Gro Alenas.

– M-a-m, – ištarė Žoržetė.

Po to Renė Žanas pradėjo šokinėti.

Pamatęs Gro Alenas ėmė šokinėti taip pat.

Gro Alenas mėgdžiojo visus Renė Žano judesius, Žoržetė buvo savarankiškesnė. Trejų metų vaikas visuomet mėgdžioja keturmetį, bet metų ir aštuonerių mėnesių kūdikis lieka savarankiškas.

Žoržetė tebesėdėjo vietoje, kartais ištardama kokį žodį. Sakinių ji dar nemokėjo sudaryti. Šita maža mąstytoja kalbėjo aforizmais. Jos žodžiai buvo vienaskiemeniai.

Tačiau po kiek laiko ji užsikrėtė brolių žaidimais, prisidėjo prie jų, ir trys basų kojyčių poros ėmė šokinėti, bėgioti ir trypti po seną dulkėtą ąžuolinį parketą; marmuriniai biustai rimtai žiūrėjo į juos, ir Žoržetė retkarčiais, neramiai į juos pažvelgusi, sušnibždėdavo: „Lėlė!"

Žoržetės kalba „lėlė" buvo viskas, kas panašu į žmogų ir vis dėlto ne žmogus. Gyvas būtybes vaikas painiojo su vaiduokliais.

Žoržetė sekė brolius, bet ji nemokėjo tvirtai vaikščioti, tad mieliau ropinėjo.

Staiga Renė Žanas priėjo prie lango, pakėlė galvą, vėl staiga ją nuleido ir pasislėpė už sienos krašto. Jis pastebėjo, kad kažkas žiūri į jį. Tai buvo mėlynasis kareivis iš stovyklos, išsidėsčiusios ant plokščiakalnio; pasinaudodamas paliaubomis ir kai kuriuo atžvilgiu laužydamas jas, jis išdrįso ateiti iki griovio krašto, iš kur buvo matyti bibliotekos vidus. Pamatęs, kad Renė Žanas slepiasi, Gro Alenas pasislėpė taip pat, įlindęs į kampą šalia brolio, o atbėgusi Žoržetė pasislėpė už jų abiejų. Jie tūnojo tyliai, nejudėdami, Žoržetė net pridėjo prie lūpų pirštą. Po kelių akimirkų Renė Žanas įsidrąsino iškišti galvą; kareivis tebestovėjo. Renė Žanas skubiai atitraukė galvą; trys mažyčiai nebedrįso nė alsuoti. Tai truko gana ilgai. Pagaliau Žoržetei nusibodo bijoti, ji įsidrąsino ir pasižiūrėjo. Kareivis jau buvo nuėjęs. Jie vėl ėmė bėginėti ir žaisti.

Gro Alenas buvo Renė Žano sekėjas ir jo gerbėjas, tačiau jis turėjo ir savo užsiėmimą – radinius. Brolis ir sesutė staiga pamatė jį kaip pašėlusį lakstant po kambarį ir traukiant paskui save mažą, nežinia kur surastą vežimėlį.

Šis lėlių vežimėlis daugelį metų gulėjo dulkėse visų užmirštas greta genijų kūrinių ir išminčių biustų. Šituo žaislu galbūt vaikystėje žaidė Govenas.

Gro Alenas iš virvutės pasidarė botagą ir ėmė juo pliauškinti; jis labai didžiavosi savo išradimu. Visi išradėjai tokie. Jei neatranda Amerikos, tai suranda nors vežimėlį. Visuomet taip būna.

Bet radiniu teko pasidalyti. Renė Žanas norėjo pasikinkyti į ratukus, o Žoržetė į juos įlipti.

Ji pabandė juose atsisėsti. Renė Žanas buvo arklys, Gro Alenas – vežikas.

Bet vežikas nemokėjo savo amato, ir arkliui teko jį mokyti.

– Sakyk „Na!" – rėkė Renė Žanas Gro Alenui.

– Na! – kartojo Gro Alenas.

Rateliai apvirto. Žoržetė iškrito. Ir angelai rėkia. Žoržetė suriko.

Ji buvo bepravirkstanti, bet Renė Žanas jai tarė:

– Panele, jūs jau didelė.

– Didė, – pasakė Žoržetė.

Šie žodžiai sušvelnino kritimo skausmą.

Po bibliotekos langais iš lauko pusės buvo plati atbraila; per ilgą laiką ant jos prisirinko dulkių, kurias vėjas atnešdavo nuo plokščiakalnio viržių, lietus šias dulkes pavertė žeme, vėjas atnešė sėklą, ir, įsikibęs į tą žemės gabalėlį, išdygo gervuogės grūdelis. Ši gervuogė buvo labai gaji, vadinama lapės vynuoge. Dabar, rugpjūčio mėnesį, gervuogės krūmelis buvo apkibęs uogomis. Viena krūmo šakelė pro langą sviro į kambarį. Ji beveik siekė grindis.

Gro Alenas, radęs virvutę, vėliau radęs ratukus, atrado ir šias gervuoges. Jis priėjo prie šakelės.

Nusiskynė vieną uogą ir suvalgė.

– Noriu valgyti, – tarė Renė Žanas.

Čia atsirado ir Žoržetė, skubiai ropodama į priekį.

Trise jie nudraskė ir suvalgė visas uogas. Vaikai apsvaigo, išsitepliojo, ir dabar trys angelėliai pavirto trimis mažais faunais; juos išvydęs, Dantė, be abejo, būtų pasipiktinęs, o Vergilijus – nudžiugęs. Vaikai garsiai kvatojo.

Kartais gervuogių spygliai įdurdavo jiems pirščiukus. Nieko negausi veltui.

Žoržetė ištiesė į Renė Žaną pirštelį; ant jo pūpsojo išsisunkęs kraujo karoliukas, ir, rodydama dygliuotą gervuogės šakelę, pasakė:

– Dulia.

Gro Alenas, kuris taip pat įsidūrė, piktai sušnairavo į gervuogę ir tarė:

– Žvėris!

– Ne, – atsiliepė Renė Žanas, – čia lazdelė.

– Piktos lazdelės, – pareiškė Gro Alenas.

Žoržetė ir šį kartą norėjo pravirkti, bet ėmė juoktis.

V

Tuo pat metu Renė Žanas, galbūt ėmęs pavydėti savo jaunesniajam broliui Gro Alenui atradimų, sugalvojo didžiulį dalyką. Jau kuris laikas, skindamas gervuoges ir badydamasis pirštus, jis nuolat žvilgčiojo į vidury salės esančio pulto pusę; šis pultas, paaukštintas velenu, stovėjo tarsi koks paminklas vidury bibliotekos. Ant šio pulto gulėjo garsusis „Šventojo Baltramiejaus" tomas.

Tai iš tikrųjų buvo gražus ir retas in quatro. „Baltramiejaus evangelija" buvo išleista Kelne 1682 metais, išspausdinta žymaus Biblijos leidėjo Blevo, arba lotyniškai Cezijaus, su medinių slėgtuvų ir jaučio sausgyslių pagalba ne olandiškame, bet puikiame arabiškame popieriuj, kuriuo taip grožėjosi Edrizi; jis buvo gaminamas iš šilko ir medvilnės ir niekada neprarasdavo savo baltos spalvos; aptaisai buvo paauksuotos odos, užsegalai sidabriniai; antraštinis knygos lapas pradžioje ir švarusis lapas gale buvo iš geriausio pergamento, kurį Paryžiaus pergamento pirkliai prisiekinėjo perką tik Sen Matiureno salėje ir „niekur kitur". Šis tomas buvo pilnas medžio ir vario raižinių bei daugelio kraštų geografinių vaizdų; jo pradžioje buvo įdėtas spaustuvininkų, popieriaus fabrikantų ir knygininkų protestas prieš 1635 metų įstatymą, apdedantį mokesčiais „odą, alų, skeltanagius gyvulius, jūrų žuvis ir popierių"; antrojoje titulinio lapo pusėje buvo įrašytas knygos paskyrimas Grifams, kurie Lijonui buvo tas pats, kas elzevyrai Amsterdamui. Visa tai turint galvoje, ši knyga buvo laikoma tokia pat brangia retenybe kaip Maskvos „Apaštalas".

Knyga buvo labai graži; galbūt dėl to Renė Žanas žvilgčiojo į ją per daug įdėmiai. Tomas buvo atverstas kaip tik toje vietoje, kur buvo didžiulis raižinys, vaizduojąs šventąjį Baltramiejų, ne-

šantį ant rankų nuo jo nuplėštą odą. Raižinį galima buvo matyti net ant grindų. Kai visos uogos buvo suvalgytos, Renė Žanas nukreipė pragaištingos meilės žvilgsnį į tą paveikslą, ir Žoržetė, nusekusi savo brolio žvilgsnį, taip pat pastebėjo raižinį ir pasakė: „Paveiksas".

Šis žodis galutinai paskatino Renė Žaną. Didžiam Gro Aleno nustebimui, jis įvykdė nepaprastą dalyką.

Bibliotekos kertėje stovėjo didelis ąžuolinis krėslas; Renė Žanas priėjo prie šio krėslo, nutvėrė jį ir pats vienas atvilko iki pulto. Paskui, kada krėslas buvo pristumtas prie pulto, jis užlipo ant jo ir uždėjo abu savo kumščius ant knygos.

Pasiekęs šią aukštumą, jis pajuto, jog reikia parodyti savo didybę; jis paėmė „paveiksą" už viršutinio krašto ir rūpestingai perplėšė. Šventasis Baltramiejus perplyšo kreivai, bet ne dėl Renė Žano kaltės; visą kairiąją pusę su viena akimi ir truputėliu aureolės aplink senojo apokrifinio evangelisto galvą jis paliko knygoj, o antrąją šventojo pusę ir jo odą atidavė Žoržetei. Žoržetė paėmė šventąjį ir pasakė „Lėlė!"

– O man? – sušuko Gro Alenas.

Pirmasis išplėštas puslapis tas pats, kas ir pirmasis pralietas kraujo lašas. Po to jau nebegalima sulaikyti žudynių.

Renė Žanas atvertė kitą lapą; po šventojo kankinio paveikslo sekė jo komentatoriaus Pantenuso atvaizdas; Renė Žanas Pantenusu apdovanojo Gro Aleną.

Tuo tarpu Žoržetė perplėšė turimą paveikslo gabalą į dvi mažesnes dalis, o šias vėl į keturias; taigi istorikai gali pasakyti, jog šventąjį Baltramiejų ne tik nulupo Armėnijoje, bet ir sudraskė į keturias dalis Bretanėj.

VI

Baigusi plėšyti šventąjį, Žoržetė ištiesė ranką į Renė Žaną ir tarė: „Dar!"

Po šventojo ir komentatoriaus atėjo eilė bjauriems aiškintojų portretams. Pirmas iš eilės pateko Gavantus; Renė Žanas išplėšė jį ir įdėjo Žoržetei į rankelę.

Visus šventojo Baltramiejaus aiškintojus ištiko tas pat likimas. Dovanoti – tai būti pranašesniam. Renė Žanas sau nepasiliko nieko. Gro Alenas ir Žoržetė gėrėjosi juo; to jam užteko; jis visiškai pasitenkino savo publikos susižavėjimu.

Kilnus ir nenuilstantis dovanų dalytojas Renė Žanas padovanojo Gro Alenui Fabricijų Pinjatelį, o Žoržetei – tėvą Stiltingą; po to Gro Alenas gavo Alfonsą Tostą, o Žoržetė – „Kornelius a Lapide"; be to, Gro Alenui atiteko Anri Amonas, o Žoržetei – tėvas Roberti su Duė miesto vaizdu, kur ji gimė 1619 metais. Popieriaus pirklių protestas taip pat atiteko Gro Alenui, o Žoržetei – knygos dedikacija Grifų šeimai. Ten buvo dar du žemėlapiai. Renė Žanas padalino ir juos. Etiopiją dovanojo Gro Alenui, o Likaoniją – Žoržetei. Viską pabaigęs, jis numetė knygą ant žemės.

Baisus momentas! Su džiaugsmu ir baime Gro Alenas ir Žoržetė pamatė, kaip Renė Žanas, suraukęs antakius, sugniaužęs kumščius, įsispyręs kojomis, stumia nuo pulto sunkią knygą. Tragiškas reginys: didinga sena knyga, numesta nuo pjedestalo. Sunkus tomas, netekęs pusiausvyros, akimirką pakilo ore, paskui susvyravo ir išsikėtojo ant grindų – suiręs, suglamžytas, suplėšytas, išnirusiais viršeliais ir ištrūkusiomis sąsagomis. Laimė, kad krisdamas neužkliudė vaikų.

Tai apstulbino juos, bet neparbloškė. Ne visi nugalėtojų žygiai taip laimingai baigiasi.

Kiekvienos garbės toks likimas – pradžioj daug triukšmo, paskui debesis dulkių.

Numetęs knygą žemėn, Renė Žanas nulipo nuo krėslo.

Įsiviešpatavo tylos ir baimės minutė; pergalė išgąsdina ne tik nugalėtąjį. Vaikai susitvėrė rankomis ir iš tolo žiūrėjo į sudraskytą didžiulį tomą.

Bet po akimirkos svarstymo Gro Alenas ryžtingai prisiartino prie folianto ir paspyrė jį koja.

Dabar buvo baigta. Žmoguje gyvena noras naikinti. Renė Žanas, priėjęs prie knygos, taip pat ją paspyrė, ir Žoržetė užsimojo kojyte, tačiau parpuolė ir atsisėdo ant žemės; tuo pasinaudojusi, ji puolė šventąjį Baltramiejų; dingo paskutiniai jo autoriteto li-

kučiai; Renė Žanas užlėkė ant knygos, Gro Alenas užšoko taip pat; ir trys plėšrūs angelėliai, linksmi, patrakę iš džiaugsmo, triumfuojantys, negailestingi, rankomis ir kojomis, dantimis ir nagais puolė beginklį evangelistą, nudraskė graviūras, išplėšė lapus, ištraukė žymeles, subraižė knygos viršelius, atlupo paauksuotą odą, išraustė vinis iš sidabrinių kampų, suplėšė pergamentą, sunaikino iškilmingąjį tekstą.

Jie sunaikino Armėniją, Judėją, Beneventą, kur ilsisi šventojo palaikai, nužudė Natanaelį, kuris galbūt buvo tas pats šventasis Baltramiejus, popiežių Želazijų, paskelbusį Baltramiejaus-Natanaelio evangeliją apokrifine, išplėšė visus paveikslus ir žemėlapius; jie taip aistringai taršė senąją knygą, kad net nepastebėjo, kaip šalia jų prabėgo viena pelytė.

Tai buvo galutinis sunaikinimas.

Sudraskyti į gabalėlius istoriją, padavimus, mokslą, stebuklus, tikrus ar netikrus, bažnytinę lotynų kalbą, prietarus, fanatizmą, paslaptis, suplėšyti visą religiją į skutus – tokį darbą gali padaryti trys milžinai ir kartu trys vaikai; taip bevargstant prabėgo kelios valandos, bet tikslas buvo pasiektas: iš šventojo Baltramiejaus neliko nieko.

Kai viskas buvo baigta, kai paskutinis lapas buvo išplėštas ir paskutinė graviūra atsidūrė ant žemės, kai iš knygos teliko teksto ir paveikslų skutai, prilipę prie viršelio griaučių, Renė Žanas atsistojo, pasižiūrėjo į lapais nusėtas grindis ir suplojo delnais.

Gro Alenas suplojo taip pat.

Žoržetė paėmė nuo žemės vieną lapą, pasistiebė, atsirėmė į palangę, kuri buvo jai aukščiau smakro, ir, plėšydama lapą į mažus gabalėlius, ėmė laidyti juos pro langą.

Pamatę tai, Renė Žanas ir Gro Alenas darė taip pat. Jie rinko ir plėšė, ir vėl rinko ir plėšė, laidė pro langą kaip Žoržetė; ir senovinę knygą, kurią puslapis po puslapio suplėšė mažutėliai įnirtingi pirštukai, išsklaidė vėjas. Žoržetė susimąsčiusi žiūrėjo į šį sūkuriuojantį vėjyje lapelių spiečių ir sušuko:

– Plastakės!

Taip ši bausmė išnyko dangaus mėlynėje.

VII

Šitaip antrą kartą buvo atiduotas mirčiai šventasis Baltramiejus, kuris pirmą kartą buvo nukankintas 49-aisiais metais po Kristaus gimimo.

Tuo tarpu artinosi vakaras, karštis didėjo, oras migdė; Žoržetės akys pradėjo merktis. Renė Žanas priėjo prie savo lovelės, išvilko iš jos šiaudų prikimštą maišelį, kuris jam atstojo čiužinėlį, nutempė jį iki lango, atsigulė ant jo ir tarė: „Dabar miegosime."

Gro Alenas padėjo galvą ant Renė Žano, Žoržetė padėjo galvą ant Gro Aleno, ir trys piktadarėliai užmigo.

Pro atdarus langus dvelkė šiltas vėjas; laukinių gėlių aromatas, atneštas nuo kalnelių ir slėnių, maišėsi su vakaro alsavimu; maloninga ramybė viešpatavo aplinkui, visa spindėjo, visa nurimo, visa alsavo meile visam pasauliui; saulė pabėrė žemei savo malonę – šviesą; žmonės visa siela traukė į save harmoniją, skleidžiamą beribio gamtos švelnumo; begalybėje buvo kažkas motiniško; pasaulis yra amžinai žydintis stebuklas, didumą jis papildo gerumu; atrodė, kad kažkas neregimas paslaptingu būdu stengiasi apsaugoti silpnąsias būtybes žiaurioj kovoj prieš stipriąsias; tuo pat metu aplinkui viskas buvo gražu; gamtos kilnumas prilygo jos grožiui. Per snaudžiančias pievas ir upes vilnijo nuostabios šviesos ir šešėlių bangos. Garai nuo žemės kilo aukštyn, virto debesimis, kaip svajonės virsta regėjimais; aplinkui Turgą suko pulkai paukščių; kregždės skrajojo palangėmis, tarsi norėdamos pažiūrėti, ar kas netrukdo vaikų miego. O jie – pusnuogiai amūrai – miegojo prisiglaudę prie kits kito, nekrustelėdami; jie buvo žavingi ir nekalti, visi trys kartu neturėjo devynerių metų, jie sapnavo rojaus sapnus, lūpos pačios meiliai šypsojosi, pats Dievas turbūt kuždėjo jiems kažką į ausį; jie buvo tie visomis žmonių kalbomis vadinami silpnais ir palaimintais tvariniais, kurių nekaltumą visi gerbia; aplinkui viskas nutilo, tarsi jų švelnių krūtinių alsavimas būtų visatos dvelkimas ir tarsi visa gamta klausytųsi jo; nešlamėjo medžiai, nesiūbavo žo-

lė; atrodė, kad platus žvaigždžių pasaulis sulaikė alsavimą, bijodamas sutrikdyti šių trijų nekaltų angelėlių miegą; nieko negalėjo būti kilnesnio už begalinę gamtos pagarbą šiems mažiems padarėliams.

Saulė leidosi ir jau beveik siekė horizontą. Staiga šią nuostabią ramybę nutvieskė žaibas iš girios ir kartu su juo pasigirdo baisus trenksmas. Šovė patranka. Aidas pagavo šį triukšmą ir pavertė dundėjimu. Slinkdamas nuo kalnelio ant kalnelio, šis griausmas augo. Jis prižadino Žoržetę.

Mergytė pakėlė galvutę, ištiesė pirštelį ir tarė:

– Bum!

Triukšmas nutilo, vėl visur įsiviešpatavo tyla, Žoržetė priglaudė savo galvelę prie Gro Aleno ir vėl užmigo.

Ketvirtoji knyga

MOTINA

I

Mirtis žengia

Visą tą dieną iki pat vakaro motina ėjo ten, kur akys veda. Taip slinko visos jos dienos; ėjo nesustodama, nepailsėdama. Juk tos valandėlės, kai ji, marinama miego, puldavo pirman pasitaikiusian kampelin, negalima pavadinti poilsiu, kaip ir to, ką ji vienur kitur, tarsi paukštis, radęs lesalo, suvalgydavo, negalima pavadinti maistu. Ji valgė ir miegojo tik tiek, kiek reikėjo, kad nemirtų kelyje.

Praėjusią naktį ji praleido apleistoj daržinėj; griuvėsiai – pilietinio karo požymis; tuščiame lauke ji rado keturias sienas, praviras duris ir truputėlį šiaudų kampe, kur buvo išlikusi stogo dalis; ji atsigulė ant tų šiaudų ir po tuo stogu, jausdama, kaip šiauduose bėginėja žiurkės, ir matydama pro stogą patekančias žvaigždes. Numigusi keletą valandų, pabudo vidurnaktį ir vėl leidosi į kelionę, kad kuo toliau nueitų iki vidudienio kaitros. Kas vasarą keliauja pėsčias, tam vidurnaktis palankesnis negu vidudienis.

Kaip galėdama, ji stengėsi eiti ta kryptimi, kurią nurodė valstietis Vantorte; kiek buvo įmanoma, ji ėjo į vakarus. Jei kas nors būtų ėjęs šalia jos, būtų girdėjęs ją pusbalsiu kartojant: „Turgas". Savo trijų vaikų vardus ir žodį Turgas – daugiau beveik nieko dabar ji neatsiminė.

Keliaudama ji galvojo. Ji mąstė apie pergyventus nuotykius, apie visa tai, ką iškentėjo, ką išgyveno; apie susitikimus, pažemi-

nimą, apie sąlygas, su kuriomis jai teko sutikti ar norint gauti nakvynę, ar gabalėlį duonos, ar vien tik sužinoti kelią. Skurstanti moteris nelaimingesnė už skurstantį vyrą jau vien dėl to, kad ji priverčiama tapti mėgavimosi įrankiu. Baisus kelias ir baisūs klaidžiojimai. Beje, tas jai buvo vis tiek, svarbu tik surasti vaikus.

Tą dieną pirmiausia ji priėjo kaimą; aušra vos tik brėško; visa dar skendo nakties tamsoj, tačiau didžiojoj kaimo gatvėj kai kurių namų durys jau buvo praviros, o pro langus išlįsdavo smalsuolių galvos. Gyventojai jaudinosi tartum suerzintos bitės avilyje. Jaudinosi todėl, kad išgirdo ratų dardėjimą ir geležies skambėjimą.

Aikštėj, priešais bažnyčią, stovėjo apstulbintas būrelis ir žiūrėjo į kažką slenkantį artyn keliu nuo kalnelio. Tai buvo keturratis vežimas, traukiamas penkių grandinėmis pakinkytų arklių. Vežime buvo prikrauta krūva ilgų sijų, o viduryje užkeltas kažkoks beformis daiktas, iš viršaus pridengtas brezentu tarsi mirusiojo drobule. Dešimt raitelių jojo priekyje ir dešimt užpakaly. Jų kepurės buvo trikampės, ir prie kiekvieno peties kažkas blizgėjo, matyt, apnuoginti kardai. Visa ši eisena artėjo lėtai, išryškėdama horizonte tartum aiškus juodas siluetas. Vežimas atrodė juodas, arkliai atrodė juodi, raiteliai atrodė juodi. Už jų bolavo rytas.

Eisena pasiekė kaimą ir pasuko į aikštę.

Tuo metu jau prašvito, ir galima buvo įžiūrėti besileidžiantį nuo kalno vežimą bei jį lydinčius žmones; kortežas priminė šešėlių eiseną, nes visi tylėjo.

Raiteliai pasirodė esą žandarai. Iš tikrųjų už jų pečių kyšojo nuogi kardai. Brezentas buvo juodas.

Nelaimingoji klajūnė motina taip pat įėjo į kaimą; ji prisiartino prie valstiečių būrio kaip tik tuo metu, kada į aikštę įvažiavo vežimas ir žandarai. Minia šnibždėjosi, žmonės vieni kitus apie kažką klausinėjo ir pašnibždomis atsakinėjo.

– Kas gi čia būtų?

– Veža giljotiną.

– Iš kur?

– Iš Fužero.

– O į kur?

– Nežinau. Kalba, kad į kažkokią pilį netoli Parinje.

– Į Parinje?

– Tegu veža, kur nori, kad tik čia nesustotų!

Didžiulis vežimas su kroviniu, apdengtu laidotuvių drobule, arkliai, žandarai, grandinių žvangėjimas, tylinti minia, apyaušris – visa tai sudarė vaiduoklišką reginį.

Būrys perėjo aikštę ir išvažiavo iš kaimo; kaimas stovėjo lomoje tarp dviejų šlaitų; po ketvirčio valandos valstiečiai, kurie tą laiką prastovėjo tartum suakmenėję, vėl pamatė niūriąsias eitynes vakarų pusėje, kito kalnelio viršūnėje. Sunkūs ratai bildėjo, šokinėdami išmuštu keliu, pakinktų grandys žvangėjo, maskatuojamos ryto vėjo, kardai blizgėjo; saulė patekėjo. Kelias staigiai pasisuko, visa išnyko.

Kaip tik tuo pat metu pilies bibliotekoj pabudo Žoržetė šalia dar tebemiegančių brolių ir suulbėjo „labas rytas" savo rausvoms kojytėms.

II

Mirtis kalba

Motina matė, kaip pravažiavo šis nesuprantamas siluetas, bet nesuvokė ir nesistengė suvokti, kas tai buvo, nes turėjo prieš akis visai kitą vaizdą – savo dingusius tamsoj vaikelius.

Ji taip pat išėjo iš kaimo tuoj po eisenos, ir ėjo tuo pačiu keliu, truputį atsilikusi nuo paskutinės žandarų gretos. Staiga jai dingtelėjo tik ką girdėtas žodis „giljotina"; „giljotina", – pagalvojo ji; Mišelė Flešar, šioji laukinė, nežinojo, ką tai reiškia, tačiau nujautimas perspėjo ją; pati nežinodama dėl ko, ji sudrebėjo, jai pasirodė baisu keliauti paskui tą kažką, ji pasuko į kairę, nuėjo nuo vieškelio ir įžengė tarp Fužero girios medžių.

Kiek laiko paklajojusi, ji pastebėjo varpinę ir namų stogus; tai buvo kaimelis girios pakrašty; ji pasuko ten. Ją kankino alkis.

Šiame kaimely, kaip ir kituose, buvo apgyvendintas respublikonų karinės sargybos dalinys.

Ji nusikapstė iki pat merijos aikštės.

Ir šiame kaime taip pat viešpatavo susijaudinimas ir nerimas. Priešais įėjimą į meriją, šalia prieangio laiptų, grūdosi minia. Prieangy kažkoks žmogus, apsuptas sargybinių, laikė rankose išskleidęs didelį popieriaus lapą. Jo dešinėje stovėjo būgnininkas, kairėje – klijuotojas su klijų puodu ir teptuku rankose.

Balkone, virš merijos durų, stovėjo meras, savo valstietiškus drabužius apsijuosęs trispalve juosta.

Žmogus, kuris laikė lapą, buvo skelbėjas.

Prie kardasaičio pritvirtintas kelionės krepšelis rodė, kad jis ėjo iš kaimo į kaimą ir kažką garsino visam kraštui.

Kai Mišelė Flešar priėjo, jis kaip tik atskleidė lapą ir pradėjo garsiai skaityti:

– „Prancūzijos respublika viena ir nedaloma."

Sudunksėjo būgnas. Minia sujudėjo. Vieni nusiėmė kepures, kiti laikė skrybėles tvirčiau ant kaktų. Tais laikais šiame krašte iš galvos apdaro galima buvo nuspėti politinį žmogaus nusistatymą; skrybėlė reiškė rojalistą, kepurė – respublikoną. Neaiškus balsų murmesys nurimo, visi sukluso, ir skelbėjas skaitė toliau:

– „Remiantis Visuomenės gelbėjimo komiteto mums duotais įsakymais ir įgaliojimais..."

Vėl nuaidėjo būgno tratėjimas. Skelbėjas skaitė:

– „... ir vykdant Nacionalinio Konvento dekretą, paskelbusį už įstatymo ribų kiekvieną maištininką, sučiuptą su ginklu rankose, taip pat numatantį aukščiausią bausmę kiekvienam, kuris jį priglaus arba padės jam pabėgti..."

Vienas valstietis tyliai paklausė kaimyną:

– Ką reiškia „aukščiausia bausmė"?

Kaimynas atsakė:

– Nežinau.

Skelbėjas mostelėjo lapu.

– „Atsižvelgiant į balandžio 30 d. įstatymo 17-tą straipsnį, suteikiant neribotą valdžią įgaliotiniams ir jų pavaduotojams, skelbiami už įstatymo ribų..."

Valandėlę jis nutilo ir skaitė toliau:

– „... asmenys, kurių vardai ir pavardės nurodomi žemiau..."
Minia ištempė ausis.
Skelbėjo balsas dabar skambėjo kaip griausmas. Jis skaitė:
— „...Lantenakas – žmogžudys..."
– Tai mūsų senjoras, – sušnibždėjo kažkas iš valstiečių.
– Tai mūsų senjoras! – kuždėjo visa minia.
Skelbėjas skaitė toliau:
– „Lantenakas, buvęs markizas, žmogžudys. Imanus – žmogžudys..."
Du valstiečiai pasižiūrėjo vienas į antrą.
– Tai Guž le Briuanas.
– Taip, tai Mėlynųjų Skerdikas.
Skelbėjas tuo tarpu skaitė toliau:
– „Atvira Širdis – žmogžudys..."
Minia vėl sušnibždėjo:
– Kunigas.
– Taip, kunigas Tiurmo.
– Taip, taip, kažkur prie Šapelio miško jis buvo klebonu.
– Ir plėšiku, – pridūrė žmogus su kepure.
Skelbėjas skaitė:
– „... Buanuvo – žmogžudys. Du broliai Medinės Ietys – žmogžudžiai, Husaras – žmogžudys..."
– Tai ponas de Kelenas, – tarė vienas valstietis.
– „... Krepšys – žmogžudys..."
– Tai ponas Seferas.
– „...Švari Vieta – žmogžudys..."
– Tai ponas Žamua.
Šauklys skaitė toliau nesirūpindamas pastabomis:
– „..Ginuazo – žmogžudys. Šatenė, pramintas Robi – žmogžudys.."
Vienas valstietis šnibždėjo:
– Ginuazo tas pats, kurį vadina Šviesiaplaukiu, o Šatenė iš Sebt Ueno.
– „...Uanaras – žmogžudys..." – skaitė skelbėjas.
O minioje girdėjosi balsai:
– Jis iš Riujė.

– Taip, taip, tai Aukso Šaka.

– Jo brolį užmušė prie Pontorsono.

– Taip, taip. Jisai Uanaras Malonjeras.

– Gražus devyniolikos metų jaunuolis.

– Dėmesio! – sušuko skelbėjas. – Štai sąrašo pabaiga: – „...Gražioji Vynuogė – žmogžudys, Dūda – žmogžudys, Kapok nereikėjo Visus – žmogžudys, Meilės Trupinys – žmogžudys..."

Vienas vaikinas kumštelėjo alkūne šalia stovinčiai merginai. Mergina nusišypsojo.

Skelbėjas skaitė toliau:

– „...Dainuok per žiemą – žmogžudys. Katinas – žmogžudys..."

– Tai Mularas, – paaiškino vienas valstietis.

– „...Tabuzas – žmogžudys..."

– Tai Korys, – tarė kitas valstietis.

– Koriai yra du, – pastebėjo kažkokia moteriškė.

– Abu šaunūs vyrai, – pridūrė šalia jos stovėjęs vaikinas.

Skelbėjas mostelėjo lapu, ir būgnininkas sudavė į būgną.

Skelbėjas skaitė toliau:

– „...Visi išvardytieji, kur jie bebūtų sučiupti, vos tik nustačius jų tapatybę, tuojau bus nubausti mirtimi."

Minia sujudėjo.

Skelbėjas skaitė:

–„...Kas juos priglaus ar padės jiems pabėgti, bus atiduotas karo lauko teismui ir baudžiamas mirtimi. Pasirašė..."

Stojo gili tyla.

– „...Pasirašė Visuomenės gelbėjimo komiteto įgaliotinis Simurdenas."

– Kunigas, – tarė vienas valstietis.

– Buvęs Parinjė klebonas, – pridūrė kitas.

Kažkoks miestelėnas pridėjo:

– Štai jums Tiurmo ir Simurdenas. Baltas kunigas ir mėlynas kunigas.

– Abu juodi, – pasakė kitas miestietis.

Meras, stovėjęs balkone, pakėlė skrybėlę ir sušuko:

– Tegyvuoja respublika!

Būgno tratėjimas pranešė, kad skelbėjas dar nebaigė. Ir iš tikrųjų jis pamojo ranka ir tarė:

– Dėmesio! Štai paskutinės keturios valdžios skelbimo eilutės. Jos pasirašytos Šiaurės pakrantės ekspedicinės kolonos viršininko Goveno.

– Klausykite! – šaukė minia.

Skelbėjas pradėjo:

– „Mirties bausmė..."

Vis užgniaužė kvapą.

– „...tiems, kurie, nusižengdami šiam įsakymui, bandys suteikti pagalbą ir paramą devyniolikai išvardytų maištininkų, šiuo metu apsuptų Turgo pily."

– Kaip? – sušuko kažkieno balsas.

Tai buvo moteriškas balsas. Motinos balsas.

III

Valstiečiai murma

Mišelė Flešar stovėjo įsimaišiusi minioje. Ji nesiklausė, tačiau kartais galima išgirsti ir nesiklausant. Ji išgirdo šį žodį „Turgas" ir pakėlė galvą.

– Argi Turgas? – pakartojo ji.

Žmonės sužiuro į ją. Ji atrodė tarsi pamišusi. Vilkėjo tik skudurais. Kažkas suniurnėjo:

– Tai tikra valkata.

Viena valstietė su grikinių paplotėlių krepšiu priėjo prie jos ir tyliai tarė:

– Tylėkite.

Mišelė Flešar nustebusi žiūrėjo į šią moteriškę. Ji vėl nieko nesuprato. Šis vardas „Turgas" švystelėjo kaip žaibas, ir vėl sutemo naktis. Argi ji neturi teisės pasiklausti? Kodėl visi taip sužiuro į ją?

Tuo tarpu būgnas trenkė paskutinį kartą, skelbimų lipdytojas priklijavo skelbimą prie sienos, meras įėjo į vidų, skelbėjas išvyko į kitą kaimą, ir minia išsiskirstė.

Būrelis žmonių dar liko prie skelbimo. Mišelė Flešar priėjo prie to būrelio.

Visi minėjo tų žmonių vardus, kurie buvo paskelbti už įstatymo ribų.

Priešais skelbimą stovėjo ir valstiečiai, ir miestelėnai, t. y. baltieji ir mėlynieji.

Vienas valstietis kalbėjo:

– Vis tiek visų jie neišgaudys. Devyniolika ir lieka devyniolika. Priju jie nepaėmė, Benjamino Muleno nepaėmė, Gupilio iš Anduijė parapijos taip pat nepaėmė.

– Nei Lorjelio iš Monžano, – įsiterpė antras.

Dar kiti pridūrė:

– Nei Bris Deni.

– Nei Fransua Diuduė.

– Taip, tą iš Lavalio.

– Nei Juė iš Lone Viljė?

– Nei Greži.

– Nei Pilono.

– Nei Fijelio.

– Nei Menisono.

– Nei Gearė.

– Nei trijų brolių Ložrė.

– Nei pono Lešandeljė de Piervilio.

– Kvailiai! – subarė juos žilaplaukis senukas. – Jeigu paims Lantenaką, tai vis tiek kaip ir visus.

– Jie dar nepaėmė jo, – atsikirto vienas jaunuolis.

Senis atsakė:

– Paims Lantenaką, pačią sielą paims. Lantenakas mirs, žus ir Vandėja.

Kažkoks miestelėnas paklausė:

– Kas tas Lantenakas?

Antras miestelėnas atsakė:

– Tai vienas buvusiųjų.

O trečias dar pridūrė:

– Vienas tų, kurie šaudo moteris.

Mišelė Flešar tai išgirdo ir tarė:

– Tikrai.

Visi sužiuro į ją.

Ji pridūrė:

– Mane taip pat sušaudė.

Žodžiai atrodė keisti: gyva moteriškė sakėsi esanti mirusi. Visi sužiuro į ją kiek šnairomis.

Iš tikrųjų ne per daug malonu buvo į ją žiūrėti: drebanti, sumišusi, baikšti lyg žvėrelis, ji ne tik pati bijojo, bet ir baugino kitus. Nevilties apimta moteris baisi savo bejėgiškumu. Atrodo, lyg pats likimas stumtų ją prie bedugnės krašto. Bet valstiečiai žiūri į visa tai papraščiau. Vienas jų sumurmėjo:

– Ji tikriausiai šnipė.

– Nutilkite ir eikit iš čia, – sušnibždėjo jai ta pati moteriškė, kuri buvo ją užkalbinusi anksčiau.

Mišelė Flešar atsakė:

– Aš nieko blogo nedarau. Aš tik ieškau savo vaikų. Aš tik ieškau savo vaikų.

Geroji moteriškė atsigręžė į žmones, stebinčius Mišelę Flešar, prisidėjo pirštą prie kaktos ir, mirktelėjusi kitiems, pasakė:

– Ji silpnaprotė.

Paskui nusivedė ją nuošaliau ir davė grikinį paplotėlį.

Mišelė Flešar nepadėkojusi ėmė godžiai jį valgyti.

– Tikrai, – kalbėjo valstiečiai, – ji ryja kaip gyvulys. Aišku, kad pamišėlė.

Būrelis ėmė skirstytis. Visi išsivaikščiojo.

Pavalgiusi Mišelė Flešar tarė valstietei:

– Štai ir pasisotinau. O dabar – kur Turgas?

– Ir vėl ji pradeda savo! – sušuko valstietė.

– Man reikia eiti į Turgą. Parodykite man kelią į Turgą.

– Jokiu būdu! – tarė valstietė. – Ar tam, kad jus užmuštų, tiesa? Be to, aš pati nežinau. Jūs iš tikrųjų netekot proto! Klausykite, vargšele, jūs atrodot pavargusi. Eikime geriau pas mane pailsėti.

– Aš neturiu laiko ilsėtis, – atsakė motina.

– Jos kojos visos sudraskytos, – sušnibždėjo valstietė.

Mišelė Flešar kalbėjo toliau:

– Aš jums sakiau, kad pavogė mano vaikus. Mažą mergytę ir du berniukus. Dabar einu iš landynės girioje. Apie mane gali papasakoti Telmaršas Valkata. Ir žmogus, kurį aš sutikau tenai laukuose. Valkata mane išgydė. Jis sakė man, kad buvo sulaužyti keli kaulai. Visa tai tikra teisybė. Yra dar seržantas Radubas. Galite jo paklausti. Jis pasakys. Juk jis pats ir surado mus miške. Tris. Norėjau pasakyti tris mažyčius. Vyresnysis vardu Renė Žanas. Aš galiu jums visa tai įrodyti. Antrasis – Gro Alenas, o trečioji – Žoržetė. Mano vyras mirė. Jį užmušė. Jis dirbo pas ūkininkus Siskuanjare. Jūs man atrodot gera moteriškė. Parodykit man kelią. Aš ne pamišėlė, aš motina. Netekau savo vaikų. Dabar jų ieškau. Štai ir viskas. Pati tikrai nežinau, iš kur einu. Šią naktį miegojau daržinėj ant šiaudų. Aš einu į Turgą, štai kur. Aš nesu kokia vagilė. Jūs matot, kad sakau teisybę. Žmonės turėtų padėti man surasti vaikus. Aš iš kito krašto. Mane sušaudė, bet nežinau, kurioj vietoj.

Valstietė palingavo galvą ir tarė:

– Klausyk, praeive. Revoliucijos metu nereikia plepėti to, ko nesupranti. Jus gali dėl to suimti.

– Bet kur Turgas? – sušuko motina. – Ponia, vardan vaikelio Jėzaus ir Švenčiausiosios Mergelės, prašau, maldauju jus, pasakykite man, kaip nukeliauti į Turgą.

Valstietė supyko.

– Nežinau! O jei ir žinočiau, nesakyčiau! Ten negera vieta. Nėra ko ten vaikščioti.

– O aš vis dėlto eisiu, – tarė motina.

Ir nuėjo.

Valstietė žiūrėjo į ją nutolstančią ir sumurmėjo:

– Vis dėlto jai reikia valgyti.

Ji prisivijo Mišelę Flešar ir įspraudė jai rankon dar vieną paplotėlį.

– Bus tau vakarienei, – pasakė ji.

Mišelė Flešar paėmė paplotėlį, nepratarė nė žodžio, nepasuko net galvos ir vėl leidosi toliau.

Ji išėjo iš kaimo. Ties paskutiniais namais ji sutiko tris mažus vaikus, basus ir nudriskusius. Ji priėjo prie jų ir tarė:

– Čia dvi mergaitės ir vienas berniukas.

Matydama, kaip vaikai žiūri į paplotėlį, ji atidavė jiems.

Vaikai bijojo, bet paplotėlį paėmė.

Mišelė Flešar nuėjo gilyn į girią.

IV

Apsirikimas

Štai kas atsitiko tą pačią dieną, dar prieš apyaušrį, miško prietamsoj, pakeliui tarp Žavenė ir Lekuso.

Visi keliai Giraitėje įdubę, todėl ir kelias iš Žavenė į Parinjė per Lekusą ėjo tarp dviejų aukštų atkalnių. Jis buvo, be to, labai vingiuotas ir atrodė labiau panašus į griovį negu į kelią. Šis kelias eina nuo Vitrė ir kadaise turėjo garbę trankyti ponios de Sevinjė karietą. Iš abiejų pusių tartum siena stūkso gyvatvorės. Sunku rasti tinkamesnę vietą užpuolimui iš pasalų.

Tą patį rytą, valanda anksčiau, negu Mišelė Flešar kitoje girios pusėje priėjo pirmąjį kaimą, kur susitiko vaiduokliškąjį žandarų lydimą vežimą, tankiuose krūmuose, per kuriuos eina Žavenė kelias, tuoj už Kuenono tilto, knibždėjo kažkokie žmonės. Juos dengė šakos. Visi jie buvo valstiečiai, vilkėjo vilnoniais apsiaustais, vadinamais grigo*, kokius šeštajame amžiuje dėvėjo Bretanės karaliai, o aštuonioliktajame – valstiečiai. Visi buvo ginkluoti, vieni turėjo šautuvus, kiti kirvius. Tie, kurie turėjo kirvius, prikirto sausų žagarų ir strampų, sukrovė laužą aikštelėje, tereikėjo jį užkurti. Tie, kurie turėjo šautuvus, sustojo abiejose kelio pusėse ir laukė. Jei kas būtų galėjęs įžiūrėti pro tankius lapus, tas būtų pastebėjęs pro šakas iškištus vamzdžius. Visi jie laikė pridėję pirštus prie gaidukų, ir aiškiai buvo matyti, kad jie

Trumpas vilnonis apsiaustas, sage susegamas ant peties, kokius nešiodavo romėnų ar Galijos kariai.

kažko tyko. Visi šautuvų vamzdžiai buvo atsukti į kelią, kuris neaiškiai bolavo brėkštančio ryto šviesoj.

Šioj apyaušrio tamsoj tylūs balsai šnekėjosi.

– Ar tu tikrai žinai?

– Taip bent sako.

– Ji tikrai pravažiuos pro čia?

– Aš girdėjau, kad ji šiame krašte.

– Negalima praleisti.

– Reikia ją sudeginti.

– Dėl to ir susirinko čia trijų kaimų vyrai.

– Bet ką daryti su palydovais?

– Juos reikia išžudyti.

– Bet ar tikrai ji vyks šiuo keliu?

– Taip kalba.

– Vadinas, ją veš iš Vitrė.

– O kodėl gi negalėtų vežti iš ten?

– Anksčiau kalbėjo, kad ją atveš iš Fužero.

– Ar iš Fužero, ar iš Vitrė, vis tiek ją siunčia pats velnias.

– Žinoma.

– Todėl tegu ji pas velnią ir keliauja.

– Žinoma.

– Ar ją veža į Parinjė?

– Taip šneka.

– Ligi ten ji nenuvažiuos.

– Ne!

– Ne, ne, ne!

– Dėmesio.

Iš tikrųjų metas buvo nutilti, nes jau pradėjo švisti.

Staiga pasislėpę vyrai sulaikė alsavimą; jie išgirdo ratų ir arklių kanopų bildesį. Sužiurę pro šakas, jie toli, siauram įdubusiam kely, pastebėjo ilgą vežimą, lydimą raitų palydovų; ant vežimo kažkas dūlavo ir artėjo.

– Tai ji ! – pasakė tas, kuris atrodė esąs vadas.

– Taip, – patvirtino vienas žvalgas. – Ir su palydovais.

– Kiek jų iš viso?

– Dvylika.

– Sakė, kad bus dvidešimt.

– Dvylika ar dvidešimt, išžudysim visus.

– Lukterėkime, kol privažiuos arčiau.

Netrukus vežimas ir raiteliai, keliui pasisukus, išnėrė visai arti.

– Tegyvuoja karalius! – sušuko valstiečių vadas.

Šimtas šūvių trenkė iš karto.

Kai dūmai išsisklaidė, palydovų jau nebebuvo. Septyni raiteliai krito negyvi, o penki pabėgo. Valstiečiai supuolė prie vežimo.

– Še tai tau! – sušuko vadas. – Juk tai ne giljotina, o kopėčios.

Iš tikrųjų vežime buvo tik ilgos kopėčios.

Abu arkliai buvo pašauti, sužeisti; vežikas nušautas taip pat, nors ir netyčia.

– Vis tiek tas pats, – nusiramino vadas, – kopėčios su palydovais taip pat įtartinos. Jos buvo vežamos į Parinjė pusę. Tikriausiai jos būtų buvusios panaudotos Turgo puolimui.

– Sudeginkime jas! – ėmė šaukti valstiečiai.

Ir jie sudegino kopėčias.

O tas jų lauktasis gedulingas vežimas pravažiavo kitu keliu ir šiuo metu jau buvo už dviejų mylių, tame kaime, kur saulėtekio metu jį matė Mišelė Flešar.

V

Vox in deserto[*]

Atidavusi paplotėlį vaikams, Mišelė Flešar leidosi, kur akys vedė, tiesiai per mišką.

Kelio niekas jai nenorėjo parodyti, tai turėjo susirasti pati. Kartais ji atsisėsdavo, atsistodavo, paėjėdavo ir vėl atsisėsdavo. Ją apėmė tas niūrus nuovargis, kuris pirmiausia telkiasi raumenyse, bet paskui pereina į kaulus – vergo nuovargis. Iš tikrųjų ji buvo vergė. Savo prarastų vaikų vergė. Reikėjo juos atrasti. Kiek-

[*]Vox in deserto (lot.) – *Balsas tyruose.*

viena sugaišta minutė galėjo būti jiems pražūtis; ant kieno pečių užgriūva tokia pareiga, tas nebeturi jokios teisės; jai netgi ir atsikvėpti uždrausta. Bet ji buvo labai išvargusi. Taip išsekus jėgoms, kyla klausimas dėl kiekvieno kito žingsnio: ar galėsi jį žengti. Ji keliavo nuo ryto; daugiau nepriėjo nei kaimo, nei jokių namų. Iš pradžių keliavo tuo keliu, kuriuo reikėjo, paskui tuo, kuriuo nereikėjo, o pagaliau visai paklydo žaliame susipynusių šakų labirinte. Ar pasieks ji savo tikslą? Ar greit baigsis jos kančios? Ji ėjo kryžiaus kelią ir jautė mirtiną nuovargį, koks būna prieš paskutinį sustojimą. Argi teks jai kristi ant kelio ir mirti? Kartais atrodė, kad eiti toliau nebeįmanoma, saulė jau leidosi, girioj sutemo, takus nustelbė žolė, ir ji nebežinojo, ką daryti. Ji beturėjo tik vieną užtarėją – Dievą. Ėmė šaukti, bet niekas jai neatsakė.

Ji apsidairė aplinkui ir pro medžius pamatė šviesos rėželį, tada pasuko į tą pusę ir visai netikėtai išėjo į pamiškę.

Priešais ją buvo siauras slėnis tarsi koks griovys, kurio dugne pro akmenis čiurleno tyra vandens srovelė. Tik dabar ji pajuto baisų troškulį. Ji priėjo prie upelio, atsiklaupė ant kelių ir atsigėrė.

Atsiklaupusi ji spėjo ir pasimelsti.

Atsikėlusi ėmė dairytis ieškodama kelio.

Paskui ji peržengė upelį.

Už slėnio, kiek akys užmato, tęsėsi žemais krūmokšniais apaugęs plokščiakalnis, kuris nuolaidžiai nuo pat upelio kilo aukštyn ir užstojo visą horizontą. Girioj buvo vienatvė, plokščiakalny – dykuma. Girioje už kiekvieno krūmo buvo galima ką nors sutikti, plokščiakalny, kiek siekė žvilgsnis, nieko nebuvo matyti. Tiktai iš viržių baikščiai pakilo kažkokie paukščiai.

Tada, apžvelgusi begalinį dykumos tolį, pajutusi, kad temsta sąmonė ir linksta keliai, beviltiškai nusiminusi motina suriko, kreipdamasi į dykumą, ir jos riksmas keistai skambėjo:

– Ar yra čia kas nors?

Ir laukė atsakymo.

Atsakymas pasigirdo.

Sugriaudė kurtus ir žemas balsas; jis ėjo kažkur iš toli, jį kartojo aidas aidui: atrodė tartum netikėtai būtų trenkęs perkūnas

ar bent jau iššovusi patranka, ir, rodos, šis balsas atsakė į motinos klausimą ir šaukė: „Taip!"

Paskui vėl stojo tyla.

Motina atsistojo, atgijo; vadinasi, yra kažkas, jai atrodė, kad dabar ji turi su kuo kalbėtis; ji buvo ką tik atsigėrusi ir pasimeldusi; jėgos jai grįžo, ji ėmė kopti plokščiakalniu į tą pusę, iš kur girdėjosi tolimas galingas balsas.

Staiga ji išvydo kylant horizonte aukštą bokštą. Šis bokštas buvo vienintelis šituos apleistuos laukuos; besileidžiančios saulės šviesoj jis atrodė raudonas kaip purpuras. Iki jo buvo daugiau negu mylia. Už bokšto plati žalia juosta skendo vakaro rūke, tai buvo Fužero giria.

Bokštas stovėjo kaip tik toj horizonto vietoj, iš kur aidėjo šis gaudesys, jai pasigirdęs šauksmu. Ar tik ne iš bokšto ėjo šis trenksmas?

Mišelė Flešar pasiekė plokščiakalnio viršūnę; prieš ją bebuvo tik lyguma.

Ji nuskubėjo bokšto link.

VI

Padėtis

Atėjo laikas.

Nepermaldaujamasis nutvėrė negailestingąjį.

Simurdenas turėjo savo rankose Lantenaką.

Senas rojalistas maištininkas buvo sučiuptas savo guolyje; jis nebegalėjo išbėgti; ir Simurdenas norėjo, kad markizas būtų nužudytas vietoje, savo gimtinėj, savo žemėse, taip sakant, savo namuose, kad feodalų buveinė pamatytų, kaip krinta feodalo galva, ir kad tas pavyzdys paliktų neišdildomą įspūdį.

Štai dėl ko jis pasiuntė žmones į Fužerą parvežti giljotinos. Ją kaip tik matėme pakeliui.

Nužudyti Lantenaką reiškė nužudyti Vandėją, o nužudyti Vandėją reiškė išgelbėti Prancūziją. Simurdenas nesvyravo. Šis vyras džiaugėsi, kai teko vykdyti žiaurią pareigą.

Markizas atrodė žuvęs, dėl to Simurdenas buvo ramus, bet jam nerimą kėlė kas kita. Prieš akis iš tikrųjų buvo baisi kova; jai vadovaus Govenas ir galbūt puls į tą sūkurį; šis jaunas vadas kartu buvo tikras karys; tokie žmonės patys pirmieji puola į grumtynes; o kas būtų, jeigu jį užmuštų? Goveną! Jo širdies kūdikį, vienintelę jo meilę šiame pasaulyje! Govenas iki šiol turėjo laimę, bet juk ir laimė pavargsta. Simurdenas drebėjo. Keistas buvo jo likimas – jis atsidūrė tarp dviejų Govenų, vienam jis troško mirties, antram gyvenimo.

Patrankos šūvis, kuris prižadino lopšelyje Žoržetę ir pašaukė iš dykumų motiną, padarė kai ką daugiau. Ar tai netyčiomis, ar pagal kanonieriaus norą šovinys, kuris turėjo būti tik įspėjimas, pataikė į geležines štangas, saugojusias didžiąją pirmojo aukšto angą, išlenkė ir sulaužė jas. Apgultieji nebeturėjo laiko pataisyti šios išlaužos.

Apgultieji tuščiai pasigyrė; šovinių jie turėjo labai mažai. Jų situacija, kartojame, buvo daug beviltiškesnė, negu manė apgulėjai. Jeigu jie būtų turėję pakankamai parako, būtų galėję išsprogdinti Turgą, save ir kartu užpuolikus; tokia buvo jų svajonė, bet jų ištekliai buvo išsekę. Jie turėjo ne daugiau kaip tik po trisdešimt šovinių kiekvienam žmogui. Bokšte buvo daug šautuvų, muškietų ir pistoletų, bet mažai šovinių. Jie užtaisė visus ginklus, kad galėtų šaudyti be paliovos; bet ar ilgai galėjo šaudyti? Tuo pat metu reikėjo ir šaudyti, ir taupyti šovinius. Tai ir buvo sunkiausia. Laimei, – jeigu tik būna pražūtinga laimė, – kova neišvengiamai pereis į kautynes vyras prieš vyrą šaltais ginklais: kardais arba durtuvais. Greičiau teks grumtis, negu šaudyti. Teks kapotis, tik tuo rėmėsi visos jų viltys.

Bokšto vidus atrodė neprieinamas. Žemutiniame aukšte, kur buvo pramuštoji anga, Lantenakas sumaniai įruošė retiradą, tiksliau barikadą, kuri apsunkino įėjimą. Už barikados pastatė ilgą stalą, apkrautą užtaisytais ginklais, karabinais, muškietomis, kardais, kirviais ir durtuvais. Kadangi požeminio kalėjimo buvo negalima panaudoti bokštui sprogdinti, tai požemio duris į žemutinį aukštą markizas liepė uždaryti aklinai. Antra-

jame aukšte, tiesiai ant apatinės salės, buvo didžiulis apvalus kambarys, į kurį vedė siauri vingiuoti laiptai. Čia, kaip ir apatinėj salėj, stalas buvo apkrautas ginklais, tereikėjo tik ištiesti ranką ir pasirinkti tinkamą. Šią salę apšvietė didelė šaudomoji anga, kurios grotas ištrupino sviedinys; iš čia vingiuoti laiptai vedė į tokią pat apvalią salę trečiajame aukšte, kur buvo geležinės durys į tilto pilaitę. Šį antrojo aukšto kambarį vadindavo dvejopai: geležinių durų kambariu arba veidrodžių kambariu dėl to, kad akmeninės jo sienos buvo nukabinėtos nedideliais veidrodėliais ant surūdijusių vinių – keista prabanga laukinėj vietoj. Kadangi viršutinius aukštus ginti buvo tuščios pastangos, tai ši veidrodžių salė, pagal Maneson Malė, tvirtovių gynimo žinovą, buvo „paskutinė vieta, kur apgultieji pasiduoda priešui". Svarbiausia buvo, kaip mes jau sakėme, jokiu būdu neprileisti iki čia apgulėjų.

Į šį apskritą trečiojo aukšto kambarį šviesa ėjo pro šaudymo angas, tačiau ir čia liepsnojo deglas. Šį deglą, įstatytą į geležinį kotą, tokį pat kaip ir apatinėj patalpoj, uždegė Imanus ir šalia, prie pat deglo, padėjo siera suvilgyto dagties galą. Baisūs pasiruošimai.

Žemutinės salės gilumoj ant ilgų greitomis sukaltų stalų sukrovė valgius kaip Homero aprašytame Polifemo urve: didžiulius dubenis su ryžiais, grikių kruopomis, kapota veršiena, apskritais apkepais, tešlainiais, virtais vaisiais, pagaliau ąsočius su sidru. Valgė ir gėrė, kas tik norėjo.

Patrankos šūvis privertė visus pašokti. Iki puolimo beliko tik pusė valandos.

Imanus nuo bokšto viršūnės stebėjo užpuolikų judėjimą. Lantenakas įsakė nešaudyti ir leisti jiems prisiartinti. Jis tarė:

– Jų yra keturi tūkstančiai penki šimtai. Bandyti žudyti juos lauke beprasmiška. Tegalima žudyti tik viduje. Viduje jėgos išsilygins.

Ir juokdamasis jis pridėjo:

– Lygybė, brolybė.

Buvo sutarta, kad, priešui pajudėjus, Imanus papūs ragą.

Visi tylėdami sustojo, kas už barikadų, kas ant laiptų, ir laukė, vienoj rankoj laikydami muškietą, antroj – rožinį.

Padėtis aiškėjo ir buvo tokia.

Apgulėjai turėjo įsiveržti pro spragą, išgriauti barikadą ir per sunkią kovą užimti vieną po kitos tris sales ir dvejus siaurus vingiuotus laiptus kovojant ties kiekviena pakopa; apgultiesiems teliko mirtis.

VII

Pasiruošimai

Govenas savo ruožtu ruošėsi puolimui. Jis davė paskutinius nurodymus Simurdenui, kuris, kaip prisimenate, turėjo, nedalyvaudamas puolime, saugoti plokščiakalnį, ir Gešanui, kuriam buvo įsakyta su pagrindinėmis jėgomis pasilikti pagiry. Buvo sutarta, kad nei žemoji baterija iš miško, nei aukštoji nuo plokščiakalnio nešaudys; šaudyti jos turės tik tada, jei apgultieji bandytų ištrūkti. Puolančios kolonos vadovavimą Govenas pasiliko sau. Simurdenas dėl to buvo sunerimęs.

Saulė ką tik nusileido.

Bokštas plačioj lygumoj atrodo kaip laivas jūroje. Jis turi būti panašiai ir imamas: greičiau abordažu negu šturmu. Patrankos čia nereikalingos. Nieko nereikalingo. Kokia nauda apšaudyti penkiolikos pėdų storio sienas? Kai anga pramušta, vieni stengiasi prasiveržti pro spragą, kiti ją gina, ima veikti kirviai, peiliai, pistoletai, kumščiai ir dantys. Štai šios kovos vaizdas.

Govenas jautė, kad kitų priemonių Turgui paimti nebuvo. Ataka, kurioj akis į akį susiduriama su priešu, pati kruviniausia. Govenas gerai žinojo, kaip neprieinamai įrengtas bokštas, nes čia buvo praleidęs vaikystės dienas.

Jis giliai mąstė.

Tuo tarpu už kelių žingsnių jo padėjėjas Gešanas, laikydamas rankoje ilgą žiūroną, stebėjo horizontą Parinjė pusėje. Staiga jis sušuko:

– Aa! Pagaliau!

Šis balsas pažadino Goveną iš susimąstymo.

– Ką matai, Gešanai?

– Vade, štai jau atveža kopėčias.

– Gelbėjimo kopėčias?

– Taip.

– Kaip? Tai iki šiol dar jų nebuvo?

– Ne, vade. Aš buvau pradėjęs nerimauti. Pasiuntinys, kurį buvau išleidęs į Žavenė, seniai sugrįžo.

– Žinau.

– Jis pranešė, kad Žavenė pas dailidę surado kaip tik tokio ilgio kopėčias, kokių reikia. Jis rekvizavo jas, įsakė įkelti į vežimą, parūpino dvylika raitelių apsaugai ir pats matė, kaip vežimas su kopėčiomis ir palydovais išvyko Parinjė link. Tik po to jis atšuoliavo čia.

– Ir mums apie visa tai pranešė. Jis dar pridūrė, kad vežimas, gerai pakinkytas, iškeliavo antrą valandą ryto ir turi būti čia dar prieš saulės nusileidimą. Aš visa tai žinau. Na, o kas toliau?

– Toliau, vade, saulė jau leidžiasi, o vežimas su kopėčiomis dar neatvyko.

– Bet kaipgi taip? Reikia pradėti pulti. Jau laikas. Jei mes vėluosime, apgultieji pagalvos, kad mes traukiamės.

– Vade, galima pradėti pulti.

– Bet juk reikalingos gelbėjimo kopėčios.

– Be abejo.

– O mes jų neturime.

– Turėsime.

– Bet kaip?

– Todėl aš ir pasakiau: „Aa! Pagaliau!" Vežimo vis nėra, tai aš paėmiau žiūroną ir ėmiau stebėti kelią nuo Parinjė į Turgą, ir štai, vade, džiaugiuosi, vežimas su palydovais jau matyti. Jis leidžiasi nuo kalnelio. Galite pažiūrėti pats.

Govenas paėmė žiūroną ir pažiūrėjo.

– Iš tikrųjų, štai jie. Tiesa, jau temsta, ir sunku gerai įžiūrėti. Matyti palydovai, tikrai. Tik man atrodo, kad palydovų truputį daugiau negu jūs, Gešanai, sakėte.

– Ir man taip pat atrodo.
– Jie maždaug už ketvirčio mylios.
– Po ketvirčio valandos kopėčios, vade, bus čia.
– Galima pradėti pulti.

Keliu iš tikrųjų dardėjo vežimas, bet tik ne tas, kurio jie tikėjosi.

Govenas atsigręžė ir pamatė už savęs stovintį seržantą Radubą, kariškai išsitempusį, nuleidusį akis, kaip ir privalu pagal statutą.

– Ko norite, seržante Radubai?

– Pilieti vade, mes, Raudonosios kepurės bataliono vyrai, prašome jus vienos malonės.

– Kokios?
– Leisti mirti mūšyje.
– Ak, štai ko! – ištarė Govenas.
– Ar būsite mums toks geras?
– Bet... jei bus reikalas, – atsakė Govenas.

– Štai kas, vade. Po mūšio Dolyje jūs mus saugojate. Mūsų iš viso tebėra dvylika.

– Na, ir kas?
– Tai mus žemina.
– Aš laikau jus atsargoj.
– Mes norėtume būti avangardu.

– Bet jūs man dar būsite reikalingi paskutiniu momentu lemiamam smūgiui. Tam aš jus ir saugau.

– Per ilgai.

– Tai nieko nereiškia. Juk jūs priklausote puolamajai kolonai. Žygiuosite kartu.

– Iš paskos. O paryžiečių teisė žygiuoti priekyje.
– Gerai, seržante Radubai, aš apie tai dar pagalvosiu.

– Pagalvokite dabar, vade. Tokia puiki proga! Šiandien teks išperti kailį priešui arba ir patiems gauti. Kautynės bus karštos. Turgo bokšto neprisiliesi, jis pirštus nusvilins. Mes prašome malonės – leiskite mus pirmaisiais.

Seržantas nutilo, pasuko ūsą ir paskui drebančiu balsu vėl prabilo:

– O, be to, vade, šiame bokšte yra mūsų vaikiūkščiai. Ten mūsų vaikai, bataliono vaikai, trejetas vaikų. Šis šlykštusis Gribujis, tas Pabučiuok man į užpakalį, tas vadinamasis Mėlynųjų Skerdikas, Imanus, tas Guž le Briuanas, tas Guž le Griuanas, tas Fuž le Triuanas, tas velnias žmogaus kailyje grūmoja pražudyti mūsų vaikus. Mūsų vaikus, mūsų mažulėlius, vade. Kad ir žemė drebėtų, mes neleisime, kad juos ištiktų nelaimė. Girdite, vade? Mes neleisime! Pasinaudodamas paliaubų valandėle, aš užkopiau į plokščiakalnio viršūnę ir pamačiau juos pro langą; taip, jie tikrai ten, juos galima pamatyti nuo daubos kranto, aš juos mačiau, aš išgąsdinau šiuos mielus padarėlius. Vade, jeigu nors vienas plaukas nukris nuo šių mažyčių angelėlių galvos, prisiekiu visais tūkstančiais šventųjų, kad aš, seržantas Radubas, nusuksiu dangiškajam tėvui sprandą. Štai ką nusprendė mūsų batalionas: arba mes išgelbėsime savo mažulėlius, arba žūsime visi. Tai mūsų teisė, po šimts velnių! Taip, žūsim visi! O dabar – pasveikinimas ir pagarba!

Govenas ištiesė Radubui ranką ir tarė:

– Jūs narsuoliai. Jūs dalyvausit puolime. Padalysiu jus į dvi grupes. Šeši bus pirmutinėse linijose ir visus ves, o šeši užpakalinėse, kad niekas nebandytų trauktis.

– Ar aš vadovausiu visai dvylikai?

– Žinoma.

– Tad ačiū, vade. Vadinas, aš eisiu prieky.

Radubas atidavė karišką pagarbą ir sugrįžo į savo vietą.

Govenas išsiėmė laikrodį, pašnibždėjo Gešanui kažką į ausį, ir atakos kolona ėmė rikiuotis.

VIII

Kalba ir maurojimas

Tuo tarpu Simurdenas, kuris dar neužėmė savo vietos plokščiakalny ir stovėjo netoli Goveno, priėjo prie trimitininko ir tarė:

– Trimituok!

Sugaudė trimitas, atsakė ragas.

Dar kartą pasigirdo trimito ir rago garsai.

– Ką tai reiškia? – Govenas paklausė Gešano. – Ko nori Simurdenas?

Simurdenas tuo tarpu priėjo prie bokšto, rankoj laikydamas baltą skepetaitę.

Garsiu balsu jis tarė:

– Vyrai, kurie esate bokšte, ar jūs pažįstate mane?

Kažkoks balsas, Imanaus balsas, iš bokšto viršaus atsakė:

– Taip...

Prasidėjo pokalbis, balsas iš apačios klausinėjo, balsas iš viršaus atsakinėjo:

– Aš respublikos pasiuntinys.

– Tu buvusis Parinjė klebonas.

– Aš Visuomenės gelbėjimo komiteto įgaliotinis.

– Tu kunigas.

– Aš įstatymų atstovas.

– Tu išdavikas.

– Aš revoliucijos komisaras.

– Tu atskalūnas.

– Aš Simurdenas.

– Tu velnias.

– Jūs pažįstat mane?

– Mes tavęs nekenčiame.

– Ar jūs būtumėte patenkinti turėdami mane savo rankose?

– Mes visi aštuoniolika sutiktume padėti galvas, kad nukirstume tavąją.

– Na, gerai, aš esu pasiruošęs jums pasiduoti.

Bokšto viršūnėje suskambėjo laukinis juokas ir pasigirdo balsas:

– Ateik!

Žemai visoj stovykloj įsiviešpatavo tyla.

Simurdenas prabilo:

– Bet viena sąlyga.

– Kokia?

– Klausykitės!

– Kalbėk.

– Jūs manęs nekenčiate?

– Taip.

– O aš jus myliu. Aš esu jūsų brolis.

Balsas iš bokšto atsakė:

– Taip, Kainas.

Keistu balsu, kartu ir griežtu, ir švelniu, kalbėjo Simurdenas:

– Įžeidinėkite, bet išklausykite. Aš ateinu čia kaip tarpininkas. Taip, jūs esate mano broliai. Jūs nelaimingi paklydę žmonės. Aš esu jūsų bičiulis. Aš esu šviesa ir kalbu į tamsybes, o šviesa visada reiškia brolybę. Be to, argi mes neturime bendros motinos tėvynės? Taigi išklausykite mane. Kada nors jūs sužinosite, jeigu ne jūs, tai jūsų vaikai ar jūsų vaikų vaikai, kad visa, kas darosi šiuo metu, vyksta pagal įstatymus, duotus iš aukščiau, ir kad revoliucijoj pasireiškia dieviškoji valia. Bet kol ateis tas laikas, kada visų protai, net ir jūsų, supras, kada visoks fanatizmas, net ir jūsų, išnyks, kol ši didžiulė aušra nušvies visų protus – argi niekas nepasigailės jūsų tamsybės? Aš atėjau ir siūlau jums savo galvą; dar daugiau, aš jums ištiesiau pagalbos ranką. Aš prašau jūsų malonės, užmuškite mane, kad liktumėt išgelbėti jūs. Aš turiu visus įgaliojimus, ir tai, ką sakau, galiu įvykdyti. Šią lemiamą akimirką aš bandau paskutinį kartą. Taip, žmogus, kuris jums kalba, yra pilietis, ir šis pilietis yra kartu ir kunigas, jūs neklystate. Pilietis su jumis kovoja, o kunigas jūsų maldauja. Išklausykite manęs. Daugelis jūsų turi žmonas ir vaikus. Aš noriu apginti jūsų vaikus ir žmonas. Aš ginu juos nuo jūsų pačių. O, mano broliai...

– Sakyk, sakyk savo pamokslą! – tyčiojosi Imanus.

Simurdenas kalbėjo toliau:

– Broliai, neleiskite išmušti kruvinai valandai. Netrukus čia turi įvykti žudynės. Daugelis mūsų, kurie stovi priešais jus, neberegės tekančios saulės; taip, daugelis mūsų žus, o jūs, jūs visi žūsite. Pasigailėkite patys savęs. Kam lieti be reikalo tiek kraujo? Kam žudyti tiek daug žmonių, kai užtenka dviejų?

– Dviejų? – paklausė Imanus.

– Taip, dviejų.

– Kurių?

– Lantenako ir manęs.

Ir Simurdenas pakėlė balsą:

– Čia du nereikalingi žmonės, mums – Lantenakas, jums – aš. Štai ką aš jums siūlau, ir tai išgelbės jūsų gyvybę: duokite mums Lantenaką ir imkite mane. Lantenakas bus giljotinuotas, o su manim jūs galėsite daryti, ką norėsite.

– Kunige, – suriaumojo Imanus, – patektum tu mums, mes tave gyvą pamažu susvilintume ugny.

– Sutinku, – atsakė Simurdenas.

Jis kalbėjo toliau:

– Jūs, pasmerktieji, užsidarę šiame bokšte, po valandos galėtumėt išeiti iš ten gyvi ir laisvi. Aš atnešiu jums išgelbėjimą. Sutinkate?

Imanus pasiuto.

– Tu ne tik niekšas, bet ir beprotis. Kam tu mus be reikalo klaidini? Kas tave prašė kalbėti su mumis? Išduoti senjorą! Ko gi tu nori?

– Jo galvos. Ir aš jums siūlau...

– Savo kailį. Juk mes nulupsim odą tau kaip šuniui, kunige Simurdenai. O ne, tavo kailis nevertas jo galvos. Nešdinkis sau!

– Jūsų laukia baisus likimas. Paskutinį kartą sakau: apsigalvokite.

Kol vyko šis niūrus pokalbis, girdimas ne tik bokšte, bet ir lauke, sutemo: Markizas de Lantenakas tylėjo ir leido veikti kitiems. Vadams būdingas toks žiaurus egoizmas. Tai teisė tų, kurie atsakingi.

Imanus prabilo iš naujo, ir jo balsas nustelbė Simurdeno balsą:

– Vyrai, kurie mus puolate, mes jums jau išdėstėme savo sąlygas ir nieko nepakeisime. Priimkite jas, nes kitaip vargas jums! Ar sutinkate? Mes jums grąžinsime tris vaikus, o jūs išleisite mus visus gyvus ir laisvus.

– Visus, išskyrus vieną, – atsakė Simurdenas.

– Kurį?

– Lantenaką.

– Mūsų senjorą! Išduoti jums senjorą! Niekada!

– Mums reikia Lantenako.

– Niekada!

– Mes galime susitarti tik su šia sąlyga.

– Jei taip, tai pradėkite.

Stojo tyla.

Imanus, papūtęs ragu signalą susirinkti, nulipo nuo bokšto viršūnės; markizas paėmė kardą į ranką; devyniolika apgultųjų tylėdami susispietė žemutinėje salėje už barikados ir suklaupė ant kelių; buvo girdėti, kaip puolėjų kolona ritmingais žingsniais artėja tamsoje prie bokšto. Bruzdesys vis slinko artyn; staiga vandėjiečiai pajuto priešą čia pat, ties spraga. Tada visi, klūpėjusieji ant kelių, iškišo šautuvus pro barikados plyšius, o vienas jų, Atvira Širdis, kunigas Tiurmo, atsistojo ir, laikydamas dešinėj rankoj nuogą kardą, o kairėj kryžių, rūsčiai prabilo:

– Vardan Dievo tėvo ir sūnaus, ir Šventosios dvasios!

Po to visi kartu iššovė, ir kova užvirė.

IX

Titanai prieš milžinus

Iš tikrųjų prasidėjo kažkas pasibaisėtino.

Ši vyro prieš vyrą kova savo žiaurumu pralenkė visa, ką galima buvo įsivaizduoti.

Tokios kautynės buvo panašios gal tik į didžiąsias grumtynes, pavaizduotas Eschilo tragedijose, arba į viduramžių feodalų skerdynes, į tas kautynes „žmogus prieš žmogų“, kurios išsilaikė iki septynioliktojo amžiaus, ir kur užpuolikai įsiverždavo į tvirtovę pro spragas, išmuštas sienose: tuose tragiškuose puolimuose, kur, kaip sako vienas senas seržantas iš Alentecho provincijos, „kada minos sprogimas atliks savo darbą, puolantieji bėgs artyn, prisidengę skarda apkaltomis lentomis arba apskritais skydais ir gin-

kluoti granatomis, privers apgultuosius pasitraukti iš įsitvirtinimų ar barikadų, užvaldys jas, be gailesčio stumdami priešą".

Pati puolimo vieta kėlė šiurpą. Tai buvo viena tų spragų, kurias žinovai vadina skliautinėmis spragomis, nes, jeigu skaitytojas prisimena, čia siena sprogo, bet kiauros angos nepramušė. Parakas veikė kaip grąžtas. Sprogimo jėga buvo tokia didelė, kad sienoje atsirado keturiasdešimties pėdų aukščio įtrūkimas, bet tai buvo tik siauras plyšelis, o vienintelė anga, pro kurią buvo galima įsiskverbti į bokšto žemutinę salę, atrodė labiau panaši į ieties dūrį negu į kirvio kirtį.

Tai buvo dūris bokštui į pašonę, ilgas, gilus plyšys, panašus į gulsčiai iškastą šulinį, į vingrų koridorių, kylantį truputį į viršų, panašų į žarną, perkištą per penkiolikos pėdų storio sieną, kažkoks beformis cilindras, ištisai užgriozdintas kliūtimis, pristatinėtas spąstų, sprogstamosios medžiagos, čia galva nuolat atsimušdavo į granitą, kojos – į skaldą, akys – į tamsą.

Priešais puolėjus žiojėjo tamsus prieangis, juodos bedugnės žiotys, išsišiepusios aštriomis akmenų skeveldromis, kurios grasino iš viršaus ir iš apačios, tartum dantys milžiniškame žandikaulyje: ryklio nasrai neturi tiek dantų, kiek ši baisi įdauža. Reikėjo į šią skylę įeiti ir iš ten išeiti.

Čia pylėsi kartečės, ten skersai kelią stojosi barikada. Ten – tai reiškia pirmojo aukšto salėje.

Tokiai kovai savo žiaurumu tegali prilygti tik inžinerijos dalinių susirėmimas požemio galerijoj, kai jie, ruošdami miną, susiduria su priešo daliniu, beruošiančiu kontraminą, arba skerdynėms su kirviais triumuose imant laivą abordažu. Kautis uždaros duobės dugne – tai aukščiausias siaubo laipsnis. Žudynės dar šiurpesnės, kai virš galvos jauti stogą. Tą akimirką, kai į urvą įsiveržė pirmoji apgulėjų vilnis, nuo barikados pasipylė žaibai, tarsi iš po žemių būtų trenkęs perkūnas. Apgulėjų griausmas atsakė apgultųjų griausmui. Šūviai atsakė šūviams; Govenas sukomandavo: „Pirmyn!", o po jo Lantenakas: „Laikykitės tvirčiau!" ir Imanaus balsas: „Prie manęs, žemiečiai!" Paskui susikryžiuojančių kardų žvangėjimas ir nepaliaujamos, viską žu-

dančios šūvių salvės. Deglas menkai teapšvietė šį baisų reginį. Nieko nebuvo galima atskirti; žmonės nardė po rausvas sutemas; patekęs į čia, žmogus iš karto apkursdavo ir apakdavo; apkursdavo nuo triukšmo, apakdavo nuo dūmų. Sužeistieji voliojosi ant skeveldrų, besikaunantieji mindžiojo lavonus, trypė žaizdas, baigė trupinti sulaužytus sąnarius, sužeistieji staugė iš skausmo, mirštantieji kandžiojo gyviesiems kojas. Tarpais stodavo tyla, bet ji buvo dar kraupesnė už kovos triukšmą. Žmonės grūmėsi, buvo girdėti sunkus alsavimas, kriokimas, dantų griežimas, keiksmai, paskui vėl viską sudrebindavo griausmas. Tamsoje iš bokšto pro išlaužą tekėjo kraujo upelis. Šis tamsus klanas garavo tarp žolių.

Atrodė, kad kraujuoja pats bokštas, mirtinai sužeistas milžinas.

Nuostabu, kad lauke beveik nebuvo girdėti triukšmo. Naktis buvo tamsi, lygumą ir girią aplinkui puolamą tvirtovę gaubė mirtina tyla. Viduje buvo pragaras, lauke – kapų ramybė. Susidūrimas žmonių, žudančių tamsoje kits kitą, šūvių tratėjimas, aimanos, pykčio šauksmai, visas šis triukšmas slopo tarp storų sienų ir skliautų, garsai silpnėjo, nes trūko oro, ir tvankumas skerdynes darė dar baisesnes. Už bokšto sienų išeidavo vos vienas kitas garsas. Per visą šį laiką trys vaikai miegojo.

Įniršis augo. Barikada laikėsi gerai. Nieko nėra sunkesnio, kaip imti barikadą, pastatytą įlenktu kampu. Apgulėjų buvo daug daugiau, o apgultųjų daug geresnė pozicija. Puolamoji kolona neteko daugybės žmonių. Išsitiesusi ir išsirikiavusi už bokšto sienų, ji pamažu slinko į angą ir trumpėjo kaip žaltys, lendantis į urvą.

Govenas, kaip ir visi jauni vadai, buvo neatsargus ir kovėsi žemutinėje salėje pačiame mūšio sūkury po kulkų spiečiumi. Pridurkime, kad jis pasitikėjo savo laime kaip žmogus, niekada nebuvęs sužeistas.

Kai jis atsigręžė, norėdamas kažką įsakyti, šūvio ugnis nušvietė vieną veidą visai netoli jo.

– Simurdenai! – sušuko jis. – Ko jūs čia atėjote?

Iš tikrųjų tai buvo Simurdenas. Jis atsakė:

– Noriu būti šalia tavęs.

– Bet jus gali nušauti!

– O tavęs – ne?

– Bet aš čia privalau būti. Jūs gi – ne.

– Jei tu čia, tai ir aš čia reikalingas.

– Ne, mokytojau.

– Taip, vaikeli.

Ir Simurdenas pasiliko prie Goveno.

Lavonų krūva ant salės grindinio vis augo.

Nors barikada dar nebuvo paimta, tačiau buvo aišku, kad kiekybė pagaliau laimės. Apgulėjai neturėjo priedangos, o apgultieji galėjo slėptis už barikados; dešimt apgulėjų turėdavo žūti, kol žūdavo vienas apgultųjų. Bet apgulėjai savo eiles papildydavo naujai atvykstančiais, o apgultųjų skaičius mažėjo.

Kai prasidėjo puolimas, visi devyniolika apgultųjų buvo už barikados. Tarp jų taip pat jau buvo sužeistų ir užmuštų. Kovoti begalėjo daugiausia koks penkiolika žmonių. Vienas jų, pats baisiausias, Dainuok per žiemą, buvo smarkiai sužalotas. Tai buvo plačiapetis ir garbanotas bretonas, mažo ūgio ir judrus. Vienas jo žandikaulis buvo sutrupintas ir viena akis išmušta. Jis dar galėjo paeiti. Vingiuotais laiptais jis užšliaužė į antrojo aukšto salę, tikėdamasis ten mirti besimelsdamas.

Jis atsišliejo į sieną netoli patrankų angos kiek atsikvėpti.

Žemai priešais barikadą skerdynės kas kartą darėsi vis baisesnės. Protarpėly tarp dviejų salvių staiga suskambėjo Simurdeno balsas.

– Apgultieji! – šaukė jis. – Ar ilgai dar teks lieti kraują? Jūs esate nugalėti. Pasiduokite. Atsiminkite, kad mūsų yra keturi tūkstančiai penki šimtai prieš jūsų devyniolika, kitaip tariant, daugiau kaip du šimtai prieš vieną. Pasiduokite!

– Gana tų plepalų! – atsakė markizas de Lantenakas.

Ir dvidešimt kulkų atsakė Simurdenui.

Barikada nesiekė skliautų, todėl apgultieji galėjo šaudyti į apgulėjus, bet ir apgulėjai galėjo perlipti ją.

– Pirmyn ant barikados! – sušuko Govenas. – Kas nori pulti barikadą?

– Aš! – atsakė seržantas Radubas.

X

Radubas

Čia apgulėjai labai nustebo. Radubas įėjo pro išlaužą, vadovaudamas kolonai; jis buvo šeštas; iš tų šešių paryžiečių batalionų vyrų keturi jau buvo žuvę. Po to, kai jis sušuko: „Aš!", visi staiga išvydo, kad jis eina ne į priekį, bet traukiasi atgal ir, pasilenkęs, susikūprinęs, beveik šliauždamas tarp kovotojų kojų, pasiekia išlaužą ir išbėga. Ar tai buvo pasitraukimas? Argi toks žmogus galėtų bėgti? Ką gi tai reiškė?

Ištrūkęs iš spragos, dar apakęs nuo dūmų, Radubas pasitrynė akis, tarsi norėdamas nuvyti baisų tamsoje matytą reginį, ir žvaigždžių šviesoj pažvelgė į bokšto sieną. Paskui patenkintas jis linktelėjo galva, tarsi norėdamas pasakyti: „Aš neklydau!"

Radubas jau anksčiau buvo pastebėjęs, kad gilus minos sprogimo padarytas plyšys ėjo nuo išlaužos apačios iki pat pirmojo aukšto patrankų angos, kur patrankos sviedinys buvo išlenkęs ir ištrupinęs geležines grotas. Sulaužyti geležies virbai karojo nusvirę žemyn ir dabar žmogus galėjo įlisti į bokšto vidų.

Žmogus galėjo pro juos prasisprausti, bet ar galėjo žmogus juos pasiekti? Pro plyšį – taip, bet tik būdamas vikrus lyg katė.

Radubas kaip tik toks ir buvo. Jis buvo iš tų žmonių, kuriuos Pindaras vadino mikliaisiais atletais. Galima būti senu kareiviu, bet jaunu žmogumi; Radubas, buvęs gvardietis, dar neturėjo keturiasdešimties. Tai buvo miklus Herkulas.

Radubas padėjo žemėn muškietą, nusijuosė diržą, nusivilko švarką ir liemenę, sau tepasiliko tik porą pistoletų ir kardą; pis-

toletus įsikišo už kelnių juostos, o nuogą kardą įsikando dantimis. Pistoletų rankenos kyšojo iš po juostos.

Taip atsikratęs visko, kas nereikalinga, ir lydimas iš tamsos daugybės akių, visų puolamosios kolonos vyrų, dar nesuspėjusių patekti į išlaužą, jis ėmė kopti plyšio akmenimis tarsi laiptais. Be batų šiuo atveju buvo patogiau; basa koja daug lengviau kimba už kiekvieno išsikišimo; kojų pirštus Radubas spraudė į akmenų tarpus. Jis kėlėsi rankomis, o rėmėsi keliais. Kopti buvo labai sunku. Tai tas pats, kas lipti aukštyn per pjūklo dantis.

„Laimė, – galvojo Radubas, – kad nieko nėra antrojo aukšto salėje, nes kitaip aš negalėčiau įšliaužti."

Taip jam teko lipti ne mažiau kaip keturiasdešimt pėdų nuo žemės. Juo aukščiau jis kopė, trukdomas pistoletų rankenų, juo plyšys siaurėjo ir lipti buvo sunkiau. Pavojus nukristi didėjo, o bedugnė vis ėjo gilyn.

Pagaliau jis pasiekė patrankų angos kraštą; jis nustūmė išklibusias grotas į šalį ir jau turėjo pakankamai vietos pralįsti į vidų; sukaupęs visas jėgas, jis pasikėlė aukštyn, vienu keliu atsirėmė lango atbrailos, viena ranka nusitvėrė pinučių virbų galą dešinėje, o antrąja – kairėje, ir, visu kūnu persisvėręs per lango kraštą, kardą įsikandęs į dantis, pakibo viršum bedugnės, tik ant rankų.

Bereikėjo tik šuolio, ir jis būtų atsidūręs antrojo aukšto salėje.

Tuo tarpu šaudymo angoj pasirodė kažkieno veidas.

Radubas staiga prieš save išvydo kažką baisų: prieš jį iškilo sukruvinta kaukė išmušta akimi ir sulaužytu žandikauliu.

Ši kaukė viena akimi įdėmiai žiūrėjo į jį.

Kaukė turėjo dvi rankas; tos rankos iškilo iš patamsio ir siekė Radubo; viena tuo pačiu užsimojimu išėmė iš užjuosčio abu jo pistoletus, o antra ištraukė iš dantų kardą.

Radubas buvo nuginkluotas. Jo kelis ėmė slysti nuo atbrailos, jo dviejų kumščių, apgniaužusių pinučių galus, vos užteko išlaikyti kūnui, o po juo žiojėjo keturiasdešimties pėdų gylio bedugnė.

Ta kaukė ir tos rankos – tai Dainuok per žiemą.

Dusdamas nuo dūmų, kylančių iš apačios, Dainuok per žiemą vargais negalais pasiekė patrankų angą, iš oro dvelkiąs

vėjas jį atgaivino, nakties vėsuma sustabdė kraujo plūdimą, ir jis palengva pradėjo atgauti jėgas; staiga iš lauko pusės angoje jis pastebėjo Radubo liemenį; tada Radubui, kurio abi rankos laikėsi įsitvėrusios virbų, kito pasirinkimo nebuvo: arba kristi žemyn, arba leistis nuginkluojamam; ir Dainuok per žiemą, baisingas ir ramus, išėmė iš užjuosčio jo pistoletus ir ištraukė kardą.

Prasidėjo neregėta dvikova. Dvikova tarp beginklio ir sužeistojo.

Atrodė, kad laimėtoju turės būti mirštantysis. Būtų užtekę vienos kulkos, kad Radubas nukristų į po jo kojomis juoduojančią bedugnę.

Radubo laimei, Dainuok per žiemą abu pistoletus laikė vienoje rankoje ir negalėjo šauti, todėl turėjo pasinaudoti kardu. Jis užsimojo ir pataikė Radubui į petį. Šis kirtis sužeidė Radubą, bet ir išgelbėjo.

Radubas, beginklis, bet vis dar stiprus, nepaisydamas žaizdos, kuri, beje, nesiekė kaulo, pasispyrė, paleido virbus ir šoko į vidų.

Čia jis susidūrė akis į akį su Dainuok per žiemą, kuris, numetęs kardą į šalį, abiejose rankose laikė po pistoletą.

Priklaupęs jis ėmė taikyti į Radubą, tačiau jo nusilpusios rankos drebėjo, ir jis negalėjo paspausti gaiduko.

Radubas ėmė kvatoti.

– Sakyk pagaliau, – sušuko jis, – baidykle! Argi tu manai, kad išgąsdinsi mane savo bifšteksu vietoje snukio? Po velnių, na, ir sutaisė tavo veidelį!

Dainuok per žiemą vis tebetaikė į jį.

Radubas kalbėjo toliau:

– Nėra ko sakyti, tačiau tavo snukelį puikiai sutaršė mūsų šūviai. Vargšas berneli, Belona sudraskė tau fizionomiją. Taigi greičiau šauk, brolyti.

Pokštelėjo šūvis. Jis taip arti praskriejo pro Radubo galvą, kad nunešė pusę ausies. Dainuok per žiemą kita ranka pakėlė antrąjį pistoletą, bet Radubas nebedavė jam laiko taikyti.

– Užtenka, kad netekau vienos ausies! – sušuko jis. – Tu mane sužeidei du kartus. Dabar mano eilė!

Jis puolė Dainuok per žiemą, užlaužė jo rankas į viršų, ir pistoletas iššovė į orą. Paskui sugriebė jį ir papurtė už sutrupinto žandikaulio.

Dainuok per žiemą sustaugė iš skausmo ir apalpo.

Radubas peržengė jį ir paliko begulintį patrankos angoje.

– O dabar, – tarė jis, – kada žinai mano ultimatumą, gulėk ir nedrįsk judintis. Pasilik čia, prakeiktoji gyvate. Tu matai, kad tavęs pribaigti aš neturiu laiko. Šliaužiok po aslą, kiek tau patinka, šalia mano batų! Arba mirk, jei nori, vis tiek juk teks nusibaigti. Greit išmuš valanda, kai tu sužinosi, jog tavo klebonas plepėjo tau tik kvailystes. Keliauk sau į aną pasaulį, kaimieti!

Ir jis nušoko į salę.

– Tamsu, nors akin durk, – sumurmėjo jis.

Dainuok per žiemą blaškėsi ir vaitojo agonijoj. Radubas atsisuko į jį.

– Ramiai, būk malonus nutilti, nesąmoningas pilieti. Aš į tavo reikalus nesikišu. Tave pribaigti man šlykštu. Palik mane ramybėje.

Sunerimęs jis brūkštelėjo pirštais sau per plaukus, visą laiką žiūrėdamas į Dainuok per žiemą.

– Visa tai puiku, bet ką aš turiu daryti toliau? Juk štai dabar esu beginklis. Turėjau du šūvius. Tu man juos išeikvojai, galvijau! Be to, dūmai taip graužia akis, nors imk ir stauk kaip šuo!

Jis palietė savo atplėštą ausį.

– Ai! – šūktelėjo jis.

O paskui pridūrė:

– Maža tau naudos, kad pasiskubinai konfiskuoti mano ausį! Man daug maloniau būti be ausies, negu be ko nors kito. Juk ausys, – tai tik pagražinimas. Tu man pradrėskei ir petį, bet tai nieko nereiškia. Mirk, kaimieti, aš tau atleidžiu.

Jis ėmė klausytis. Triukšmas žemutinėje salėje buvo baisus. Virė dar pasiutesnė kova.

– Na, ir mušasi. Štai girdėti, kaip jie bliauna: „Tegyvuoja karalius!" O dvesia jie vis dėlto kilniai.

Jo kojos užmynė žemėn numestą kardą. Paėmęs jį, Radubas kreipėsi į Dainuok per žiemą, kuris jau nebejudėjo ir galbūt buvo negyvas.

– Regi tu, miškini, tam, ką aš galvojau padaryti, mano kardas, po velnių, visai netinka. Aš jį pasiėmiau tik iš seno prisirišimo. Man reikalingi pistoletai. Tetraukia tave velniai, laukini. Ką aš dabar darysiu. Kam aš dabar tinku?

Jis ėjo pirmyn į salę, norėdamas įsižiūrėti ir orientuotis. Staiga tamsoje už vidurinio stulpo jis pastebėjo ilgą stalą, ant kurio kažkas neaiškiai blizgėjo. Jis palietė rankomis. Tai buvo įvairūs karabinai, muškietos ir pistoletai, visokių rūšių šaunamieji ginklai, tvarkingai išrikiuoti, tartum tik ir laukė, kad kieno nors rankos juos paimtų; tai buvo kovos rezervas, apgultųjų paruoštas antrajai apgulimo fazei; žodžiu – ištisas arsenalas.

– Tai bent radinys! – sušuko Radubas.

Ir nudžiugęs puolė prie ginklų.

Dabar jis tapo baisus.

Prie pat ginklais apkrauto stalo Radubas pro plačiai atvertas duris pamatė laiptus, jungiančius pirmąjį aukštą su antruoju. Radubas kardą numetė žemėn, į abi rankas paėmė po dvivamzdį pistoletą, nutaikė žemyn vingiuotais laiptais ir šovė iš abiejų kur pakliuvo; paskui nutvėrė muškietą ir šovė iš jos. Paskui jis griebė stambiais šratais užtaisytą šautuvą. Paleistas iš jo šūvis su penkiolika mažų kulkelių sudarė kartečės šūvio įspūdį. Po to griausmingu balsu Radubas suriko nuo laiptų: „Tegyvuoja Paryžius!"

Nutvėręs antrą dar didesnį šautuvą, jis nukreipė jo vamzdį į vingiuotą laiptų skliautą ir laukė.

Neapsakomas sąmyšis kilo žemutinėje salėje. Toks nelauktas nustebimas visada suardo pasipriešinimą.

Dvi kulkos iš trijų Radubo šūvių pasiekė tikslą; viena užmušė vyresnįjį brolį Medinę Ietį, antroji – poną de Keleną, vadinamą Husaru.

– Jie jau viršuje! – sušuko markizas.

Šis riksmas nulėmė pasitraukimą nuo barikados; jos gynėjai greičiau negu išgąsdintų paukščių būrys puolė link laiptų. Markizas dar paragino bėgančius.

– Greičiau! Greičiau! – šaukė jis. – Dabar drąsą reiškia mokėjimas pabėgti. Bėkime į trečiąjį aukštą! Ten pradėsime iš naujo.

Jis paliko barikadą pats paskutinis.

Ši drąsa jį išgelbėjo.

Radubas, pasislėpęs antrajame aukšte už laiptų, laikydamas pirštą ant šautuvo gaiduko, laukė bėgančiųjų. Vandėjiečiai, pirmieji pasirodę laiptų posūkyje, gavo po kulką ir krito nutrenkti. Jei markizas būtų buvęs ten, jis jau būtų negyvas. Kol Radubas suspėjo nutverti naują ginklą, kiti jau buvo praėję, taip pat ir markizas, kuris lėčiausiai žengė paskui visus. Jie visi buvo įsitikinę, kad antrasis aukštas pilnas užpuolikų, todėl čia niekas nesustojo, o lėkė į trečiąjį aukštą – veidrodžių kambarį. Tai ten buvo geležinės durys ir sieros dagtis, tai ten reikėjo pasiduoti arba mirti.

Govenas taip pat buvo nustebintas laiptuose nuaidėjusių šūvių ir negalėjo išsiaiškinti, iš kur eina netikėta pagalba, tačiau ilgai negalvojo – šoko su savaisiais per barikadą ir, ragindamas bėgančiuosius kardu, vijo juos iki antrojo aukšto.

Čia jis atrado Radubą.

Radubas atidavė karišką pagarbą ir tarė:

– Minutėlę, vade! Tai aš padariau. Prisiminiau Dolį. Aš padariau taip, kaip jūs. Pastačiau priešą tarp dviejų ugnių.

– Geras mokinys, – atsakė Govenas šypsodamasis.

Kai tenka pabūti ilgesnį laiką tamsoj, akys prie jos pripranta ir ima regėti kaip nakties paukščiai; Govenas pastebėjo, kad Radubas visas kruvinas.

– Bet tu sužeistas, drauge!

– Nekreipkite dėmesio, vade. Ką gi reiškia viena ausim daugiau ar viena mažiau? Ir kardu gavau, bet tai niekis. Jei nori išmušti langą, visada tenka truputį susižeisti. Be to, juk čia ne mano vieno kraujas.

Antrojo aukšto salėje, kurią užėmė Radubas, visi valandėlei sustojo. Atnešė žibintą. Simurdenas atėjo pasitarti su Govenu. Iš tik-

rųjų buvo ką apsvarstyti. Apgulėjai nenujautė apgultųjų paslapties; jie nežinojo, kad šiems striuka su šoviniais, ir nepamanė, kad baigiasi jų parakas; trečiasis aukštas buvo paskutinė jų pasipriešinimo vieta; galima buvo spėti, kad po laiptais padėta mina.

Vienas dalykas buvo tikras: priešas negalėjo pabėgti. Tie, kurie buvo dar gyvi, buvo ten lyg užrakinti, Lantenakas pateko į spąstus.

Šis įsitikinimas leido ramiai pagalvoti, kaip surasti geresnę priemonę. Jau buvo nemažai žuvusių. Reikėjo pasirūpinti, kad per paskutinį puolimą žūtų kuo mažiausiai.

Paskutinis puolimas buvo labai rizikingas. Iš anksto buvo galima numanyti, kad apgultieji sutiks puolikus aštria ugnimi.

Kova valandėlei buvo pertraukta. Apgulėjai, užėmę pirmąjį ir antrąjį aukštus, laukė savo vado įsakymo. Govenas ir Simurdenas tebesitarė. Radubas tylėdamas klausėsi jų pasitarimo.

Iš naujo atidavęs karišką pagarbą, jis tarė:

– Vade...

– Ko nori, Radubai?

– Ar aš galėčiau tikėtis atlyginimo?

– Žinoma, tik pasakyk, ko nori.

– Prašau leisti kopti į viršų pirmam.

Atsakyti jam buvo negalima. Be to, jis būtų puolęs pirmas ir be leidimo.

XI

Praradusieji viltį

Kol antrajame aukšte vadai tarėsi, trečiajame kuo skubiausiai buvo statomos barikados. Laimėjimas kelia pašėlimą, o pralaimėjimas įniršį. Tarp dviejų aukštų turėjo įvykti žūtbūtinis susidūrimas. Artėti prie pergalės reiškia apsvaigti. Apačioj buvo viltis, ji būtų galingiausia iš visų žmonijos jėgų, jei neegzistuotų beviltiškumas.

Viršuj viešpatavo beviltiškumas.

Beviltiškumas – ramus, šaltas, niūrus.

Atvykę į šią paskutinio prieglobsčio salę, už kurios nebebuvo kur bėgti, apgultieji pirmiausia užtvėrė įėjimą. Uždaryti duris buvo neverta, geriau buvo kuo nors užversti laiptus. Tokiais atvejais bet kokios kliūtys, leidžiančios apsuptiesiems matyti priešą ir kautis, daug vertingesnės negu uždaros durys.

Deglas, kurį Imanus buvo įdėjęs į žibinčių prie sienos arti sieroje pamirkyto dagties, apšvietė vandėjiečių veidus.

Šioje trečiojo aukšto salėje stovėjo sunki ąžuolinė skrynia, kokiose paprastai būdavo laikomi drabužiai ir baltiniai, kol nebuvo išrastos komodos su ištraukiamais stalčiais.

Jie pritraukė šią skrynią ir pastatė laiptų duryse. Ji ten kaip tik tilpo ir užtvėrė praėjimą. Neliko jokio kito laisvo tarpelio, kaip tik paskliautėje, pro kurį galėjo pralįsti tik vienas žmogus; tai buvo puiki priemonė žudyti užpuolikus vieną po kito. Tačiau teko paabejoti, ar priešas išdrįs lįsti pro šį tarpelį.

Užtvėrę įėjimą, apgultieji irgi galėjo truputį atsikvėpti.

Jie ėmė skaičiuoti savo jėgas.

Iš devyniolikos beliko tik septyni, tarp kurių ir Imanus. Be Imanaus ir markizo, visi buvo sužeisti.

Penki, nors ir sužeisti, jautėsi dar tinkami kovai, nes mūšio įkaršty kiekviena žaizda, jei tik ne mirtina, leidžia vaikščioti ir veikti; tarp sužeistųjų buvo: Šatenė, vadinamas Robiu, Ginuazo, Uanaras - Aukso Šakelė, Meilės Trupinėlis ir Atvira Širdis. Visi likusieji buvo žuvę.

Šovinių jie nebeturėjo. Šovininės buvo tuščios. Jie skaičiavo likusias kulkas. Kiek šūvių dar liko septyniems? Keturi.

Atėjo valanda, kai beliko tik žūti kovoje. Jie atsidūrė prie stataus šlaito, atviro ir baisaus. Sunku buvo išsilaikyti prie paties krašto.

Tuo tarpu puolimas vėl prasidėjo; jis buvo lėtas, bet užtat daug tikresnis. Buvo girdėti, kaip užpuolikai žingsnis po žingsnio kopia laiptais aukštyn, kiekvieną pakopą išbandydami šautuvų buožėmis.

Bėgti nebuvo kelio. Per biblioteką? Bet ten ant plokščiakalnio stovėjo šešios atgręžtos patrankos su uždegtais dagtimis. Į vir-

šutinius kambarius? Bet kokia iš to nauda? Jie veda į bokšto aikštelę. Nuo jos tegalima pulti žemyn.

Išlikę gyvi septyni šios legendinės gaujos nariai suprato, kad jie pateko į spąstus, iš kur nėra išėjimo, kad jie uždaryti tarp storų sienų, kurios saugo juos, bet ir atiduoda priešui. Jie dar nebuvo suimti, tačiau jau buvo belaisviai.

Markizas garsiai prabilo:

– Draugai, viskas baigta.

Valandėlę patylėjęs, jis pridūrė:

– Atvira Širdis turi vėl tapti kunigu Tiurmo.

Visi puolė ant kelių su rožiniais rankose. Vis garsiau bildėjo šautuvų buožių smūgiai į laiptus.

Atvira Širdis, visas kruvinas nuo žaizdos, nes kulka pataikė į viršugalvį ir nubraukė dalį odos su plaukais, dešine ranka iškėlė kryžių. Markizas, širdies gilumoje skeptikas, taip pat priklaupė.

– Tegu kiekvienas balsiai išpažįsta savo nuodėmes, – tarė Atvira Širdis. – Markize, kalbėkite.

Markizas ištarė:

– Žudžiau.

– Žudžiau, – pasakė Uanaras.

– Žudžiau, – pasakė Ginuazo.

– Žudžiau, – pasakė Meilės Trupinėlis.

– Žudžiau, – pasakė Šatenė.

– Žudžiau, – pasakė Imanus.

Atvira Širdis prabilo:

– Šventosios Trejybės vardu duodu jums išrišimą. Tebūnie ramybė jūsų sieloms.

– Amen, – atsakė visi.

Markizas atsistojo ir tarė:

– O dabar mirkime.

– Ir žudykime, – tarė Imanus.

Šautuvų buožės jau daužė užvertusią duris skrynią.

– Galvokit apie Dievą, – kalbėjo kunigas. – Šis pasaulis jau nebe jūsų.

– Taip, – atsakė markizas, – mes kape.

Visi nulenkė galvas ir ėmė muštis į krūtinę. Tik vienas markizas ir kunigas stovėjo tiesūs. Visų akys buvo nuleistos žemyn, kunigas meldėsi, valstiečiai meldėsi, markizas galvojo. Skrynia niūriai dunksėjo tarsi daužoma kūjais.

Tuo metu užpakaly jų staigiai nuaidėjo kažkieno gyvas ir skambus balsas:

– Aš gi jums sakiau, jūsų šviesybe!

Visi nustebę atsigręžė.

Sienoj atsivėrė slaptas išėjimas.

Vienas akmuo, lygiai prigludęs prie kitų, tačiau neįcementuotas, besisukąs ant dviejų geležinių strypų, apsisuko aplink savo ašį kaip turniketas ir atidarė angą sienoje. Akmuo laisvai sukosi į abi puses, o anapus angos ėjo du koridoriai, vienas į dešinę, kitas į kairę, abu siauri, bet pakankami, kad pralįstų vienas žmogus. Toliau už šių netikėtai prasivėrusių durų buvo matyti sraigtiniai laiptai. Angoje pasirodė žmogaus veidas.

Markizas pažino Almalo.

XII

Išgelbėtojas

– Tai tu, Almalo?

– Aš, jūsų didenybe. Dabar jūs matote, kad yra akmenų, kurie sukasi, ir kad galima iš čia išeiti. Aš atvykau laiku, tačiau skubėkite. Per dešimtį minučių mes būsime girioje.

– Dievas galingas! – sušuko kunigas.

– Gelbėkitės, jūsų didenybe, – šaukė visų balsai.

– Pirmiausia gelbėkites jūs, – atsakė markizas.

– Jūs turite būti pirmutinis, – pasakė kunigas Tiurmo.

– Ne, aš būsiu paskutinis. – Ir markizas tęsė rūsčiu balsu: – Negali būti kovos dėl išdidumo. Mes neturim tam laiko. Jūs esate sužeisti. Aš įsakau jums gyventi ir bėgti. Greičiau! Pasinaudokite šia proga. Ačiū, Almalo.

– Ponas markize, mes turėsime skirtis? – paklausė kunigas Tiurmo.

– Apačioj? Be abejo. Pabėgti galima tik po vieną.

– Jūsų šviesybe, ar paskirsite mums susitikimo vietą?

– Taip. Girios aikštelėje, pas Govenų akmenį. Ar žinote šią vietą?

– Žinom visi.

– Aš būsiu ten rytoj. Vidudienį. Visi, kurie galit paeiti, privalote ten būti.

– Būsime.

– Ir tada mes vėl pradėsime karą, – pasakė markizas.

Tuo tarpu Almalo, atsirėmęs į akmenį, pastebėjo, kad tas nebejuda. Anga neužsidaro.

– Jūsų šviesybe, – tarė jis, – skubėkime. Akmens neįmanoma pastumti. Aš galėjau atidaryti urvą, bet negaliu jo uždaryti.

Iš tikrųjų ilgai nejudintas akmuo tarsi prišalo vietoje. Nors kiek pasukti jį pasidarė neįmanoma.

– Jūsų šviesybe, – kalbėjo Almalo, – aš tikėjausi, kad urvą bus galima uždaryti ir kad įsiveržę mėlynieji nieko neras ir nebegalės suprasti, o pamanys, kad jūs išnykot kaip dūmas. Bet štai akmuo nenori to. Priešas ras atvirą išėjimą ir galės mus persekioti. Negaiškime nė minutės, visi greičiau ant laiptų!

Imanus uždėjo ranką ant Almalo peties.

– Drauge, kiek reikės laiko, norint išeiti šiuo urvu į saugią girią?

– Ar niekas nėra rimtai sužeistas? – paklausė Almalo.

Visi atsakė:

– Niekas.

– Jei taip, tai užteks ketvirčio valandos.

– Vadinas, – kalbėjo Imanus, – jei priešas neįsiverš per ketvirtį valandos, tai...

– Jis galės mus vytis, vis tiek nepavys.

– Bet jis įsiverš į čia po penkių minučių, – tarė markizas. – Ši sena skrynia ilgai neišlaikys. Dar keli šautuvų buožių smūgiai, ir ji sutrupės. Ketvirtis valandos! Bet kas gi gali juos sulaikyti ketvirčiui valandos?

– Aš, – atsiliepė Imanus.

– Tu, Guž le Briuanai?

– Taip, jūsų šviesybe. Klausykite. Iš jūsų šešių penki sužeisti. O aš net neįdrėkstas.

– Ir aš, – tarė markizas.

– Jūs esate vadas, jūsų šviesybe, o aš kareivis. Vadas ir kareivis tai ne tas pats.

– Aš tai žinau, kiekvieno mūsų pareigos skirtingos.

– Ne, jūsų šviesybe, aš ir jūs turime tą pačią pareigą: išgelbėti jus.

Imanus atsigrįžo į draugus.

– Draugai, dabar svarbu viena – užkirsti kelią priešui ir kuo ilgiau jį sugaišinti. Klausykit. Aš visai stiprus, nesu nustojęs nė lašelio kraujo; būdamas nesužeistas, aš galiu ištverti ilgiau už bet kurį kitą. Išeikite visi, tik palikite man savo ginklus. Aš juos tinkamai panaudosiu. Pažadu sulaikyti priešą gerą pusvalandį. Kiek yra užtaisytų pistoletų?

– Keturi.

– Padėkite juos visus ant žemės.

Visi padarė tai, ko jis norėjo.

– Gerai. Aš pasilieku. Jie ras, su kuo pasikalbėti. Dabar greičiau eikite.

Ypatingomis aplinkybėmis nėra laiko dėkoti. Atsisveikindami jie vos tik suspėjo paspausti ranką.

– Iki greito pasimatymo! – tarė markizas.

– Ne, jūsų šviesybe. Tikiuosi, kad ne. Bent negreit; aš čia mirsiu.

Visi vienas po kito pradėjo lipti siaurais laiptais. Sužeistieji ėjo pirmieji. Kol pirmutinis lipo žemyn, markizas išsiėmė iš kišenės užrašų knygutę, išsitraukė iš jos pieštuką ir kažką parašė ant akmens, kuris jau nebesisuko ir paliko atvirą praėjimą.

– Eikite, jūsų šviesybe, jau daugiau nieko nebeliko, tik jūs, – tarė Almalo.

Ir Almalo pradėjo lipti laiptais žemyn.

Markizas nusekė paskui jį.

Imanus liko vienas.

XIII

Budelis

Keturi užtaisyti pistoletai gulėjo ant akmeninės aslos, nes šioj salėj nebuvo grindų. Imanus pasiėmė po vieną į abi rankas.

Po to jis atsistojo iš šono prie durų, kurias laikė užvertusi ir užmaskavusi skrynia.

Apgulėjai, matyt, bijojo kokios nors staigmenos ar sprogimo, kuris būna katastrofa laimėtojui ir pralaimėjusiam. Pirmoji ataka buvo audringa, antroji lėta ir atsargi. Jie galbūt negalėjo, o gal nenorėjo iš karto pramušti skrynios; jie ištrupino dugną buožėmis, viršų prabadė durtuvais, o pro skyles bandė pamatyti, kas darosi salėje, kad po to išdrįstų veržtis į vidų.

Laiptuose šviečiančių žibintų šviesa skverbėsi pro šias skyles į vidų.

Imanus pastebėjo, kad pro vieną tokią skylę žiūri akis. Jis greit pridėjo prie skylutės pistoleto vamzdį ir paspaudė gaiduką. Trinktelėjo šūvis, ir Imanus nudžiugęs išgirdo baisų riksmą. Kulka išnešė akį, perėjo per galvą, ir žiūrėjęs kareivis krito žemyn nuo laiptų.

Labai atsargiai puolėjai skrynios dangtyje išpjovė dvi skyles ir įrengė dvi šaudymo angas; Imanus pasinaudojo tuo, įkišo ranką į skylę ir, ilgai netaikydamas, paleido antrą pistoleto šūvį į visą priešų masę. Kulka, matyt, palietė ne vieną, nes pasigirdo daugelio riksmas, tarsi trys ar keturi būtų sužeisti ar užmušti. Laiptuose nuaidėjo atgal bėgančių kojų bildesys.

Imanus numetė šalin iššautus pistoletus ir pasiėmė du likusius; paskui, laikydamas abu pistoletus rankose, jis žiūrėjo pro skrynios skyles.

Jis įsitikino, kad pirmieji jo šūviai nenuėjo veltui.

Puolėjai nulipo laiptais žemyn. Sužeistieji raitėsi iš skausmo ant laiptų; laiptai buvo sraigtiniai, dėl to Imanus galėjo matyti tik tris ar keturias jų pakopas.

Imanus laukė.

– Laimėta laiko, – galvojo jis.

Staiga jis pamatė, kaip vienas žmogus šliaužia laiptais aukštyn, o netrukus po to už laiptų posūkio išlindo kareivio galva. Imanus nusitaikė ir šovė. Nuaidėjo riksmas, kareivis krito, ir Imanus perėmė iš kairės rankos į dešinę paskutinį užtaisytą pistoletą.

Tą pačią akimirką jis pajuto baisų skausmą, ir dabar sustaugė pats. Kardas pervėrė jam vidurius. Ranka, ranka žmogaus, kuris šliaužė laiptais, išlindo pro antrąją angą, įtaisytą skrynios apačioj, ir suvarė kardą Imanui į pilvą.

Žaizda buvo baisi. Viduriai buvo kiaurai atidaryti.

Imanus neparpuolė. Jis sugriežė dantimis ir tarė: „Na, gerai!"

Paskui, svyruodamas ir vos vilkdamas kojas, pasiekė geležines duris, padėjo pistoletą, nuėmė nuo sienos deglą ir, kaire ranka prilaikydamas savo besiverčiančius vidurius, dešiniąja palenkė žemyn žibintą ir uždegė sieros dagtį.

Akimirksniu dagtis užsiliepsnojo. Imanus metė degantį deglą ant žemės ir, parpuolęs ant akmeninės aslos, bet dar pasikeldamas, ėmė silpstančiu kvėpavimu pūsti dagtį.

Liepsna, nubėgusi dagtimi, išnyko už geležinių durų ir pasiekė tilto pilaitę.

Įsitikinęs, kad jo niekšiškas darbas puikiai pavyko, didžiuodamasis labiau savo nusikaltimu negu pasiaukojimu, šis žmogus, ką tik buvęs didvyris, o dabar paprastas žmogžudys, ruošdamasis mirti, šypsojosi.

– Jie atsimins mane! – sumurmėjo. – Aš atkeršijau; tegul jų mažyčiai užmokės už mūsų kūdikį – už mūsų karalių, kalintį Tamplyje.

XIV

Imanus taip pat išsigelbsti

Tą akimirką kažkas subildėjo, smarkiai pastumta skrynia sugriuvo, išlaisvino praėjimą ir į salę įsiveržė žmogus su kardu rankoje.

– Tai aš, Radubas. Na, pasirodykit! Man nusibodo laukti. Aš čia. Man vis tiek, vienam jau paleidau vidurius. Dabar pulsiu

jus visus. Ar eina kas paskui mane, ar ne, bet aš štai čia. Kiek jūsų čia yra?

Iš tikrųjų tai buvo Radubas, ir jis buvo vienas. Po tų skerdynių, kurias Imanus surengė laiptuose, Govenas, bijodamas kokios nors naujos klastos, įsakė savo žmonėms pasitraukti ir vėl ėmė tartis su Simurdenu.

Radubas, stovėdamas ant slenksčio su nuogu kardu rankoje, šioj tamsumoj, kur baigiąs degti deglas vos bešvietė, pakartojo savo klausimą:

– Aš čia vienas. Kiek jūsų?

Nesulaukęs atsakymo, jis žengė pirmyn. Tuo tarpu vienas iš tų šviesos blykstelėjimų, kurie pasirodo iš baigiančio degti židinio ir kurį galima būtų pavadinti šviesos kūkčiojimu, tvykstelėjo iš deglo ir apšvietė visą salę.

Radubas staiga pastebėjo kabantį ant sienos veidrodėlį, priėjo, pasižiūrėjo į savo kruviną veidą bei nukarusią ausį ir pasakė:

– Bjauriai sutaršė.

Paskui jis atsigręžė nustebęs, kad salė tuščia.

– Bet juk čia nieko nėra! – sušuko jis. – Rikiuotėj nulis.

Jis pamatė pasuktą akmenį, išėjimą ir laiptus.

– A! Suprantu. Pabėgo. Ei, visi čia! Draugai, eikšekit! Jie išsinešdino. Išdūmė, paspruko, pradingo, išgaravo! Šis senas bokštas skylėtas lyg ąsotis. Štai ir skylė, pro kurią tie niekšai išlindo! Kaip reikės mums įveikti Pitą ir Koburgą, jeigu jau dabar mums tokius pokštus krečia! Pats velnių dievas atėjo jiems į talką! Čia nieko daugiau nebėr!

Pasigirdo pistoleto šūvis, kulka pradrėskė jam alkūnę ir atsimušė į sieną.

– O! Pasirodo kažko esama! Kas čia buvo toks malonus pasveikinti mane?

– Aš, – atsiliepė balsas.

Radubas ištiesė galvą į priekį ir prieblandoje įžiūrėjo kažkokią masę, kitaip tariant, tysantį ant grindų Imanų.

– A! – sušuko jis. – Jau vieną turiu. Kiti pabėgo, bet tu nepabėgsi.

– Tu taip manai? – atsakė Imanus.

Radubas žengė žingsnį arčiau ir sustojo.

– Ei, žmogau, ten gulįs ant žemės, kas tu esi?

– Aš esu žmogus, kuris guli ant žemės, bet juokiasi iš tų, kurie stovi.

– Ką tu turi dešinėj rankoj?

– Pistoletą.

– O kairėj?

– Žarnas.

– Aš imu tave į nelaisvę.

– Per daug nesiskubink.

Imanus pasilenkė prie degančio dagties, iš paskutiniųjų papūtė ugnį ir mirė.

Po kelių minučių Govenas, Simurdenas ir visi kiti suėjo į salę. Visi pamatė atvirą išėjimą. Jie apžiūrėjo kiekvieną jo kampelį, ištyrė slaptuosius laiptus, vedančius į griovį. Aišku, kad bokšto gynėjai pabėgo. Jie papurtė Imanų, bet tas jau buvo negyvas. Govenas, laikydamas žibintą rankoje, apžiūrėjo akmenį, kuris padėjo apgultiesiems pabėgti; jis buvo girdėjęs kalbas apie besisukantį akmenį, bet visa tai laikė pasaka. Apžiūrinėdamas jį, Govenas pastebėjo, kad ant jo pieštuku kažkas užrašyta. Prinešęs arčiau žibintą, perskaitė:

„Iki pasimatymo, ponas vikonte. Lantenakas."

Goveną pasivijo Gešanas. Vytis priešą, aišku, nebuvo prasmės; pabėgti jiems pasisekė, bėglius slėpė visas kraštas – krūmai, grioviai, tankumynai, gyventojai; jie, be abejo, buvo jau labai toli. Jokios priemonės negalėjo padėti juos surasti; Fužero giria buvo tikra slėptuvė. Ką daryti? Viską teko pradėti iš naujo. Govenas ir Gešanas, neslėpdami nusivylimo, išdėstė tolimesnius savo planus.

Simurdenas niūriai klausėsi, netardamas nė žodžio.

– Tiesa, Gešanai, ar jau atgabeno kopėčias? – paklausė Govenas.

– Vade, jų dar nėra.

– Bet juk mes matėme vežimą, lydimą žandarų.

Gešanas atsakė:
– Bet kopėčių jis neatvežė.
– O ką jis atvežė?
– Giljotiną, – atsakė Simurdenas.

XV

Laikrodžio ir rakto nereikia dėti į tą pačią kišenę

Markizas de Lantenakas nebuvo taip toli, kaip jie manė.

Jis buvo saugioj vietoj, ir joks pavojus jam negrėsė.

Jis ėjo paskui Almalo.

Laiptai, kuriais jis su Almalo nulipo paskui kitus pabėgėlius, baigėsi prie pat griovio ir tilto arkų siauru skliautuotu koridoriumi. Šis koridorius vėl išėjo į natūralų žemės tarpeklį, kurio vienas galas baigėsi griovyje, o antras girioje. Šis tarpeklis vingiavo po tirštai sužėlusia augmenija, ir niekas iš viršaus jo negalėjo matyti. Čia pasislėpusį žmogų buvo neįmanoma rasti. Bėglys, pasiekęs šį tarpeklį, turėjo kaip žaltys nušliaužti į mišką ir jau buvo išsigelbėjęs. Statytojai net nesistengė kuo nors uždengti šio požeminio išėjimo, nes pati gamta jį puikiai paslėpė dygių erškėčių krūmais.

Markizui dabar beliko tik eiti pirmyn. Drabužių pakeitimu jam nereikėjo rūpintis. Nuo to laiko, kai atvyko į Bretanę, jis dar nenumetė savo valstietiško apdaro, jam atrodė, kad jo kilmingumo niekas negali sumenkinti.

Jis nusikabino kardą ir nusviedė šalin kartu su kardasaičiu.

Kai Almalo ir markizas iš požeminio urvo prasiskverbė į tarpeklį, penkių kitų – Ginuazo, Uanaro, Aukso Šakelės, Meilės Trupinio, Šatenė ir kunigo Tiurmo jau nebebuvo.

– Mūsų paukšteliai greit nuskrido, – tarė Almalo.

– Skrisk ir tu, – tarė markizas.

– Jūsų šviesybe, argi aš turiu jus palikti?

– Be abejo. Aš ten jau sakiau. Pabėgti galima tik po vieną. Kur vienas praeina, ten du nepraeis. Eidami kartu, mes patrauktume dėmesį. Dėl tavęs gali suimti ir mane, o dėl manęs – tave.

– Ar, jūsų šviesybe, gerai pažįstate šį kraštą?

– Taip.

– Tai pasimatymą skiriate prie Govenų akmens, jūsų šviesybe?

– Rytoj. Vidudienį.

– Aš ateisiu. Mes visi ateisime.

Almalo patylėjo.

– O jūsų šviesybe, kai aš pagalvojau, kad mudu vieni buvome jūroje ir kad aš norėjau jus užmušti nežinodamas, kad jūs mano senjoras, jūs galėjote man tai pasakyti, tačiau tylėjote! Koks jūs nuostabus žmogus!

Markizas prabilo:

– Anglija. Kitos išeities nėra. Reikia, kad per dvi savaites anglai atvyktų į Prancūziją.

– Aš norėčiau duoti jūsų šviesybei ataskaitą. Išpildžiau visus nurodymus.

– Apie tai pakalbėsim rytoj.

– Tai ligi rytdienos, jūsų šviesybe.

– Palauk, gal tu alkanas?

– Galbūt, jūsų šviesybe. Aš taip bijojau pavėluoti, jog neatsimenu, ar šiandien valgiau, ar ne.

Markizas ištraukė iš kišenės plytelę šokolado, perlaužė pusiau, vieną pusę davė Almalo, antrą pradėjo valgyti pats.

– Jūsų šviesybe, – tarė Almalo, – dešinėje yra griovys, kairėje – giria.

– Gerai. Palik mane. Keliauk savo keliu.

Almalo pakluso. Jis dingo tamsoj. Tik sučežėjo krūmai, o paskui vėl viskas nutilo. Po kelių sekundžių jau nebegalima buvo rasti jo pėdsakų. Vandėjiečių Giraitė, išvagota daubų ir apžėlusi krūmais, buvo geriausia pabėgėlių bendrininkė. Čia žmogus net nepradingdavo, o tartum ištirpdavo. Šis lengvumas, su kuriuo vandėjiečių gaujos viena akimirka sugebėdavo išsi-

sklaidyti, sulaikė mūsų armijas ir jos sustodavo nesiryždamos vytis besitraukiančios Vandėjos, priešo, sugebančio taip meistriškai pasprukti.

Markizas stovėjo nejudėdamas. Jis buvo iš tų žmonių, kurie stengiasi nuslopinti savyje visus jausmus, tačiau jis negalėjo numalšinti susijaudinimo, kad vėl gali alsuoti šviežiu oru, taip ilgai kvėpavęs vien krauju ir žudynėmis. Pajusti, kad esi išsigelbėjęs, nors neseniai buvai žuvęs; regėti taip arti kapą, o dabar štai atsidurti saugioje vietoje; būti mirties naguose ir vėl sugrįžti į gyvenimą – tatai negalėjo nesukrėsti netgi tokio žmogaus kaip Lantenakas; nors ir anksčiau jam teko pergyventi panašių įvykių, tačiau dabar jis nepajėgė sulaikyti akimirkos susijaudinimo, apėmusio kurčią įspūdžiams jo sielą. Jis prisipažino pats sau esąs patenkintas. Bet greitai suvaldė savo susijaudinimą, beveik panašų į džiaugsmą.

Jis išsitraukė savo laikrodį ir pasuko, kad skambintų. Kelinta galėjo būti valanda?

Jo didžiausiam nustebimui, buvo dar tik dešimta. Kai žmogus pergyvena tokį tragišką įvykį, kai visa pakimba ant siūlo, jis visada nustemba, kad minutės, per kurias jam teko tiek daug pergyventi, prabėgo taip greit kaip ir kitos. Įspėjamasis patrankos šūvis buvo iššautas truputį prieš saulėlydį, puolėjų kolona užpuolė Turgą po pusvalandžio, tarp septintos ir aštuntos valandos, kai pradėjo temti. Taigi šis didysis mūšis, pradėtas aštuoniomis, baigėsi dešimtą valandą. Visa epopėja truko tik šimtą dvidešimt minučių. Kai kada katastrofos įvyksta žaibo greitumu. Įvykiai nuostabiai trumpėja.

Sveikai pagalvojus, reikėtų stebėtis kuo kitu: ištisas dvi valandas tokia maža saujelė priešinosi tokiam dideliam būriui – štai kas buvo nepaprasta: devyniolikos žmonių kovos prieš keturis tūkstančius negalima buvo pavadinti nei trumpa, nei greit pasibaigusia.

Tačiau jau buvo laikas eiti. Almalo jau turėjo būti toli, ir markizas nusprendė, kad ilgiau nebegalima pasilikti. Jis įsidėjo savo laikrodį atgal į liemenę, bet ne į tą pačią kišenę, kadangi įsitikino,

kad toje kišenėje įdėtas geležinių durų raktas, kurį jam atidavė Imanus, ir pabijojo, kad laikrodžio stiklas, susisiekęs su raktu, gali sudužti, po to jis buvo benueinąs paskui kitus bėglius į mišką.

Pasukus į kairę, jam pasirodė, kad jį pasiekė neaiškus šviesos spindulys.

Jis atsigręžė atgal ir pro krūmų šakas, kurios dabar aiškiai juodavo raudono dangaus fone ir kurių pasidarė matomas kiekvienas lapelis, pastebėjo griovio pusėje didžiulę pašvaistę. Jau buvo beeinąs atgal į pilies pusę, bet paskui susigriebė, kad nenaudinga išlįsti į tokią šviesą; pagaliau, kas jam rūpi, iš kur ta šviesa; jis žengė ten, kur jam buvo nurodęs Almalo, ir paėjo keletą žingsnių girios link.

Nuėjęs gilyn ir pasislėpęs tarp krūmų, staiga jis išgirdo virš savo galvos baisų riksmą, kuris, atrodo, ėjo nuo paties skardžio krašto. Markizas pakėlė akis ir sustojo.

Penktoji knyga

IN DAEMONE DEUS*

I

Surasti, bet pražuvę

Tuomet, kai Mišelė Flešar pastebėjo bokštą, raudonuojantį nusileidžiančios saulės šviesoj, ji buvo nuo jo toliau negu per mylią. Nors ji vos begalėjo žengti žingsnį, bet neabejojo nė akimirkos. Moterys yra silpnos, bet motinos stiprios. Ji keliavo toliau.

Saulė greitai nusileido; užstojo sutemos, o paskui gili naktis; eidama ji girdėjo, kaip toli nuo čia, nematomoj varpinėj, išmušė aštuonias valandas, paskui devynias. Turbūt skambino Parinjė varpinėje. Retkarčiais ji sustodavo pasiklausyti kurčių garsų, kurie galbūt buvo tik neaiškus nakties šlamesys.

Visą laiką ji žengė tiesiai į priekį, savo kruvinomis kojomis mindama dygiąsias krykles ir dykumų piktžoles. Ji ėjo į blausią šviesą, blykčiojančią tolimame bokšte; retkarčiais šviesa ištrykšdavo, ir tamsoje bokštas atrodė apibertas paslaptingais spinduliais. Juo garsiau sudundėdavo trenksmas, tuo skaisčiau tvykstelėdavo šviesa, paskui ji vėl išnykdavo.

Platus plokščiakalnis, kuriuo keliavo Mišelė Flešar, tebuvo apaugęs tik žole ir viržiais, nebuvo ten nei namų, nei medžių; jis pamažu kilo aukštyn ir kažkur tolumoje atsirėmė į tamsų, žvaigždėmis nusėtą horizontą. Jėgų keliauti jai suteikė bokštas, kurio ji visą laiką neišleido iš akių.

*In daemone deus (lot.) – *Dievas velnyje.*

Jis pamažu didėjo.

Blankūs šviesos blyksniai ir kurtūs trenksmai, kurie ėjo iš bokšto, kaip jau mes sakėme, kartojosi protarpiais; jie išnykdavo, paskui vėl prasidėdavo, ir šiai sielvarto apimtai motinai toks dundesio ir tylos, šviesos ir tamsos kaitaliojimasis užminė skausmingą mįslę.

Pagaliau jie liovėsi: nutilo trenksmas ir užgeso blykčiojimas; valandėlei stojo spengianti tyla, viską aplinkui apgaubė kažkokia kraupi ramybė.

Kaip tik šiuo metu Mišelė Flešar priėjo plokščiakalnio skardį.

Po savo kojomis ji pastebėjo gilų griovį, kurio dugną slėpė balzgana nakties prietema; šiek tiek į šalį, plokščiakalnio viršuje, ratai, pylimai ir šaudomosios angos liudijo, kad čia įrengta patrankų baterija; o priešais ją, silpnai rusenančio dagties šviesoj iškilo milžiniškas statinys, tartum suręstas iš tamsos, juodesnės už visas kitas jį supančias tamsybes.

Į pastatą vedė tiltas, kurio arkos rėmėsi į griovį, už tilto pilis šliejosi į aukštą, juodą apskritą bokštą, kurį motina matė iš taip toli.

Pro bokšto langus blykčiojanti šviesa ir aidintis garsų ūžesys padėjo numanyti, kad viduj buvo daugybė žmonių, kurių siluetai kartais iškildavo ir ant bokšto stogo aikštelės. Šalia baterijos buvo stovykla; Mišelė Flešar pastebėjo sargybinius, nuo kurių ją slėpė krūmai ir tamsa.

Atėjusi prie plokščiakalnio, ji buvo taip arti tilto, kad, atrodė, galėjo pasiekti jį ranka. Bet gilus griovys skyrė nuo jo. Tamsoj ji įžiūrėjo tris tilto pilaitės aukštus.

Ji nežinojo, kiek laiko taip stovėjo – bežadė ir neatitraukdama žvilgsnio nuo juoduojančio priešais ją gilaus griovio ir tamsaus pastato, – laiko sąvoka buvo išdilusi jos protę. Ką visa tai reiškė? Kas vyko prieš jos akis? Ar tai buvo Turgas? Jai svaigo galva nuo kažkokio laukimo, kuris nežinia ar buvo kelio pabaiga ar tik pradžia. Ji pati savęs klausė, ko čia atėjusi.

Ji žiūrėjo ir klausėsi.

Staiga viskas dingo iš akių.

Dūmų uždanga užgriuvo tarp jos ir to, ką ji stebėjo. Aštrus skausmas privertė užmerkti akis. Vos tik ji spėjo sumerkti

blakstienas, pro vokus pajuto skaisčiai raudoną šviesą. Ji pravėrė akis.

Aplinkui ją buvo nebe naktis, o šviesi diena; bet baisi diena, pagimdyta ugnies. Ji matė kylantį gaisrą.

Juodi dūmai tapo purpuriniai, juos apšvietė liepsna: ši liepsna tai slėpėsi tarp dūmų, tai kilo aukštyn pašėlusiais zigzagais, kaip rangosi žaibai ir gyvatės.

Ši liepsna tartum liežuvis lindo iš nasrų, kurie buvo ne kas kita kaip langas, o pro jį veržėsi ugnis. Šis langas, užpintas geležies grotomis, kurios jau raudonavo nuo kaitros, buvo tilto pilaitės apatiniame aukšte. Iš viso trobesio tebuvo matyti tik šis langas. Dūmai apdengė visa, net ir plokščiakalnį, tik skardžio kraštas juoda linija išsiskyrė skaisčiai raudoname fone.

Mišelė Flešar žiūrėjo nustebusi. Dūmai buvo tartum debesys, o debesys – sapnas; ji nebežinojo, ką mato jos akys. Ar bėgti? Ar pasilikti? Ji pasijuto tarsi anapus realaus pasaulio.

Vėjo pūstelėjimas praskyrė dūmų uždangą, ir tragiškoji tvirtovė, nejučiomis apnuoginta, visa iškilo prieš akis su savo bokštu, tiltu ir pilaite, akinanti ir baisi, prašmatniai paauksuota gaisro, spindinčio nuo viršaus ligi pat papėdės. Pražūtingos liepsnos šviesoje Mišelė Flešar galėjo viską matyti.

Degė tilto pilaitės pirmasis aukštas.

Liepsna dar nepalietė kitų dviejų aukštų, ir jie atrodė tartum iškelti į dangų purpurinėj ugnies pintinėj. Nuo plokščiakalnio viršūnės, kur stovėjo Mišelė Flešar, galima buvo neaiškiai matyti kambario vidų, kai ugnis ir dūmai pasitraukdavo toliau. Visi langai buvo atdari.

Pro plačius antrojo aukšto langus ji pastebėjo pasieniais stovinčias spintas, kurios jai atrodė pilnos knygų, o priešais didžiulį langą, ant žemės, šešėlyje, buvo matyti neaiški krūvelė, kažkoks daiktas, tarsi didžiulė gūžta ar mažų žvėrelių guolis, kuris tarpais lyg ir judėjo.

Ji nebenuleido akių.

Kas tai per šešėlių gumulėlis?

Kartais jai pasirodydavo, kad tai gyvi padarėliai; ji karščiavo, nuo ryto nieko nebuvo valgiusi, visą dieną keliavusi be poilsio, išsekusi ir jautė, kad pradeda kliedėti, dėl to gaivališkai nepasitikėjo savimi; ir vis dėlto ji negalėjo atitraukti akių, kurios kaskart vis labiau ir labiau smigo į vieną tašką, ir negalėjo nukrypti nuo šios mažos tamsios kažkokių daiktų krūvelės, nuo šių, matyt, negyvų formų, gulinčių ant parketo, salėje virš degančio kambario.

Staiga ugnis, tartum valinga būtybė, metė vieną savo liepsnų liežuvį į didelę sausą gebenę, apvijusią tą fasadą, į kurį žiūrėjo Mišelė Flešar. Atrodė, kad liepsna tik dabar atrado šias susipynusias sausas šakas, kritusi kibirkštis godžiai išsiplėtė ir baisiu greitumu, tarsi per pabertą paraką, ėmė bėgti gebene aukštyn. Akimirksniu liepsna pasiekė trečiąjį aukštą. Ir tada iš viršaus ji nušvietė antrojo aukšto vidų. Staiga skaisčioj šviesoj išryškėjo trys miegančių vaikų figūrėlės.

Įstabus vaizdas: prisiglaudę vienas prie kito, supynę rankutes ir kojytes, užmerktomis akelėmis ir besišypsančiomis lūpomis, miegojo trys mažyliai.

Motina pažino savo vaikus.

Pasigirdo širdį veriantis klyksmas.

Tik motinos balse gali skambėti neapsakomas siaubas. Koks laukinis ir jaudinantis šis riksmas! Kai moteris taip šaukia, atrodo, kad staugia vilkė, kai taip staugia vilkė, atrodo, kad šaukia moteris.

Mišelės Flešar riksmas buvo panašus į staugimą. Hekubė lojo, sako Homeras.

Tai šį riksmą ir išgirdo markizas de Lantenakas.

Kaip matėme, jis sustojo.

Šią akimirką markizas stovėjo tarp išėjimo iš slaptojo požemio, kuriuo jį išvedė Almalo, ir tarp griovio. Pro susipynusias virš jo šakas jis pamatė liepsnojantį tiltą ir Turgą, raudoną nuo gaisro pašvaistės; praskyręs šakas, jis išvydo virš savo galvos, antroje pusėje, ant pat skardžio krašto, tiesiai prieš degančią pilį, kur buvo šviesu tartum dieną, klaikią ir apgailėtiną moters figūrą, pasilenkusią ties grioviu.

Tai ši moteris taip rėkė.

Bet tai jau buvo ne Mišelė Flešar, tai buvo Gorgona. Nelaimingieji kartu yra ir baisūs. Valstietė pavirto Eumenide. Ši paprasta, tamsi, šiurkšti, nesąmoninga kaimietė staiga pasiekė epinės nevilties viršūnę. Didelės kančios smarkiai pakeičia sielą; šioje motinoje įsikūnijo motinystė; tas, kas apima visą žmoniją, yra antžmogiška; ji stovėjo čia, pasilenkusi ties grioviu, prieš šią liepsnos jūrą, prieš šį nusikaltimą tarsi kapų šmėkla; ji staugė tartum žvėris, bet atrodė deivė; jos sielvartingos lūpos siuntė prakeiksmus, o veidas buvo tarsi liepsnojanti kaukė. Kas gali lygintis didingumu su motinos žvilgsniu, sudrėkintu ašaromis, svaidančiu žaibus, jos žvilgsnis degino patį gaisrą.

Markizas klausėsi. Jos skundas krito ant jo galvos; jis girdėjo kažką padriko ir širdį veriančio, ne žodžius, o raudojimą.

– Ak, Dieve mano! Vaikai! Tai mano vaikai! Gelbėkit! Dega! Dega! Dega! O, jūs žmogžudžiai! Argi ten nieko nėra? Mano vaikai sudegs! Žoržete! Mano vaikeliai! Gro Alenai! Renė Žanai! Ką gi tai reiškia? Kas ten uždarė mano vaikus? Jie miega. O, aš einu iš proto! Ne, tai neįmanoma. Gelbėkit!

Tuo tarpu Turge ir plokščiakalny visi sukilo. Subėgo visa stovykla, kai tik pamatė gaisrą. Puolėjai, ką tik atlaikę kartečę, ėmė kovoti su gaisru. Govenas, Simurdenas, Gešanas davinėjo įsakymus. Ką daryti? Išdžiūvusiam griovio upely tebuvo galima pasemti vos kelis kibirus vandens. Visų nerimas augo. Visame plokščiakalnio pakraštyje stovėjo žmonės ir išsigandusiais veidais žiūrėjo į gaisrą.

Reginys iš tikrųjų buvo siaubingas.

Visi žiūrėjo, bet nieko negalėjo padėti.

Liepsna, apėmusi gebenę, užbėgo į viršutinį aukštą. Radusi pilną pakraigę šiaudų, ji puolė ten. Dabar užsiliepsnojo visa pakraigė. Aplinkui šokinėjo liepsnos liežuviai; liepsnos džiūgavimas – šiurpus džiūgavimas. Atrodė, tarsi kieno nors nedoras alsavimas būtų pūtęs šį laužą. Tartum baisusis Imanus, visas ištisai virtęs kibirkščių lietumi, būtų ėmęs gyventi mirtį nešančiu ugnies gyvenimu, o jo žmogžudiška siela būtų tapusi lieps-

na. Aukštas, kuriame buvo biblioteka, dar nebuvo paliestas ugnies – aukštos lubos ir storos sienos kelioms minutėms atidėjo tą akimirką, kada ir jį turėjo apimti ugnis, bet ši lemtinga akimirka artėjo; jį laižė liepsnos liežuviai iš pirmojo aukšto ir glostė ugnis, bėganti iš viršaus. Jį jau palietė siaubingas mirties pabučiavimas. Apačioj – katilas verdančios lavos, viršuj – degantis laužas; jei pradegs grindys, viskas žus raudonų pelenų griūtyje, jei pradegs lubos – biblioteka bus palaidota po degančiomis anglimis. Renė Žanas, Gro Alenas ir Žoržetė dar nebuvo pabudę, jie miegojo giliu, ramiu vaikystės miegu ir pro ugnies bei dūmų vilnis, kurios tai uždengdavo, tai vėl atidengdavo langus, buvo galima matyti juos ugnies grote nušviestus spindėjimo, lygaus meteoro spindėjimui, tris ramiai miegančius vaikelius, gražutėlius, nejudančius, tarsi tris Jėzulius, patikliai miegančius pragare; bet ir tigras būtų pravirkęs, matydamas šias rožes įkaitintoje krosnyje, šiuos lopšelius kapų duobėje.

Vargšė motina laužė rankas.

– Dega! Gelbėkit, dega! Ar jūs visi apkurtote, ar ką, kad neateinat? Ten dega mano vaikai! Ei, vyrai, bėkite šen! Kiek dienų ir naktų aš jų ieškojau ir štai kur suradau! Dega! Gelbėkit! Juk jie angelėliai, tikri angelėliai! Kuo gi nusikalto šie nekalti vargšeliai? Mane sušaudė, o juos degina! Kas visa tai daro? Gelbėkit! Gelbėkit mano vaikus! Argi niekas manęs negirdit? Kalės, ir tos pasigailėtų! Mano vaikai! Mano vaikai! Jie miega! Ak, Žoržete! Aš matau jos nuogą pilvelį! Renė Žanai, Gro Alenai! – tokie jų vardai. Jūs matot, kad esu jų motina. O, kokie žiaurūs laikai! Aš keliavau dienas ir naktis! Dar šįryt kalbėjau su viena moterim. Gelbėkit! Gelbėkit! Dega! O, kokie pabaisos! Niekšai! Juk vyresnysis dar neturi penkerių metų, o jauniausioji – dvejų. Aš matau jų nuogas kojytes. Jie miega, o Panele Švenčiausioji! Dangiškoji ranka grąžino man juos, bet pragaro galybė vėl juos atima. O tiek toli aš atėjau! Mano vaikučiai, juk aš savo pienu juos penėjau! Ir laikiau didžiausia nelaime, kad jų nebesurasiu... Pasigailėkite manęs! Grąžinkite man vaikus! Tikrai, tikrai jie ten ugnyje! Pasižiūrėkite į mano kruvinas kojas. Gelbėkit! Nepatikėsiu,

kad žmonės leistų nelaimingiems mažutėliams žūti ugnyje! Gelbėkit! Žmogžudžiai! Kas gi tai matė? O, niekadėjai! Kas čia per baisūs namai! Pagrobė mano vaikus, kad juos nužudytų! Jėzau gailestingasis! Išgelbėk mano vaikus! O, aš nebežinau, ką padaryčiau! Aš nenoriu, kad jie mirtų! Gelbėkit! Gelbėkit! Gelbėkit! O, jeigu jie šitaip mirtų, aš užmuščiau Dievą!

Kartu su baisiu motinos vaitojimu plokščiakalnyje ir griovyje pasigirdo balsai:

– Kopėčios!

– Nėra kopėčių!

– Vandens!

– Nėra vandens!

– Ten bokšte, antrajame aukšte, yra durys.

– Jos geležinės!

– Išlaužkit jas!

– Neįmanoma!

O motina beviltiškai šaukė:

– Dega! Gelbėkit! Skubėkite! Išgelbėkit juos arba užmuškite mane! Mano vaikai! Mano vaikai! O, kokia baisi ugnis! Ištraukit mano vaikus arba meskit ir mane kartu į ugnį!

Šio graudaus vaitojimo protarpiais buvo girdėti ramus gaisro spragsėjimas.

Markizas prisilietė savo kišenės ir užčiupo geležinių durų raktą. Jis pasilenkė po skliautu, pro kurį buvo išlindęs, ir sugrįžo atgal į bokštą, iš kurio ką tik buvo pabėgęs.

II

Nuo akmeninių iki geležinių durų

Visa armija buvo susijaudinusi, nes negalėjo veikti; keturi tūkstančiai žmonių negalėjo išgelbėti trijų mažyčių; tokia buvo padėtis.

Kopėčių iš tikrųjų nebuvo; iš Žavenė išsiųstos kopėčios Turgo nepasiekė; gaisras tuo tarpu plėtėsi tartum iš kraterio išsiliejusi lava; bandyti jį užgesinti beveik sausai išdžiūvusio upelio

vandeniu buvo taip pat juokinga, kaip šliūkšteli stiklinę vandens į liepsnojantį ugnikalnį.

Simurdenas, Gešanas ir Radubas nulipo į griovį; Govenas įlipo į Turgo antrąjį aukštą, kur buvo slaptasis išėjimas su pasisukančiu akmeniu ir geležinės durys į biblioteką. Tai čia Imanus uždegė sieros dagtį; tai čia buvo gaisro pradžia.

Govenas atsivedė su savim dvidešimt inžinerijos karių. Reikėjo išgriauti geležines duris, kitos išeities nebebuvo. Jos buvo baisiai tvirtai uždarytos.

Pradėjo daužyti kirviais. Kirviai sutrupėjo.

– Prieš šias duris kiekvienas plienas – stiklas, – tarė vienas kareivis.

Iš tikrųjų durys buvo iš kaltinės geležies, dar apkaustytos dvigubomis, trijų colių storio metalinėmis plokštėmis.

Jie bandė pakišti po durimis geležines dalbas, bet jos sulūžo.

– Kaip degtukai, – pasakė vienas kareivis.

Govenas niūriai sušnabždėjo:

– Tik patrankos sviedinys galėtų išmušti tokias duris. Norint jas atidaryti, reikėtų atgabenti patranką.

– Ir tai vargu ar padėtų, – atsakė kareivis.

Užėjo nusivylimo minutė. Bejėgės rankos nusviro žemyn. Tylėdami, nusivylę, tartum nugalėti, vyrai žiūrėjo į baisias nepajudinamas duris. Pro jų apačią skverbėsi raudona šviesa. Už jų siautėjo ugnis.

Šlykštus Imanaus lavonas dar tebegulėjo prie jų niaurus, triumfuojantis.

Dar kelios minutės, ir visas pastatas galėjo sugriūti.

Ką daryti? Nebebuvo jokios vilties.

Įsmeigęs akis į besisukantį akmenį, Govenas beviltišku balsu sušuko:

–Tai štai pro čia išėjo markizas de Lantenakas!

– Ir pro čia jis sugrįžta! – atsakė kažkieno balsas.

Slapto išėjimo akmeninėj angoj pasirodė balta galva. Tai buvo markizas.

Daug metų prabėgo nuo to laiko, kai Govenas matė jį taip iš arti. Jis atsitraukė.

Visi, kurie čia buvo, stovėjo apstulbę.

Markizas laikė rankoje didelį raktą. Išdidžiu žvilgsniu jis privertė pasitraukti keletą karių, stovėjusių priešais, žengė tiesiai prie durų, pasilenkė po skliautais ir įkišo raktą į spyną. Spyna sugirgždėjo, durys atsidarė, už jų atsivėrė ugninė praraja. Markizas įėjo.

Jis ėjo tvirtais žingsniais, aukštai iškėlęs galvą.

Visi drebėdami sekė jį akimis.

Nespėjo jis nueiti ir keleto žingsnių, kai suanglėjusios grindys, iš viršaus sujudintos jo žingsnių, griuvo už pat jo nugaros, tarp jo ir durų palikdamos bedugnę. Markizas nepasuko galvos ir skubėjo į priekį. Jis pranyko dūmuose.

Daugiau nieko nebuvo matyti.

Ar jis spėjo nueiti? Ar nauja liepsnos praraja neatsivėrė po juo? Argi tokiu pasiaukojimu jis tik pražudė save? Niekas nebūtų galėjęs to pasakyti. Priešais tebuvo matyti ugnies ir dūmų siena. Markizas buvo anapus jos, gyvas ar miręs.

III

Miegantys vaikai pabunda

Pagaliau vaikai pramerkė akis.

Liepsna, dar nepasiekusi bibliotekos salės, nudažė jos lubas rausva šviesa. Vaikai nebuvo matę tokios aušros. Jie sužiuro. Žoržetė ėmė atidžiai ją stebėti.

Visas gaisro grožis atsivėrė prieš jų akis; iš beformės masės išdidžiai iškildavo juoda hidra ir purpurinis paauksuotas slibinas. Kibirkštys, lėkdamos ore, raižė tamsą, tarsi kovojančios kometos, bėgančios viena po kitos. Ugnis yra eikvotoja, žarijos pilnos brangenybių, kurias paleidžia vėju; juk ne atsitiktinai anglis yra panaši į deimantą. Trečiojo aukšto sienos jau pradegė, ir žėrinčių brangakmenių kaskados krito į bedugnę; krūvos pakraigėj degančių šiaudų ir avižų pradėjo byrėti pro langus tarsi auksinių dulkių griūtis; avižos virto ametistais, šiaudų stiebeliai – rubinais.

– Gazu! – tarė Žoržetė.

Visi trys vaikai atsisėdo.

– O! – sušuko motina. – Jie pabudo!

Renė Žanas atsikėlė, paskui atsikėlė Gro Alenas, pagaliau ir Žoržetė.

Renė Žanas pasirąžė, priėjo prie lango ir pasakė:

– Karšta!

– Kasta! – pakartojo Žoržetė.

Motina šaukė juos:

– Mano vaikai! Renė! Alenai! Žoržete!

Vaikai apsidairė. Jie stengėsi suprasti, kas darosi. Kas suaugusiems kelia siaubą, tas vaikams žadina tik smalsumą. Kas lengvai nustemba, tas sunkiai nusigąsta, nežinojimas nepažįsta baimės. Vaikai tokie nekalti, kad, net išvydę pragarą, imtų juo grožėtis.

Motina pakartojo:

– Renė! Alenai! Žoržete!

Renė Žanas pasuko galvą; šis balsas patraukė jo dėmesį; vaikai turi trumpą atmintį, bet prisimena labai greitai; visa praeitis jiems atrodo tik vakarykštė diena; Renė Žanas, pamatęs motiną, nenustebo, bet, apsuptas tokios daugybės keistenybių, jis pajuto neaiškią paramos būtinybę ir sušuko:

– Mama!

– Mama! – ištarė Gro Alenas.

– Mam! – pakartojo Žoržetė.

Ir ji ištiesė savo mažas rankutes.

O motina suriko širdį veriančiu balsu:

– Mano vaikai!

Visi trys pribėgo prie lango; laimei, liepsna dar šėlo priešingoj pusėj.

– Man karšta, – tarė Renė Žanas.

Paskui pridūrė:

– Degina!

Ir, akimis suieškojęs motiną, sušuko jai:

– Mama, eikš čia!

– Mam, eiks, – pakartojo Žoržetė.

Sutaršytais plaukais, nudriskusi, kruvina, tverdamasi už krūmų, motina leidosi į griovį. Ten stovėjo Simurdenas su Gešanu, ir čia, apačioje, jie buvo tokie pat bejėgiai kaip Govenas viršuje, bokšte. Kareiviai nusiminę, kad negali padėti, spietėsi aplink juos. Karštis buvo nepakenčiamas, bet niekas to nejautė. Jie apsvarstė viską – šlaito nuožulnumą prie tilto, arkų aukštį, pilies aukštų išdėstymą, nepasiekiamus langus ir būtinumą veikti kuo greičiausiai. Nugalėti tris aukštus! Jokių priemonių jiems pasiekti. Suprakaitavęs, pribėgo sužeistasis Radubas, kruvinas kardo perkirstu petim, kulkos beveik nuplėšta ausim; jis pamatė Mišelę Flešar.

– O! – sušuko jis. – Nušautoji, ar jūs iš numirusiųjų atsikėlėt?

– Mano vaikai! – pasakė motina.

– Tai tiesa, – tarė Radubas. – Dabar nėra laiko su vaiduokliais gaišti.

Jis bandė lipti į tiltą, bet veltui: įsikabinęs nagais į akmenis, minutę kitą šliaužė aukštyn; tilto atramos buvo visai lygios, nė vieno įskilimo, nė jokio plyšelio, sena siena buvo lygi tartum naujutėlė, ir Radubas greit nuslydo žemėn. Gaisras liepsnojo vis labiau, keldamas siaubą; liepsnos apsuptuose lango rėmuose buvo matyti trys šviesios galvutės. Radubas pagrasė kumščiu dangui, įsmeigęs į jį akis, tartum ten ko ieškodamas, ir tarė:

– Tai štai kokia tavo valia, gailestingasis Dieve!

Motina, parpuolusi ant kelių, apsikabino tilto arką ir šaukė:

– Pasigailėkite!

Kurtus traškėjimas buvo sumišęs su žarijų spragsėjimu. Bibliotekos spintų stiklai ėmė trūkinėti ir su trenksmu kristi ant grindų. Buvo aišku, kad pilies rentinys neišlaikys. Jokia žmogiška jėga nebegalėjo to sustabdyti. Dar akimirka, ir viskas kris į bedugnę. Galima buvo laukti tik vieno – katastrofos. Buvo girdėti, kaip ploni balseliai be paliovos kartojo: „Mama! Mama!" Siaubas pasiekė savo viršūnę.

Staiga ties kitu langu, greta to, prie kurio stovėjo vaikai, purpurinėje gaisro šviesoje pasirodė aukšto žmogaus figūra.

Visų galvos pakilo aukštyn, visų žvilgsniai įsmigo į šį langą. Kažkoks žmogus buvo ten, viršuje, kažkoks žmogus pateko į bibliotekos salę, kažkoks žmogus įėjo į patį pragarą. Ugnies fone jo figūra išryškėjo juodu siluetu, tiktai plaukai buvo balti. Visi atpažino markizą de Lantenaką.

Jis akimirksniu dingo, paskui vėl pasirodė.

Baisusis senis dabar laikė rankose ilgas kopėčias. Tai buvo gelbėjimo kopėčios, gulėjusios bibliotekoj prie sienos; jis atnešė jas prie lango, paėmė už vieno galo ir atleto vikrumu atsargiai pro langą nuleido iki griovio. Radubas, stovįs apačioje, apsvaigęs iš džiaugsmo, nutvėrė kopėčias.

– Tegyvuoja respublika!

– Tegyvuoja karalius! – pasigirdo markizo atsakymas.

Radubas sumurmėjo:

– Gali rėkti, ką nori, gali sakyti kvailystes, kokios tik patinka, bet tu esi pats Viešpats Dievas.

Kopėčios buvo pastatytos; tarp žemės ir degančio pastato atsirado susisiekimas; subėgo žmonės; dvidešimt vyrų su Radubu priešaky akimirksniu užėmė visus kopėčių laiptelius, atsišliedami į juos, kaip daro mūrininkai, paduodami aukštyn ar nuleisdami žemyn akmenis. Ant medinių kopėčių išaugo antros gyvos kopėčios iš žmonių kūnų. Radubas buvo pačioje jų viršūnėje ir siekė langą. Jis buvo atsigręžęs į liepsnas.

Mažosios armijos kariai, be galo sujaudinti įvykių, išsisklaidę viržiuose ir šlaite, dabar subėgo artyn į plokščiakalnį, į griovį ir bokšto aikštelę.

Markizas dar kartą dingo ir pasirodė su vaiku rankose.

Sugriaudė daugybės žmonių plojimas.

Markizas pagriebė pirmiausia pasitaikiusį vaiką. Tai buvo Gro Alenas.

Gro Alenas šaukė:

– Aš bijau!

Markizas padavė jį Radubui, šis perdavė jį kitam, žemiau stovinčiam kareiviui, šis vėl ir vėl kitam, kol išsigandęs verkiantis Gro Alenas, iš rankų į rankas kilojamas, pasiekė žemę, o marki-

zas dingo ir vėl sugrįžo prie lango; dabar jis atnešė Renė Žaną, kuris verkdamas ir priešinosi ir spėjo suduoti Radubui, kai markizas jam padavė vaiką.

Markizas sugrįžo į liepsnojančią salę. Žoržetė buvo likusi viena. Jis priėjo prie jos. Ji šypsojosi. Šis žmogus, tarsi nukaltas iš granito, pajuto, kad jo akys drėksta nuo ašarų.

– Kuo tu vardu? – paklausė jis.

– Zozetė, – atsakė ji.

Markizas paėmė Žoržetę ant rankų, ji vis dar tebesišypsojo, ir tuo metu, kai ją reikėjo atiduoti Radubui, šitą niaurų ir išdidų senį sujaudino vaiko nekaltumas, ir jis pabučiavo kūdikį.

– Mūsų mažoji! – šaukė kareiviai; ir Žoržetė, eidama iš rankų į rankas, nusileido žemyn. Iš džiaugsmo visi trypė kojomis ir plojo delnais; seni grenadieriai kukčiojo, o mažytė jiems šypsojosi.

Motina stovėjo prie kopėčių dusdama iš džiaugsmo, apsvaigusi nuo netikėtos laimės, nejučiomis pernešta iš pragaro į rojų. Labai didelis džiaugsmas taip pat sužeidžia širdį. Ji ištiesė rankas ir pirmiausia pagriebė Gro Aleną, paskui Renė Žaną ir pagaliau Žoržetę; ji bučiavo čia vieną, čia kitą, paskui ėmė kvatoti ir nualpusi krito žemėn.

Iš visų pusių pasigirdo riksmas:

– Visi išgelbėti!

Iš tikrųjų visi, išskyrus senį, buvo išgelbėti.

Bet niekas dabar apie jį negalvojo, galbūt ir jis pats.

Keletą akimirkų jis stovėjo ant palangės ir tartum laukė, kad viską išspręstų liepsna. Paskui, neskubėdamas, iš lėto, išdidžiai peržengė palangę ir nesidairydamas, tiesus, nusigręžęs nuo šėlstančios liepsnos, prieš akis matydamas bedugnę, aplinkui visiems tylint, didingai tartum vaiduoklis ėmė leistis kopėčiomis žemyn. Tie, kurie dar stovėjo ant kopėčių, greitai nušoko žemyn, visi sudrebėjo ir pajuto šventą baimę prieš šį žmogų kaip prieš viziją. O jis tuo tarpu ramiai ir didingai leidosi į tamsą; jie traukėsi, o jis artėjo prie jų; išbalusiame, tartum iš marmuro iškaltame jo veide nevirptelėjo nė vienas raumenėlis; jo nejudriame, tartum

vaiduoklio žvilgsnyje neblykstelėjo jokia jausmo kibirkštėlė; su kiekvienu žingsniu, kurį jis žengė artyn prie šių žmonių, išplėstomis akimis baimingai žiūrinčių į jį iš patamsio, jis rodėsi vis didesnis, kopėčios drebėjo ir girgždėjo nuo sunkių jo žingsnių; tai buvo tarsi komandoro statula, žengianti į savo kapą.

Kai tik markizas nulipo, kai tik nukėlė koją nuo paskutinio kopėčių skersinio ir atsistojo ant žemės, kažkieno ranka palietė jo petį. Jis atsisuko.

– Aš tave suimu, – tarė Simurdenas.

– Aš tau pritariu, – pasakė Lantenakas.

Šeštoji knyga

PO PERGALĖS PRASIDEDA KOVA

I

Lantenakas nelaisvėje

Markizas iš tikrųjų nulipo į kapą.

Jį nuvedė.

Turgo pilies požeminis kalėjimas tučtuojau vėl buvo atidarytas, budriai prižiūrint pačiam Simurdenui; ten nunešė lempą, ąsotį vandens ir kepalėlį kareiviškos duonos, įmetė glėbį šiaudų, ir nepraėjo nė ketvirtis valandos po to, kai kunigo ranka nutvėrė markizą už peties, paskui Lantenaką užsidarė kalėjimo durys.

Po to Simurdenas nuėjo pas Goveną; šiuo metu tolimoje Parinjė bažnyčioje išmušė vienuolika valandų; Simurdenas tarė Govenui:

– Aš sušauksiu karo lauko teismą. Tu jame nedalyvausi. Tu esi Govenas, o Lantenakas taip pat Govenas. Judu per daug artimi giminės, ir tu negali būti teisėju, aš smerkiu Filipą Egalitė, kad jis teisė Kapetą. Karo lauko teismą sudarys trys teisėjai; jame dalyvaus vienas karininkas – kapitonas Gešanas, vienas puskarininkis – seržantas Radubas, o pirmininku būsiu aš. Tavęs visa tai neliečia. Mes elgsimės pagal Konvento dekretą; mes pasitenkinsim nustatydami markizo de Lantenako tapatybę. Ryt karo lauko teismas, poryt giljotina. Vandėja žuvusi.

Govenas neatsakė nė žodžio, o Simurdenas, susirūpinęs svarbiais įvykiais, kurie dar buvo prieš akis, išėjo. Simurdenas turėjo

paskirti valandą ir parinkti vietą bausmės vykdymui. Kaip Lekinjo Granvilyje, kaip Taljenas Bordo mieste ir Šaljė Lijone, kaip Sen Žiustas Strasburge, taip ir Simurdenas, rodydamas kitiems pavyzdį, ateidavo pažiūrėti bausmės vykdymo; teisėjas atvykdavo pažiūrėti, kaip dirba budelis; šį paprotį devyniasdešimt trečiųjų metų teroras perėmė iš prancūzų parlamentų ir ispanų inkvizicijos.

Govenas taip pat buvo susirūpinęs.

Nuo girios pūtė šaltas vėjas. Govenas pavedė Gešanui vadovauti stovyklai, o pats nuėjo į savo palapinę, kuri stovėjo žemai pagiry, Turgo papėdėj; jis paėmė savo apsiaustą su gobtuvu ir įsisiautė į jį. Šis apsiaustas pagal kuklią respublikonų madą tik iš kraštų buvo papuoštas antsiuvais, išskiriančiais vyriausiąjį kariuomenės vadą. Jis pradėjo vaikštinėti po šią krauju apšlakstytą pievą, iš kurios buvo pradėtas puolimas. Čia jis buvo vienas. Gaisras dar tebeliepsnojo, bet niekas juo nesirūpino; Radubas, pasilikęs su vaikais ir jų motina, buvo beveik toks pat rūpestingas kaip ir pati motina; tilto pilaitė baigė degti, kareiviai turėjo daug darbo: jie kasė duobes, laidojo mirusius, tvarstė sužeistuosius, ardė barikadas, nešė iš kambarių ir nuo laiptų lavonus, valė žudynių vietą, šlavė baisias pergalės sąšlavas; kareiviai visą tą baigtos kovos ruošą atliko kaip visada kariškai, žodžiu – greitai. Govenas viso to nematė.

Paskendęs savo mintyse, jis tik retkarčiais mesdavo žvilgsnį į bokšto spragą, prie kurios Simurdeno įsakymu, stovėjo sutvirtinta sargyba.

Šią spragą Govenas galėjo įžiūrėti nakties tamsoje maždaug už dviejų šimtų žingsnių nuo tos vietos, kur jis klajojo vienas, lyg slėpdamasis nuo žmonių. Jis matė šią juodą angą. Tai pro ten prieš tris valandas prasidėjo puolimas; tai pro ten Govenas prasiskverbė į bokštą; ten, žemutiniam aukšte, buvo įruošta retirada; šiame žemutiniame aukšte buvo durys į kalėjimą, kuriame uždarė markizą. Sargyba prie išlaužos saugojo šį kalėjimą.

Kiekvieną kartą, kai jo žvilgsnis neaiškiai išvysdavo šios angos kontūrus, jo ausyse tarsi laidotuvių varpai suskambėdavo žodžiai: „Ryt karo lauko teismas, poryt giljotina".

Nors gaisrą pasisekė apramdyti, nors kareiviai ant ugnies išliejo visą vandenį, kiek tik galėjo gauti, tačiau jis dar be paliovos priešinosi ir svaidė liepsnas: buvo girdėti, kaip traška lubos ir griūva vieno aukšto perdangos ant kito; tada pakildavo kibirkščių viesulas tartum nuo purtomo deglo ir tarsi žaibas nušviesdavo horizontą; o Turgo bokšto šešėlis, staiga milžiniškai išaugęs, išsitiesdavo iki pat girios.

Govenas iš lėto tebevaikštinėjo bokšto šešėlyje į priekį ir atgal priešais atakos angą. Retkarčiais jis sunerdavo rankas už galvos, pridengtos karišku gobtuvu. Jis galvojo.

II

Govenas mąsto

Jis negalėjo sugaudyti savo minčių.

Jo akyse ką tik įvyko neregėta permaina.

Markizas de Lantenakas pasikeitė.

Govenas buvo šio pasikeitimo liudininkas.

Niekad jis nebūtų patikėjęs, kad įvykiai, nors ir netikėčiausi, galėtų atnešti tokius vaisius. Net ir sapne jam nesisapnavo, kad gali įvykti kas nors panašaus. Kažkas nežinomo, aukštesnio, kas žaidžia su žmogumi, nutvėrė Goveną ir laikė savo rankose. Govenas matė, kad tai, kas buvo neįmanoma, tapo realu, regima, apčiuopiama, neišvengiama ir nepermaldaujama.

Ką apie visa tai galvojo jis, Govenas?

Dabar jau negalima buvo to išvengti, reikėjo spręsti.

Jam buvo duotas klausimas; jis negalėjo nuo jo pabėgti.

Duotas, bet kieno?

Įvykių.

Ir ne vien tik įvykių.

Kai įvykiai, kurie yra kintamas dydis, iškelia mums klausimą, tai teisingumas, kuris yra pastovus dydis, priverčia mus atsakyti.

Už debesies, metančio mums savo šešėlį, yra žvaigždė, skleidžianti mums šviesą.

Mes negalim pasislėpti nuo tos šviesos, kaip ir nuo to šešėlio.

Govenas turėjo atsakyti į apklausą.

Jis stovėjo prieš teisėją.

Prieš baisų teisėją.

Prieš savo sąžinę.

Govenas pajuto, kad jame viskas susvyravo. Tvirčiausi jo įsitikinimai, švenčiausi pažadai, griežčiausi sprendimai – visa ėmė svyruoti jo valios gelmėse.

Būna sielos virpesių.

Juo ilgiau jis galvojo apie tai, kas įvyko, juo labiau jautėsi sukrėstas.

Govenas, kaip respublikonas, tikėjo, ir ne be pagrindo, kad pasiekė absoliutą. Bet štai pasirodė dar aukštesnis absoliutas.

Virš revoliucinio absoliuto yra žmogiškasis absoliutas.

To, kas vyko, negalima buvo išvengti; įvykis buvo rimtas, o Govenas buvo jo dalyvis; buvo jo rate ir negalėjo iš jo išeiti; nors Simurdenas pasakė: „Tavęs tai visai neliečia", vis dėlto jis jautė kažką panašaus į tai, ką pajunta medis, atplėšiamas nuo šaknų.

Kiekvienas žmogus turi savo pagrindą; tą pagrindą sukrėtus, žmogus visai sutrinka; tokį sutrikimą pergyveno Govenas.

Jis spaudė galvą abiem rankomis, tarsi norėdamas išspausti iš jos tiesą. Susivokti tokiuose įvykiuose buvo nelengva; nėra sunkesnio dalyko, kaip suprastinti sudėtingą dalyką; prieš jį buvo baisūs skaičiai, reikėjo rasti jų sumą; jam teko sudėti likimo duotus dėmenis; nuo to svaigo galva, jis bandė, jis stengėsi susivokti; jis mėgino susikaupti, pažaboti kilusį protesto jausmą, prisiminti faktus.

Jis stengėsi juos išsiaiškinti.

Kam nėra tekę sunkiausiu gyvenimo momentu susikaupti ir klausti save, kurį kelią pasirinkti, ar eiti juo pirmyn, ar trauktis atgal?

Govenui teko išvysti stebuklą.

Tuo metu, kai siautė kova žemėje, kova vyko ir danguje.

Kova tarp gėrio ir blogio.

Siaubą kelianti širdis prisipažino esanti nugalėta.

Kadangi šis žmogus buvo kupinas blogybių – žiaurumo, suklydimų, aklumo, nesveiko užsispyrimo, pavydo, egoizmo – tai Govenas iš tikrųjų išvydo stebuklą.

Žmogiškumas nugalėjo žmogų.

Žmogiškumas įveikė nežmogiškumą.

Ir kokiomis priemonėmis? Kokiu būdu? Kaip jis pajėgė sutrupinti šį pykčio ir neapykantos milžiną? Kokiais ginklais, kokiais pabūklais? – Lopšiu.

Prieš Goveną sutvisko akinanti šviesa. Pilietinio karo įkarščio metu, audringai liepsnojant pykčiui ir kerštui, tamsiausią ir baisiausią sąmyšio minutę, kada nusikaltimas svaido visas savo liepsnas ir neapykanta visas savo tamsybes, kovos valandą, kada visi griebiasi ginklo, kur verda tokios baisios grumtynės, jog niekas nebežino, kas teisinga, kas garbinga, kas dora, – staiga pasirodė Nežinomasis, paslaptingas sielų mokytojas ir virš žemiškų šviesų ir tamsybių metė savo didžią amžinąją šviesą.

Ties šia niūria melo ir sąlyginės tiesos dvikova iš gelmių staiga iškilo tiesos veidas.

Netikėtai pasireiškė silpnųjų galybė.

Visų akivaizdoje nugalėjo trys silpnos, vos gimusios būtybės, trys nesąmoningi, pamesti našlaičiai, kažką čiaušką, kažkam besišypsą, nors prieš juos buvo pilietinis karas, piktadarystės, baisi keršto logika, skerdynės, pjovynės, brolžudystė, įniršis, pagieža – visų rūšių baisenybės; visų akivaizdoje gaisras, kuris turėjo įvykdyti baisią piktadarystę, atsitraukė ir pasidavė; visų akivaizdoje niekšiški sumanymai buvo sužlugdyti; senovės feodalų žiaurumas, senas ir negailestingas žmonių niekinimas, pateisinamas karo reikalavimais ar valstybės gerove, pasipūtusio ir žiauraus senio atkaklumas – visa sutirpo prieš nekaltą, vos žengiančių į gyvenimą kūdikių žvilgsnį; ir visai suprantama, nes tas, kuris dar negyveno, nepadarė nieko bloga, jis – tiesa, teisingumas, skaistumas, ir kūdikių širdelėse gyvena didieji dangaus angelai.

Reginys pamokantis; net daugiau – tai patarimas, pamoka. Įnirtę negailestingumo karo tarnai, savo piktadarysčių, pasikė-

sinimų, fanatizmo, žmogžudysčių, keršto, kurstančio nesantaikos laužus, ir mirties, iškilmingai žengiančios su laidotuvių deglu, akivaizdoje, virš neaprėpiamos daugybės nusikaltimų staiga išvydo kylančią galingiausią jėgą – nekaltybę.

Ir nekaltybė išėjo laimėtoja.

Galima buvo sakyti: „Nėra pilietinio karo, nėra barbariškumo, nėra neapykantos nei tamsos; pakako patekėti šiai aušrai – vaikystei, ir tos baisios šmėklos išsisklaidė."

Nė vienoj kovoj šėtonas ir Dievas nebuvo taip aiškiai regimi.

Šios kovos laukas buvo sąžinė.

Lantenako sąžinė.

Dabar kilo kova, galbūt dar aršesnė ir dar ryžtingesnė kitoj sąžinėj.

Goveno sąžinėj.

Kovos laukas – žmogaus siela!

Mes esame vergai dievų, pabaisų, milžinų, kurie vadinami mūsų mintimis.

Dažnai šie baisūs kovotojai sutrypia po savo kojomis mūsų sielą!

Govenas mąstė.

Markizas de Lantenakas apsuptas, uždarytas, pasmerktas, paskelbtas už įstatymo ribų, užguitas kaip žvėris cirke, suspaustas kaip vinis replėse, uždarytas savo pastogėje, tapusioje kalėjimu, apsiaustas iš visų pusių ugnies ir geležies sienomis, mokėjo išsigelbėti. Jis parodė stebuklą – paspruko. Jis pabėgo, o tai sunkiausias tokio karo menas. Jis tapo miško valdovu, galėjo jame įsitvirtinti, jis tapo krašto šeimininku, galėjo tęsti kovą, jis tapo tamsos viešpačiu, galėjo joje pasislėpti. Jis vėl būtų tapęs pražūtingu klajokliu, neregimųjų viršininku, požemių žmonių vadu, miškų šeimininku. Govenas pasiekė pergalę, bet Lantenakas atgavo laisvę. Jis jau buvo saugus, galėjo nevaržomas žengti pirmyn, galėjo kur nori pasirinkti prieglobstį. Jis vėl tapo nesugaunamas, nesurandamas, neprieinamas. Liūtas buvo patekęs į žabangas, bet vėl ištrūko iš jų.

Ir štai jis į tas žabangas vėl sugrįžo.

Markizas de Lantenakas savanoriškai, gaivališkai bevelijo palikti jį slepiančią girią, jį dengiančią tamsą, atsisakė saugumo bei laisvės ir grįžo į baisiausią pavojų be baimės pirmą kartą tada, kai Govenas matė jį žengiant į degančią salę, kur jį galėjo praryti ugnis, antrą kartą tada, kai nulipo kopėčiomis, kurios kitus gelbėjo, o jį – pražudė.

Ir kodėl jis visa tai darė?

Kad išgelbėtų tris vaikus.

O kas dabar laukia šito žmogaus?

Giljotina.

Dėl trijų vaikų? Ar tie vaikai buvo jo? Ne. Jo artimųjų? Ne. Jo luomo? Ne. Dėl trijų vargdienėlių, dėl trijų rastinukų, kurių jis visai nepažino, dėl šių trijų nuskurėlių, basakojų, dėl jų šis aristokratas, šis princas, šis senis, tik išsigelbėjęs, tik ištrūkęs į laisvę, šis nugalėtojas, nes pabėgimas yra pergalė, rizikavo viskuo, statydamas į pavojų viską, viską pražudė ir, išgelbėdamas tris vaikus, jis išdidžiai atidavė priešui savo galvą, iki šio laiko baisią, o nuo dabar – kilnią.

O ką rengėsi daryti jie?

Priimti šią auką.

Markizas de Lantenakas galėjo pasirinkti ar savo, ar kito gyvybę; neabejodamas jis pasirinko savo mirtį.

O jie su šiuo jo pasirinkimu sutiko.

Sutiko jį nužudyti.

Koks atlyginimas už herojiškumą!

Į kilniausią poelgį atsakyti barbariškumu!

Taip iškreipti revoliuciją!

Taip pažeminti respubliką!

Tuo metu, kai šis žmogus iš prietarų ir vergovės pasaulio grįžta prie žmogiškumo, nejaugi jie – laisvės ir nepriklausomybės kovotojai – ir toliau tęs pilietinį karą, tebesimaudys kraujuose ir tebežudys brolius!

Argi dieviškasis atleidimo, savęs atsižadėjimo, atpirkimo, pasiaukojimo įstatymas egzistuoja tik tiems, kurie kovoja už melą, bet neegzistuoja tiems, kurie kariauja už teisybę?

Argi nereikia kovoti ir kilnumu? Sutikti su tokiu pralaimėjimu? Esant stipresniems, pasirodyti silpnesniais, tapus laimėtojais, tapti žmogžudžiais ir duoti pagrindą žmonėms kalbėti, kad monarchijos šalininkai gelbsti vaikus, o respublikos šalininkai žudo senelius!

Ir šis narsus kareivis, šis galingas aštuoniasdešimtmetis senis, šis nuginkluotas kovotojas, greičiau pagrobtas, negu paimtas nelaisvėn, sučiuptas vykdant kilnų darbą, supančiotas jam pačiam leidus, nors ant kaktos dar nenudžiūvo kilnaus žygdarbio prakaitas, žengs ešafoto laiptais, tarsi žengtų į apoteozę! Jis padės galvą po kirviu, o aplinkui ją skraidys trijų išgelbėtų vaikų angeliškos sielos ir maldaus pasigailėjimo! Vykdant bausmę, nešančią gėdą budeliui, šio kankinio veidas nušvis šypsena, o respublikos veidas turės rausti iš gėdos!

Ir visa tai įvyks Goveno, karo vado, akivaizdoj!

Ir jis, kuris galėtų tai sutrukdyti, susilaikys! Jis pasitenkins išdidžia fraze: *„Tavęs tai neliečia*!" Jo sąžinė jam nepriminins, kad tokiais atvejais susilaikymas reiškia bendradarbiavimą! Jis nesupras, kad tokiame svarbiame reikale dalyvauja du: tas, kuris veikia, ir tas, kuris netrukdo veikti, ir kad tas, kuris netrukdo, yra blogesnis, nes jis bailys!

Argi ne jis pats iš anksto paruošė šią mirtį? Argi jis, gailestingasis Govenas, nepareiškė, kad gailestingumas neliečia Lantenako ir kad Lantenaką jis atiduos Simurdenui?

Taip, jis buvo prižadėjęs Simurdenui atiduoti šią galvą. Dabar jis turi ištesėti savo pažadą. Štai ir viskas.

Bet ar čia ta pati galva?

Iki šiol Govenas Lantenako asmeny tematė tik barbarą su kardu rankoj, fanatišką monarchijos ir feodalizmo gynėją, belaisvių žudytoją, kraugerį, žudiką, kuriam rankas atrišo karas. Tokio žmogaus jis nebijojo; žudiką jis nužudytų; negailestingasis nesulauktų jo gailesčio. Nieko negalėjo būti lengvesnio, kelias buvo aiškus ir niūriai paprastas, viskas buvo numatyta: tą, kuris užmušinėja – užmušti; reikėjo tiktai sekti ta siaubą keliančia tiesios linijos logika. Nelauktai ši tiesi linija lūžo, nenumatytas jos

posūkis atskleidė naują horizontą, įvyko pasikeitimas. Netikėtai arenoje pasirodė kitas Lantenakas. Siaubūnas virto didvyriu: daugiau negu didvyriu – žmogumi. Jis turėjo ne tik sielą, bet ir širdį. Prieš Goveno akis buvo nebe žudikas, o gelbėtojas. Goveną apstulbino dangiško spindesio srautas. Lantenakas pritrenkė jį gerų darbų žaibu.

Nejaugi pasikeitęs Lantenakas nepakeis Goveno!

Argi šis šviesos spindulys liks be atbalsio? Praeities žmogus žengs į priekį, o ateities žmogus žengs atgal? Šis barbaras, šis prietarų gynėjas, staiga įgijęs sparnus, iškils aukštyn ir iš ten žiūrės, kaip apačioj po juo, purvuose ir tamsoj, šliaužioja idealo nešėjas! Govenas vilksis pramintomis žiaurumo vėžėmis, o Lantenakas sieks didingų nuotykių!

Ir dar vienas dalykas.

Giminystė!

Šis kraujas, kurį ruošėsi pralieti, – nes leisti pralieti kraują kitam, tas pats, kas ir pralieti pačiam, – argi nebuvo jo paties, Goveno, kraujas? Jo senelis mirė, bet senelio brolis dar gyvas; ir šis senelio brolis – markizas de Lantenakas. Ar neatsikels iš kapo miręs brolis, kad išgelbėtų nuo kapo gyvąjį brolį? Ar neįsakys savo anūkui gerbti to žmogaus žilų plaukų vainiką, panašų į jo paties aureolę? Ar nesužaibuos tarp Goveno ir Lantenako niekinantis vaiduoklio žvilgsnis?

Argi revoliucijos tikslas – paneigti žmogaus prigimtį? Argi ji įvykdyta tam, kad suardytų šeimą, užgniaužtų žmogiškumą? Anaiptol ne. Ne sumindžioti amžiną tiesą, bet ją išaukštinti atėjo aštuoniasdešimt devintieji metai. Išgriauti bastilijas – tai reiškia išvaduoti žmoniją, panaikinti feodalizmą – tai reiškia sutvirtinti šeimos pamatus. Kūrėjas yra autoriteto pradmė, ir autoritetas įsikūnija tik kūrėjuje. Nėra aukštesnio autoriteto kaip tėvų; štai iš to kyla bičių motinos, sukūrusios savo spiečius, teisė būti vadinama karaliene; iš to aiškus karaliaus valdžios beprasmiškumas: žmogus, nebūdamas jų tėvu, negali būti jų valdovu, iš to kyla aiškus tikslas pašalinti karalių; iš to kyla būtinybė įvesti respubliką. O kas tai yra respublika? Tai šeima,

tai žmonija, tai revoliucija. Revoliucija – tai liaudies ateitis; o Liaudis – tai Žmogus.

Dabar, kai Lantenakas sugrįžo į žmoniją, Govenui teko spręsti, ar jis, Govenas, grįš į šeimą.

Reikėjo nuspręsti, ar dėdė ir sūnėnas susijungs apšviesti aukštesnės šviesos, ar pasitenkins tuo, kad, regėdamas dėdės žingsnį pirmyn, sūnėnas trauksis atgal.

Šį klausimą ir sprendė Govenas, kai jaudindamasis ginčijosi su savo sąžine, ir nuosprendis, atrodė, pats savaime atėjo: reikia išgelbėti Lantenaką!

Taip. Bet kaipgi Prancūzija?

Čia sunkusis klausimas staiga pakrypo kita linkme.

Taip. Prancūzija buvo baisioj padėty. Prancūzija parduota, bejėgė, beginklė! Netgi paprastas griovys neskiria jos nuo priešo – Vokietija perėjo Reiną; ji neaptverta netgi siena – Italija peržengė Alpes, o Ispanija – Pirėnus. Jai beliko tik didelė bedugnė – vandenynas. Jos užtarėja – gelmė. Ji galėjo atsiremti į ją kaip milžinas ir kartu su visa jūra nukariauti visą žemę. Tada ji būtų nenugalima. Tačiau ir tos išeities neturėjo. Vandenynas nebepriklauso jai. Šiame vandenyne buvo Anglija. Bet Anglija nežinojo, kaip prisiartinti prie Prancūzijos krantų. Ir štai atsirado žmogus, kuris nori nutiesti jai tiltą, ištiesti jai ranką, pasakyti Pitui, Kregui, Kornvalsui ir Dundasui, šiems piratams: „Ateikite!“ Atsirado žmogus, kuris kviečia: „Anglija, paimk Prancūziją!“ Ir šis žmogus – markizas de Lantenakas.

Šis žmogus dabar mūsų rankose. Po trijų mėnesių medžioklės, kovos, persekiojimų štai jis pagaliau sučiuptas. Revoliucijos ranka pagaliau nutvėrė šį prakeiktąjį; sugniaužtas devyniasdešimt trečiųjų metų kumštis laiko už apykaklės žmogžudį rojalistą; ir pagal aukštesnę valią, kuri taip dažnai įsimaišo į žmonių reikalus, šis tėvažudys laukia bausmės savo gimtosios pilies požemio kalėjime; feodalizmo gynėjas atsidūrė feodaliniam požemy; jo pilies akmenys įtraukė jį į pinkles ir užsitrenkė už jo; tą, kuris norėjo išduoti tėvynę, išdavė jo nuosavi na-

mai. Dievas pridėjo savo ranką. Išmušė jo valanda; revoliucija paėmė į nelaisvę visuomenės priešą; jis nebegalėjo kovoti, rungtis, nebegalėjo kenkti; Vandėjoj buvo daugybė rankų, bet smegenys tebuvo vienos; pribaigti jas reiškė pribaigti pilietinį karą; mirs jis, mirs ir pilietinis karas; dabar jis suimtas; laiminga ir tragiška pabaiga; tokios daugybės žudynių ir kraujo klanų kaltininkas pateko į jų rankas; tas, kuris žudė kitus, dabar sulaukė savo eilės!

Argi galėjo atsirasti kas nors, kas norėtų jį gelbėti?

Simurdenas, kitaip sakant, devyniasdešimt tretieji metai, laikė Lantenaką, tai yra monarchiją, savo rankose, tai nejaugi atsirastų žmogus, kuris įsigeistų išplėšti šį grobį iš geležinių nagų? Lantenakas, kuriame įsikūnijo nelaimių krūvis, vadinamas praeitimi, markizas de Lantenakas buvo kape, sunkios amžinybės durys užsidarė virš jo; ir nejaugi kas nors iš gyvųjų prieitų ir atšautų jų velkę! Nejaugi šį nusikaltėlį, prieš visą visuomenę jau mirusį, o su juo ir sukilimą, brolžudišką kovą, žvėrišką karą kas nors įsigeistų vėl prikelti!

O, kaip kvatotųsi šio numirėlio galva!

Kaip šis vaiduoklis sakytų: „Puiku, štai ir vėl aš gyvas, kvailiai jūs!"

Su kokiu įniršiu jis vėl pultų prie savo niekšiško darbo! Su kokiu džiaugsmu negailestingas ir triumfuojantis Lantenakas pasinertų į neapykantos ir karo bedugnę! Ir vėl jis degintų namus, žudytų belaisvius, pribaiginėtų sužeistuosius ir šaudytų moteris!

O ir pats Govenas ar ne pervertina to kilnaus žygio, kuris jį taip sužavėjo?

Trys vaikai būtų žuvę; Lantenakas juos išgelbėjo.

Bet kas gi norėjo juos pražudyti?

Argi ne tas pats Lantenakas?

Kas padėjo šiuos lopšelius į ugnį?

Argi ne Imanus?

O kas gi buvo Imanus?

Markizo padėjėjas.

Už padėjėjo veiksmus atsakingas viršininkas.

Padegėjas ir žmogžudys buvo Lantenakas.

O ką jis tokio pasigėrėtino padarė?

Neįvykdė savo nusikaltimo ligi galo. Štai ir viskas.

Paruošęs nusikaltimą, paskutinę minutę jis atsitraukė.

Išsigando pats savęs. Motinos klyksmas pažadino nuo amžių glūdintį žmoguje gailestį, saugotoją visko, kas gyvas, slypintį kiekvienoj, net pačioj žiauriausioj sieloj. Šis klyksmas privertė jį sugrįžti atgal. Iš tamsumos, kurioj ruošėsi pasislėpti, jis vėl sugrįžo į šviesą. Paruošęs nusikaltimą, jis sunaikino jį. Visas jo nuopelnas tas, kad neliko pabaisa iki galo.

Ir už tiek mažai jam visa grąžinti! Grąžinti erdvę, laukus ir lygumas, orą ir dienos šviesą, atiduoti girias, kurias jis panaudos žmogžudystei, suteikti laisvę, kurią jis panaudos vergovei, dovanoti jam gyvybę, kurią jis panaudos mirčiai!

O gal bandyti jį įtikinti, mėginti perkalbėti šią išdidžią sielą, pasiūlyti jam laisvę tam tikromis sąlygomis, paklausti jį, ar jis sutinka už gyvybės dovanojimą atsisakyti priešiškumo ir maišto ateity; kokia klaida būtų toks pasiūlymas, kokią pirmenybę tai jam suteiktų, su kokia panieka jis sviestų atsakymą siūlytojui į veidą: „Gėdą pasilikite sau, o mane nužudykite!“

Ne, su tokiu žmogumi nieko daugiau neliko daryti, kaip tik jį nužudyti arba paleisti. Tai kraštutinumų žmogus; jis visada pasiryžęs pradingti arba pasiaukoti, ištiesti erelio sparnus arba nugrimzti į bedugnę. Keista siela!

Nužudyti jį? Koks pasibaisėjimas! Paleisti? Kokia atsakomybė!

Jei Lantenakas išsigelbėtų, vėl prasidėtų kova su Vandėja tarsi su hidra, kurios galva dar nenukirsta. Akimirksniu, meteoro greičiu liepsna, kuri buvo užgesusi, dingus šiam žmogui, vėl suliepsnotų. Lantenakas tol nenurims, kol neįvykdys savo baisųjį planą: tarsi antkapio akmeniu respubliką prislėgs monarchija, ir Prancūziją – Anglija. Išgelbėti Lantenaką – reikštų paaukoti Prancūziją, Lantenako gyvybė atneštų mirtį minioms nekaltų būtybių, vyrų, moterų ir vaikų,

kuriuos atimtų pilietinis karas; tai reikštų anglų įsiveržimą, revoliucijos žlugimą, liaudies nualinimą, sukruvintą Bretanę, vanago nagams atiduotą grobį. Ir Govenui tarp šių tarpusavy susikertančių minties spindulių pamažu kilo klausimas: ar paleisti tigrą.

Paskui klausimas atsidūrė vėl savo pirmykštėj vietoj; Sizifo akmuo, tas žmogaus kovos su savimi simbolis, vėl nuriedėjo atgal; taip, bet ar tikrai Lantenakas buvo tigras?

Galbūt jis buvo tigras, bet ar tebėra juo dabar? Goveno mintys sukosi vienoj vietoj, nuolatos grįžo prie tos pačios minties, raitėsi kaip žaltys. Iš tikrųjų net ir rimčiausiai apsvarsčius argi galima buvo neigti Lantenako pasiaukojimą, stoišką savęs atsižadėjimą, nesavanaudišką geradarystę? Iš visų pusių tykant atvertiems pilietinio karo nasrams, parodyti žmogiškumą! Kovojant tarpusavy žemesniosioms tiesoms, būti aukštesnės tiesos nešėju! Įrodyti, kad virš visų monarchijų, virš visų revoliucijų, virš visų žemiškų reikalų stovi žmogaus siela, kuri atsiliepia į visas kančias, priverčia galinguosius globoti silpnuosius, išsigelbėjusius priverčia eiti gelbėti žūstančiųjų, senių širdyse uždega tėvišką meilę vaikams! Šiuos kilnius jausmus įrodyti savo gyvybės kaina! Būti vadu ir atsisakyti strategijos, kovos keršto. Būti rojalistu ir, paėmus į rankas svarstykles, į vieną lėkštelę padėti Prancūzijos karalių, penkiolikos šimtmečių monarchiją, senų įstatymų atnaujinimą, senos tvarkos atkūrimą, o į antrą – tris kažkokius valstiečių vaikus ir pripažinti, kad karalius, sostas, skeptras ir penkiolika monarchijos amžių yra lengvesni ir negali atsverti trijų nekaltų mažulėlių! Nejaugi visa tai nieko nereiškia? Nejaugi tas, kuris tai padarė, ir toliau turi būti laikomas tigru ir su juo turi būti elgiamasi kaip su laukiniu žvėrimi? Ne, ne, ne! Pabaisa negali būti žmogus, dieviško veiksmo šviesa nuskaidrinęs juodą pilietinio karo bedugnę. Kardas jo rankose virto švyturiu. Pragaro šėtonas vėl tapo dangiškuoju Liuciferiu. Visus savo žvėriškus darbus Lantenakas atpirko pasiaukojimu: pražudydamas kūną, jis išgelbėjo sielą; dabar jis tyras; savo paties ran-

ka pasirašė atleidimą sau. Argi negalima pačiam sau atleisti? Nuo dabar jis vertas pagarbos.

Lantenakas įrodė galįs padaryti neįtikimus dalykus, dabar atėjo eilė Govenui.

Govenas jautė turįs atsakyti į šį iššūkį.

Kilnių ir žemų jausmų kova tais laikais pasaulyje kėlė chaosą; pakilęs virš šio chaoso, Lantenakas iškėlė žmogiškumą; Govenas privalėjo iškelti giminystę.

Ką jis turėjo daryti?

Ar jis galėjo prarasti dievo pasitikėjimą?

Ne. Ir jis mintyse sušnibždėjo: „Išgelbėkim Lantenaką!"

„Puiku, – pakartojo kitas balsas jo širdies gilumoj, – eik į pagalbą anglams! Dezertyruok! Perbėk pas priešą! Išgelbėk Lantenaką ir išduok Prancūziją!"

Jis sudrebėjo.

„Tavo sprendimas nėra sprendimas, svajotojau!" – Govenas matė tamsoj niūrią sfinkso šypseną.

Ši padėtis buvo pavojinga kryžkelė, kur susiėjo viena kitai priešingos mintys ir kur įsmeigusios viena į kitą akis žiūrėjo trys aukščiausios žmogaus idėjos: žmogiškumas, šeima, tėvynė.

Kiekvienas šių balsų kalbėjo, ir kiekvienas sakė tiesą. Ką pasirinkti? Kiekvienas atrodė turįs tiesos ir išminties, ir sakė: „Daryk taip." Bet ar tikrai taip reikėjo daryti? Taip. Ne. Protas sakė viena, o jausmai kita; patarimai buvo griežtai priešingi. Bet protas – tai tik protavimas, o jausmas dažnai būna sąžinė: pirmasis priklauso nuo žmogaus, antrasis – eina iš aukščiau.

Štai kodėl jausmas ne toks aiškus, tačiau galingesnis.

O kokią didžiulę galią rodo griežtas protas!

Govenas abejojo.

Tai buvo kankinantis svyravimas.

Prieš Goveną atsivėrė dvi bedugnės. Markizą pražudyti ar jį išgelbėti. Į vieną šių bedugnių Govenas turėjo pulti.

Į kurią šių bedugnių jį stūmė pareiga?

III

Vado apsiaustas

Iš tikrųjų tai lietė jo pareigą.

Ši pareiga iškilo niūri prieš Simurdeną ir baisi prieš Goveną.

Pirmajam ji atrodė paprasta, antrajam – sudėtinga, įvairi, vingiuota.

Išmušė vidurnaktį, paskui pirmą valandą.

Govenas pats nepastebėjo, kaip nejučiomis atsidūrė prie bokšto spragos.

Gęstantis gaisras beskleidė silpną šviesą.

Jos atšvaitai kartkartėmis nušviesdavo plokščiakalnį anapus bokšto, ir vėl viskas aptemdavo, kai dūmai uždengdavo ugnį. Šviesos blykstelėjimai, maišydamiesi su tamsa, iškraipė daiktų vaizdą, ir sargyboje stovintys kareiviai atrodė tarsi šmėklos. Govenas, paskendęs savo mintyse, išsiblaškęs sekė tą liepsnos ir dūmų kovą. Šis nuolatinis šviesos ir tamsos kaitaliojimasis buvo panašus į minčių kaitą jo galvoje, kur taip pat čia sušvisdavo, čia vėl pranykdavo tiesa.

Staiga tarp dviejų dūmų sūkurių kibirkštis, atplėšta iš begęstančio gaisro, skaisčiai nušvietė plokščiakalnį, ir Govenas išvydo purpurinį vežimo siluetą. Jis ėmė stebėti šį vežimą; jis buvo apsuptas raitelių, kurie dėvėjo žandarų kepures. Jam pasirodė, kad tai tas pats vežimas, kurį prieš kelias valandas jam pro žiūroną parodė Gešanas horizonto tolumoj saulėlydžio metu. Į vežimą lipo vyrai ir, atrodė, stengėsi jį iškrauti. Jie kėlė iš vežimo kažkokį sunkų daiktą, kartais suskambantį metalo garsu; sunku buvo iš tolo pasakyti, kas tai; kažkas panašaus į sunertas kartis; du vyrai iš vežimo iškėlė ir padėjo ant žemės dėžę, kurioj, sprendžiant iš formos, turėjo būti trikampis daiktas. Kibirkštis užgeso, ir vėl visa paskendo tamsoje; Govenas, įsmeigęs akis, mąstė apie tai, ką matė tamsoje.

Ten užsidegė žibintai, vaikštinėjo žmonės, bet įžiūrėti buvo sunku, be to, Govenas stovėjo kitoje griovio pusėje ir tegalėjo matyti tik tai, kas darosi plokščiakalnio pakrašty.

Buvo girdėti balsai, bet žodžių negalima buvo suprasti. Retkarčiais supokšėdavo kažkokie mediniai daiktai. Tarpais pasigirsdavo ir metalo garsas, panašus į galandamo dalgio žvangėjimą.

Išmušė antrą valandą.

Iš lėto, tarsi žmogus, žengiantis žingsnį priekin, o tris atgal, Govenas nuėjo spragos link. Kai jis prisiartino, sargybinis, prieblandoj pažinęs vado apsiausto ir gobtuvo apsiuvus, atidavė pagarbą. Govenas įėjo į žemutinę salę, kuri dabar buvo paversta sargybos būstine. Paluby kabojo žibintas. Silpnos jo šviesos pakako tik, kad būtų galima eiti neužminant ant žemės gulinčių sargybinių, kurių dauguma miegojo.

Jie gulėjo ten pat, kur prieš keletą valandų kovėsi su priešu; ant žemės nuo susišaudymo buvo pilna švino ir geležies gabalėlių, užsilikusių šluojant, todėl miegoti nebuvo patogu, bet išvargę žmonės ilsėjosi. Ši salė buvo baisių scenų liudininkė; čia prasidėjo puolimas; dar neseniai čia aidėjo šauksmai, vaitojimai, dantų griežimas; čia vyrai kovėsi, šaudėsi, krito ir mirė; ne vienas jų draugas padėjo galvą ant tos pačios aslos, kur jie dabar miegojo; šiaudai, kurie teikė jiems poilsį, buvo sumirkę jų draugų krauju; dabar visa tai baigėsi: kraujas išdžiūvęs, kardai nuvalyti, kas mirė – mirė, o jie ramiai miegojo. Toks jau yra karas. Rytoj visi vėl užsnūs tokiu miegu.

Įėjus Govenui, kai kurie pašoko, tarp jų ir sargybinis karininkas. Govenas parodė jam kalėjimo duris.

– Atidarykite, – tarė jis.

Skląsčiai buvo ištraukti, durys prasivėrė.

Govenas įžengė į kalėjimą.

Durys užsidarė.

Septintoji knyga

FEODALIZMAS IR REVOLIUCIJA

I

Sentėvis

Ant akmeninės rūsio aslos, šalia keturkampės orlaidės, degė lempa.

Ten pat stovėjo ąsotis vandens ir kepalėlis duonos. Toliau buvo pamestas glėbys šiaudų. Rūsys buvo iškaltas uoloj, todėl, belaisviui sumanius padegti šiaudus, jo triūsas nueitų niekais; kalėjimui negrėstų joks gaisro pavojus, o pats kalinys užtrokštų nuo dūmų.

Tuo tarpu, kai sugirgždėjo durų vyriai, markizas vaikščiojo po savo vienutę; tą patį daro kiekvienas plėšrus žvėris, uždarytas į narvą.

Išgirdęs atidaromų ir vėl uždaromų durų girgždtelėjimą, jis pakėlė galvą, ir lempa, stovėjusi ant žemės tarp jo ir Goveno, aiškiai nušvietė abiejų žmonių veidus.

Jie pasižiūrėjo vienas į antrą, ir nuo to žvilgsnio abu sustingo vietoje.

Markizas prapliupo juoku ir sušuko:

– Labas, pone! Daug metų neturėjau laimės su jumis susitikti. Jūs man darote malonę aplankydamas. Dėkoju. Nieko negali būti maloniau, kaip truputėlį pasišnekėti. Jau buvau bepradedąs nuobodžiauti. Jūsų draugai be reikalo gaišta; visokie asmenybės nustatymai, karo lauko teismai – tik tuščias laiko gaišinimas. Jų vietoje aš greičiau užbaigčiau reikalą. Prašom arčiau, aš juk čia

savo namuose. Na, o ką jūs pasakysite apie tai, kas įvyko? Originalu, tiesa? Gyveno kartą karalius ir karalienė. Karalius buvo karalius, o karalienė – Prancūzija. Karaliui nukirto galvą, o karalienę išleido už Robespjero; šis ponas ir ši ponia susilaukė dukters, kurią pavadino giljotina ir su kuria, pasirodo, ryt rytą teks susipažinti ir man. Aš sužavėtas. Lygiai taip pat džiaugiuosi matydamas jus. Gal dėl to jūs ir atėjote? Galbūt jus paaukštino? Gal dabar jau einate budelio pareigas? Jeigu jūs apsilankėte tik iš draugiškumo, tai aš be galo sujaudintas. Ponas vikonte, jūs galbūt užmiršote, kas yra bajoras? Tai štai vienas jų – aš. Gerai įsižiūrėkite. Tai įdomu; jis tiki Dievą, gerbia tradicijas, šeimą, prosenelius, brangina savo tėvo pavyzdį, ištikimybę, lojalumą, savo pareigas princui, jis lenkia galvą seniems įstatymams, dorybei, teisingumui; jis mielai sušaudytų jus. Malonėkite prisėsti. Teks sėdėti ant grindinio, nes šiame salone nėra krėslo, bet tas, kuris gyvena purve, gali atsisėsti ir ant žemės. Aš sakau tai ne dėl to, kad norėčiau jus įžeisti, nes tai, ką mes vadiname purvu, jūs vadinate tauta. Tikiuosi, jog jūs nepareikalausite, kad aš sušukčiau: „Laisvė! Lygybė! Brolybė!" Šis rūsys – senas mano namų kambarys; kadaise čia ponai sodindavo baudžiauninkus, o dabar baudžiauninkai sodina ponus. Ir tokios nesąmonės vadinamos revoliucija. Po trisdešimt šešių valandų, atrodo, man nukirs galvą. Čia nieko nepaprasto, bet mandagūs žmonės būtų atsiuntę mano tabokinę, esančią ten aukštai, Veidrodžių salėje, kur jūs mažas žaidėte ir kur aš jus šokdindavau ant savo kelių. Pone, aš noriu jums pasakyti, kad jūs vadinatės Govenas ir, keistas dalykas, jūsų gyslomis teka toks pat kilnus kraujas kaip ir mano, tačiau tas kraujas mane daro garbingu žmogumi, o jus – niekšu. Būna keistenybių. Jūs gal pasakysite, kad tai ne jūsų kaltė. Tuo labiau ir ne mano. Po velnių, galima būti piktadariu, pačiam to nejaučiant. Tai priklauso nuo to, kokiu oru žmogus alsuoja; tokiais laikais kaip mūsų niekas už savo veiksmus neatsako, niekšė revoliucija žaidžia su visais, ir didžiausi jūsų nusikaltėliai iš esmės visai nekaltučiai. Kokie kvailiai! Pradėkime kad ir nuo jūsų. Atleiskite, aš žaviuosi jumis. Taip, aš žaviuosi jaunuoliu,

kuris, kilęs iš geros šeimos, galįs užimti aukštą vietą visuomenėje, savo kilnų kraują galįs lieti už kilnų reikalą, ir, būdamas šios pačios Tur Govenų pilies vikontu, Bretanės princu, turėtų vilties paveldėjimo keliu tapti kunigaikščiu ir Prancūzijos peru, kas yra beveik viskas, ko gali trokšti šioje žemėje sveiko proto žmogus, jis, užuot pasitenkinęs tuo, kuo yra, bevelija tapti tuo, kuo tapot jūs, ir džiaugiasi, kad priešai į jį žiūri kaip į piktadarį, o draugai – kaip į kvailį. Tarp kita ko, perduokite mano sveikinimą kunigui Simurdenui.

Markizas kalbėjo laisvai, ramiai, nieko nepabrėždamas, aukštuomenėj įprastu tonu, žiūrėdamas romiu ir aiškiu žvilgsniu, abiejų rankų nykščius susikišęs į liemenės kišenes. Jis kiek stabtelėjo, įtraukė oro ir vėl pradėjo iš naujo:

– Visai neslepiu, kad norėjau jus nužudyti, ir dėl to dariau viską, ką galėjau. Tris kartus aš pats savo rankomis taikiau į jus patranka. Tai nemandagu, prisipažinsiu, tačiau naivu būtų manyti, kad karo metu priešas stengiasi jums suteikti malonumo. O mes juk su jumis kariaujam, ponas mano sūnėnai. Viską sprendžia ugnis ir kalavijas. Karalius nužudytas. Gražūs laikai!

Jis vėl stabtelėjo ir paskui kalbėjo toliau:

– Ir viso to nebūtų įvykę, jei Volteras būtų buvęs pakartas, o Ruso išsiųstas į galeras! O, tie genialieji žmonės, kokia jie baisi rykštė! O ką gi jūs galite prikišti monarchijai? Tiesa, kunigą Piuselį ištrėmė gyventi į jo abatiją Korbinji ir leido jam pačiam pasirinkti vežimą ir laiką, kada norėtų išvažiuoti. Ir štai dar poną Titoną, atleiskit už išsireiškimą, didelį ištvirkėlį, kuris, prieš eidamas žiūrėti diakono Pariso stebuklų, užeidavo pas paleistuves, išdangino iš Venseno pilies į Hamo pilį Pikardijoj, gana nemalonią vietą, tas tiesa. Štai ir visi priekaištai. Aš gerai tai atsimenu; kažkada dėl daug ko triukšmavau; buvau toks pat kvailas kaip ir jūs.

Markizas apčiupinėjo savo kišenę, tarsi ieškodamas tabakinės, ir kalbėjo toliau:

– Bet ne toks žiaurus. Kalbėjome, kad pakalbėtume. Taip pat buvo kovojama parlamente; o paskui atėjo ponai filosofai, ir, užuot sudeginus jų autorius, buvo sudeginti jų raštai; prie to

dar prisidėjo rūmų intrigos, įsimaišė visi šie mulkiai Tiurgo, Kenė, Malzerbas, fiziokratai ir taip toliau, na ir prasidėjo vaidai! Viską padarė rašytojėliai ir eiliakaliai! Enciklopedija! Didro! D'Alamberas! Nelemtieji kvailiai! Nesuprantu, kaip Prūsijos karalius, būdamas kilmingas, galėjo susižavėti jais. O! Aš būčiau pamokęs tuos popieriaus gadintojus. Mūsų laikais mes sugebėdavome teisti. Dar matyti štai čia, sienoje, žymės nuo ratų, kuriais plėšydavo žmones. Mes nemėgome juokauti. Ne, ne, nereikia rašytojėlių! Kol bus Aruė, bus ir Maratų. Kol bus rašeivų, kurie keverzoja, tol bus niekšų, kurie žudo; kol bus rašalo, bus ir tamsių dėmių; tol, kol žmogaus letena laikys žąsies plunksną, lengvabūdiškos kvailybės gimdys žiaurias kvailybes. Knygos gimdo nusikaltimus. Žodis chimera turi dvejopą prasmę, jis reiškia svajonę ir pabaisą. Kaip žmonės gali persiimti panašiais niekais? Ką jūs ten kliedite apie teises? Žmogaus teises! Visa tai tušti, kvaili žodžiai, visa tai įsivaizduota ir neturi jokios prasmės! Kai aš sakau Avuaza, Konano II sesuo, tekėdama už Hoelio, Nanto ir Kornvalijos grafo, kaip kraitį gavo Bretanės grafiją, po jų mirties šiuos turtus paveldėjo Alenas Ferganas, Bertos dėdė; Berta ištekėjo už Aleno Juodojo, Roš-siur Jono senjoro, ir jie susilaukė Konano Mažojo, kuris buvo Gi, arba Goveno de Tuaro prosenelis, mūsų pirmtakas, – aš kalbu tai, kas visiems aišku, ir tai yra teisė. O ką gi vadina savo teisėmis jūsų driskiai, valkatos, badmiriai? Dievažudystę ir karalžudystę. Argi tai ne šlykštybė? O niekšai! Man gėda už jus, pone; jūsų gyslomis teka išdidus Bretanės kraujas; mūsų abiejų senelis buvo Govenas de Tuaras, mūsų prosenelis buvo didysis kunigaikštis de Monbazonas, Prancūzijos peras, kuris buvo apdovanotas karališkuoju ordinu, užėmė Turo priemiestį, buvo sužeistas kovoj prie Arko ir, būdamas Prancūzijos karaliaus dvaro vyriausiuoju medžiotoju, mirė savo Kuzjero pily Turenijoj, sulaukęs aštuoniasdešimt šešerių metų amžiaus. Aš galėčiau jums dar priminti ir kunigaikštį de Lodiunua, ponios de la Garnaš sūnų, ir Klodą de Loreną, ir kunigaikštį de Ševrezą, ir Anri de Lenonkurą, ir Fransuazą de Laval Buadofeną.

Bet kokia iš to nauda? Jūs, gerbiamasis, turite garbę būti idiotu ir stengiatės susilyginti su mano arklininku. Nepamirškite vieno: aš buvau jau senas, kai jūs dar buvote vaikigalis. Aš nušluostydavau jums nosį, snargliau, ir dar nušluostysiu. Augdamas jūs traukėtės mažyn. Nuo to laiko, kai, mes matėmės, kiekvienas pasukome į skirtingas puses – aš nuėjau garbės keliu, o jūs į priešingą pusę. Nežinau, kuo visa tai baigsis, bet matau, kad ponai jūsų draugai tikri menkystos. Taip, tai gražu! Sutinku. Nuostabi pažanga. Pas mus armijoj girtuoklis kareivis turėdavo tris dienas iš eilės gerti po stuopą vandens rikiuotės akivaizdoje, o jūs tą bausmę panaikinot; jūs nustatėt kainų maksimumą, jūs turite Konventą, vyskupą Gobelį, poną Šometą ir poną Eberą; jūs naikinat visą senovę iš pagrindų, pradedant Bastilija ir baigiant kalendoriumi. Šventuosius jūs pakeitėt daržovėmis. Gerai, ponai piliečiai, būkit viešpačiai, valdykit, šeimininkaukit, mėgaukitės, nesivaržykit! Bet ką jūs bedarytumėt, religija liks religija, jūs negalėsite sugriauti to fakto, kad monarchija užpildė penkiolika mūsų istorijos šimtmečių ir, nors jūs nukapojote senos prancūzų bajorijos galvas, ji vis tiek stovės aukščiau už jus. Dėl jūsų priekabių prie istorinių karaliaus dinastijos teisių tegalima tik gūžčioti pečiais. Tiesa, Chilperikas tebuvo tik paprastas vienuolis Danielius, Renfrua išgalvojo Chilperiką, norėdamas įsipykti Karoliui Marteliui. Šitai mes žinom ne blogiau už jus. Bet argi tai svarbu? Svarbu, kad būtų didelė karalystė, būtų sena Prancūzija, būtų tas puikiai susitvarkęs kraštas, kur aukščiausiai stovėtų šventas karaliaus asmuo, neaprėžtas valstybės valdovas, po jo kunigaikščiai, karo vadovybė ir karininkai, kurie saugotų valstybės sienas sausumoje ir jūroje, ir pagaliau didžiūnai, kurie tvarkytų finansinius ir kitus valstybės reikalus. Po jų eitų aukštesnis ir žemesnis teismas su mokesčių ieškotojais ir kitokiais pajamų rinkėjais ir pagaliau trys karalystės policijos laipsniai. Štai kur būtų gražiai ir kilniai sutvarkyta valstybė. Jūs ją sugriovėte. Jūs, vargšai neišmanėliai, panaikinote provincijas, net nepagalvoję, ką jos reiškia. Prancūzijos genijus sukaupia savy visus ge-

nialius Europos bruožus; kiekviena Prancūzijos provincija atspindi kurią nors Europos dorybę: – Pikardija – vokišką teisingumą, Šampanė – švedišką sielos kilnumą, Burgundija – plandišką darbštumą, Langedokas – lenkišką veiklumą, Gaskonija – ispanišką išdidumą, Provansas – itališką išmintį, Normandija – graikišką apsukrumą, Dofinė – šveicarišką ištikimybę. Jūs viso to nežinojote, jūs visa tai sulaužėte, sudaužėte, sutrupinote ir sunaikinote tarsi laukiniai žvėrys. A! Jūs nebenorite turėti kilmingųjų? Gerai, jų nebebus. Ir jūs gedėsite jų. Jūs nebeturėsit riterių ir herojų! Sudie, praeities didybe! Kur jūsų šiandieninis d'Asas? Jūs visi drebate dėl savo kailio. Nebus tarp jūsų riteriškų Fontenua kovotojų, kurie nusilenkdavo priešui prieš jį žudydami; jūs nebeturėsit karių su šilkinėmis kojinėmis, kaip tai buvo Leridos apgulties metu; jūs nebeturėsite daugiau tų garbingų kovos dienų, kada skrybėlių plunksnos švysčiodavo kaip meteorai; jūs – žuvusi tauta; jūs atsidursit po svetimu jungu; jei sugrįžtų Alarichas II, nebeišeitų prieš jį Choldvigas; jei sugrįžtų Abderamas, nebeišeitų prieš jį Karolis Martelis; jei užpuls saksai, nebestos prieš juos Pepinas; jūs nebeturėsite daugiau tokių kovų, kokios buvo prie Anjadelio, prie Rokrua, prie Lenso, prie Stafardo, prie Nervindo, prie Šteinkerko, prie Marsajo, prie Roku, prie Loufeldo, prie Mahono; jūs nebematysit daugiau Pranciškaus Pirmojo prie Marinjano, neberegėsit Filipo Augusto prie Buvino, viena ranka nelaisvėn imančio Reno Bulonės grafą, o kita – Feraną, Flandrijos grafą. Jūs susilaukėte Azenkuro, bet niekad jūs neregėsit vyriausiojo vėliavnešio Bakvilio, kuris mirtų, įsisiautęs į vėliavą. Veikite! Veikite! Būkite naujos gadynės žmonės. Tapkite maži!

Markizas valandėlei nutilo, paskui kalbėjo toliau:

– Bet mums leiskite pasilikti didžiais. Žudykite karalius, žudykite bajorus, žudykite kunigus, griaukite, ardykite, skerskite, trypkite viską kojomis, mindžiokite senovės tradicijas, lipkite ant sosto, trempkite altorių, suminkite Dievą ir šokite ant visko! Jūsų valia. Jūs esate išdavikai ir bailiai, jūs negalite nei atsižadėti savęs, nei pasiaukoti. Aš viską pasakiau. Dabar įsa-

kykite mane giljotinuoti, vikonte. Turiu garbę būti žemiausiu jūsų tarnu.

Ir dar pridūrė:

– Aš pasakiau jums karčią tiesą. Bet tai man nesvarbu. Aš jau miręs.

– Jūs laisvas, – tarė Govenas.

Govenas priėjo prie markizo, nusivilko savo apsiaustą, užmetė jam ant pečių, o ant akių užsmaukė gobtuvą. Abu jie buvo vienodo ūgio.

– Ką tu darai? – paklausė markizas.

Govenas garsiai sušuko:

– Leitenante, atidarykite duris!

Durys atsidarė.

– Man išėjus, pasirūpinkite uždaryti! – vėl suriko Govenas.

Ir jis išstūmė nustebusį markizą pro duris.

Žemutinėje salėje, kur buvo sargybiniai, kaip atsimename, degė tik vienas žibintas, nuo kurio silpnos šviesos viskas skendo prietemoje. Kareiviai, kurie dar nemiegojo, neaiškioj šviesoj pamatę išeinantį aukštą vyrą su apsiuvuotu vado apsiaustu ir gobtuvu, atidavė karišką pagarbą, ir žmogus praėjo pro juos.

Markizas, iš lėto perėjęs sargybos būstinę, pralindo pro išlaužą, ne kartą susitrenkdamas galvą į akmenis, išėjo.

Sargybinis palaikė jį Govenu ir pagerbė šautuvu.

Kai jis atsidūrė už bokšto ir pajuto po kojomis pievos žolę, o už dviejų šimtų žingsnių giria, suprato, kad prieš jį platus kelias, naktis, laisvė ir gyvenimas. Jis sustojo ir taip liko valandėlę nejudėdamas, tarsi žmogus, kuris, sumišęs nuo staigmenos ir pasinaudojęs atviromis durimis, dabar sprendžia, gerai ar blogai pasielgė, ir abejoja, ar žengti pirmyn. Keletą sekundžių atidžiai pagalvojęs, pakėlė dešinę ranką aukštyn, pliaukšterėjo pirštais ir tarė:

– Tebūnie taip!

Ir nuėjo.

Požemio kalėjimo durys užsidarė. Govenas liko viduj.

II

Karo lauko teismas

Tais laikais karo lauko teismai dar neturėjo aiškių nuostatų. Diuma Įstatymų leidimo susirinkimui buvo pasiūlęs karinio kodekso projektą. Šį projektą vėliau perdirbo Talo ir pateikė Penkių šimtų tarybai, tačiau galutinai suredaguotas karo lauko teismo kodeksas buvo išleistas tik imperijos laikais. Reikia pažymėti, kad tik imperijos laikais pradėta griežtai reikalauti, kad kariniuose teismuose balsuojant pirmiausia balsą duotų žemiausiojo laipsnio karys. Revoliucijos laikais šio įstatymo dar nebuvo.

1793 metais karinio tribunolo pirmininkas reiškė beveik tiek pat, kiek visas tribunolas; jis pasirinkdavo teismo narius, nustatydavo balsų davimo tvarką pagal laipsnius. Jis kartu buvo ir teisėjas, ir padėties šeimininkas.

Simurdenas karo lauko teismui parinko žemutinę salę, tą pačią, kurioj buvo barikada ir kur dabar stovėjo sargybiniai. Jis norėjo viską sutrumpinti: ir kelią iš kalėjimo į teismą, ir kelią iš teismo į ešafotą.

Vidudienį pagal jo potvarkį buvo pradėtas teismo posėdis tokioj aplinkoj: trys šiaudinės kėdės, eglinis stalas su dviem ant jo pastatytom degančiom žvakėm, prieš stalą – taburetė.

Kėdės buvo teisėjams, taburetė – kaltinamajam. Iš abiejų stalo pusių taip pat stovėjo po taburetę, viena komisarui auditoriui, kurio pareigas turėjo atlikti kariuomenės kvartirjeris, kita – sekretoriui, kuriuo turėjo būti kapralas.

Ant stalo gulėjo raudono lako lazdutė, varinis respublikos antspaudas, dvi rašalinės, krūvos balto popieriaus, du spausdinti skelbimai, kurie buvo plačiai atskleisti ant stalo; viename jų buvo surašytos paskelbtųjų už įstatymo pavardės, kitame – Konvento dekretas.

Už vidurinės kėdės buvo pastatyta keletas trispalvių vėliavų; anais grubaus paprastumo laikais įruošti dekoracijoms daug laiko nereikėdavo, užtekdavo kelių minučių, kad sargybos būstinė pavirstų teismo sale.

Vidurinė kėdė, skirta pirmininkui, buvo pastatyta tiesiai prieš požemio duris.

Publiką sudarė kareiviai.

Du žandarai saugojo teisiamojo suolą.

Simurdenas sėdėjo vidurinėje kėdėje, į dešinę nuo jo sėdėjo pirmasis teisėjas Gešanas, į kairę – antrasis teisėjas – Radubas.

Už Simurdeno skrybėlės buvo trispalvė plunksna, prie šono kardas, už juostos du pistoletai. Tamsiai raudonas randas darė jį baisų.

Radubas pagaliau leidosi aptvarstomas. Jo galva buvo apsukta balta nosine, kurioje raudonavo iš lėto platėjanti kraujo dėmė.

Dvyliktą valandą posėdis dar nebuvo pradėtas, prie teismo stalo stovėjo pasiuntinys, ir buvo girdėti, kaip lauke neramiai žvengia jo žirgas. Simurdenas sėdėjo ir rašė:

„Piliečiai, Visuomenės gelbėjimo komiteto nariai!

Lantenakas suimtas. Mirties bausmė jam bus įvykdyta rytoj."

Jis pažymėjo datą, pasirašė, sulenkė, užantspaudavo popierių ir įdavė pasiuntiniui, kuris tuojau iškeliavo.

Po to Simurdenas garsiai tarė:

– Atidarykite požemį.

Du žandarai atstūmė skląsčius, atidarė duris ir įėjo į kalėjimą.

Simurdenas pakėlė galvą, sunėrė ant krūtinės rankas ir, nenuleisdamas akių nuo durų, sušuko:

– Įveskite belaisvį!

Dviejų žandarų lydimas tarp durų pasirodė žmogus.

Tai buvo Govenas.

Simurdenas sudrebėjo.

– Govenas! – sušuko jis ir pridūrė:

– Aš prašiau belaisvį.

– Belaisvis esu aš, – atsakė Govenas.

– Tu?

– Taip, aš.

– O Lantenakas?

– Jis laisvas.

– Laisvas?

– Taip.

– Pabėgo?

– Pabėgo.

Simurdenas drebančiu balsu murmėjo:

– Iš tikrųjų, žinoma, ši pilis jo, jis žino visus išėjimus, o kalėjimas tikriausiai turi kokį išėjimą, aš turėjau apie tai pagalvoti. Jis galėjo pabėgti visai be pašalinės pagalbos.

– Jam padėjo, – tarė Govenas.

– Pabėgti?

– Pabėgti.

– Kas padėjo?

– Aš.

– Tu?

– Aš.

– Tu kliedi!

– Aš įėjau į kalėjimą, buvau su juo ten vienas, nusivilkau savo apsiaustą, uždėjau ant jo pečių, užsmaukiau jam ant veido savo gobtuvą, jis išėjo vietoj manęs, o aš pasilikau vietoj jo. Ir štai aš čia.

– Tu negalėjai to padaryti!

– Aš tai padariau.

– Negali būti.

– Bet taip yra.

– Atveskite Lantenaką!

– Jo čia nebėra. Kareiviai, matydami mano apsiaustą, palaikė jį manimi ir praleido. Buvo dar naktis.

– Tu išsikraustei iš proto.

– Aš sakau, kaip buvo.

Abu tylėjo. Simurdenas sumikčiojo:

– Jei taip, tu vertas...

– Mirties, – tarė Govenas.

Simurdenas išbalo kaip numirėlis. Jis stovėjo nekrustelėdamas, tarsi perkūno trenktas. Atrodė, kad jis nebeatgauna kvapo. Dideli prakaito lašai žvilgėjo ant jo kaktos.

Pagaliau tvirtesniu balsu ištarė:

– Žandarai, pasodinkite teisiamąjį!

Govenas atsisėdo ant taburetės.

– Žandarai, kardus iš makščių! – tęsė Simurdenas.

Tokiais žodžiais anuomet būdavo kreipiamasi, kai teisiamajam grėsdavo mirties bausmė.

Žandarai ištraukė kardus.

Simurdeno balsas atgavo įprastą skambesį.

– Kaltinamasis, – tarė jis, – stokite.

Jis nebesakė Govenui „tu".

III

Balsavimas

Govenas atsistojo.

– Jūsų pavardė? – paklausė Simurdenas.

– Govenas, – atsakė paklaustasis.

Simurdenas kvotė toliau:

– Kas jūs esate?

– Esu Šiaurės pajūrio ekspedicinės kolonos vyriausiasis vadas.

– Ar pabėgęs belaisvis jums yra giminė ar sąjungininkas?

– Giminė. Aš esu jo antros eilės vaikaitis.

– Jūs žinote Konvento dekretą?

– Aš matau jį ant stalo.

– Ką jūs galite apie šį dekretą pasakyti?

– Kad aš jį patvirtinau savo parašu, įsakiau griežtai jį vykdyti, liepiau jį išspausdinti ir pats jį pasirašiau.

– Išsirinkite sau gynėją.

– Aš ginsiuos pats.

– Gaunate žodį.

Simurdenui grįžo jo šaltumas. Tiktai jis panėšėjo ne tiek į žmogų, kiek į uolos ramumą.

Govenas valandėlę pastovėjo tylėdamas, tarsi norėjo susikaupti.

Simurdenas pakartojo:

– Ką galite pasakyti gindamas save?

Govenas iš lėto pakėlė galvą ir, į nieką nežiūrėdamas, prabilo:

– Vienas dalykas sukliudė man matyti antrą; kilnus darbas, kurį išvydau per daug iš arti, uždengė šimtus nusikaltimų; iš vienos pusės senis, iš kitos vaikai, kuriuos jis išgelbėjo, atsistojo tarp manęs ir pareigos. Aš užmiršau sudegintus kaimus, nuteriotus laukus, išžudytus belaisvius, pribaigtus sužeistuosius, sušaudytas moteris, aš užmiršau Prancūziją, išduotą anglams; aš paleidau į laisvę tėvynės žudiką. Aš kaltas. Taip kalbėdamas, atrodo, aš kalbu prieš save; tai netiesa. Aš kalbu savo naudai. Kada kaltininkas pripažįsta savo kaltę, jis išgelbsti vienintelį dalyką, vertą gelbėti – savo garbę.

– Ar tai viskas, ką jūs norėjote pasakyti, gindamas save? – paklausė Simurdenas.

– Galiu pridėti tik tiek, kad aš, vadas, turėjau būti pavyzdžiu, ir kad jūs, teisėjai, savo ruožtu turite būti pavyzdžiu.

– Kokio pavyzdžio jūs trokštate?

– Mano mirties.

– Ir jums atrodys, kad tai teisinga?

– Ir reikalinga.

– Sėskite.

Kvartirjeris, komisaras auditorius, atsistojo ir pirmiausia pradėjo skaityti skelbimą, kuriuo buvęs markizas de Lantenakas buvo paskelbtas už įstatymo ribų; paskui perskaitė Konvento dekretą, numatantį mirties bausmę kiekvienam, kuris padės pabėgti sukilėliui belaisviui. Šis dekretas baigėsi keliomis prierašo eilutėmis, kuriomis, grasinant mirtimi, buvo draudžiama „padėti ir pagelbėti“ minėtam sukilėliui. Po prierašu buvo parašas: „Ekspedicinės kolonos vyriausiasis vadas Govenas.“

Baigęs skaityti, komisaras auditorius vėl atsisėdo.

Simurdenas sunėrė ant krūtinės rankas ir tarė:

– Kaltinamasis, atidžiai klausykite. Publiką prašau klausyti, žiūrėti ir tylėti. Prieš akis jūs turite įstatymą. Greit bus balsuojama. Viską nuspręs paprasta dauguma. Kiekvienas teisėjas savo

ruožtu balsiai pareikš savo nuomonę. Kaltinamojo akivaizdoj teisingumas neturi ko slėpti.

Simurdenas kalbėjo toliau:

– Žodį gauna pirmasis teisėjas. Kalbėkite, kapitone Gešanai.

Kapitonas Gešanas, atrodo, nematė nei Simurdeno, nei Goveno. Jo nuleisti vokai slėpė akis, įsmeigtas į dekreto skelbimą tarsi į bedugnės nasrus. Jis tarė:

– Įstatymas aiškus. Teisėjas kažkas truputį aukštesnio ir truputį žemesnio už žmogų; jis yra žemesnis už žmogų, kadangi neturi širdies, ir yra aukštesnis už žmogų, kadangi turi kardą. 414 metais prieš Kristaus gimimą Manlius įsakė nužudyti savo sūnų už tai, kad šis be leidimo laimėjo kautynes. Drausmės pažeidimas reikalavo atpirkimo. Čia yra pažeistas įstatymas, o įstatymas aukštesnis už drausmę. Bet kokių gailestingumo jausmų rodymas kaltinamajam įstumtų į pavojų tėvynę. Gailestingumas kai kada gali virsti nusikaltimu. Vadas Govenas padėjo pabėgti sukilėliui Lantenakui, Govenas nusikalto. Aš balsuoju už mirties bausmę.

– Užrašykite, sekretoriau, – tarė Simurdenas.

Sekretorius užrašė: „Kapitonas Gešanas: mirtis."

Govenas garsiai tarė:

– Gešanai, jūs teisingai balsavot, aš jums dėkoju.

Simurdenas prabilo:

– Žodį gauna antrasis teisėjas. Kalbėkite, seržante Radubai.

Radubas atsistojo, pasisuko į Goveną ir atidavė kaltinamajam karinę pagarbą. Paskiau sušuko:

– Jeigu jau taip, giljotinuokite mane! Prisiekiu švenčiausiu garbės žodžiu, kad ir aš būčiau daręs tą patį, ką padarė pirma senis, o paskui mūsų vadas. Kai pamačiau aštuoniasdešimtmetį žmogų puolantį į ugnį ištraukti kūdikių, aš tariau sau: „Narsus gi tu vyras, broleli", o kai sužinojau, kad mūsų vadas išgelbėjo šį senį iš jūsų prakeikto žvėries giljotinos nagų, tariau: „Vade, jūs turėtumėte būti pakeltas generolu, nes jūs tikras žmogus." O aš, tetrenkia mane perkūnas, aš jus apdovanočiau šventojo Liudviko kryžiumi, jei apskritai dar būtų pas mus

kryžiai, jei dar būtų šventieji, jei dar būtų liudvikai! Kas gi dabar išeina? Ar mes kokie kvailiai, ar ką? Jei tik dėl tokių dalykų laimėjom kovas prie Žemapo, prie Valmi, prie Fleriuso ir prie Vatinji, tai taip ir sakykite. Ištisus keturis mėnesius vadas Govenas vijo šią rojalistų gaują, kardu vadavo respubliką, tik jo dėka buvo laimėtas mūšis Doly, kur reikėjo parodyti tiek sumanumo, o turėdami tokį žmogų, jūs norite jo netekti! Užuot pakėlę jį generolu, norite nukirsti jam galvą! Tai juk tas pats, kas pulti stačia galva nuo Naujojo tilto. O jums, pilieti Govenai, mano vade, aš noriu pasakyti štai ką: jeigu jūs būtumėte ne mano vadas, o mano kapralas, aš išdrįsčiau priminti jums, kad jūs neseniai kalbėjote nesąmones. Senis gerai pasielgė išgelbėdamas vaikus, o jūs gerai pasielgėt išgelbėdamas senį, o jeigu už gerus darbus nori giljotinuoti, tai tegu viskas eina po velnių, aš tada nebežinau, ko mes siekiame... Kur mes nueisime? Bet ar tai tiesa? Aš nieko nesuprantu. Gal aš tik sapnuoju? Nieko nesuprantu. Vadinas, senis turėjo leisti sudegti trims mažyčiams, o mūsų vadas turėjo leisti giljotinuoti senį! Ne, giljotinuokite mane! Bus geriau jau taip. Supraskite pagaliau, – jei mažulėliai būtų žuvę, Raudonosios kepurės batalionas būtų likęs suteptas. Ar to jūs norėjote? Jei taip, tai geriau pradėkime ryti vieni kitus... Politikoj aš nusimanau ne blogiau už jus, klube aš priklausau Piko sekcijai. Po šimts pypkių, mes juk baigiam sugyvulėti! Štai ką aš galvoju. Nemėgstu tokių dalykų, kur nebegalima supaisyt, kas darosi. Kuriems velniams mes žudome vieni kitus? Nužudyti mūsų vadą? O ne, Lizete! To nebus! Aš myliu savo vadą! Jis turi būti laisvas! Šiandien aš jį myliu labiau negu vakar. Pasiųsti jį į giljotiną? Jūs juokus krečiate! Užtenka tokių nesąmonių! Aš viską girdėjau. Galit kalbėti, ką norit, bet šito leisti negalima!

Radubas atsisėdo. Jo žaizda vėl ėmė kraujuoti. Iš po raiščio, nuo tos vietos, kur buvo ausis, per kaklą vingiavo raudonas kraujo siūlelis.

Simurdenas atsisuko į Radubą.

– Jūs balsuojate už tai, kad kaltinamasis būtų išteisintas?

– Aš balsuoju už tai, kad jį pakeltų generolu, – atsakė Radubas.

– Aš klausiu, ar jūs norite, kad kaltinamasis būtų išteisintas?

– Aš noriu, kad jis būtų paskelbtas respublikoj pirmuoju!

– Seržante Radubai, ar jūs norite, kad vadas Govenas būtų išteisintas, ar ne?

– Aš balsuoju, kad vietoj jo galvos nukirstų mano!

– Vadinas, jūs – už išteisinimą, – pratarė Simurdenas. – Sekretoriau, užrašykite!

Sekretorius užrašė: „Seržantas Radubas: išteisinti."

Paskui sekretorius pranešė:

– Vienas balsas reikalauja mirties. Vienas išteisinimo. Balsai pasidalino pusiau.

Atėjo eilė balsuoti Simurdenui.

Jis atsistojo. Nusiėmė nuo galvos skrybėlę ir padėjo ant stalo.

Dabar jis buvo nebe išbalęs. Jo veidas pajuodo kaip žemė.

Jei visi salėje esantieji būtų gulėję karstuose, tai ir tada nebūtų galėję būti tyliau.

Simurdenas prabilo ramiu, lėtu ir tvirtu balsu:

– Kaltinamasis Govenai, jūsų byla išnagrinėta. Respublikos vardu karo lauko teismas dviem balsais prieš vieną...

Čia jis sustojo. Ar susvyravo prieš sprendimą: mirtis? Ar susvyravo prieš sprendimą: išteisinimas? Visi klausė užgniaužę kvapą. Simurdenas kalbėjo toliau:

– ...nusprendė nubausti jus mirtimi.

Simurdeno veide atsispindėjo šiurpaus triumfo kančia. Ta baisi šypsena turėjo būti Jokūbo veide, kai jis, tamsoje nugalėjęs angelą, liepė jam save laiminti.

Bet tai truko tik akimirką. Simurdeno veidas vėl tapo marmurinis. Jis atsisėdo, užsidėjo ant galvos skrybėlę ir tarė:

– Govenai, bausmė bus įvykdyta ryt, saulei tekant.

Govenas atsistojo, nusilenkė ir tarė:

– Dėkoju teismui.

– Išveskite pasmerktąjį, – įsakė Simurdenas.

Simurdenas davė ženklą, kalėjimo durys atsidarė, Govenas įėjo į vidų, durys vėl užsidarė. Du žandarai su nuogais kardais pasiliko prie durų.

Radubas apalpo, ir jį išnešė.

IV

Po Simurdeno teisėjo – Simurdenas mokytojas

Karo stovykla – tai širšynas. Ypač revoliucijos metu. Kiekvienas kareivis turi pilietinį geluonį, kuris lengvai ir greit išlenda, ir, mirtinai sugėlęs priešą, nesivaržo įgelti ir savo vadui. Narsusis būrys, užėmęs Turgą ir sujaudintas įvykio, ūžė įvairiausiais balsais; pirmiausia kilo bruzdėjimas prieš vadą Goveną, kai pasklido žinia, kad Lantenakas pabėgo. Pamačius iš kalėjimo išvedamą Goveną, kur, kaip jie tikėjosi, turėjo sėdėti Lantenakas, tarsi elektros srovė perbėgo salę, ir nepraėjo nė minutė, o apie tai jau sužinojo visa stovykla. Armijoj tuojau kilo murmėjimas: „Jie dabar teisia Goveną. Bet tai tik akių dūmimas. Ar galima tikėti aristokratais ir ilgaskverniais! Mes matėme vikontą, išgelbėjusį markizą, ir matysim kunigą, išgelbėjusį bajorą." O kai pasklido žinia, kad Govenas nuteistas, tada kilo kitoks murmėjimas: „Štai kas bravo! Mūsų vadas, mūsų narsusis vadas! Nors ir jaunas, bet tikras didvyris! Tiesa, jis vikontas, bet dėl to jo nuopelnai tik dar didesni, kad jis respublikonas! Bausti jį, Pontorsono, Vildjė ir Pont o Bo išvaduoto, Dolio mūšio laimėtoją, Turgo paėmėją! Jį, kuris padarė mus nenugalimus, kuris buvo respublikos kardas Vandėjoje! Bausti žmogų, kuris jau penki mėnesiai gena šuanus, ardo Lešelio ir jo sėbrų pinkles! Simurdenas išdrįsta pasmerkti jį mirčiai! Už ką? Kad jis pasigailėjo senio, išgelbėjusio tris vaikus! Kunigas žudo kareivį!"

Taip ūžė laimėjusi ir nepatenkinta stovykla. Aplinkui užvirė pyktis prieš Simurdeną. Keturi tūkstančiai žmonių nusistatė prieš vieną; atrodė, kad tai turėjo būti jėga; bet nieko panašaus nebuvo. Šie keturi tūkstančiai tebuvo minia, o Simurdenas buvo va-

lia. Visi žinojo, kad Simurdenas greit moka sutraukti antakius, ir jau vien tai privertė armiją gerbti jį. Šiais rūsčiais laikais užteko, kad už kieno nors nugaros šmėkšteltų Visuomenės gelbėjimo komiteto šešėlis, ir tas žmogus jau darėsi toks pavojingas, jog murmėjimas prieš jį virsdavo šnibždėjimu, o šnibždėjimas tyla. Po šio murmėjimo, kaip ir prieš jį, Simurdenas liko Goveno, kaip ir visų kitų, likimo šeimininkas. Visi žinojo, kad nėra prasmės prašyti jį pasigailėjimo, nes jis klauso tik savo sąžinės, to antžmogiško balso, kurį girdi tik jis vienas. Viskas priklausė nuo jo. Tą, ką jis sukūrė kaip karo lauko teismo dalyvis, jis pats tegalėjo sugriauti kaip Visuomenės gelbėjimo komiteto įgaliotinis. Jis turėjo visus įgaliojimus, užteko tik jo parašo, kad Govenas atgautų laisvę; jis buvo gyvybės ir mirties viešpats; jis vadovavo giljotinai. Šiuo tragišku momentu jis buvo visagalis.

Nieko daugiau neliko, kaip laukti.

Atėjo naktis.

V

Vienutėje

Teismo salė vėl virto sargybos būstine. Sargyba buvo sutvirtinta kaip vakar; du sargybiniai saugojo uždarytas kalėjimo duris.

Apie vidurnaktį atėjo žmogus su žibintu rankoje, perėjo sargybos būstinę, pasisakė, kas esąs, ir pareikalavo atidaryti kalėjimą.

Tai buvo Simurdenas.

Jis įžengė į vidų, palikdamas pusiau praviras duris.

Kalėjime buvo tamsu ir tylu. Simurdenas žengė žingsnį tamsumon, pastatė ant žemės žibintą ir sustojo. Prieblandoj jis išgirdo lygų miegančio žmogaus alsavimą. Simurdenas susimąstęs klausėsi šių ramių garsų.

Govenas gulėjo vienutės gilumoj ant glėbio šiaudų. Tai jo alsavimas buvo girdėti. Jis kietai miegojo.

Simurdenas, stengdamasis nesudrumsti tylos, žengė į priekį, priėjo visai arti ir ėmė stebėti Goveną; motinos, žiūrinčios į savo

miegantį kūdikį, žvilgsnis nebūtų galėjęs būti toks neapsakomai meilus kaip jo. Šis žvilgsnis galbūt buvo tvirtesnis už patį Simurdeną; Simurdenas prispaudė prie akių kumščius, kaip kartais daro vaikai, ir valandėlę stovėjo nejudėdamas. Paskui jis atsiklaupė, švelniai pakėlė Goveno ranką ir priglaudė prie jos lūpas.

Govenas sujudėjo. Jis pravėrė akis, kuriose atsispindėjo neaiški staiga pabudusio žmogaus nuostaba. Žibintas silpnai nušvietė rūsį. Jis pažino Simurdeną.

– A! Tai jūs, mokytojau.

Paskui pridūrė:

– O aš sapnavau, kad man ranką bučiuoja mirtis.

Simurdenas suvirpėjo tarsi nuo staigaus minčių antplūdžio; kartais minčių vilnys būna tokios didelės ir audringos, jog, rodosi, paskandins ir sielą. Tačiau niekas neišsiveržė iš persipildžiusios Simurdeno širdies. Jis vos teįstengė ištarti:

– Govenai!

Abu žiūrėjo vienas į kitą; Simurdeno akyse degė liepsna, kuri išdžiovina ašaras, Goveno akyse – švelni šypsena.

Govenas pasirėmė alkūne ir prabilo:

– Randas, kurį matau jūsų veide, tai kardo kirtis, tekęs jums dėl manęs. Dar vakar jūs buvote mūšyje šalia manęs, kad galėtume mane apginti. Jei apvaizda nebūtų jūsų pasiuntusi prie mano lopšio, kurgi aš būčiau dabar? Klajočiau tamsybėse. Jei šiandien aš turiu pareigos jausmą, privalau būti dėkingas jums. Aš gimiau supančiotas. Prietarai juk taip pat pančiai, o jūs nuėmėt šias grandines, jūs įkvėpėt man tikėjimą laisve, ir iš to, kas buvo tik mumija, jūs padarėte gyvą vaiką. Galimam nelaikšiui jūs įkvėpėt sąžinę. Be jūsų aš būčiau likęs neužauga. Tik jūsų dėka aš gyvenau, aš būčiau tik senjoras, o jūs mane padarėte piliečiu; aš būčiau paprastas pilietis, bet jūs man įkvėpėt dvasią; jūs paruošėt mane žemės gyvenimui, o mano sielą – dangiškam gyvenimui. Jūs man davėte teisybės raktą, kad galėčiau pažinti žmonijos tikrovę, ir šviesos raktą, kad galėčiau išeiti už jos. O, mokytojau, aš jums dėkoju. Jūs sukūrėte mane.

Simurdenas atsisėdo šalia ant šiaudų ir tarė:

– Aš atėjau su tavim pavakarieniauti.

Govenas perlaužė juodą duoną ir pasiūlė jam. Simurdenas paėmė gabalėlį; paskui Govenas padavė jam ąsotį vandens.

– Gerk tu pirmas, – tarė Simurdenas.

Govenas atsigėrė ir perleido ąsotį į Simurdeno rankas, kuris taip pat atsigėrė. Govenas nugėrė tik gurkšnį; Simurdenas gėrė godžiai ir ilgai.

Šios vakarienės metu Govenas valgė, o Simurdenas gėrė. Tai buvo vieno ramybės, kito karštligiško jaudinimosi požymis.

Kažkokia baisi rimtis įsiviešpatavo vienutėj. Abu vyrai kalbėjosi.

Govenas tarė:

– Bręsta dideli įvykiai. Tai, ką sukuria revoliucija, dabar dar paslėpta nuo mūsų akių. Šalia jos regimo darbo vyksta neregimas. Regimas darbas yra baisus, neregimas – kilnus. Aš visa tai dabar puikiai matau. Kaip keista ir kaip gražu! Praeities palikimas nenuėjo veltui. Jis sukūrė devyniasdešimt trečiuosius metus. Ant barbariškumo ramsčių statoma civilizacijos šventykla.

– Taip, – atsakė Simurdenas. – Iš laikino gims tai, kas pastovu. Baigta bus tada, kada teisė ir pareiga žingsniuos kartu, kada bus įvesti proporcingi ir pažangūs mokesčiai, visuotinė karo prievolė, kada visi ir visur bus lygūs be jokių išimčių, kada virš visų ir visko stovės tiesi įstatymo linija. Absoliuto respublika.

– O aš norėčiau regėti idealo respubliką, – tarė Govenas.

Valandėlei nutilęs, kalbėjo toliau:

– O, mokytojau, kokią vietą savo respublikoj jūs paliekate pasiaukojimui, savęs atsižadėjimui, kilniaširdiškumui ir meilei? Privesti viską prie pusiausvyros – gražu, privesti prie harmonijos – dar gražiau. Aukščiau svarstyklių dar yra lyra. Jūsų respublika žmogų pasveria, išmatuoja ir duoda kryptį; manoji – pakelia į žydrą padangę. Skirtumas toks pat, kaip tarp teoremos ir erelio.

– Tu klaidžioji tarp debesų.

– O jūs – tarp apskaičiavimų.

– Harmonija pilna svajonių.

– Taip pat ir algebra.

– Aš norėčiau, kad žmogus būtų sukurtas Euklido.

– O aš, – tarė Govenas, – norėčiau, kad jis būtų sukurtas Homero.

Simurdenas pažvelgė į Goveną su rūsčia šypsena, tarsi norėdamas sulaikyti jo sielos proveržį.

– Poezija! Netikėk poetais!

– Taip, tai seniai žinomi žodžiai. Netikėk vėjo dvelkimu, netikėk šviesos spinduliais, netikėk kvapais, netikėk gėlėmis, netikėk žvaigždžių spindėjimu.

– Visa tai valgyti neduos...

– Ką jūs apie tai žinote? Juk ir idėja – maistas. Galvoti – tai reiškia maitintis.

– Meskime tas abstrakcijas. Respublika toks aiškus dalykas kaip du ir du – keturi. Kai aš kiekvienam duodu tai, kas jam priklauso...

– Jums dar lieka duoti kiekvienam tai, kas jam nepriklauso.

– Ką tu norėjai tuo pasakyti?

– Aš norėjau pasakyti, kad yra neišmatuojamas savitarpio pagalbos šaltinis, kur vienas privalo padėti visiems, o visi – vienam, nes tuo remiasi visuomenės gyvenimas.

– Tėra tvirtos teisės, ir daugiau nieko.

– Ne nieko, o viskas.

– Aš tematau tik teisėtumą.

– O aš žiūriu aukščiau.

– Ką gi tu gali matyti aukščiau teisėtumo?

– Teisingumą.

Kartais jie nutildavo, tarsi blykstelėjus šviesai.

Simurdenas prabilo:

– Išsireišk tiksliau, jei įstengsi.

– Mielai. Jūs norite visuotinės karinės prievolės. Bet su kuo gi kariauti? Su kitais žmonėmis. O aš, aš visai nenoriu karo tarnybos. Aš noriu taikos. Jūs norite, kad būtų suteikta pagalba vargšams, o aš noriu, kad skurdas būtų visai panaikintas. Jūs norite proporcingų mokesčių. Aš noriu, kad mokesčių visai nebūtų. Aš

noriu, kad bendrosios išlaidos būtų sumažintos iki žemiausios ribos ir būtų padengiamos visuomenės pelnu.

– Kaip tai padaryti?

– Štai kaip. Pirmiausia reikia panaikinti bet kokį parazitavimą: kunigų, teisėjų, kareivių parazitavimą. Paskui pasistenkite išnaudoti turtus; mėšlą, užuot vertę į sąšlavų duobę, verskite į dirvą. Trys ketvirtadaliai Prancūzijos žemės nedirbama, išarkite Prancūzijos plėšinius, panaudokite tuščias ganyklas, išdalykite bendruomenių žemes. Tegu kiekvienas žmogus gauna žemės, ir kiekvienas žemės plotas – žmogų. Tada šimteriopai padidės visuomenės darbo našumas. Šiandien Prancūzijos valstietis mėsą valgo tik keturis kartus per metus; gerai išdirbus žemę, mūsų šalis galėtų išmaitinti tris šimtus milijonų žmonių, visą Europą. Išnaudokite gamtą, šią visų paniekintą didžiąją pagalbininkę. Priverskite tarnauti sau kiekvieną vėjo pūstelėjimą, kiekvieną vandens krioklį, kiekvieną magnetinę srovę. Žemės kamuolys išraižytas požeminių gyslų; šiomis gyslomis teka gausūs vandens, aliejaus ir žibalo ištekliai; praverkite šias žemės gyslas, ir tegu iš jų trykšta vanduo jūsų šaltiniams, aliejus jūsų lempoms, ugnis jūsų židiniams. Pagalvokite apie bangų judėjimą, apie potvynius ir atoslūgius, apie nepaliaujamą marių vandenų judėjimą. Kas gi yra vandenynas? Milžiniškas jėgos šaltinis, kuris žūsta nenaudojamas. Kokia kvailybė, kad žemė nesinaudoja okeanu!

– Štai tu ir vėl nugrimzdai į svajones.

– Į aiškią tikrovę.

Paskui Govenas vėl prabilo:

– O moteris? Kuo jūs pavertėt moterį?

Simurdenas atsakė:

– Tuo, kuo ji yra. Vyro tarnaite.

– Taip. Su viena sąlyga.

– Kokia?

– Kad ir vyras būtų moters tarnas.

– Ką tu kalbi? – sušuko Simurdenas. – Vyras – tarnas! Niekados! Vyras juk šeimininkas. Aš pripažįstu tik vienintelę neap-

rėžtą valdžią – tai vyro valdžią šeimos židiny. Vyras savo namuose – karalius.

– Taip, su viena sąlyga.

– Kokia?

– Kad moteris ten būtų karalienė.

– Kitaip sakant, tu nori, kad vyrai ir moterys būtų...

– Lygūs.

– Lygūs? Ar pagalvojai apie tai? Dvi visai skirtingos būtybės.

– Aš kalbėjau apie lygybę, o ne apie tapatybę.

Vėl stojo tyla – paliaubų valandėlė, mėtanti žaibus protų dvikovoj. Simurdenas ją pertraukė.

– O vaikas! Kam tu atiduosi vaiką?

– Pirmiausia tėvui, kuris jį pradėjo, paskui motinai, kuri jį paleido pasaulin, paskui mokytojui, kuris auklės jį, paskui miestui, kuriame jis išaugs, paskui tėvynei, jo aukščiausiai motinai, ir pagaliau žmonijai – jo senelei.

– Tu užmiršai paminėti Dievą.

– Tėvas, motina, mokytojas, miestas, tėvynė, žmonija – tai vis tų pačių kopėčių pakopėlės, vedančios prie Dievo.

Simurdenas tylėjo. Govenas kalbėjo toliau:

– Kai žmogus pasiekia kopėčių viršūnę, jis priartėja prie Dievo. Dievas atvers duris, ir žmogus drąsiai įeis pro jas.

Simurdenas mostelėjo ranka tarsi ką šaukdamas:

– Govenai, sugrįžk į žemę. Mes norime įvykdyti tai, kas galima.

– Rūpinkitės, kad galimų dalykų nepadarytumėt negalimais.

– Kas galima, tas visada įvykdoma.

– Ne visada. Jeigu su utopija elgiamasi per daug šiurkščiai, ji pražudoma. Nieko nėra silpnesnio už kiaušinį.

– Bet, antra vertus, utopijai reikia uždėti tikrovės jungą, aptverti ją faktų siena. Abstrakčią idėją reikia paversti konkrečia; tiesa, ji čia nustoja grožio, bet suteikia naudos; ji pasidaro mažesnė, bet geresnė. Reikia, kad įstatymų pagrindas būtų teisė; kai teisė pasidarys įstatymu, ji pasidarys visuotinė. Štai ką aš vadinu galimu.

– „Galima“ apima daugiau.

– A, tu vėl grimzti į svajones.

– Galimybė – tai paslaptingas paukštis, kuris amžinai plasnoja virš žmogaus.

– Tai reikia jį sugauti.

– Gyvą.

Govenas kalbėjo toliau:

– Mano mintys tokios: visada į priekį. Jei Dievas būtų norėjęs, kad žmogus žengtų atgal, jis būtų įdėjęs akį pakaušin. Žiūrėkime visada į aušrą, į pražydėjimą, į gimimą. Tas, kuris parpuola, padrąsina tą, kuris žengia pirmyn. Seno medžio braškėjimas skatina jauno augimą. Kiekvienas šimtmetis atliks savo darbą, šiandien pilietinį, rytoj žmogišką. Šiandien iškyla teisių klausimas, ryt iškils darbo atlyginimo klausimas. Žodžiai „darbo atlyginimas" ir „teisė" savo esme reiškia tą patį. Žmogus gyvena ne dėl to, kad jo rankos pasiliktų tuščios; Dievas, sukurdamas žmogų, prisiima sau ir pareigas; teisė yra įgimtas atlyginimas; atlyginimas yra įsigyta teisė.

Govenas kalbėjo su pranašišku susikaupimu. Simurdenas klausėsi. Vaidmenys pasikeitė; dabar atrodė, kad ne mokytojas moko mokinį, o mokinys mokytoją.

Simurdenas sušnibždėjo:

– Tu žengi per greit.

– Gal todėl, kad nedaug man beliko laiko, – šypsodamasis atsakė Govenas.

Jis kalbėjo toliau:

– Tai štai, brangus mokytojau, kur skirtumas tarp mūsų dviejų utopijų. Jūs norite visiems privalomų kareivinių, o aš – mokyklų. Jūs svajojate apie žmogų kareivį, o aš svajoju apie žmogų pilietį. Jūs norite, kad jis būtų baisus, aš noriu, kad jis būtų galvojantis. Jūs kuriate kardo respubliką, o aš kuriu...

Jis patylėjo ir vėl pridūrė:

– Aš kurčiau protų respubliką.

Simurdenas nuleido akis į kalėjimo grindinį ir paklausė:

– Bet kas turės būti ligi tol?

– Tas, kas yra.

– Tu pateisini dabartinį momentą?

– Taip.

– Kodėl?

– Todėl, kad jis – audra. Audra visada žino, ką daro. Kiek perkūnas, suskaldydamas vieną ąžuolą, atgaivina miško! Maras ėdė civilizaciją, pakilo uraganas ir išblaškė ligą. Galbūt jis nėra išrankus. Bet ar galėjo būti kitaip? Jis pasiryžo išvalyti viską iš pagrindų. Per daug jau prisirinko tvaiko, man suprantamas baisus jo siutimas.

Govenas vis kalbėjo:

– Pagaliau argi gali būti baisi audra, jei aš turiu kompasą, ir ko man bijoti įvykių, jei aš turiu ramią sąžinę!

Ir jis baigė žemu ir iškilmingu balsu:

– O vis dėlto yra kažkas, kieno valiai nereikia priešintis.

– Kas? – paklausė Simurdenas.

Govenas iškėlė pirštą virš savo galvos. Simurdenas, žiūrėdamas į pakeltą pirštą, tartum matė pro akmeninius skliautus žvaigždėtą dangų.

Jie vėl nutilo.

Simurdenas tarė:

– Visuomenė aukščiau už gamtą. Aš tau sakau – tai neįmanoma, tai vien tik svajonė.

– Ne, tai yra tikslas. Kitaip, kam būtų reikalinga visuomenė? Likite gamtoje. Tapkite laukiniai. Taiti, jūsų nuomone, rojus. Tik šiame rojuje negalvojama. Geriau protingas pragaras negu kvailas rojus. Bet ne, kam pragaras? Būkime žmonių visuomenė. Tobulesnė už gamtą. Taip, jeigu jūs niekuo nepralenktumėt gamtos, kam iš jos išsiskirti? Tada geriau dirbkite kaip skruzdėlės, rinkite medų kaip bitės. Likite darbiniai gyvuliai, o ne protingos būtybės. Jeigu jūs nors kiek pridėsite prie gamtos, jūs neišvengiamai tapsite didesni už ją: pridėti – reiškia padidinti, padidinti – reiškia augti. Žmonių visuomenė – tai ta pati patobulinta gamta. Aš noriu visko, ko trūksta aviliams, ko trūksta skruzdėlynams – meno, poezijos, paminklų, herojų, genijų. Vilkti amžiną naštą – tai nėra žmonių pašaukimas. Ne, ne, ne! Nereikia daugiau parijų, vergų, kalinių, pasmerktųjų! Aš noriu, kad kiekvienas žmogaus požymis būtų civilizacijos sim-

bolis ir pažangos variklis; aš noriu proto laisvės, širdžių lygybės, sielų brolybės. Ne! jokio jungo! Žmogus leistas ne tam, kad vilktų grandines, bet tam, kad išskleistų sparnus. Nereikia žmogaus šliužo. Aš noriu, kad lėliukė pavirstų drugeliu, noriu, kad kirminas virstų gyvąją gėle ir nuskristų. Aš noriu...

Jis nutilo. Jo akys spindėjo.

Lūpos dar judėjo, bet jis tylėjo.

Durys tebebuvo praviros. Iš lauko į kalėjimą skverbėsi kažkoks triukšmas. Pasigirdo neaiškus trimito gaudesys, matyt, rytinis signalas. Buvo girdėti šautuvų buožių bildėjimas į žemę, – keitėsi sargybiniai; paskui visai netoli bokšto, kiek galima buvo spręsti tamsoj, kažkas nešiojo balkius ir lentas, retkarčiais buvo girdėti kurtūs trenksmai tarsi kūjo smūgiai.

Simurdenas išbalęs klausėsi. Govenas jų negirdėjo.

Jis vis gilyn ir gilyn skendo į savo svajones. Atrodė, kad jis nebealsavo, taip jis buvo susižavėjęs reginiais, iškilusiais prieš jo vaizduotės akis. Džiaugsmingas virpesys apėmė jį. Aušros spindėjimas kas kartą vis labiau žiebėsi jo žvilgsnyje.

Taip praslinko nemažai laiko. Simurdenas paklausė jį:

– Apie ką tu galvoji?

– Apie ateitį, – atsakė Govenas.

Ir jis vėl nugrimzdo savo mintyse. Simurdenas atsikėlė nuo šiaudų guolio, ant kurio jiedu sėdėjo. Govenas to net nepastebėjo. Simurdenas, nenuleisdamas akių nuo jauno susimąsčiusio vyro, palengva atsitraukė iki durų ir išėjo. Kalėjimo vienutės durys vėl užsidarė.

VI

Tačiau saulė pateka

Horizonte ėmė švisti diena.

Kartu su brėkštančiu rytu prieš Turgo pilį, plokščiakalnį, prie Fužero girios, pasirodė keistas, nejudantis, ligi šiol dar nematytas daiktas, kurio net ir dangaus paukščiai nepažino.

Jis išaugo per naktį. Tai buvo greičiau ne pastatytas, o sustatytas daiktas. Iš tolo jo siluetas kilo horizonte tiesiomis ir griežtomis linijomis ir atrodė tarsi hebraiška raidė ar vienas iš tų Egipto hieroglifų, iš kurių susideda mįslinga senovės abėcėlė.

Pirmoji mintis, pamačius šį daiktą, buvo jo nenaudingumas. Jis stovėjo tarp žydinčių viržių. Kilo klausimas, kam jis reikalingas? Ir nenoromis perbėgdavo šiurpulys. Tai buvo kažkas panašaus į pakylą ant keturių storų stulpų. Viename pakylos gale buvo du statūs rąstai, viršuje sujungti skersiniu, po kuriuo kabojo kažkoks trikampis daiktas, žydrame rytmečio dangaus fone atrodąs juodas. Kitame pakylos gale žemyn leidosi laiptai. Ant pakylos, tarp abiejų stulpų po trikampiu buvo galima įžiūrėti kažkokius rėmus, kuriuos buvo galima pakelti ir nuleisti. Sustūmus juos, vidury susidarydavo maždaug žmogaus kaklo dydžio skylė. Viršutinė rėmų pusė, įstatyta į išpjovas, galėjo kilotis aukštyn ir žemyn. Dabar abi lanko pusės, sudarančios apskritą skylę, buvo išsiskyrusios. Žemai, po dviem stulpais su skersiniu, prie kurio kabojo trikampis, buvo matyti lenta, lengvai pasisukanti ant šarnyrų ir panaši į paprastų sūpuoklių lentą. Šalia šios lentos buvo pastatyta ilga pintinė, o priešais tuos du stulpus, prie pakylos krašto, taip pat stovėjo keturkampė pintinė. Abi jos buvo raudonos spalvos. Viskas buvo padaryta iš medžio, tik trikampis – iš geležies. Iš karto buvo matyti, kad visa tai žmogaus rankų darbas – taip visa šlykštu, skurdu ir žema; bet kartu visa tai kėlė tokį pasibaisėjimą, jog galėjai patikėti, kad tai piktųjų dvasių nuopelnas.

Šis bjaurus statinys buvo giljotina.

Priešais jį, už kelių žingsnių, griovy, stovėjo kita pabaisa – Turgo bokštas. Akmeninė pabaisa tarsi šaukė į kovą medinę pabaisą. Kada žmogaus ranka paliečia medį ir akmenį, medis lieka nebe medis ir akmuo nebe akmuo, jie perima kažką iš žmogaus. Statinys yra dogma, mašina – idėja.

Turgas buvo nelaimingas praeities palikimas, kuris Paryžiuje vadinamas Bastilija, Anglijoje – Londono bokštu, Vokietijoj – Špilbergu, Ispanijoj – Eskurialu, Maskvoje – Kremliumi, Romoje – Šventojo Angelo pilimi.

Turgo bokšte glūdėjo penkiolika šimtmečių: viduramžiai, lenai, baudžiava ir feodalizmas; giljotinoje tiktai vieneri – devyniasdešimt tretieji metai; šie dvylika mėnesių atsvėrė anuos penkiolika šimtmečių.

Turgas buvo monarchija, giljotina – revoliucija.

Tragiškas sugretinimas.

Vienoj pusėj skola, antroj – apmokėjimas. Vienoj pusėj – neatpainiojamas gotikos rezginys, baudžiauninkas ir ponas, vergas ir viešpats, prasčiokas ir bajoras, margas teisynas, maišytas su papročiais, teisėjų ir kunigų sąjunga, begaliniai suvaržymai, valstybės iždas, druskos mokesčiai, baudžiava, pagalvės mokesčiai, išimtys, pirmenybės, prietarai, fanatizmas, karališkosios žemės, privilegijos, skeptras, sostas, sauvalė, dieviškoji teisė; antroj pusėj paprastas daiktas – giljotinos peilis.

Vienoje pusėje mazgas, antroje – kirvis.

Ilgus amžius Turgo bokštas stovėjo vienas šioj dykumoj. Stovėjo jis čia su savo šaudymo angomis, pro kurias liejosi verdantis aliejus, deganti derva, lydytas švinas; jo požeminiai kalėjimai, išgrįsti nužudytųjų kaulais, jo kankinimo kambariai, kur plėšydavo žmones; baisus tragiškumas pripildė jį; rūstus jis stūksojo virš girios; penkiolika baisios ramybės amžių jis išgyveno šios girios pavėsy; šiam krašte jis buvo vienintelė galybė, vienintelė pagarba ir vienintelis pasibaisėjimas; jis karaliavo; jame kaupėsi visas barbariškumas; ir staiga jis pajuto priešais save ir prieš save iškylant kažkokį daiktą – daugiau negu daiktą, – kažką baisų kaip ir jis pats – giljotiną.

Kartais atrodo, kad akmenys turi paslaptingas akis. Statula stebi, bokštas tyko, pilies fasadas žiūri. Atrodė, kad Turgas tyrinėja giljotiną.

Atrodė, lyg jis klausinėja savęs: „Kas gi čia toks?“

Atrodo, kad šis padaras išdygo iš žemės.

Ir iš tikrųjų jis buvo išdygęs iš žemės.

Nelemtoj žemėj išdygo pražūtingas medis. Iš žemės, aplaistytos tokia daugybe prakaito, kraujo ir ašarų, iš žemės, kurioj buvo tiek urvų, tiek kapų, tiek olų ir tiek spąstų, kurioj puvo tiek

įvairiausių tironų išžudytų žmonių, iš žemės, kur paslėpta tiek daug piktadarysčių, tiek baisios sėklos – iš šios žemės gelmių likimo skirtą dieną išėjo ši nežinomoji, ši keršytoja, ši plėšri mašina su kabančiu peiliu, ir devyniasdešimt tretieji metai tarė senajam pasauliui: „Štai ir mes."

Ir giljotina turėjo teisę sakyti senajam bokštui: „Aš – tavo duktė".

Senasis bokštas pajuto, – nes negyvi daiktai taip pat gyvena savo paslaptingą gyvenimą, – kad duktė užmuš jį.

Turgas tarsi sumišo prieš šį baisų reginį. Atrodė, kad jis išsigando. Milžiniška granito masė buvo didinga ir niekšiška, bet lenta su trikampiu pranoko ją. Sugriuvusi visagalybė drebėjo prieš naują visagalybę. Istorinis nusikaltimas stovėjo prieš istorinę bausmę. Praeities smurtas susilygino su dabarties smurtu; sena tvirtovė, senas kalėjimas, senas bajorų lizdas, kur staugdavo iš skausmo draskomi žmonės, šis karo ir žudynių pastatas, atgyvenęs ir nebetinkamas kovai, išniekintas, apardytas, nuvainikuotas, krūva akmenų, ne daugiau verta kaip krūva pelenų, bjaurus, didingas ir nebegyvas, pilnas baisiųjų amžių siaubo, su baime žiūrėjo į baisią dabarties valandą. Vakarykštė diena drebėjo prieš Šiandieną; beširdis praeities žiaurumas nusilenkė prieš naują baisenybę; tai, kas jau dabar buvo pavirtę nieku, plačiai atvėrė išgąsdintas akis prieš tą, kas tapo siaubu; vaiduoklis išvydo šmėklą.

Gamta negailestinga: ji nenori atsisakyti savo žiedų, muzikos kvapų ir spindulių dėl žmonių piktadarybių; ji prislegia žmogų savo dieviško grožio ir socialinės niekšybės kontrastu; ji nesigaili jo, pabrėždama plaštakės sparnų ar paukščio giesmių grožį; atviriausių žudynių, įnirtingiausio keršto, siaubingiausio barbariškumo akivaizdoje ji priverčia žmogų žvelgti į šventenybes; jis negali išvengti begalinio švelnumo ir nepermaldaujamo dangaus mėlynės skaistumo priekaišto. Reikia, kad žmonių įstatymų šlykštumas pasirodytų visa savo nuogybe greta amžinojo grožio. Žmogus laužo, trupina, terioja, žudo, bet vasara lieka vasara, lelija lieka lelija ir žvaigždė – žvaigžde.

Niekad dangus neatrodė skaistesnis ir gražesnis kaip šį rytą. Šiltas vėjelis šiureno viržius, lengvas rūkas garavo tarp šakų, Fužero giria, prisigėrusi upelių ir ežerų alsavimo, atrodė tarsi didžiulis smilkytuvas. Melsvas dangus, balti debesys, tyras vanduo, lapų žalumas, kuris harmonine gama keitėsi nuo ultramarino iki smaragdo spalvos, grupės giminingų medžių, žolės kilimai, gilios lygumos, – visa tai dvelkė tuo skaistumu, kuriuo gamta amžinai rodo pavyzdį žmogui; o vidury viso to stūksojo baisi žmogiška niekšybė; vidury vienas prieš kitą stovėjo tvirtovė ir ešafotas, karo ir mirties bausmės įrankiai, kruvinos epochos ir kraujuotos akimirkos padariniai; praeities laikų nakties pelėda ir ateities apyaušrio šikšnosparnis. Žydinčios, kvepiančios, mielos ir žavingos gamtos akivaizdoj dangus apibėrė auksiniais aušros spinduliais ir Turgą, ir giljotiną, tarsi sakydamas žmonėms: „Žiūrėkite, ką darau aš ir ką darote jūs."

Štai kokiems baisiems tikslams saulė kai kada panaudoja savo šviesą.

Šis reginys turėjo savo žiūrovus.

Keturi tūkstančiai mažosios ekspedicinės armijos vyrų stovėjo išsirikiavę plokščiakalny tarsi pasirengę kovai. Jie apsupo giljotiną iš trijų pusių, sudarydami geometrinę figūrą, panašią į raidę E; baterija, išdėstyta ties ilgiausios linijos viduriu, sudarė šios E vidurinį brūkšnelį. Raudonoji mašina buvo tarytum uždaryta šių trijų kareivių eilių, kurie buvo išsirikiavę iki pat plokščiakalnio skardžio; ketvirtoji pusė buvo atvira, ten buvo griovys ir Turgo bokštas.

Laisvoje vietoje, vidury šio ilgo keturkampio, stovėjo ešafotas. Juo aukščiau kilo saulė, juo giljotinos šešėlis pievoje trumpėjo.

Uždegę dagčius, artileristai stovėjo prie patrankų.

Melsvas dūmų debesėlis kilo iš griovio; tai smilko baigusi degti tilto pilaitė.

Šie dūmai apsupo Turgą, bet neužtemdė jo; buka bokšto viršūnė stūksojo horizonte. Bokštą ir giljotiną teskyrė griovys. Stovintis ant ešafoto galėjo kalbėtis su bokštu.

Ant bokšto viršūnės buvo išneštas teismo stalas ir kėdė su trispalvėmis vėliavomis. Saulė nušvietė Turgą, ir juoda tvirtovės masė iškilo jos šviesoj, o ant jos, teisėjo kėdėje, po vėliavomis sėdėjo žmogus, sunėręs rankas ir nejudėdamas.

Tai buvo Simurdenas. Kaip ir vakar, jis vilkėjo pilietinio įgaliotinio drabužiais, ant galvos dėvėjo skrybėlę su trispalvėmis plunksnomis, prie šono turėjo kardą, o už juostos pistoletus.

Jis tylėjo. Tylėjo visi. Kareiviai stovėjo, pristatę prie kojų šautuvus ir nuleidę akis. Jie lietėsi alkūnėmis, bet nesikalbėjo. Jų mintys sukosi apie šį baisų karą ir daugybę kautynių, apie šūvius iš miškų, kurių jie nepaisė, apie įniršusių valstiečių spiečius, kuriuos jie išsklaidydavo, apie paimtas tvirtoves, laimėtus mūšius, pergales, ir jiems dabar atrodė, kad visa ta šlovė virsta gėda. Visų krūtines slėgė niūrus laukimas. Buvo matyti, kaip po giljotinos aikštelę vaikštinėja budelis. Skaisti rytmečio šviesa pripildė padangę didingo žėrėjimo.

Staiga pasigirdo kurtūs šydu aptraukto būgno garsai. Šis gedulingas dundesys priartėjo. Kareivių eilės prasiskyrė, ir į keturkampio vidurį įėjo eisena, kuri nužingsniavo prie ešafoto.

Pirma pasirodė juodi būgnai, vėliau nuleidę ginklus grenadieriai, o dar vėliau – žandarai su nuogais kardais ir pagaliau pasmerktasis mirti – Govenas.

Govenas žengė laisvai. Jo rankos ir kojos nebuvo supančiotos. Jis dėvėjo žygio uniformą, prie šono turėjo kardą.

Paskui jį ėjo antras žandarų būrys.

Goveno veidas dar tebespindėjo tuo svajingu džiaugsmu kaip tada, kai jis pasakė Simurdenui: „Aš mąstau apie ateitį." Niekas negalėjo būti taip nepamirštamai kilnu, kaip ši jo šypsena.

Atėjęs į liūdnąją vietą, jis pirmiausia atsigręžė į bokšto viršūnę. Į giljotiną jis net nežvilgtelėjo.

Jis žinojo, kad Simurdenas laikys pareiga stebėti bausmės vykdymą. Jo ir ieškojo akimis bokšto aikštelėje. Ir surado.

Simurdenas buvo išblyškęs ir šaltas. Tie, kurie buvo arti jo, negirdėjo net jo alsavimo.

Išvydęs Goveną, jis net nesudrebėjo.

Govenas tuo tarpu žingsniavo ešafoto link.

Eidamas jis visą laiką žiūrėjo į Simurdeną, o Simurdenas žiūrėjo į jį. Atrodė, tarsi Goveno žvilgsnyje jis ieškotų atramos.

Govenas atėjo prie ešafoto. Užlipo aukštyn. Karininkas, vedantis grenadierius, nusekė paskui jį. Govenas nusiėmė savo kardą ir atidavė karininkui; paskui jis nusirišo kaklaraištį ir atidavė budeliui.

Jis atrodė tarsi vizija. Niekas nebuvo matęs jo tokio gražaus. Tamsios garbanos plevėsavo vėjyje; tais laikais pasmerktiesiems plaukų nenukirpdavo. Jo baltas kaklas priminė moteriškę, o jo herojiškas ir galingas žvilgsnis – archangelą. Ant ešafoto jis vis dar svajojo. Ši vieta taip pat viršūnė. Govenas joje stovėjo didingas ir ramus. Saulė, apiberdama spinduliais, tarsi vainikavo jį garbės aureole.

Pasmerktasis būdavo surišamas virve. Budelis su virve rankoje priėjo prie jo.

Tuo metu, kai kareiviai pamatė, jog jų jaunąjį vadą greitai guldys po peiliu, nebeišlaikė; šių karo vyrų širdys plyšo iš skausmo. Pasigirdo negirdėtas dalykas – armijos rauda. Balsai šaukė: „Malonės! Malonės!" Daugelis puolė ant kelių, kiti numetė šautuvus ir tiesė rankas į bokšto viršūnę, kur buvo Simurdenas. Vienas grenadierius, rodydamas į giljotiną, sušuko: „Ar galima čia pavaduoti! Veskite ten mane!" Kareivių minia kartojo: „Malonės! Malonės!" Ir liūtai, girdėdami tai, būtų susijaudinę ir pabūgę, nes kareivių ašaros yra baisios.

Budelis sustojo nebežinodamas ką daryti.

Tada griežtas ir kurtus balsas, tačiau visiems girdimas, – toks jis buvo šiurpus, – pasigirdo nuo bokšto:

– Tebūnie įstatymo valia!

Visi pažino šį nepermaldaujamą balsą. Kalbėjo Simurdenas. Armija sudrebėjo.

Budelis nebedvejojo. Jis priėjo laikydamas virvę.

– Lukterėkit, – tarė Govenas.

Jis atsisuko į Simurdeną ir dešine ranka, kuri buvo dar nesurišta, pamojo Simurdenui paskutinį sudie, o paskui leidosi surišamas.

Kai buvo surištas, jis tarė budeliui:

– Dovanokit. Dar valandėlę.

Ir jis sušuko:

– Tegyvuoja Respublika!

Paguldė jį ant lentos, puikią išdidžią galvą įkišo į šlykščiąją skylę, budelis tyliai pakėlė jo garbanas, paskui paspaudė spyruoklę, trikampis sujudėjo ir ėmė slinkti žemyn. Iš pradžių lėtai, paskui greitai; pasigirdo šiurpus kirtis...

Tą pačią akimirką pasigirdo kitas garsas. Kirvio smūgiui atsakė pistoleto šūvis. Simurdenas nutvėrė vieną tų pistoletų, kuriuos turėjo už juostos, ir tą akimirką, kai Goveno galva nusirito į pintinę, Simurdenas pervėrė savo širdį kulka. Kraujo vilnis pasipylė pro burną. Jis krito negyvas.

Ir šios dvi sielos – tragiškos seserys – kartu nuskrido į amžinybę, vienos šešėlis susiliejo su antrosios spindesiu.

PABAIGA

Hugo, Victor
Hu 64 Devyniasdešimt tretieji metai: istorinis romanas / Victor Hugo. [iš prancūzų kalbos vertė Kazys Jakubėnas]. – Vilnius: Margi raštai, 1999. –394, [1] p.

ISBN 9986-09-200-0

Garsiojo prancūzų rašytojo ir respublikos kūrėjo Victoro Hugo romanas (1847) apie lemtinguosius Didžiosios prancūzų revoliucijos metus, brolžudišką jakobinų ir rojalistų vadovaujamų Vandėjos maištininkų kovą. Koks revoliucijos tikslas: keisti žmogaus prigimtį ar išaukštinti amžinąją tiesą — šis romane keliamas klausimas aktualus visais laikais.

Lietuvių kalba pirmąkart išleistas 1939 m.

UDK 840-3

VICTOR

HUGO

Devyniasdešimt tretieji metai

Redaktorė *Genovaitė Savickienė*
Dailininkas *Alfonsas Žvilius*
Viršelyje panaudotas *Eugène Delacroix*
paveikslo „Laisvė veda liaudį" fragmentas

SL 319. 1999 05 24. 21 SP. L.
TIR. 2500 EGZ. UŽSAKYMAS 519.
LEIDYKLA „MARGI RAŠTAI",
LAISVĖS PR. 60, 2056 VILNIUS.
SPAUSDINO „SPINDULIO" SPAUSTUVĖ,
GEDIMINO 10, 3000 KAUNAS.
KAINA SUTARTINĖ

ISBN 9986-09-200-0